

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Tarihi Bilim Dalı**

**JEREMY BENTHAM'IN FELSEFESİNDE
MORAL-HUKUK İLİŞKİSİ**

DOKTORA TEZİ

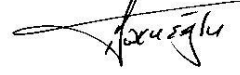
Hatice Ashı ÇAVUŞOĞLU AKSOY

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. Aydın MÜFTÜOĞLU

İZMİR- 2011

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüęü'ne sunduğum "Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi" adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Hatice Ashı ÇAVUŞOğLU AKSOY

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 15/07/2011 tarih ve 23/11 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Felsefe Anabilim dalı Felsefe Tarihi doktora öğrencisi H.Aslı ÇAVUŞOĞLU AKSOY'un aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve aday 16/09/2011 günü saat 13:30'da 120 dakika süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna ~~oybirliğiyle~~ / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Aydın MÜFTÜOĞLU

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Prof. Dr. Mehmet AKGÜN

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Doç. Dr. Nilgün TOKER KILINÇ

Başarılı ☐

Başarısız ☒

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Prof. Dr. Melek GÖREGENLİ

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KUYURTAR

Başarılı ☐

Başarısız ☒

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

Tezin Türkçe Başlığı : Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi

Tezin İngilizce Başlığı : The Relationship Between Moral and Law in Jeremy Bentham's Philosophy

1. Doktora Tezi savunma süresi asgari 90 azami 120 dakikadır.
2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır
3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.
3. Doktora Tez savunmasında üyelerden en az birinin üniversite dışından olması zorunludur.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1.BÖLÜM	6
BENTHAM'IN BİLİMSEL AHLAKI: HAZ TEMELİNDE FAYDA İLKESİ	6
A.LİBERAL GELENEK ve COĞİTO	6
A.1. René Descartes.....	6
A.2. Thomas Hobbes	9
A.3. John Locke.....	13
A.4. David Hume.....	17
B. JEREMY BENTHAM.....	22
B.1. Hayatı:.....	22
B.2. 18. ve 19. yy.da İngiltere'de Toplumsal Koşullar	22
B.3. Jeremy Bentham'ın Bilgi Teorisi	24
B.3.1. Gerçek ve Hayali Varlıklar.....	25
C. MODERN DOĞAL HUKUKUN ELEŞTİRİSİ:.....	31
C.1.Doğal Hakların Reddi.....	31
D. BİR YÖNTEM OLARAK BENTHAM'IN FAYDACILIĞI	46
D.1. Ahlakın Fayda ile Temellendirilmesi:.....	46
D.2. Hesaplamanın Ölçütleri	60
E. HAZLARIN ÇATIŞMASINDAN ORTAK HAZZA DOĞU	84
E. 1. Birey Toplum İlişkisi Bağlamında Haz İlkesinin Yorumlanması	84
E. 2. Hazların Çatışmasını Çözmede Eğitimin Rolü	102
F. ORTAK FAYDA ADINA SINIRLANDIRMA.....	108
F.1. Haz İlkesi İle İlişkisinde Özgürlük Sorunu	108
F.1.1. İnanç Özgürlüğü.....	117
2. BÖLÜM	126

BİLİMSEL AHLAKTAN BİLİMSEL HUKUKA: BENTHAM'IN HUKUK FELSEFESİ	126
A. YAŞADIĞI DÖNEMDE HUKUKUN TEMEL SORUNU OLARAK YÖNTEM SORUNU	126
B. POLİTİK YAPI	142
C. YENİ HUKUKUN KARŞILAŞABİLECEĞİ GÜÇLÜKLER	160
D. YASAMA GÜCÜNÜN İŞLEYİŞİ	168
D.1. YASAMANIN İLKELERİ/HESAPLAMA	168
D. 2. TEMEL YASALARIN BELİRLENMESİ	182
D. 3. YÖNTEM İLE OLGUNUN İLİŞKİYE GEÇİRİLMESİ: BİREYLERİN DİNLENMESİ	186
E. CEZALANDIRMANIN İŞLEYİŞİ	189
E.1. NİTELİĞİ ve AMACI	189
E.2. PANOPTİCON	208
F. ULUSLARARASI HUKUK	221
SONUÇ	223
KAYNAKÇA	236
ÖZGEÇMİŞ	241
ÖZET	242
ABSTRACT	244

GİRİŞ

Felsefe Tarihinin merkezi sorularından en önemlisi olan “İnsan nedir” sorusuna, “İnsan davranışlarını yönlendiren motifin ne olduğu” sorusu da eklenerek cevap aranabilir. İnsanların, eylemlerinin yöneticilerinin kendi iradeleri mi olduğu yoksa davranışların tamamen içgüdüsel olarak mı yapıldığı tartışma konusudur. Davranışların yönlendirici ilkesinin belirlenmesinde buna eşlik eden diğer motiflerin ele alınış tarzı, bu soruyla ilgili farklı cevap çeşitlerini ortaya çıkarmaktadır. İnsanın davranışlarıyla ilgili yapılacak bir değerlendirme, kuşkusuz onun toplumsal bir varlık olarak ele alınıp alınmayacağına göre yapılacaktır. Örneğin; davranışların motiflerinin insanın bir “zoon politikon” olduğu varsayımından hareketle açıklanması, bu açıklamanın içeriğini de belirleyecektir.

İnsanın doğal ve zorunlu olarak toplumsal bir varlık olması, Klasik Antikçağ felsefesinin görüşüdür. Ancak özellikle Kartezyen Cogitonun tüm diğerlerini, diğer benleri, insanları belirlediği modern çağda insanın davranışlarının temel motifinin bir toplumsal bağdan hareketle açıklanmayacağı açıktır. O halde insanın bir toplum içinde var olmasını buyuran ilkelerin insanın hareketlerin motiflerini de belirlediği söylenebilir. Buna göre, toplumun varlık nedenini ve üyelerini dini ya da metafizik referanslarla açıklayan öğretilerin davranışların kaynağına birtakım buyrukları yerleştirmeleri beklenirken, bu metafizik ilkelere karşı çıkan bakış açılarının insan davranışlarının kaynağı olarak başka türden ahlaki ilkeler belirlemeleri doğaldır.

Davranışların motiflerinin belirleniminde pek tabi bilimlerin ve aklın kavranılış tarzı önemli bir ölçüttür. Buna göre, dini öğretilerle bağıntısı kopmuş, Kartezyen Cogito ile kurucu unsur olarak belirlenmiş bireyin hareket ettirici ilkesinin kendi benliği ya da çıkarı olarak tayin edilmesi beklenen bir sonuçtur.

Bu soru, Antikçağ’da “bireylerin eylemlerinin güdüleyicisi hazdır” şeklinde Epikuros tarafından cevaplanmıştır. Epikuros ile başlayan bu akım, çalışmamızın temel figürü olan Bentham’a kadar çeşitli formlar almıştır. Bentham, insan davranışlarının yöneticisi/efendisi olarak “haz arama ve acıdan kaçma” ilkesini konumlandırmıştır. Bentham’ın bu teorisi, haz aramaya dayalı faydacılık ile sonuçlanmaktadır. Ancak fayda

öğretisi, değindiğimiz gibi Bentham'ın yaşadığı çağın ruhuna çok yabancı değildir. Kartezyen Cogito ile atomize olan ve birbirinden ayrıştırılan insanların her tanımlaması “ben”den hareketle inşa edilmektedir ve bu tanımlamalara faydanın girmesi şaşırtıcı değildir. Ancak faydanın davranışlarda temel motif olarak tayin edilmesi başka sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorun, bireyin yalnızlaşmasının nasıl aşılacağı ve onun bir toplum içinde hangi pozisyonda yer alacağı ile ilgili sorundur. Zira epistemolojik tutarlılık, realizm ile çatışma halindedir. Kendini ve tüm diğerlerini inşa eden “ben” politik olarak şiddeti de taşımaktadır.

Bu noktadan itibaren felsefe tarihini ilgilendiren temel mesele, atomize varoluşların yani bireylerin, nasıl bir araya gelip bir toplum oluşturacaklarıdır. Bu sorun, insanlara davranışlarında çeşitli ahlaki ilkeler, ölçütler getirilerek aşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada Kant, bireyin otonomisine zarar vermeden zihinlerin genişletilmesi yoluyla bir bağ tesis etmeye çalışmakla felsefe tarihinin önemli bir noktasındadır. Ancak Kant'ın önerdiği içeriksiz ahlak ilkeleri, birey-toplum gerilimini aşmaya yeterli olamamıştır.

Bentham'ın amacı, antropolojik olarak iyi bir doğaya sahip olduğunu düşündüğü bireylerden hareketle tüm dışlıları iyi işleyen bir toplumsal mekanizma kurmaktır. Bentham, toplumda bireyin Cogito olarak kalmaya devam etmesini isterken, Antikçağın zoon politikon anlayışına da teslim olmak istememektedir. Zira bu dönemde bireyin bir özne olarak kabulü bile mümkün değildir.¹ Çalışmamızın ilk amacı, Bentham'ın kendine kapalı Cogitoyu toplum lehine açabilme çabasını anlamaktır. O halde Bentham'ın felsefesinin şekillenme sürecinin gerilimli olduğu söylenebilir. Zira o, toplumsallığın da bireyselliğin de öneminin tam anlamıyla farkındadır ve bunlar arasında bir uzlaşma noktası bulmak güçtür.

Bentham'a bu gerilimi aşmasında yardımcı olacak tek ilke ise faydadır. Zira ona göre insan ne zoon politikon olduğu için topluma katılmaktadır ne de dini bir buyrukla. İnsanları topluma katılmaya iten tek güç, toplum sayesinde daha fazla fayda elde edebilir olmalarıdır. Çalışmamızın ikinci amacı, faydayı sadece bireysel çıkar olarak

¹ Özlem Duva Kaya, *Kant'ın Felsefi Antropolojisi ve Çağdaş Felsefeye Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, E.Ü. S.B.E. 2010; 7

tanımlamayıp, toplumsal bir yaşam şekline çeviren ve böylelikle ona çok daha işlevsel bir anlam katan Bentham'ın öğretisinin bu yönüyle anlaşılmasıdır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Bentham'ın felsefesinin başlangıç noktasının inşa edildiği düzlem olan epistemolojisine bize yetecek oranda değindik. Bilgi teorisi bizim için aynı zamanda Bentham'ın hakları yeniden tanımlamasına yol açan doğal hakların reddini tesis etmesi açısından önemlidir. Bentham'ın salt bireysel faydaya ulaşmadaki metodu ve bunu bir hesaplamaya çevirmesi yine birinci bölümde incelenmiştir. Bireysel faydaya yönelen bireylerin davranışlarının nitelendirilme ölçütleri yani bencil bireyin ahlaki yapısının belirlenmesi burada serimlenmektedir. Bu mesele aynı zamanda bir iyi ve kötü kavrayışının tanımlanmasını gerektirir. Bentham, bilimlerin de gelişmesi ile genel geçer bir ahlak arayışı ve iyi ile kötünün temellendirilme ihtiyacını hissederek matematiksel hesaplama sistemine dahil etmiştir. Ancak bireysel faydadan toplumsal faydaya geçildiği noktadan itibaren Bentham'ın sisteminde birey kurucu unsur olma özelliğini kaybedecek, hakimiyetini topluma bırakacaktır. Birinci bölüm, birey ile toplumun gerilimini yansıtmaktadır. Aynı zamanda fayda prensibinin, ahlakın ve iyinin belirleyicisi olması ile Bentham'ın dahil olduğu liberal gelenekten kopuşu başlamaktadır ve bu kopuş, en fazla bu bölümde ele aldığımız özgürlük probleminde görünür olmuştur. Bu noktada özgürlüklerle beraber dini inanışların yeri de tezimize eklenmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz birey ile toplum öğretisinin gerilimini aşmak üzere Bentham'ın önerdiği eğitim de içeriksiz olarak tezimizde yer almaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümü Bentham'ın fayda temelli ahlak öğretisinden sıyrılıp, fayda temelli hukukla toplumu biçimlendirme süreçlerine ayrılmıştır. Onun tüm teoriyi inşa etmesine neden olan mevcut sorunlarla ilgili yaptığı analitik çalışma aynı metotla tezimizde yer almaktadır. Yasaların çözüm bulamadığı ancak bireylerin ihtiyaç hissettikleri ortak bağın hukuk çerçevesinde nasıl şekillendiği de bu bölümde ele alınacaktır. Bunun sağlanması için gereken hesaplama Bentham'ın hukuk teorisi içinde de yer almaktadır.

Liberal öğretilerin çözümünde açmaza girdiği güvenlik için gereken ortak bağın nasıl tesis edileceği, bu bölümde hukuk aracılığı ile anlatılacaktır. Hukukun yol

göstericiliğiyle şekillenen bireyler ve bu konuda yöneticilerin hangi araçlara sahip olduğu irdelenecektir. Bentham'da politik yapının, özel ve kamusal alanın sınırlarının hukukla nasıl çizildiği üzerinde durulacaktır. Liberal gelenekten kopuş, özel alan sınırları dahilinde tekrar tesis edilmeye çalışılacaktır.

Son olarak, hukukun en görünür alanı olan cezalandırma ile toplum için bireyin nasıl dönüştürüleceği anlatılacaktır. Cezalandırmanın işleneceği bölümde yer alan hapisane teorisi çalışmamızın sonunda izleyiciye nasıl bir figür karşısında olduğuyla ilgili önemli ipuçları verecektir. Bu noktada Bentham'ın hedefine hangi oranda ulaştığı açığa çıkacaktır. Bireyin toplumu kuran unsur, yani özne olarak varlık göstermeye devam edip aynı zamanda toplumsal bağı ve ortak faydayı tesis edip edemeyeceği şekillenecektir.

Sonuç bölümünde ise, Bentham'ın felsefesinden çıkardığımız düşünceler serimlenecektir.

Çalışmamızda Bentham'ın bilim yapma tutkusunun üzerinde durmaya çalıştık. Zira bu tutku, onun felsefesinin temel taşlarından biridir ve ulaşmak istediği hedef için tek geçerli yoldur. Bu minvalde onun, bilimlerin ilerlemesine eklemlenmeye çalıştığı hukukun ve moralin ancak bilim olması halinde nesnel olabilmesinin önemi üzerinde mevcut sorunlar açısından bakarak durmaya çalıştık.

Bizim Bentham'ı tez çalışmamızın konusu olarak seçmemizin nedeni, yaşadığımız çağın 19.yy sorunlarıyla halen yüzyüze olmasıdır. Zira neoliberalizmin de kuşatıcılığıyla, bireyler arasında hiçbir ortaklaştırıcı yön kalmamıştır. Bentham'ın düşüncelerinin günümüz sorunlarına çözüm aşamasında katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Faydacılık, bugün ivedilikle çözüm bekleyen pek çok kimlik sorununa ışık tutma eğilimindedir. Bu yüzden Bentham'ın, hem mutsuzlukları sonlandırma amacı taşıyan hem de modern antropolojinin bireyin doğası ile ilgili belirlediği ayrıştırıcı tanımlamasını aşmak ve bireyi toplumla ortak bağ üzerinden uzlaştırmak yönündeki isteğini anlamlı bulmaktayız.

Bentham'ın mensubu olduğu liberal geleneğin çözüm bulamadığı sorunlara yaklaşımı, tarzı onaylansın ya da onaylanmasın gerçekçidir. Her yerin hukukla

kaplandığı günümüz dünyasında kimlikler, azınlıklar gibi sorunlara hukukla elverişli bir zemin oluşturmanın kapısını araladığını düşünmekteyiz.

Bentham'ı seçmemizin diğer nedeni, onun görüşlerinin ülkemizde hemen hiç bilinmemesidir. Bentham, adı sadece Panopticonla özdeşleşmiş bir filozoftur. Ancak onun görüşleri sadece Panopticonu indirgenemeyecek oranda incelenmeye değerdir. Oysa Bentham, günümüzde politik bir bakışla F tipi cezaevlerinin tasarımcı öznesi olarak algılanmaktadır. Bu yüzden amacımız hem onun görüşlerinin tüm yönleriyle tanınması hem de Panopticonu aşan felsefesinin öneminin anlaşılmasıdır.

Kuşkusuz bir filozofun incelenmesi, onu, kendisini önceleyen figürlerle ve yaşadığı dönemin etosu ile ele almak anlamına gelmektedir. Biz elimizden geldiğince Bentham'ı döneminin filozoflarıyla ilişkilendirmeye çalıştık. Ancak Türkiye'de hiç çalışılmamış bir filozofu çalışmanın da kendi başına bazı handikaplarının olduğunu söylememiz gerekir. Bentham'ın analitik yöntemi sıklıkla çalışana betimleyici bir tarzın içine çekse de biz onun durduğu noktayı tespit etmek için özen gösterdik.

1.BÖLÜM

BENTHAM'IN BİLİMSEL AHLAKI: HAZ TEMELİNDE FAYDA İLKESİ

Modern felsefe tarihi içerisinde düşüncelerin gelişiminin anlaşılması kuşkusuz felsefe tarihinin önemli figürlerinin kavramlarının anlaşılması ile mümkün olabilir. Hukuk, toplum, hak gibi kavramların Bentham'ın felsefesinde daha iyi anlaşılabilmesi için onun görüşlerinin şekillenmesinde etkisi olan filozofların düşüncelerini incelememiz gerekmektedir.

A.LİBERAL GELENEK ve COGİTO

A.1. René Descartes

Descartes, 1596-1650 yılları arasında yaşamış matematikçi ve filozoftur. 17.yüzyılın temel sorunu olarak epistemoloji onun için de temel sorundur ve o, bilgede kesinlik arayışı içerisinde kendi epistemolojik yaklaşımını tesis etmiştir. Descartes'ın amacı, bilgi arayışında kesin ve kendini kanıtlayan apaçık doğrular bulmaktır. Descartes'a göre, kesin bilgiye ulaşabilmek için herkesin eşit miktarda aklı vardır. Ancak aklın kullanımı için bir metodun bulunması gerekmektedir.

Descartes'ın kullandığı metot, zihnin her şeyden şüphe duymasıyla başlayan ve şüphe duymayacağı bilgiye ulaşması ile sonlanan bir süreçtir. Bu sürecin sonunda ulaşılan saf bilgi "Cogito ergo sumdur." Etrafındaki her şeyden, her varlıktan şüphe eden zihin, sonunda şüphe etmeyeceği bir noktaya ulaşmıştır. Şüphe aracı ile varılan bu nokta, şüphe ettiğinden şüphe edemeyeceği bir zihnin varlığıdır. Descartes'ın akıl yürütmesinde ulaşılan ilk basamak, bir şüphe edenin varlığıdır. Şüphe eden zihin ise kuşkusuz düşünen bir zihindir. Düşünen bir zihin düşündüğünden, yani varlığından ise şüphe edilemez. O halde akıl yürütmenin sonuna gelinmiştir. Eğer düşünüyorsam varımdır, "Düşünüyorum o halde varım."

Varlığından şüphe edilemeyecek tek şey düşünmekte olduğum ise, tek dolaylı gerçeklik ve kesin bilgi de budur. Bu demektir ki “varım” yani “ben”im. Kuşku duyma ediminin kendisinde varoluşum açıktır.² Bu, deneyimden de önce gelen bir benlik alanıdır. Bu noktadan sonra bilgi, şüpheyile kesinliğine ulaşılmış olan benlik alanından hareketle kurulacaktır. İnsanın dış dünyayı bilmesi, kendi bilinç içeriklerinden hareketle söz konusu olmaktadır. O halde, bilginin oluşması için başka ben'lere ihtiyaç yoktur. Zira başka ben'lerin varlığı, algının verilerine dahil olduğundan kesin bilgiyi sağlamakta yetersizdirler.

Descartes'ın yöntemi ile bilgide kesinlik sorununa bir çözüm bulunmuş olursa da bu çözüm, “diğerlerine kapalı bir ben”dir. Bunun nedeni şüphe sürecinde dış dünyanın elenmiş, tek sağlam bilginin düşünen ben olduğu sonucuna varılmış olmasıdır.

Descartes felsefesinde edinebileceğimiz ilk bilgi ben'in bilgisi olduğundan, bilme etkinliğine buradan başlamak en sağlam, en güvenilir yoldur. Evrenin bilgisini kuşku duyulmaz bir noktadan hareketle kavrayan özne, bu bilgiyi, evrenin, yani doğanın efendisi olmak için kullanır. Doğanın bilgisini bir düzen inşa etmek amacına yönelik olarak kuran özne, bilgisini kullanarak kurucu bir varlık haline gelir. Düzen inşa etme çabasının anlamı ise, toplumu da bu benden hareketle kavramaktır.

Kolayca anlaşılabilirliği gibi bu tür bir akıl yürütmenin politik açıdan totaliter sonuçları bulunmaktadır. Diğer yandan bu akıl yürütmenin, gerçekliği sürekli kendi bilincine uydurmaya çalışan bir zihin kavrayışına imkan tanıdığını söylemek yanlış olmaz.

Burada aslında hem evreni hem de toplumu anlamının tek yolu olarak “bilimsellik” önem kazanmaktadır ve “kesin ve sarsılmaz” bilginin temelini oluşturan bu bilimsellik, evreni anlamının tek yoludur. Batı düşüncesine uzun yıllar hakim olacak bu yaklaşım, Descartes'ın analitik yöntemi sayesinde evrenin ya da toplumun parçalarına ayrılarak analitik bir biçimde incelenmesini, ardından da bu bilgilerin birleştirilmesini içermektedir.

² Frederick Copleston, *Descartes*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1997: 94

Descartes, matematiksel bağıntılar ile gerçeklik arasında da bir uygunluk olduğunu düşünür. Bu nedenle de Descartes'a göre bir şeyi bilmek aslında onun ölçülerini bilmek ve hesaplayabilmek demektir. İşte bu hesaplama düşüncesi ve onun bilgide kazandığı önem ileriki dönemde tüm düşünürleri etkilemiştir. Zira evrenin bene bağlı olarak kurulması ve düzen inşa etmesi, tahakkümü de beraberinde getirmektedir. Bu, yukarıda bahsettiğimiz diğer zihinleri kendine uydurmaya çalışan zihnin açtığı kapıdır. Bu yüzden, modernite boyunca çeşitli yaklaşımlar içinde birey tasarımlarının daimi olarak hesaplaşacağı bir sorun Descartes'ın akıl yürütmesiyle ortaya çıkmış olur.

Bilgiye ulaşmanın merkezine cogito'nun alınması aynı zamanda bilimlerin de ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Zira felsefe tarihinde ilk defa yöntem sorunu bu kadar merkezi yer tutmuş ve kesin bilgiye ulaşma çabası matematik biliminin sağladığı araçlarla gerçekleştirilmiştir. Descartes'ın cogito'sunun apaçık bilgiye ulaşmada tek kaynak oluşu, bilim tarihine matematik öğelerin kesinliği olgusunu dahil etmiş ve bilimsel kesinlik sorununa bir çözüm geliştirmiştir. Matematik biliminin doğruluğu, kesinliği, nesnelliği, belli bir ölçüde evrensellik ölçütlerine duyulan ihtiyacı da karşılamaktadır.

Descartes'ın yöntemi felsefe tarihinde çığır açmış olsa da bu yöntem ile elde edilen bilginin toplum teorilerinde de kullanılması bir takım sorunlara yol açmıştır. Zira, düşünüyorum o halde varım ifadesinde görünüşe çıkan benin, tüm bilgiye ve topluma önsel olması politika felsefesinin de bu zemin üzerinden inşa edilmesine neden olmuştur.

Kartezyen cogito liberal teorinin bireyinde karşılık bulmaktadır. Sözleşmeci geleneğe mensup filozoflar olan Hobbes ve Locke, Kartezyen beni yani bireyi çatışmanın kaynağı olarak kavramışlardır. Zira birey artık atomize bir varlık olarak tanımlanır hale gelmiştir. Örneğin Leibniz'de cogito monad olarak karşımıza çıkmaktadır. Cogito'nun başkasına indirgenemezliği bireyin bencil, tutkulu, diğerinin kurdu olan gibi kavrayışlarla ele alınmaktadır. Sonuç olarak kartezyen benin 19. yüzyıldaki görünümü genel olarak sadece kendi ilgi ve çıkarlarına düşkün, diğeriyle bir bağı olmayan liberal bireydir. Bu bencil bireyin düzen inşa etme çabasının, sistem mühendisliğine kadar uzanacak bir yelpazede sonuçları olmuştur.

A.2. Thomas Hobbes

Hobbes, 1588-1679 yılları arasında yaşamış İngiliz felsefecidir. Onu felsefe tarihinde tanınır kılan görüşleri, doğa durumu ve doğal haklar, toplum sözleşmesi ve politik yapı/devlet konuları üzerine görüşleridir.

Hobbes insan doğasını, klasik siyaset felsefesinin Aristoteles'ten bu yana alışık olduğu tanımından farklı açıklamaktadır. Ona göre insan; toplumsal bir hayvan değildir. Zoon politicon, insanın bir sempati ile diğerine de ilgi duyduğu, onunla yaşamak isteği içinde olduğu düşüncesine dayanır. Hobbes'un düşüncesinde ise insan bu tanımlamanın tersine, tutkularıyla hareket eden, onların esiri olmuş, çıkarlarını doyurmak için uğraşan bir varlıktır. Bu bencil hayvanın yaşamının temelinde; çıkarlarını gerçekleştirmek, haz elde etmek ve kendini koruma vardır. Koruma isteği, onun doğasında bulunan güvensizlik güdüsünden kaynaklanmaktadır. Hobbes'a göre insanların doğası, onların mutlu olma isteğinin de önünde engeldir. Zira tutkular ve tutkuların bileşiminden oluşan kaygı ve panik onda sürekli olarak bir ölüm ve yaralanma korkusu oluşmasına neden olmaktadır. O halde insanın tüm eylemleri tutkularına dayanır; yani tutku, hareket ettirici nedendir. Nasıl ki her şey maddenin hareketi ile açıklanabiliyorsa, insan davranışları da onun tutkularıyla açıklanabilir. Tutkularıyla yönetilen insanlarınsa duruma göre değişen farklı istek ve hazları vardır. Sonuç olarak insanın amoral, bencil hazcı bir doğası vardır ve bu doğa değiştirilemez. Onun insanların doğasına karşı bu pesimist yaklaşımı gerçek ve evrensel bir insan özelliklerini sergilememekle birlikte bu tanımlama, 17.yy İngiltere'sindeki bireylerin gerçekçi bir anlatımı olarak kabul edilebilir.³ Bu gerçek, iç ve dış savaşların kanlı gerçeğidir.⁴

Hobbes, insanların sahip oldukları doğal tutkuların içinde yaşadıkları duruma doğa durumu demektedir. Doğa durumu, insan doğasının zorunlu bir sonucudur. İnsanlar doğuştan eşittir ve bunu doğa sağlamıştır. Doğa insanları eşit olarak yaratmıştır. Bu eşitlikten dolayı herhangi biri, diğerinden daha üstün olduğunu tam kesinlikle iddia edemez. Ancak bu, herkesin aynı fiziksel ve zihni güçlere sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bedensel olarak zayıf olan bir kişi bile diğer zayıflarla

³ Fatmagül Berktaş, "Liberalizm", *Modern Siyasal İdeolojiler*, Derleyen: H. Birsan Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 93

⁴ Otfred Höffe, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Çev: Okşan Aytolu, İnkılap Yayınları, 2008: 183

birleşerek kendinden güçlüye yönelik bir tehdit oluşturabilir. O halde bedensel avantaj ve dezavantajlar da doğa durumunda bertaraf edilmiştir. Doğa durumunda herhangi bir birey diğerine oranla amacına ulaşma isteği konusunda daha zayıf değildir. Bundan dolayı herkesin istekleriyle ilgili eşit umudu vardır. Bu isteklere ulaşma umudu doğrultusunda, iki kişi aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi arzu ederse, birbirlerine düşman olurlar ve esas olarak varlıklarını korumak ve bazen de sadece zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar.⁵

O halde, doğa durumunda insanlar bir savaş halindedir. Zira doğa durumunda hiçbir denetim, “benim-senin” ayrımı yoktur. Bir şey, birinin ele geçirebileceği ve onu elinde tutabileceği sürece onun olacaktır. Sonuç olarak doğa durumunda, her bireyin herşeyi yapmaya hakkı vardır; çünkü bu durumda her birey, bir diğerini yok etme pahasına da olsa, çıkarını elde etmeye çalışacaktır. Bu demektir ki doğa durumunda insanlar savaş halindedir. Doğa durumunda adalet ve özgürlük de yoktur. Adalet yoktur; zira haklı ile haksızı ayırt edecek bir ortak ölçüt ve bu ölçütü hayata geçirecek bir ortak güç yoktur. Özgürlük yoktur; zira tüm bireyler birbirleri için birer engel ve tehdit oluşturmaktadırlar. Doğa durumundaki özgürlük, insanların birbirlerine karşı şiddet özgürlüğüdür.

Peki, Hobbes’a göre bu savaş halinde yaşam nasıl devam edecektir ? Hobbes, bu durumdan kurtulmak için, yani insanların diğerlerinin saldırılarından kendilerini koruyabilmek ve mutluluk içinde yaşayabilmek için bir güç kurmaları gerektiğini düşünmektedir. Bu güç, devlettir. Hobbes, insanların doğa durumunda iken sahip oldukları hakların bir kısmının devri ile bir toplum sözleşmesi yapılacağını söyler. Bu sözleşmede insanların bütün güçlerini tek bir iradeye/heyete devretmeleri gerekmektedir. Devlet huzurun ve barışın güvencesidir. Bu durumda toplumsal sözleşme, bir tür yurttaşlar yasası olarak karşılıklı anlaşma yoluyla tüm kişilerin doğal özgürlüklerini sınırlar. Zira bir kaos ve savaş halinde yaşamak mümkün değildir. O halde devlet ve hukukun olmadığı bir toplumda yaşamak imkansızdır. Güven içinde bir yaşamı tesis edecek olan; devlet ve onun kurumlarının yasalarıdır. Savaş halindeki yaşamı yasa düzene sokacaktır. Yasa, yaptırımlar tarafından desteklenerek, bir insanı

⁵Mete Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi:Yakın Çağ*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008:21

başka insanların şiddetlerinden koruyan aracın kendisidir. Yasalardan muaf olma isteği ise, doğa durumuna dönmek anlamına gelecektir.⁶

Peki, Hobbes'un doğa durumundaki bireyini bir irade altında eyleyen bireyler şekline dönüştüren nedir ? Doğa durumunda yaşayan insanlar tutkularının esiri olduğuna göre onların hangi ilke bu duruma son vermeyi harekete geçirecektir ? Hobbes'un doğa durumundan çıkış için önerdiği ilke, doğa yasalarıdır. Doğa durumunda insanlar, doğa yasaları buyruğunda yaşarlar ve burada sahip oldukları hakları vardır. Bunlar doğal haklardır. Hobbes'a göre doğa yasası, bireye doğal hakkını gerçekleştirmesini buyurur. Doğal hak ise, herkesin kendi çıkarını gerçekleştirmesidir. O halde insanlar, doğal haklarını gerçekleştirebilmek için kendi rızalarıyla bir sözleşme altına girip haklarının korunmasını sağlayacaklardır. Rıza, insanların sahip oldukları güçlerinden feragat edip, güven içinde yaşamalarını, haklarını gerçekleştirmelerini sağlar. O halde doğa yasasının buyurduğu yolda ilerleyen insan, sözleşmeye rıza gösterip haklarının güven içinde yaşandığı bir toplum içinde yaşamaya başlayacaktır.

Akıl doğa durumunda tutkuların esiri olsa da yine de doğa durumundan çıkışın sağlayıcısıdır. Zira tutkular bir yandan doyurulmayı istemekte, öte yandan kendilerinin doyurulmamasının nedeni haline gelmektedirler. Doğa yasalarının uygulanmasını sağlayan, akıldır. Doğa yasası doğal hakların gerçekleşmesi için insana tüm gücünü kullanmasını buyurur ve akıl, bu güçlerden biridir. Sonuç olarak politik hakikatin uzlaşım sal kılınması yoluyla sözleşme ile savaş durumu sona erer. Bu durumda ölüm korkusu, hem şiddetin hem de barışın sebebi haline gelir. O halde, doğa durumundan çıkış, doğa yasalarının gereklerini yerine getirmekle gerçekleşecektir.

Hobbes'un doğa durumunda hakim olan kargaşa atmosferinden toplumsal yaşama geçişi, geometri öncesi sistemsizlikten sisteme geçişe benzemektedir. Zira kargaşa öznellikten kaynaklanmaktadır ve bunun nesnelliğe çevrilmesi yani sağlam bilgiye ulaşılması gerekmektedir. Bu ise, genel bir anlaşmayı gerektirir. Geometri gibi ortak bir dile dayandırılacak bir toplumda düzenin yıkılması engellenmiş ve doğru bir yönetime ulaşılmış olur. Zira Hobbes'a göre bilimsel bilgi matematik bilgidir ve kesin

⁶ Frederick Copleston, *Hobbes-Locke*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1998: 52

ve tartışılmaz sonuçlara ulaşan tek bilim de geometridir. Hobbes, bu nedenle, yöntem olarak geometriyi benimser. Bilim, hem sağlam bilgiyi hem de hakimiyeti sağlamaktadır.⁷

Bu yüzden Hobbes, Kartezyen geleneğin yönteminden çok da farklı olmayan bir yolla ahlak ve politikayı bilimsel bir zemin üzerine oturtmayı hedeflemiştir. Toplumsal ve bireysel ahlakın temelinde ise doğa yasaları vardır. Zira doğa yasasının buyurduğu kendini koruma hakkı aynı zamanda bu hakkın korunabilmesi için toplumsal barışı buyurmaktadır. Hobbes, politik yapıyı korunma güdüsü ile inşa ettiği için, onun için artık işlevsel olan yönetim biçimi geçerli olmaktadır. Bu, Hobbes'un Klasik politika felsefesinden kopuşunu simgelemektedir. Zira Hobbes, belirli bir yerde ve belirli bir tarihte ideal olan yönetim biçimini hedeflememekte, insanın korkusuna çözüm getirip, güvenli bir düzeni sağlayacak bir politik yapı hedeflemektedir.

Bireyler, güçlerinden feragat ederek rızayla sözleşmeyi ortaya çıkarırlar. Sözleşme ise, beraberinde kurumsallaşmış bir güç olarak Leviathan'ı getirir. Leviathan, ortak gücü simgelemektedir. Böylece bir devlet oluştuğuna göre adalet de tesis edilmiş olur. Bundan sonra bireyler, yine çıkarlarının üzerine gideceklerdir ancak artık diğerinin çıkarını da göz önüne almak zorundadırlar. Çıkarlar, bireysel güç ile değil, yasa aracılığıyla elde edilecektir. Aynı şekilde hakların korunması da bireylere değil, Leviathan'a devredilmiştir.

Leviathan egemendir ve Hobbes'a göre egemenliği mutlaktır. Hobbes, egemenliğin bir gruba verilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Zira yönetimin bir grup elinde olması, bu grupta bazı görüş ayrılıklarına yol açabilecektir. Oysa egemenliğinin anlamı zaten çatışmayı engellemektedir. İnsan insanın kurdu olduğuna göre, en doğru seçim Hobbes'a göre yönetim biriminde de çatışmanın olmamasını sağlamaktır. İnsanlar güçlerini devretmek üzere bir sözleşme yapmışlardır ancak Leviathan insanlara karşı sınırlarıyla ilgili hiç bir taahhütte bulunmamıştır. Bu yüzden Leviathan'ın egemenliği sınırsız ve mutlaktır. Egemen güç olarak Leviathan'ın her davranışı haklıdır. Yasaya uygun olan davranış haklı ve doğru davranış olduğuna göre, egemen, yasanın

⁷ Derya Küçükaltı, *Siyaset Felsefesi*, Say Yayınları, 2001: 80

kendisi olmakla doğruluğa kendiliğinden sahiptir. O halde Leviathan, yasaların üstündedir.

Böylece Hobbes'un gücün sınırsız ve otorite kuralları olmadan kullanımından kaynaklandığını düşündüğü savaş haline son verme isteği, aslında tam olarak gerçekleşmemiştir. Zira artık doğal hakları dahi tanımayan bir güç oluşturmuştur. Hobbes'a göre hakkın kaynağı güçtür. Sahip olunan güç ölçüsünde hakka sahip olunacağına göre Hobbes'un kuramında egemen, en güçlü olarak tüm hakların sahibidir de. O halde Hobbes'un politika felsefesindeki akıl yürütmesinin barışla değil de mutlak gücün baskısı ile sonuçlandığını söylemek yanlış olmaz.

A.3. John Locke

John Locke, (1632-1734) insansal eylemleri akla dayalı olarak gerçekleştirmenin önemini ortaya koymuş olması nedeniyle 18. yüzyılın en önemli İngiliz düşünürlerinden biridir. Locke, bireyi, akıl yetisi sayesinde dünyayı ve kendisini bilen ve tanıyan bir varlık olarak tanımlamıştır. Onun bireye yüklediği anlam, gerek felsefe tarihinde gerekse liberalizmin tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Locke'un birey kavramı insanı, Hobbes'unkinden farklı olarak atomize varlıklar değil, akıl yoluyla bir araya gelebilir varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Doğa yasasının belirleyiciliği altında bir arada yaşayan insanlar, kendi ilkelerini tesis eden otonom varlıklar olmaları nedeniyle yasama, yürütme ve yargı gibi toplumsal yaşantıyı belirleyen etkinlikleri gerçekleştirirler.

Locke'un politik düşüncesinin özünü doğal haklar kuramı oluşturur. Onun üç doğal hak olarak tanımladığı haklar ise sırasıyla şunlardır: Yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkı. Locke, bireyleri "hak sahibi öznelere" olarak tanımladıktan sonra doğal haklar olarak adlandırdığı bu üç hakkı, bütün insanlığın temel hakkı olarak konumlandırır. Elbette onun bu konumlandırmasının zemininde Aydınlanma çağıının akla verdiği önemin payı da büyüktür.

Diğer yandan Locke, bireyin doğuştan, sadece insan olma vasfıyla sahip olduğu bu hakların devredilemez ve dokunulamaz olduğunu düşünmektedir. Locke'a göre insanlar, bu dokunulamaz haklarını özel alanda istedikleri gibi kullanma hakkına

sahiptirler. Bütün insanlar bu haklara eşit derecede sahiptirler. Anlaşılabacağı gibi Locke'un ortaya attığı bu düşünce, temel insan haklarını tarif eden bir düşüncedir. Locke, insanların devlet kurmadan ve pozitif hukuku yaratmadan önce bütün bu haklara eşit oranda sahip olduklarını öne sürmektedir. Günümüz insan hakları bildirgesinde de izleri bulunan bu düşünceler, aynı zamanda onun birey toplum ilişkisine bakışını da gösterir.

Locke'a göre söz konusu bu haklar, insanlara toplumsallık öncesinde verilidir ve toplumsallık sadece bu hakların düzenlenmesini içerir. Locke, toplum sözleşmesi öncesinde doğa durumunda bir güven ve eşitlik durumu ve buna bağlı olarak da bir düzen olduğunu düşünmektedir. Fakat buna rağmen insanların bir kısmı bu güvenliği tehdit edecek eylemlerde bulunmuşlar ve bu yüzden de güvenliği ve özgürlüğü korumak adına sivil toplumu oluşturmuşlardır. O halde insan, Locke'un düşüncesine göre zorunlu olarak toplumsallığa yönelen bir varlık değil, var olabilmek için toplumsallaşan bir varlıktır. Locke da toplumsallığı Hobbes gibi bir güvenlik sorunu üzerinden okumaktadır; ancak Locke'un güvenlik sorununu ortaya çıkaran çatışma durumuna bakışı Hobbes'tan farklıdır. Locke'a göre güvenlik, doğa durumunun temel niteliğini belirleyen bir şey değil, doğa durumunda bir şekilde gerçekleşebilecek olan bir tür vakadır. İşte bu nedenle insanlar çatışmayı aşacak araçları üretirler ve hukuk yoluyla sivil toplum içerisinde bir arada bulunmanın yollarını ararlar.

Bu noktada devreye doğal haklar girer ve devredilemez ve vazgeçilemez olan bu haklar, başkasının hakkını gasp etmeme ilkesi çerçevesinde huzuru ve güveni sağlarlar. İnsanlığı sivil topluma geçmeye zorlayan şey ise mülkiyetin korunmasıdır. Aslında mülkiyet doğal durumda da vardır ancak, doğa durumundaki mülkiyet hakkı ilk defa Locke tarafından gündeme getirilmiştir. Böylece bireyler kendi mülkiyetlerini güvence altına alabilmek için sivil topluma geçmeye çalışacaklar ve akıllarını da bu yönde zorlayacaklardır.

Görüldüğü gibi dini dogmaların, önyargıların, toplumsallığı tözsellikle açıklayan bakış açılarının bu düşünce sisteminde yeri yoktur. İnsanlar haz aldıkları oranda mülkiyete yönelirler ve mülkiyeti sivil toplumu inşa edecek kadar önemserler. Böylece

mülkiyet, politik toplumu kuran temel öge haline gelir. O halde birey, toplumsal doğası nedeniyle değil, kendi bireyselliğini korumak için politik topluma katılmaktadır.

Bu katılma bir toplum sözleşmesini gerektirmektedir. Locke'a göre toplum sözleşmesinin amacı, kendi iradi kararları ile bir araya gelmiş insanların, çoğunluk ilkesine göre yani çoğunluğun istekleri doğrultusunda örgütlenmesidir. Başka bir deyişle bu politik toplum içerisinde bir egemene ihtiyaç yoktur, bireyler kendi akıl kapasitelerini kullanarak birlikte yaşamlarını düzenleyebilirler. Bireyler, güvenlik, ev, düzen adına bir araya gelebilirler; ancak kendi rızaları ile oluşturdukları politik topluma egemen bir gücün yön vermesini isteyebilirler. Mülkiyet ve yaşam hakkı temeldir ve kimseye devredilemez. Eğer bu haklar devredilemez bireysel haklar ise burada artık bir despota yer yoktur. Locke, bu devredilemez haklar nedeniyle iktidarı oluşturan unsuru despotik bir tarzda belirlemekten kaçınmış olmaktadır. Locke'a göre yönetici, insanların başlangıçta gerçekleştirmiş olduğu sözleşmeye sadık kalabilecek ve kendisine rıza yoluyla devredilmiş olan gücü kötüye kullanmayacak, bireysel haklara saygılı bir tutum içerisinde olmalıdır.

Locke, devletin gücünü sınırlamak amacıyla güçler ayrılığı ilkesini benimsemiştir. Ancak bütün bu güçler arasında yasama gücü esastır ve diğer güçler buna bağlıdır. Görüldüğü gibi Locke'un sisteminde yasama, merkezi bir yer tutmaktadır. Locke, gücü değil, bireyi merkeze alan bir egemenlik tasarlamıştır. Onun egemenliğe bakışı, bireylerin lehine olacak birtakım ilke ve kuralları yasama geçirmek için gerekli düzenlemeleri sağlamak yönündedir. Diğer yandan Locke, anayasal monarşiyi savunmaktadır. Monarşi taraftarlığının temelinde yatan şey ise onun büyük dönüşümlere inanmamış olmasıdır. Buna rağmen Locke, aklın egemenliğini yöneticinin egemenliğini üstüne yerleştirmektedir. Aklın kuruculuğu, yasama söz konusu olduğunda oldukça belirgindir ve Locke bunu, insanların sivil toplum içerisinde birlikte yaşamalarını olanaklı kılan bir ortak bağ gibi düşünür. Locke, çoğunluğun kararını hedefler ve bu boyutuyla onun düşünceleri modern demokrasiye yaklaşır.

Sivil toplumda bireylerin çatışma olmaksızın birlikte yaşamlarını sağlayan şey diğerlerinin haklarına saygıdır. Elbette ki bireyler başlangıçtaki rıza sözleşmesine bağlı olarak birbirlerine saygı göstermek zorundadırlar; ancak Locke'ta sivil yaşamdaki

yasayı oluşturan tek unsur bu değildir. Locke, bir taraftan da insanların doğa yasasına boyun eğmeleri gerektiğini düşünmüş ve bu varsayımdan hareketle bu tür bir sonuca ulaşmıştır. Kısacası birey, hem rızaya hem de doğa yasasına uymak zorundadır ve buradan da bir politik yükümlülük doğmaktadır.

Bu durumda Locke'un bireyi aynı zamanda moral bakımdan yükümlendirilmiş birey olmaktadır. Locke için toplum, bireylerden teşekkül etmiş ve sözleşme yoluyla oluşturulmuş yapay bir oluşum olarak, doğal hakların içeriklendirilmesini sağlayan işlevsel bir yapıdır. Bu yüzden bir toplumun ortak dili, kültürü ve değerleri, bu hakları gasp etmek için değil, onların yaşama geçirilmesi için kullanılmalıdır.

Locke'un birey kavrayışı, temel haklar üzerinde inşa edilmiş olması nedeniyle kamu otoritesinin meşru alanını, doğa yasasıyla belirlenmiş olan ve başta mülkiyet hakkı olarak belirlediği bireysel haklarla sınırlamaktadır. İşte bu sınırlama, bireyin toplum, devlet, egemen güç ya da yöneticiler karşısında kişisel haklarını güvence altına almasını sağlamaktadır. Bu, hukuk yoluyla olmaktadır ve pek çok liberal düşünürde olduğu gibi Locke'ta da hukuk, sivil toplumun düzenini ve işleyişini sağlayan temel unsurdur.

Locke, sadece bireysel hakları güvence altına almakla kalmamakta, onların bir başkasına devrine de karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde Locke'un teorisi, bireylere sadece kendi bireyselliklerini değil, yurttaş olma bilincini de aşılayan ve bu konuda onları sorumlu kılan bir boyuta sahiptir. İnsanlar, hem başkasının iradesine saygı göstermeli, hem de kendi iradelerini ortaya koyabilmelidirler. Locke'un bu düşüncesinin temelinde insanın bireyselliğine rağmen toplumsal bir varlık olduğu görüşü yatmaktadır. Ancak bu toplumsallık, insanın daha iyiyi elde etmek için başvurduğu yapay bir toplumsallıktır. Başka bir deyişle insanlar, toplumsallığa doğa durumunda sahip değildirler ve devlet gibi politik yapılar olmaksızın da yaşayabilirler. İnsanlar, kendi bireysel itkilerini ve yaşamlarında elde etmek istedikleri şeyleri daha kolay yoldan elde edebilmek için toplumsallaşırlar ve sivil duruma geçerler. Örneğin mülkiyeti korumak için insan, sivil topluma ihtiyaç duyar. İşte bu gibi nedenlerle yapay bir biçimde oluşturulan toplumun, bireyin kendi doğasını ve temel haklarını baskı altına alarak onu yok etmesine izin verilmemelidir. Bu yüzden de doğal haklardan hareketle

herkes için geçerli, bireyi güvence altına alan birtakım haklar olmalıdır. Bu noktada Locke faydacıdır ve insanların fayda ilkesi nedeniyle toplumsallığa yöneldiğini düşünmektedir.

Bu bakış açısı, toplumun değerlerinin ve geleneğin yapay olduğunun kabulü anlamına gelmektedir. Böylece gelenekle bağını kopartarak hukukun daha seküler bir boyuta kavuşturulmasını sağlayan bu düşünürler, temelde bireysel haklar olmak üzere devletin, yönetimin ve hukukun önüne kişi hak ve özgürlüklerini koyarlar. Bireyler, bütün bu oluşumlara, çatışma olmaksızın birarada yaşamak ve yarar ilkesini cisimleştirmek için başvurular. Bu durumda ise herhangi bir tözsel, metafiziksel ya da ruhani bir ilkeye bu yapılar içinde yer verilmemektedir. Toplumsal yaşamın bütün örgütlenme biçimleri, bireyi ve onun mutluluğunu, dolayısıyla haklarını korumak içindir. Böylece birey, bütün kurumların önünde, bu kurumları hem belirleyen ve oluşturan hem de kendi yararına değiştirip dönüştüren ve kullanan bir varlık haline gelmektedir.

A.4. David Hume

Liberal teorisyenlerden D. Hume, (1711-1776) aynı zamanda faydacılığın habercisi olarak kabul edilmektedir. Hume'un ahlak felsefesinin odağında, ahlaki değer yargılarının, insan eylem ve seçimlerinin temelinde aklın mı yoksa duygunun, tutkunun mu olduğu konusu vardır. Hume, insanı insan yapan şeyin, onun doğasındaki istek ve duygular olduğunu düşünür. Bu yüzden insan doğasının bir eylem kaynağı olarak görülen duygusal yanını çözümlemekle ilgilenmektedir. Bu demektir ki onun ilgisi, birey davranışlarının hangi tür tutkular ve duygulanımlar temelinde gerçekleştiği üzerinedir. Ahlak söz konusu olduğunda ise, aklın, tutkuların kölesi olduğunu düşünmektedir. Ancak o, bu köleliğin bir tür soğukkanlılık olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.⁸ Zira günlük yaşantıda akıllı edimlerle ilgili bir ifadede bulunurken, bunun anlamı soğukkanlı davranmakla özdeşleşmektedir. Aslında akıl, soğukkanlı tutkudur. Akıllı davranış, soğukkanlı tutkunun şiddetli tutkuyu etkisi altına

⁸ Örsan Öymen, *Hume*, Say Yayınları, 2010: 60

almasından başka bir şey değildir. O halde soğukkanlılık, zaman zaman şiddetli tutkunun yol açtığı sorunları çözer. Doğal olarak insanların tutkularıyla, yani şiddetli tutkularıyla akıllı, yani soğukkanlı tutkusu çatışabilmektedir. Ancak bu çatışma kişiden kişiye, hatta aynı kişide zamandan zamana da değişiklikler göstermektedir. Bu durumdaysa Hume'a göre felsefi veya bilimsel aklın yapabileceği bir şey yoktur. O halde, haz ve acı yaşantılarının ardından akıl değil, ilgi ve kaçınma insan eylemlerinin temel kaynakları olur.

İnsanın eylemleriyle belirlediği yaşamında akıl, biricik neden olarak değil, tutkunun aracı olarak rol oynar. Hume'un akıllı bu kadar geri planda tutuyor olması, onun, ahlak için matematikten ziyade estetiği uygun görmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hume, "değerleri duyumsarız" şeklindeki bir ifadenin, "değerleri çıkarsarız ya da ahlaksal yargılarımıza soyut ilkelerden mantıksal bir akıl yürütme süreci yoluyla varırız" şeklindeki bir ifadede daha doğru olduğunu düşünmektedir. Matematiksel bir önermenin doğruluğu varoluşa ilişkin sorulardan bağımsızdır. Hume'un ahlakla ilgili bu görüşü, politika ile ilgili alan için de geçerlidir. Ona göre politikadan hareketle matematikte erişilebilen açıklık/kesinlik düzeyine erişemeyiz; çünkü temelde empirik olgularla ilgilenmekteyizdir. Kısacası estetik, ahlaka matematikten, bilimlerden daha yakındır.

Aynı akıl yürütmeye Hume için iyi ve kötünün ne olduğunu belirleyen şey, aklımız değil duygularımızdır. O halde ahlak felsefesinin ezeli ebedi iyilik ve kötülük adıyla aradığı kavramlar akıl ile tesis edilemezler. Zira iyi ve kötü duygularla birlikte vardır.

Hume, ahlakın toplum olduğu için var olduğunu düşünmektedir. İnsan toplumsal bir varlık olduğu için ahlak diye bir şey de vardır. Ahlaklı bir davranış, toplumun onayladığı geleneksel ölçümlere uymasına göre değerlendirilmektedir. Bu demektir ki toplumun onayladığı davranışlar ahlaklı, onaylamadıkları ise ahlaka aykırıdır. Ahlaksal duygular toplumsal iyiliği arttırdıkları için ortaklaşa taşınır ve yaygın olarak onaylanırken, buna karşı ahlaka-aykırı tutumlar ise bencil, zararlı ve topluma karşıdır.⁹ Birey belirli bir ahlaksal duyguyu onaylamayı ve kabul etmeyi seçebilir, ya

⁹ William Shaikan, *Felsefe Tarihi*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1990: 151

da onu kabul edilemez bulup yadsıyabilir. Bireyler kendileri için ahlaksal davranışın ne olacağına kendileri karar verirler. Ancak Hume, en iyi ahlak yargıcının dışarıda duran yansız seyirci olacağına inanmaktadır. Bu yüzden Hume'un akıl yürütmesine göre ahlakta, olanla olması gereken aynıdır ve bu, akılsal yargıyla ilişkili değildir.

Ahlaksal akıl yürütmenin amacı ise ödevin yerine getirilmesidir. Hume, ödev ile “tutkuların insanlara davranışları ile ilgili olarak buyurması” anlamında ahlaki eylemden bahsetmektedir. Akıl ve duygu, aşağı yukarı tüm ahlaksal kararlarda birlikte bulunurlar. O halde aynı yeti, yani akıl, salt kendi başına insan iradesini önlemeye ya da herhangi bir tutkunun yeğlenmesine karşı çıkmaya muktedir değildir, denilebilir.

Bir eylemi kendisinin de içinde yer aldığı çeşitli ilişkiler içinde incelediğimizde, o eylemi kendisine benzer eylemlerle karşılaştırırız. Ama söz konusu eylem, tam olarak belirgin olduğunda, davranışımızı en temelde etkileyen şeyin eylemlere yönelik olarak taşıdığımız duygular olduğu da görülecektir. O halde, insanların herhangi bir nesneye doğru yatkınlığı ya da ondan kaçınması, bu nesneden gelebilecek acı ya da haz beklentisi nedeniyledir. Bireylerin davranışları incelendiğinde, onların haz ve acı beklentileri ile belli davranışlara yöneldikleri gözlenebilir. Ancak Hume'a göre şunu da unutmamak gerekir ki, iyilikseverlik, pişmanlık, yaşam sevgisi, çocuklara karşı yumuşaklık gibi belli içgüdüler doğamıza kökensel olarak yerleştirilmişlerdir. Bir topluluk içinde ahlaklı olmayı sağlayan, bencilliği engelleyen; vicdan, cömertlik, yardımseverlik gibi duygulardır. İnsanların birbirlerine karşı sempatileri ve duygudaşlıkları vardır. İşte Hume'a göre tam da bu duygudaşlık sayesinde kamunun iyiliği gözetilir ve adalet; istenen, ahlaken onaylanan bir şey olarak tasarlanır.¹⁰ O halde Hume'un toplumu, atomize bireylerden oluşan bir toplum değil, içindeki insanların birbirleri ile değişen düzeylerde karşılıklı ilişkilerini içeren bir dünyadır. Bu ilişkiyi sağlayan duygudaşlıktır ve birbirlerinin iyiliklerine ya da kötü olma durumlarına kayıtsız kalmalarını da engellemektedir.

Hume, toplum mutluluğunun birey için önemini anlatmak amacıyla çeşitli örnekler verir. Örneğin, toplumun mutluluğuna katkıda bulunan her şey doğrudan doğruya onaya ve toplumun iyi niyetine hak kazanmıştır. İyilikseverlik, övülen ve değer

¹⁰ Frederick Copleston, *Berkeley-Hume*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1998: 62

verilen bir kişisel özelliktir ve topluma vermiş olduğu hizmetten dolayı toplum için bir mutluluk ve doyum sağlamaktadır. İyilikseverlik gibi kavramlar, burada kişisel fayda sağlayan bir şey olarak görülmekte ve hem bireysel hem de toplumsal olarak fayda temelinde değerlendirilmektedir. Ancak çeşitli yanlış anlamaları bertaraf etmek adına, Hume'un, faydacılığı, ahlakın nedeni saymadığını belirtmemiz gerekir. Örneğin, "iyilikseverlik" sadece faydalılığı nedeniyle ahlaklı sayılmaz. Zira kimi şeyler, faydaya bir gönderme yapılmadan da dolaysızca hoş olarak kabul edilen davranışlar arasında bulunur. Yine de iyilikseverliğin yarattığı ahlaksal onay belli bir düzeyde faydalılığı tarafından ortaya çıkarılır. Bunun nedeni, ahlaksal duygunun, eylemlere, niteliklere ya da karakterlere yönelik bir onaylama veya onaylamama duygusu olması ve çıkarsız olmasıdır. Ayrıca yukarıdaki örneğin tersi bir durum düşünüldüğünde de, yani, bir bireyin duyarsızlığının son derece büyük olduğu kabul edilse de, gene de sık sık doğru ve eğrinin/yanlışın imgeleri bireye dokunacaktır. O halde birey, her koşulda ahlakla ilgili izler barındırmaktadır.

Hume'a göre "öz- çıkar" insanları topluma iter. Toplum, aile yoluyla doğar. Çocuklarla ilgili düşünce ve kaygılar, insanları toplumdan sağlayabilecekleri çeşitli üstünlüklere karşı duyarlı ya da muhtaç hale getirir ve onların toplumla uzlaşmayacak yönlerini azaltarak yavaş yavaş toplumun iyisi için şekillendirir.

Bir ailenin içinde doğan insan, gereklilikten, doğal eğilimden ve alışkanlıktan ötürü, toplum durumunda yaşamak zorunda kalır. Bunun arkasından da adalet sağlamak için siyasal toplumu kurmaya girişir; çünkü adalet olmadan, insanların arasında ne barış olur, ne güvenlik, ne de karşılıklı bir ilişki. Bunun için yönetimin adalet dağıtmaktan başka bir amacı olmaz.¹¹

O halde örgütlü toplum Hume'un teorisinde insana faydası nedeniyle kabul gören bir şeydir. Hume, toplumun, bireylerin güçlerini artırdığını belirtir. Zira toplumla işler paylaşılır, kuvvetlerin birleşmesi yoluyla bireylerin gücü artar ve böylece karşılıklı yardımlaşma yoluyla rastlantılara karşı az etkilenir olurlar. O halde toplum, bireylerin çıkarları ve faydalarını artıracak şekilde değişik unsurlar barındıran bir şeydir.

¹¹ Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yakın Çağ*, s: 47

Bu sebeple öz-çıkar, bireylerin adalete karşı duydukları yükümlülük duygusunu yaratır. Çünkü bireyler, adalet olmaksızın aralarında hiçbir barış, güvenlik ve karşılıklı ilişkinin olamayacağını farkındadırlar. Eğer, doğal ahlak insan davranışlarını yönetmek için yeterli olsaydı, toplum içinde hiçbir düzensizlik ve kötülük görülmemiş olsaydı, bireylerin bir toplum oluşturarak çeşitli kurallar koymaya ve bu kurallara uyarak özgürlüklerini kısıtlamaya hiçbir gereksinimleri olmazdı. O halde Hume’a göre tüm bireysel duygulanımlar bize, adalet ve adaletsizlik duygularının doğadan türemediğini ama eğitimden ve uzlaşımdan dolayı zorunlu ve yapay olarak doğduğunu göstermektedir.

Ancak bu yapaylık, adaletin kurallarının keyfi olduğunu göstermemektedir. Adalet duygusu bireylerin yaşamlarındaki kimi kötü ve uygunsuz durumları bertaraf etmelerinin sağlanması için bir çaredir. Bu çare de doğadan değil, söz konusu bu aygıttan, bu icattan doğar. Ancak o, herhangi bir sözleşmeye, verili, bir söze bağlı durumda değildir. Çünkü asıl olarak sözleşmelere ve bağlayıcı sözlere kaynaklık eden şey, adaletin kendisidir. “Kamu yararı” adaletin biricik kaynağıdır ve bu ahlakın yararlı sonuçları üzerine düşünceler onun değerinin biricik temelidir.

Hume, yönetime kamu yararı adına adalet dağıtma görevi vermekte ve tüm yönetim ile ilgili kurumların monarşi tarzında bir yapılanmadan uzak durması gerektiğini düşünmektedir. Hume, cumhuriyeti savunmaktadır ve cumhuriyetin hiçbir kurumunun içinde dini öğelerin barınmaması gerektiğini düşünmektedir. Din, siyasetten, kamudan eğitimden kesinlikle ayrı tutulmalıdır.¹²

¹² Öymen, *Hume*, s: 65

B. JEREMY BENTHAM

B.1. Hayatı:

Jeremy Bentham, 15 Şubat 1748 tarihinde Londra’da doğmuştur. İngiliz filozof, hukukçu ve toplum reformcusudur. Rasyonel Faydacılığın kurucusu olarak tanınmaktadır. Eşcinsel haklarının, hayvan haklarının ilk savunucularındandır. Henüz dört yaşındayken Latince öğrenmiş, oniki yaşında babası tarafından Oxford’a hukuk eğitimi almak üzere gönderilmiştir. Oxford’da hocası olan Anayasa Profesörü William Blackstone’nun reform karşıtı tutucu derslerinden etkilenmiş, çok geçmeden bir hukuk uygulayıcısı olmak yerine hukukun ne olduğu üzerine yazmaya karar vermiştir. Yaşamını var olan hukuk ile toplum dizgelerini eleştirip düzeltmeye adanmıştır. Gerek ailesinden kalan varlık gerekse kardeşinin desteği ile hayatı boyunca çalışmak zorunda kalmamış, hukuk üzerine düşünerek, çalışarak ömrünü geçirmiştir. University College’ın kurulmasında etkili olmuştur ve öldükten sonra bilimsel araştırmalar yapılması için vücudunu bu okula bırakmıştır. 6 Haziran 1832 tarihinde Londra’da ölmüştür. Mumyalanan bedeni hala okulun girişinde cam bir muhafaza içinde durmaktadır.

B.2. 18. ve 19. yy.da İngiltere’de Toplumsal Koşullar

18. yüzyıl, İngiltere’nin toplumsal yapısında yeni ve çok köklü gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde sanayi devrimi ile ekonomik hayatta ortaya çıkan büyük değişimlerin sonucu olarak İngiltere halkı birbirinden farklı sınıflara ayrılmıştır. Endüstri Devrimi öncesi usta-çırak ilişkisi ile tesis edilen ekonomik yaşantı, bu ilişkinin sağladığı bir bağa sahiptir. Bu bağ çalışan insanların saygınlıklarını da tesis etmektedir ve usta ile çırak arasında yüksek oranda bir sınıf farkı bulunmamaktadır. Ancak Devrimle beraber işveren-zanaatkar arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır ve bilimlerin çağa hediyesi olan makineler zanaatkarların basit bir işçi olmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda artık modern anlamda bir işçi sınıfı da ortaya çıkmış bulunmaktadır. O halde 18. yüzyılda İngiltere, endüstrileşmiş ve sınıflara ayrılmış bir toplum portresi çizmektedir.

Bu radikal sınıf ayrımı, toplumun bir bölümünü daha zengin yaparken, daha büyük bir bölümünü gittikçe fakirleştirmektedir. Devrimle beraber şehir merkezinde daha fazla iş imkanı doğmuştur ve bu imkan merkeze doğru bir göçe sebep olmuştur. Ancak, işyerlerinin artması, nüfusun artış hızına yetişememiştir. Altmış yıl içinde İngiltere nüfusu 7.5 milyondan 14 milyona çıkmıştır. Şehirlerdeki fabrikaların geniş işçi yığınlarını çekmesi, kentteki yığılmaların temel sebebi olmuştur. Ancak mevcut binalar bu sayıda insanı barındırmaya yetmemektedir. Bu yüzden şehirde, gecekondu bölgelerine doğru bir genişleme büyüme olmuştur. Ancak işçi kesiminin fakirliği, buraların yaşam standartlarını düzeltmeye yetmemektedir. Gecekondu bölgeleri pis, kalabalık ve havasızdır. Endüstri işçileri bu sistemden memnun değildirler. Çünkü temiz havadan, güneşten yoksun konutlarda yaşayıp hızla artan talebi karşılamak için kurlsızca açılan işyerlerinde düşük ücretle uzun saatler çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Aldıkları düşük ücret işçilerin karınlarını bile doyurmadığı için kadınlar da fabrikalarda çalışmak zorunda kalmışlar, zamanla buna çocuklar da dahil olmuşlardır. Bir taraftan da güvenlik ve zenginlik içinde yaşayan sınıfları görmek işçilerin topluma düşmanlık duymasına neden olmaktadır. Zira fabrikalardan kazanılan para, elde edilen büyük kar, fabrika sahiplerinin olmakta ancak, işçilerin durumlarında herhangi bir düzelme olmamaktadır. Bu ümitsiz ve karanlık tablo, “yeni barbarizm” olarak tanımlanmıştır.

Bu dönemde her geçen gün barınma sorunları artmakta, fakirlik büyük bir kesimi kapsamakta iken bile fabrika sahipleri ellerinde bulunandan da daha ucuz işgücü sağlamayı hedeflemektedir. Ucuz işgücünü de devletin koruması altında olan çocukları sözde çırak olarak işe alarak çalıştırmakla elde etmektedirler. Ancak çıraklık, günde onaltı saate varan çalışma sürelerine dönüşmüştür. Bu çocuklar köle gibi yaşıyor, yeterince beslenmeden aynı yataklarda nöbetleşe yatıyorlardı. İşe başlama yaşı beş yaşına kadar düşürülmüştür. Ancak politik yapı bu durumu değiştirmeye yönelik bir edimde bulunmamaktadır. Yoksullukla mücadele hamleleri ise yetersiz kalmıştır. İngiltere’de yaşanan kıtlığın ardından yiyecek fiyatları iyice yükselmiştir. Yerel yönetimler yoksullara yardım evlerinde çalışma imkanı tanımıştır. Ancak bu sistem zamanla işverene işçi kiralama sistemine dönmüştür. Kiralanan işçiler ise boğaz tokluğuna çalışmaya devam etmektedirler. Yardım evlerinde genç, yaşlı, kadın, erkek,

sakat her çeşit yoksul insan barındığı için bu evlerin kendileri birer sefalet yuvası haline dönüşmüştür. Bu durumda yardım evleri, kurtuluş olmaktan çıkıp kaçılması gereken bir yer haline gelmiştir. Yoksulların mevcut durumundan dolayı çıkarılması önerilen yasaların çıkmasına ise toprak sahipleri karşı çıkmaktadır. Asgari ücret uygulamasına geçiş, toprak sahiplerinin parlamentoyu etkilemesiyle reddedilmiştir. Ancak bir yandan işçilerin günden güne hızla açlıkla karşı karşıya olmaları diğer yandan Fransız Devriminin yankıları, İngiltere’de de bir ayaklanma çıkacağı korkusuna sebep olmuştur ve yoksul işçiler için bir şeylerin yapılmasının gerekliliği iyiden iyide görünür olmuştur. Bunun üzerine, aldığı ücret kendisini doyurmaya yetmeyen insanlara ek ödeme, ücret tamamlama anlamına gelen Speenhamland Sisteminin uygulanmasına başlanmıştır. Buna göre ekmek birim fiyatı üzerinden işçilere para ödenmektedir. Ancak bu sistem, açlıktan ölmeyi önlemiş olsa da yoksulların sorunlarına tam bir çözüm getirememiştir. Bunun yanında işverenler bu sisteme güvenip işçilerin ücretlerini iyice düşürmüşlerdir. Bu durumda da yoksulların açlıktan kurtarılması sorununun yükü büyük servet sahiplerinden ziyade bütün vergi ödeyenlere yüklenmiş olmuştur.

Yukarıda betimlediğimiz 18. yüzyıl İngiltere’sinde yaşayan Bentham, kuşkusuz bu toplumsal çöküntünün farkındadır. Eşitliğin bu oranda ihlal edildiği, kötü yaşam koşullarının yarattığı şiddetin boy gösterdiği bir ortamda o da tüm dikkatini mevcut sorunlara ve sorunların çözümsüzlüğünü tesis eden hukuka ve parlamentoya çevirmiştir. Bu durumda ilk ve en önemli amacı mevcut düzensiz ve güvensiz ortamdan düzenli ve güvenli ortama geçmeyi sağlayacak ilkeleri tespit etmek olmuştur.

B.3. Jeremy Bentham’ın Bilgi Teorisi

Bentham’ın görüşlerinin tezin incelenmesi süresince daha iyi anlaşılabilmesi için onun bilgi teorisinin incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme bize, onun fayda teorisini tüm toplum için önerme nedenlerini ve hukuk felsefesinin temellerini serimleyecektir. Zira onun hem faydacılığının diğer fayda teorilerinden farkı, hem de pozitif hukuku temellendirme araçları bilgi teorisine dayanmaktadır. Tezimizde onun felsefesinin ayrıntılarını inceleyeceğiz. Ancak bu noktada onun görüşlerinin temel aksının doğal hakları reddetme üzerinden şekillenmiş olduğunu belirtmemiz gerekir. Onun bu düşüncesi, bilgiyi elde etme şekli üzerine inşa edilmiştir. O halde şimdi Bentham’ın akıl

yürütmeler zincirini anlayabilmek için bu zincirin ilk halkasına/adımına bakmamız gerekmektedir.

Bentham'ın bilgi teorisinin şekillenmesinden onun çocukluğunda yaşadığı duyguların etkisi bulunmaktadır. Bu duygular onda “Fiktif/Hayali varlıklar” ve “Gerçek varlıklar” ayrımının oluşmasını sağlamıştır. Bu ayrım, onun bilme edimine bakışını ve “Doğal Hakların” varlığını belirleyecektir. Peki gerçek ve hayali varlıklar nelerdir ve Bentham bu ayrıma nasıl ulaşmaktadır ?

B.3.1. Gerçek ve Hayali Varlıklar

Bentham'ın çocukluğu korkular içinde geçmiştir. İzlediği bir kukla şovunda yer alan karakterler olan şeytan ve şeytanın çocuğu onu rüyasına girerek uyandırmaktadırlar. Bu korkuların yanında o, vampirler ve hayaletlerden de korkmaktadır ve çocukken yaşadığı büyükannesinin yanında çalışan hizmetliler onun bu korkularını sömürmüşlerdir. Bu hizmetliler sürekli birtakım adamlardan ve hayaletlerden bahsedip bunların evi ziyarete geldiğini söylemekteydiler. Bentham, bir taraftan bu hayaletlerin hizmetliler tarafından yaratıldığını bilmektedir. Ancak oniki yaşında gittiği Oxford'da odası mezarlığa bakmaktadır ve orada da ruhani varlıklar onu hep ziyaret etmektedir. Tüm bu korkular onda, şeytan her yerdedir inancını oluşturmuştur. Bentham, ruhani varlıkların ziyaretinden rahatsız olmakta, bu yüzden kabuslar görmektedir. Söz konusu varlıklar sadece o yalnızken onu ziyarete gelmekte, örneğin babasının öldüğünde olduğu gibi bir arkadaşıyla beraber yattığında ziyaretler olmamaktadır. Bu durum Bentham'ın hayaletlerden korkusunun aslında kendi hayal gücünün nedeni olduğunun bilgisine sahip olmasını sağlamaktadır. Eğer kendi hayal gücüne bağlı olmasalardı, bu hayaletlerin başkası varken de ziyarete gelmesi gerekirdi. Bentham bu varlıkların gerçek olmadığını bildiği için bundan dolayı acı çekmesini, “yargı ve hayal etme” arasındaki farklılığın bir resmi olarak tanımlamaktadır. Bu korkular onu, çocukluğundan itibaren “gerçek ve hayali olan” arasındaki farkın üzerine gitmeye zorlamıştır.¹³ Bu da onun realizmini beslemektedir. Sonuç olarak gerçek ve hayalin doğası hakkında düşünmesi ve hayali varlıkların varlığını sorgulaması onun tüm öğretisini inşa etmesine vesile olacaktır. Bentham, bu konuyla ilgili düşüncelerini

¹³ Philip Schofield, *Utility&Democracy*, Oxford University Press, 2006: 2

fayda, yasa, politika ve din ile ilgili çalışmalarına da tatbik etmiştir. Bentham'ın zamanla matematik ve geometri üzerinde çalışmaya başlaması ise bu ayrım üzerindeki düşüncelerini en üst noktaya taşımaktadır. O, daha iyi çalışabilmek için matematiğin önemli olduğunu söyler. Çünkü ona göre gerçek ve hayal arasındaki fark sadece matematikle anlaşılabilir. Peki, gerçek varlıklar ve hayali varlıklar nelerdir ? Onlar arasındaki ayrım hangi noktada tesis edilmektedir ?

Bentham'a göre;

Gerçek varlık: Duyularla algılanabilecek bir vücut veya maddedir.

Hayali varlık: Gerçek varlığın tam zıddıdır. Hayali varlıkların bulunduğu tüm ifadeler metafiziktir. Hayali varlıklar sadece gerçek varlıklarla bir ilişki içinde iseler ortaya çıkarlar. Örneğin küp gibi bir varlık, belli bir boyutu olmadan, yer kaplamadan var olmuş gibi gösterilemez.¹⁴

Peki, bu ayrıma dayanarak Bentham, duyuların algılayamadığı her şeyin varlığını sorgulamakta mıdır ? Bu durumda Tanrı'nın varlığı konusu ne olacaktır? Bentham'ın teorisi bu ayrıma dayanmakta ise bu durumda insanın inanç isteği, ihtiyacı gibi yönleri dışarıda mı kalacaktır ? Bentham, gerçek ve hayali varlıklar ayrımı yaparak duyulardan bağımsız her tür varoluşu inkar edemeyeceğinin farkındadır. Bunun üzerine o, gerçek varlıklarla ilgili şu ayrımı yapar:

- 1- **Algılanabilir gerçek varlıklar:** Eğer gerçek varlıklar algılanabiliyorsa, o zaman onların var oluşu duyularla anlaşılır.
- 2- **Dolaylı gerçek varlıklar:** Dolaylı gerçek varlıklarla ilgili duyular bize bir bilgi vermezler. Bu durumda onların varoluşu zihninin muhakemeler zincirinden geçer.

Bu ayrıma göre, duyularla algılayamadığımız her varlık hayali varlık olmayacaktır. Kimi varlık türleri de duyularla değil, başka yollardan algılanacaklardır. O halde Bentham'ın zihninde duyularla algılanmaya yetersiz varlıklar bulunmaktadır. Buna örnek olarak dünyadan çıplak gözle görülemeyen ancak varlığı tarafımızdan bilinen bir gezegen verilebilir. Bizler onun varlığını yerçekimsel gücünün gözlemlendiği varlıklardan dolayı bilebiliriz. Bu durumda bu gezegen,

¹⁴ A.g.e: 7-8

gözlemlenemeyen ya da duyularla algılanamayan bir gerçek varlık değil, varlığı (dolaylı) algılanabilir gerçek bir varlıktır. Bu akıl yürütmeye göre, varlığı şüpheli olan bir obje farklı bakış açılarında gözlemlenmesine, algıya dahil olmasına göre algılanma çeşitlerine sahip olacaktır. Ancak duyularla algılanamayan bir varlık hiçbir zaman duyusal algılanmayla doğrulanamayacaktır. O sadece dolaylı algılanabilir bir varlık olmak derecesinde bir gerçekliğe sahip olacaktır. İşte bu yüzden Bentham'ın epistemolojisi, metafizik olmayan temellerde tesis edilmiş bir epistemolojidir. Algı kavramı, Bentham'ın bilgiye bakışını özneye dışsal olmayan bir kategoriden, öznenin kendi duyumu ve dünyayı algılama biçimine göre biçimlendirdiğini gösterir.

Gezegenin varlığı, onu gözlemleyemediğimiz halde onaylandığına göre bu onay, aynı akıl yürütme Tanrının varlığı için de geçerli olacaktır. Bentham, insan ruhu denilen şeyi de Tanrıyla aynı bakış açısıyla ele almaktadır. İnsan ruhu, vücuttan ayrı bir durum olarak görülmekte, algılanamayan gerçek varlıklar kategorisinde ele alınmaktadır. Zira insan ruhu henüz kimse tarafından algılanamamıştır, o sadece düşünülmüştür. Tanrı ise her şeye gücü yeten bir varlık olarak gerçek varlıkların koruyucusu olarak ele alınmış ve ruh gibi algılanamayan gerçek varlıklar sınıfına yerleştirilmiştir. Sonuç olarak ona göre varlıklar, gerçek varlıklar olarak kabul edilebilirler. Ancak duyuların onayını alamadan bu kategoriye girerler.

O halde yukarıdaki akıl yürütme bize, Tanrının varlığının duyularla algılanamadığı halde Bentham tarafından kabul edildiğini gösterir. Zira ona göre, fizik dünyada neyin var olduğuyla ilgili bir ifade, neyin var olması gerektiğiyle ilgili bir ifadeden ayrı olamaz. Bu yüzden inanç çok önemlidir.¹⁵ O halde, insan ruhunu gözlemleyemediğim için bence o, gerçek varlık değildir. Ancak bir başkası onu gözlemlediğini ya da algıladığını söylerse ruh, onun için gerçek varlıktır. Bu, birimizin daha doğru düşündüğünü göstermez, sadece perspektiftir.

Peki, Bentham'ın Tanrıyı algılanamayan gerçek varlığa sahip varlıklar sınıfına yerleştirdiği düşünüldüğünde bu onun ateist olduğu şeklinde mi yorumlanmalıdır ? Bu sorunun cevabı, onun akıl yürütmesi izlenerek anlaşılabilir. Buna göre; eğer Tanrı varsa ancak hiç algılanamıyorsa bu durumda Tanrı, algılanamaz gerçek varlıklar sınıfına aittir.

¹⁵ A.g.e: 18

Ancak bu Bentham'ın bir ateist olduğu anlamına gelmemektedir. Ona göre bütün bilgiler duyuların deneyiminde bulunsa da yine de Tanrının insan algısına yetişemeyen bir çeşit varoluşu olabilir. Ama bu, insanoğlunun anlamaya yetersiz bir algısı var demek değildir. Bu görüş, şu örnekle açıklanabilir: Birinin bir duvarın var olmadığına dair inancı, onun başını o duvara vururken ki acısını azaltmaz. Bentham şu sonuca varır: İnsan zihni Tanrıyla ilgili bir bilgi kazanmak için yetersizdir çünkü henüz bir bilgi kazanmamıştır. Kimse Tanrıyı algılamamıştır. Bu yüzden kimse Tanrı hakkında bir bilgi sahibi olduğunu iddia edemez. O halde, Tanrı takdiri, erdemi ya da kefareti ile ilgili terimler kullanıp Tanrıyla ilgili bilgi sahibi olduğunu iddia edenler saçmalamış olurlar. Bentham, aynı akıl yürütmeyi/kanıtlamayı/tartışmayı doğal haklar-doğal yasa hakkında bilgi sahibi olanlar için de yürütmüştür.¹⁶

Sonuç olarak Bentham'ın aslında hayali varlıklar kategorisinde gördüğü kimi varlıklar, dolaylı algılanan varlıklar olarak da kabul edilebilir olmuşlardır. Bentham, hayali varlıkların var olduğuna dair inancın, dil sayesinde de geliştiğini düşünür. Zira ona göre dil; görmek, duymak ve dokunmak gibi iletişimlerle beraber aynı zamanda düşüncedeki enstrümanlar olarak da tanımlanmaktadır. Zira kelimeler olmadan düşünceler hayallerdir ve sadece bulutlar gibi zihnin etrafında hareket ederler. O halde düşüncelerin iletişim aracı olarak dil, aynı zamanda hatanın da ifadesidir. Zira kelimeler yanlış da kullanılabilir. Zihnin operasyonları, fiziksel dünyayla örtüşmeyen kelimelerin artmasına sebep olmuştur. Bu kelimelerin bir sınıfı da hayali varlıkların isimleridir. O zaman hayali varlıklar var olup olmayacaklarını dile borçludurlar. Örneğin elma olgundur dediğimizde, elma gerçek bir varlıktır. Ancak “olgun” kavramı gerçek bir varlık değildir. Bu durumda biz aslında elmanın ne kadar olgun olup olmadığını bilemeyiz.

Bentham'a göre, hayali varlıklar zaman içerisinde dille beraber başka değişkenler yoluyla da alışkanlıklardan kaynaklanarak anlamlarını doldurabilirler. Örneğin, bir baba, oğlu John'a sadece “John” diyerek seslendiğinde bile oğlu, babanın yanına gelmektedir. Oysa baba, “John gel” dememiştir. Sadece John demiş, adını söylemiştir. Ancak John, babasının ses tonundan bile onu çağırdığını anlamaktadır.

¹⁶ A.g.e: 21

Babanın “gel” demesine gerek kalmadan John “tonlamanın”, “çağırma” anlamına geldiğini fark etmiştir. O halde kimi düşünceler, bilgiler zaman içerisinde ses tonunun şekliyle bile hafızaya yerleşmektedir.¹⁷ Aynı şey, Tanrının ve insan ruhunun varlığı için de geçerlidir. O halde hayali varlıklar alışkanlık şeklinde insanların zihnine yer etmiş olabilirler. Hayali varlıkların varlığı, bunlara duyulan inanca bağlıdır. Bir kişi eğer bu varlıkların varlığına inanarak büyüdüyse bu varlıklar onun için geçerli, gerçek ve değerlidir.

Peki, Bentham için hayali varlıklar, sadece Tanrı, ruh ve doğal haklar mıdır ? Bunlar dışında kalan tüm varlıklar gerçek varlıklar mıdır ? Bentham, Locke’un kitaplarını okuduğunda ondan çok etkilenir onun kitabındaki hayali varlıklardan dolayı kafası karışır. Bu hayali varlıkların bir kısmı, doğal haklardır. Ancak Bentham’da kafa karışıklığı oluşturan bir başka kavram daha vardır, o da “güç”tür. Bentham gücü de hayali varlıklar sınıflamasına yerleştirmektedir. Ancak bu noktada bir sorun vardır. Eğer güç, hayali varlıklar sınıflamasında ise, bu durumda onun tüm felsefesinin bel kemiği olan fayda da hayali varlık olacaktır. Bentham, fayda/yararlılık gibi kavramların da fiktif/hayali olduklarını savunur. O halde faydanın gerçek bir varlık olma hakkı kazanıp, bir felsefe sisteminin temeli olabilmesi için gerçek olan başka bir varlığa ihtiyacı vardır. Zira daha önce gerçek olmayan varlıkların gerçek varlıklarla ilişki içinde gerçeklik kazanabileceklerini belirtmiştik. Bentham, faydayı gerçek varlık kategorisine algı yoluyla almaktadır. Zira ona göre her algı, haz ve acı ile bağlantılıdır. Haz ise fayda getirendir. İnsanlar hazları fiziksel olarak algırlarlar. Bunlar da bizi faydalı olana götürür. Bu sayede fayda, gerçek varlık olan haz ve acı aracılığı ile algılanmış olur ve gerçek bir varlık olur. Aslında fayda, her zaman ve her koşulda verili olan sabit, verili bir öz değil, değişken, toplumdan topluma ve bireyden bireye farklılık gösterebilen, böylelikle her yeni durumda yeniden tanımlanabilen bir şey olarak tanımlanabilmektedir. Eğer faydanın fiktif bir şey olduğunu kabul edersek o zaman onun değişken olduğunu da kabul etmemiz gerekir.

Bentham’ın varlıklarla ilgili yaptığı bu kategorilendirme onu algılamayla ilgili şu sonuca götürmektedir: Algıdan pratik bir sonuç çıkarırken, dogmatiklikten ve

¹⁷ A.g.e: 25

toleranssızlıktan kaçınılması gerekir. Algılamada dogmatiklikten kaçınmak onun felsefesini dine yaklaştırmayacaktır. Toleranssızlıktan kaçınmak ise, faydaya sisteminde gerçek bir varoluş olarak yer açmayı sağlayacaktır.

Bentham, “yapılan” ile “bilinen” arasında bir ayrım yapmış ve bu ayrımında “yapılan”ı sanat, “bilinen”i bilim olarak konumlandırmıştır. Buna göre tüm bilimlerin esas olarak sonu, “well being” olarak tanımlanabilmektedir. “Well being” ise, bütün deneyimlerdeki hazların toplamıdır. Onun felsefesinin mantıksal başlangıcı bu “well being” ve onun üzerine geliştirdiği çalışmalardır.¹⁸ O halde, fayda prensibi, onun mutluluğa olan ilgisi olarak ele alınabilecektir. Nitekim o, eserlerinde yer yer kendisini bir bilim adamı olarak takdim etmektedir.

Şüphesiz Bentham’ın bilgi teorisi yukarıda anlattıklarımızla sınırlı değildir. Ancak bizim çalışmamızın konusu açısından onun epistemolojisiyle ilgili yukarıda anlattıklarımız yeterlidir. Zira bu çalışma onun moral ve hukuk anlayışını incelemeyi hedeflemektedir.

¹⁸ A.g.e: 39

C. MODERN DOĞAL HUKUKUN ELEŞTİRİSİ:

C.1.Doğal Hakların Reddi

Tabiî hukukla silahlanmış fanatiklerle tartışılmaz, zira onlar tabiî hukuku kendi hoşlarına gittiği gibi anlamakta, kendilerine uygun olduğu şekilde uygulamaktadır. Onların gözünde tabiî hukuk, suç işlemeksizin saf dışı bırakılamayacak bir dogma olarak kutsanmıştır. Böyle bükülmez ve aynı zamanda anlaşılamaz olan bir tabiî hukuk hiç bir sorunu çözemez.

J.Bentham

Pozitif hukuk, belli bir toplumda, belli bir zaman içinde uygulanan kurallar bütünüdür. Hukukun parçası olan yasalar, bir dayanağa bağlı olarak inşa edilmektedir. Pozitif hukuk, herhangi bir moral ölçüte değil, bir egemene, otoriteye, anayasaya dayanır. Bu dayanağı tesis eden ilkeler ise, doğal hukuk ve doğal haklardır.

Yukarıdaki motto, Jeremy Bentham'ın pozitif yasaların temelinde doğal hakların bulunduğu anlayışına karşı çıktığını göstermektedir. Ona göre modern doğal hukuk, gerek teorik gerek pratik açıdan sorunludur. Bu yüzden doğal hukuku şekillendiren doğal haklar, pozitif hukukun kuruluşunun temeli olamazlar.

Bentham'ın bu reddinin anlaşılması için doğal hakların, doğal durumun ve doğal hukukun tanımının yapılması gerekmektedir. Pozitif hukukun temel dayanakları anlaşılmadan, hukuk üzerinde teoriler üretmek, yenilikler yapmak mümkün değildir. Bentham, bir hukuk reformu savunucusudur. Onun reform talebi tam da pozitif hukukun dayanaklarını onaylamamasından kaynaklanmaktadır. Peki doğal hak, doğal hukuk ne demektir ?

Doğal hakların neler olduğunun tanımlanması için tarihte bir anda insanların bir yönetim altına girmeden önce yaşadıkları bir durumun varlığı kabul edilmiştir. Bu

duruma doğa durumu, doğa durumunda insanların sahip oldukları haklara doğal haklar, doğal hakların düzenlenmesine ise doğal hukuk denmektedir. Batı Dünyasının kurallar bütünü olan pozitif hukuk, işte bu doğal hukuk geleneği ile temellendirilir. Pozitif hukuk, insanların doğa durumunda sahip oldukları doğal haklar üzerine inşa edilir. Pozitif hukukta temel ilke, insanların doğal haklarının ihlal edilmeyeceği bir kurallar bütünüün sağlanmasıdır. Aksi takdirde hukukun temeline yerleşecek herhangi bir ilke, insanların istek çeşitliliğine hitap edemeyecektir. Oysa belirlenmiş hakların önceliği, hukukun en önemli işi olan adalet ve yasama konularında bir birlik sağlayacaktır. Buna örnek olarak iyi yaşamın hukukun temel dayanağı olması gerektiğinin iddiası verilebilir. Ancak doğal hakların savunusuna göre hakkın iyiliğe önceliği, iyilik adına hakların kurban edilmemesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda adaletin ilkeleri özel bir iyi yaşamdan türetilemez.¹⁹ Bu durumda belli bir takım ihlal edilemez, devredilemez haklara insanın doğal olarak sahip olduğu kabul edilirse, “özel” taleplerin çatışması olmaz. O halde pozitif hukukun doğal haklara dayanması gerekmektedir.

Bentham, pozitif hukuk öğretisini savunmakta olsa da pozitif hukukun üzerine inşa edildiği varsayılan doğal hakların varlığını reddetmektedir. Mevcut yasaların bu haklara dayanması ona göre tatmin edici bir resimle sonuçlanmamaktadır. Yasaların özellikleri ve dayanakları farklı olmalıdır. Bentham’ın yasalarla ilgili neler düşündüğü onun hukuk felsefesi görüşleri içinde incelenecektir. Ancak şimdilik onun, dönemindeki yasaların geçerliliği ve temeli ile ilgili kuşkuları olduğunu belirtmeliyiz. Peki, Bentham doğal hakları neden temelsiz ve teorik açıdan sorunlu bulmaktadır ? Bunu anlayabilmek, ilk önce doğal hakların içeriğini anlamakla mümkündür. Doğal hak denilen şey nedir ? Onun devredilemez ve insanların elinden alınamaz olduğunu söylemek yeterli değildir. Doğal hakkın neleri içerdiğinin anlaşılması gerekir. Örneğin beslenmek bir doğal hak mıdır ? Beslenmek bir doğal hak ise, beslenmeyi sağlayacak edimler de doğal hakların içine mi girecektir ? Bu soruların cevaplarını alabilmek için önce doğal hakların en önemli temsilcilerinin görüşlerinin incelenmesi gerekmektedir.

John Locke, insanın sadece insan olmasıyla doğuştan sahip olduğu birtakım haklarının olduğunu düşünmektedir. Bu haklar onun özel alanında devredilemez,

¹⁹ Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, Çev: Fahri Bakırcı, Ali Çolak, Epos Yayınları, 2008: 54

müdahale edilemez haklarıdır. Bunlar, yaşam hakkı, eşitlik, mülkiyet hakkı ve özgürlüktür. Söz konusu haklar Locke'un sisteminde aynı zamanda devletin sınırlarını da çizen ilkeler olacaktır. Zira Locke'a göre tarihin bir anında insanlar tabiat düzeninde/doğa durumunda kendi hallerinde iken, belli bir düzen ve güven ortamında eşit ve özgür bir şekilde yaşam sürmektedirler. Ancak bu güvenli ortam bir dönem, bazı kişilerin güveni sarsıcı hareket ve isteklerinden dolayı bozulmuştur. Bu durumda düzen ortadan kalkmış ve insanların doğuştan getirdikleri hakları tehlikeye girmiştir. İnsanların doğal hakları olan özgürlükleri, bir başka doğal hakları olan eşitliklerini de bozucu bir unsur olmuştur. Bir insanın isteğinin diğerinin isteğinin önüne geçmesi ile artık insanların içinde yaşadıkları ortam yani doğa durumu, özgürlüklerin çatıştığı ve bu durumda kimi özgürlüklerin ve eşitliğin yitdiği bir ortam halini almıştır. İşte insanlar bu güven ortamına tekrar kavuşabilmek amacıyla bir sözleşme yapıp siyasal bir yönetime kavuşurlar. Siyasal yönetime geçmekle insanlar doğa durumundan çıkıp bir takım düzenlemelerin, kuralların olduğu bir yaşama başlamışlardır. Burada önemli nokta, siyasal yönetime geçişte söz konusu doğal hakların saklı tutulmasıdır. Politik yönetimin varlık amacı zaten bu hakların korunmasını sağlamaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu yönetimin yani devletin sınırlarını çizecek olan haklardır. O halde siyasal yönetim meşruiyetini bu hakların korunmasından almaktadır. İnsanların bu yönetime ve onun koyduğu kurallara itaat şartı da bu doğal hakların güvencesinin sağlanmasıdır. Zira insanların doğal hakları tüm kolektif hakların önündedir. Bunun nedeni bireyin toplumdan önce ve ondan bağımsız bir varlığa sahip olmasıdır. Bu durumda politik yapı, yani siyasal yönetim insanlara kimi haklar sağladığı için itaati hak eden bir yapıdan ziyade, insanların zaten sahipleri oldukları haklarını koruduğu sürece itaatin sağlandığı bir yapıdır.

Doğal hakların savunusunu bir başka isim, Bentham'ın Oxford'da görüşlerine karşı çıktığı hocası olan W. Blackstone'dur. Blackstone, doğal hakları insanoğluyla yaşıt ve Tanrı tarafından konulmuş haklar olarak görür. Bu durumda ona göre bu haklara ve yasaya uyma zorunluluğu yapay olan diğerlerine göre üstündür. Bu yasalar her zaman, her yerde bağlayıcıdır ve buna karşıt olan hiçbir insani yasa geçerli

değildir.²⁰ Eğer bir davranış mutluluğa yol açıyorsa bu davranış mutlaka doğal yasanın bir kısmıdır. Blackstone yasaları fayda ile ilişkilendirmeye çalışmış olsa da yasaların bir bağının mutlaka doğa yasalarında olduğunu düşünmektedir. Ona göre sözleşme, doğa durumundaki haklar kavgasından oluşan nefrete bir karşı çıkmadır.

Thomas Hobbes insanın doğasını, ilgi ve çıkar temelinde açıklar ve bir insanın diğerinin kurdu olabileceği bir yaşantı içerisinde yani doğa durumunda temel sorunun güvenlik olduğunu düşünür. Zira insanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri bir kaosa ve eninde sonunda da çatışmaya neden olacaktır. Bu kaos eninde sonunda bir savaş halini alacağına göre bu durumdan kurtulmak için kurallar altında yaşanılacak bir toplum oluşturmalı ve kaos ortadan kaldırılmalıdır. Bu kurallar bütünü altında yaşama geçişi kabul etmek, toplum sözleşmesi olarak adlandırılan ve insanlar arasında yapılan bir anlaşma aracılığıyla yapılacaktır. İnsanlar, doğuştan yaşam hakkına sahiptir ve doğa durumunda bu haklar sürekli tehdit altındadır. İnsanlar savaş ortamında sürekli ölüm korkusu ile yaşamaktansa haklarının ve güçlerinin bir kısmını bir erke devrederek güvenli bir yaşam sürebilirler.

Sonuç olarak özetlersek, toplum sözleşmesi kuramlarına bakıldığında doğa durumu, herhangi bir yaptırım gücünün olmadığı, bir otoritenin bulunmadığı durum olarak betimlenmektedir. Bu durum, sınırsız ve keyfi iktidarı eleştirmek için kullanılmaktadır.²¹ Bu demektir ki toplum sözleşmesi insanlara, Hobbes, Locke gibi düşünürlerin belirlediği hakların emniyeti açısından onlara sınır getirecek bir güç olarak kavranmaktadır. O halde aslında kimi zaman bir eşitlik hali, kimi zaman ise bir savaş hali, insanın insanın kurdu olduğu bir durum olarak tanımlamış olan doğa durumu kendisinden kurtulmak istenilecek bir durumdur. Bu kurtuluş sırasında ise doğa durumunda sahip olunan haklar olan doğal hakların üzerine yeni bir hukuk, pozitif hukuk temellenecektir. Zira doğal hukukun bu konuda yetersiz kaldığı deneyimlenmiştir.²² Doğal hakları savunan filozoflar doğa durumundan politik yapıya

²⁰ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 53

²¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kral Devletten Ulus Devlete*, İmge Kitabevi, 2005: 164

²² William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Çev: M,Pekdemir, İletişim Yayınları, 2008: 326

geçiş bu şekilde tasarlamaktadır. Politik yapı, doğal hak savunusuna göre, hem hakları savunacaktır, hem de insanlara güvenli bir yaşam alanı sunacaktır.

Peki, doğal hakları incelediğimize göre, Bentham'ın doğal hakları eleştirisi hangi noktalara olacaktır ? Doğal haklar dayanaklı pozitif hukukun Bentham'ı tatmin etmediği açıktır. Zira Bentham, dönemin yasalarının ne kadar işlevsiz olduğunu görmektedir. Bu işlevsizlik, toplumsal sorun olan güvenliğin sağlanamamasında kendisini göstermektedir. O halde hukuk için başka dayanakların araştırılması ve doğal hakların neden hukuka dayanak olamayacağının belirlenmesi gerekmektedir. Doğal haklar konusunda Bentham'ın eleştirilerini/itirazlarını üç ana başlık altında toplayabiliriz.

1- Bentham'ın itirazlarının ilki, doğal hakların doğuştan getirilen haklar olduğuna dair itirazıdır. Zira o, bu tarz hakların, epistemolojisinde gördüğümüz gerçek-hayali varlıklar kategorisinde, hayali varlıklar sınıfına dahil olduğunu düşünmektedir. Hayali olan bir varlıktan hareketle bir pozitif hukuk oluşturmak ise mümkün değildir. Bu itiraz aslında çift yönlüdür. Bir taraftan hakların hayali olması dolayısıyla reddedilmesi gerektiği, diğer taraftan gerçek olmayan bir zemin üzerine gerçek bir durum olan pozitif hukukun inşasına olan itirazdır. Hayali haklar, hayali yasaların ürünüdür. Oysa gerçek haklar gerçek yasaların ürünüdür. Bu durumda pozitif hukuk, gerçek olabilmek için gerçek haklara ve gerçek yasalara dayanmalıdır. Her şeyden önce, doğal haklar dogmatik bir karakter taşımaktadır. Hukuku ve yasaları kesin ve doğru bilgi içeren bir bilim haline dönüştürmek isteyen Bentham için, kesin ve doğru bilgi içermeyen, metafizik ilkelere dayanan doğal haklar öğretisi, bir dogma olmaktan öteye gidemez. Zira Bentham için bu haklar, gerçek birer varlık bile değildirler. Onun tanımını hatırlamak gerekirse, o, gerçek bir varlıkla bağlantıya geçmeyen bir varoluş türünü gerçek bir varlık olarak görmemektedir. Buna göre, hak olarak değerlendirilebilecek olan şey, varlığı kanıtlanamayan, biçimsel tanımlamalara dayalı kavramlar olamaz. Gerçek varlık arayışı, aynı zamanda Bentham için üzerinde bilim yapacağı bir zemin arayışıdır. Bu durumda doğal hakların hayali varlıklar olmaları, onlar üzerindeki etkimizi de sınırlar. Zira mantığımızın sınırlarının dışında olan şeyler üzerinde bir eylemde bulunamayız. O

halde doğal haklar üzerinde bir ölçme, belirleme, sınırlama yapılamaz. Sınırlamanın yapılamayacağı bir hak öğretisinin güven ortamını oluşturacak hukuku tesis edebilmesi şüphelidir.

2- Bentham'ın doğal haklara ikinci itirazı, onların keyfice genişleme ve sınırlandırılmama özelliklerine dayanır. Kesinlikten yoksun ve dogmatik bir yönü doğal hakların genişletilmesi, hesabı verilemez bir tarzda özgürlüğün sürekli olarak genişletilmesi anlamına gelmekte ve bu sınırlandırılmaz özgürlük anlayışı, kaçınılmaz olarak anarşiyle son bulmaktadır. Zira insanlar, doğal haklarla sınırsız olarak donatıldıklarını düşünerek her türlü sınırlandırılmaya karşı direnç gösterebilirler. Başka bir ifadeyle toplumdan önce sahip olunan haklar, bireylerin onları siyasal yönetim altında yaşarlarken de istedikleri gibi kullanma isteği doğurur. Görüldüğü gibi aslında doğal hak teorilerinin bu hakları benimsemesi ile Bentham'ın doğal hakları reddetmesi aynı temele dayanmaktadır. Zira hakların başka bir iyinin kurbanı edilmesinin kaygısı ile hakların iyinin önüne geçmesinin kaygısı aynı kargaşa, uzlaşmazlık, kaos kaygısıdır. Ancak Bentham, bu durumun doğal hakların dogmatik yapısından olduğu kadar hukukçuların doğal haklara ilişkin keyfi yorumlarından ve pozitif hukuku bu doğal haklara dayandırma isteğinden kaynaklandığını belirtir. Burada belirtilmesi gereken husus, teorinin dogmatik karakteri ve pratiğin keyfililiğinin modern doğal hukuku yararsız kıldığıdır. Doğal hakların tüm ilkelerin önünde tanımlanması doğa durumundan çıkışı mümkün kılmayacaktır. Nitekim Bentham, bunun fiilen görüldüğünü de söylemektedir. Endüstri devrimiyle İngiltere nüfusunun 60 yılda iki katına çıkması, beraberinde pek çok sorun getirmiştir. Böyle bir durumda halen hakların önceliğini savunmak, ivedilikle çözüm gerektiren sorunlarla ilgili nafîle olacaktır. Zira doğal hakları gereği bir grup insan sınırsız özgürlük ve yaşam hakkına sahip olurken, diğer bir grup insan aynı doğal haklara sahip olduğu halde, bir yatakta 8 kişi yatıp, havalandırması olmayan evlerde salgın hastalıklardan ölmektedir. İngiltere örneğinde doğal haklar bir takım zengin kişiler lehine sınırsızca genişlerken fakirler lehine daralmıştır. Buradan çıkacak olan sonuç şudur: Modern doğal hukuk, bu haliyle, özgürlüklerin sınırsız olduğu ve aynı zamanda güvence altında olmadığı bir politik düzeni tesis etmektedir. O halde Bentham'a göre pozitif hukuktan önce gelen, kendisi üzerine

pozitif hukukun inşa edildiği bir doğal haklar dizisi yoktur.²³ Çünkü onlar, belirsiz, duygusal ve hatta anarşik sonuçları olan ilkelerdir. Hak denilen şey sadece, kesinliği ölçülüp biçilmiş/kanıtlanmış yasalarla, yani pozitif hukukun yasalarıyla belirlenmelidir. Oysa doğal hakların ön planda olması, doğal hukukun, yapay olan pozitif hukukun önüne geçerek, onu aşan dogmatik karakterde bir tümel karakter kazanması ile sonuçlanacaktır. Doğal haklar, pozitif hukukun yasalarını belirleyecek ve ona bir yaptırım gücü verecek bir önceliğe sahip değildir; *haklar ancak söz konusu yasaların çocuğu olabilirler*. Bu demektir ki, insanlara haklarını yasalar verirler.²⁴ İşte bu bakış açısı, Bentham'ın yurttaşlık kavrayışının da özünü yansıtmaktadır. Yurttaşlar, kendilerine verili haklara sahip bireyler olarak hukukun sınırları içerisinde eylemde bulunabilen ve kendi bireysel taleplerini bu sınırlarda yaşama geçirebilen varlıklardır. Haklar, bireylerin doğuştan getirdikleri soyut kavramlar değil, yaşamsal gereksinimler sonucunda toplumlar tarafından belirlenen ve deneyimden gelen şeylerdir. Bentham, doğal hakların insanın zihninde bulunduğunu, bunların sadece varsayımsal olduğunu savunmaktadır; doğal haklar nesnel bir gerçekliğe sahip değildir ve gerçekliği temsil etmemektedir. Ona göre haklar pozitif hukuk tarafından yaratılır. Bentham'a göre hiç bir hukuk doğadan gelmez; hukuk, her zaman ve her yerde, politik yapı otoritesiyle yaptırıma bağlanmış bir kurallar bütünüdür. Bentham, insanların haz peşinden koştuğu düşüncesinden hareketle faydacı öğretisini geliştirmiştir. Haz peşinden koşan insanlar, bunu, kendilerine bir fayda sağladığı için yapmaktadırlar. Bentham'ın felsefesi, somut istekler, somut hazlar ve somut fayda üzerinden inşa edilmektedir. Modern doğal hak teorileri sadece soyut bireylere işaret ederken, Benthamcı pozitif hukukun temelinde somut bireysel var oluşun biricik referansı olarak gördüğü haz ve acı yer alır. Herhangi bir soyutluk taşımayan haz ve acı terimleri, pozitif hukukun oluşmasında başat rol oynayacaklardır. Böylece, belli standartlara uygun ve ölçülebilir bir toplum ortaya çıkabilir ve bireysellik ile ölçek kavramları üzerinde, yeni bir hukuk, yeni bir politik yapı ile yeni bir suç ve ceza düzeni üretmek mümkün olur.

²³ Jeremy Bentham, *A Fragment on Government*, Cambridge University Press, 1988: 42

²⁴ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 66

3- Bentham'ın modern sözleşme teorisini, modern doğal hukuk kavrayışını ve doğal haklara itiraz etmesinin üçüncü nedeni ise şudur: Ona göre bir eylem, herhangi bir doğal hukuk kuralı ile uyumlu olduğu için değil, sadece mutluluk ürettiği/haz verici olduğu için haklıdır ya da değerlidir. O halde eylemler ve politikalar, mutluluk ürettikleri oranda, yani sonuçlarının haz verici olup olmaması bakımından değerlendirilirler. Bir davranışın meşruluğunu sağlayan şey, onun bir hak olması değil, hazla sonuçlanmasıdır. Zira Bentham'a göre insanlar, hakları olduğu için değil, hazla sonuçlandığı için belli davranışlara yönelirler. Bir şeyin hak olarak tanımlanabilmesinde tek ölçüt o şeyin bize haz verip vermeme durumudur. Bu demektir ki varsayımlara dayanan bir şekilde insanın yaratılışıyla beraber hakla donanmış olması mümkün değildir. Bentham'a göre gerçek haklar, ancak haz verme sınavını geçerek "hak" adını alabilirler. Sadece zihinsel üretimlerin "hakları" tayin etmesi, onların gerçek varlık olma özelliği taşımasını sağlamamaktadır. Sonuç olarak Bentham'a göre doğal haklar sadece hayali varlıklarken, *hazza dayalı haklar gerçek varlıklardır*. Hazza dayalı haklar ise, doğal hakların sahip olduğu mutlak²⁵ güce sahip değildir. Örneğin bir insan, fayda sağladığı için birinin toprağını gasp edemez. Hazlar, tüm hazların gözetildiği oranda hak olabilirler.

Özetlemek gerekirse Bentham, doğal hakların tamamen fiktif olduğunu, sözleşmenin ise toplumun kuruluşunun nasıl gerçekleştiğini anlamamız için yapılan fiktif bir tanımlama olduğunu düşünmektedir. Hakların yorumu Bentham için sadece kör döngüdür ve bir işe yaramazlar.

Bentham'ın doğal haklarla ilgili itirazları aynı zamanda liberal geleneğe itiraz olarak da değerlendirilebilir. Bentham liberal bir düşünür olmasına rağmen, onun tavrı eleştireldir. Zira liberal gelenek, bireyleri temel hakları ile ele almaktadır. Oysa Bentham temel hakkın tanımını sadece haz ile ilişkilendirerek yapmakla gelenekten ayrılmaktadır. O halde doğuştan gelen hakların reddi, aynı zamanda Locke ve Hobbes'a yapılan bir eleştiridir.

Bunun yanı sıra Bentham, doğal hakları reddederek liberal düşüncenin savunduğu liberal demokrasiyle de arasına mesafe koymuş olmaktadır. Zira liberal

²⁵ -miş gibi davranılan

geleneğin liberal demokrasiyi savunması, özgür bireylerin ve özgür bireylerden oluşan toplumun vazgeçilmez ve devredilemez yönetme hakkını tesis eden doğal hakları savunmak anlamına da gelmektedir.

Yukarıda sıraladığımız itirazların haricinde Bentham, doğal hak teorilerinin, doğa durumundan politik yapı durumuna geçiş ile ilgili olarak savundukları görüşlere de katılmamaktadır. Bentham, politik yapının kurulma ve gelişme süreçlerini Locke ve Hobbes'dan daha farklı tasarlamaktadır. Bu tasarı, onun politik yapıya itaat konusunda da doğal hak savunucularından farklı düşünmesine neden olmaktadır. Onun fiktif doğa durumu öğretisi ve bu durumdan çıkışı mümkün kılan güdüleyiciler ilkeleri farklıdır.

Toplum sözleşmelerinin iddiası, doğal durumda insanların birbirleriyle savaş halinde olması ve sözleşmeyle bu savaş durumunun sona erdirileceğidir. O halde sözleşme ile hayatları güvence altına alınan bireyler, toplumundaki otoriteye bu güven ihtiyacının giderileceği sözünden dolayı itaat edeceklerdir. Locke, siyasal yönetimin hakları korumaması durumunun anarşiyle sonuçlanacağını söylemektedir. Bentham'a göre toplum sözleşmelerinin hayali olmalarının diğer nedeni, onların bireyin politik yapıya, otoriteye itaati konusunda temel güdüleyicinin fayda olduğu gerçeğini gözden kaçırmalarıdır. Bu durumda doğal hakları esas alan toplum sözleşmesi teorilerindeki itaat, salt öznel bir edim olarak kalacaktır ve moral alan, belirlenemez, ölçülemez, olumsal ve keyfi olan bir şeye dönüşecektir. Bu durumda, sözleşmenin, toplumun amacı da sekteye uğrayacaktır. Peki, Bentham'ın düşüncesinde toplumun, sözleşmenin ve politik yapının oluşumu nasıldır ?

Bentham'a göre toplumun yegâne gerçek ve doğal temeli, bireylerin ihtiyaçları/istekleri ve korkularıdır.²⁶ Politik toplumun kurulması için Bentham'ın savunduğu bu ilke liberal geleneğin ilkelerinden farklı gözükmemektedir. Ancak bu, doğal hakların sınırsızca boy gösterdiği için ihtiyaç duyulan politik toplum tanımından, bireyin ele alınışındaki antropolojik fark sayesinde ayrılır. Zira Bentham insanı, ne Hobbes gibi tutkularının esiri olan hayvan gibi bir doğaya sahip bir varlık olarak ne de diğerlerinin kurdu olarak tanımlamaktadır. Bentham'ın politik bir yapının kuralları altında yaşama isteği, modern anlamda işbölümü olarak da tanımlayabileceğimiz

²⁶ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 33

ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. O halde şimdi Bentham'ın doğa durumundan politik duruma nasıl geçtiğinin incelenmesi gerekmektedir.

Bentham'a göre, ilk önce tek kişilik yalnız aileler vardır. Bu ailelerin zamanla gelişmesi ve aralarından "uzun adamı"²⁷ seçmeleriyle toplum oluşmuştur.²⁸ Bentham bu ailelerden oluşan toplumun ilk haline grup/kabile demektedir. Uzun adamın seçilmesiyle toplum oluşmuştur ve her geçen gün onun sınırları artmıştır. Bu genişlemeye sebep olan, tarımın fazlalaşması ile göçlerin azalması ve önceden ayrı olan grupların/kabilelerin bir araya gelmesidir. Bu genişlemeden sonra artık toplumun oluşturulma tanımı ve amacı da gerçek anlamını kazanmaktadır. Buna göre her ne kadar bu gruplar kendi istek/ihtiyaç ve korkularından dolayı harekete geçmiş ve toplumu oluşturmuş olsalar da insanları bir arada tutan, artık, onların güçsüzlükleri ve kusurları olmuştur. Bu, toplumun orijinal sözleşmesi olarak adlandırılmaktadır ve Locke ve Hobbes'un sözleşme tanımlarının aksine, kusurların giderilmesi amacını taşımaktadır. Buna göre, bir politik yapının ilk kuruluşunda belki hiçbir zaman resmen ifade edilmemiş olsa da aşağıdaki ilkeler bir araya gelme ediminin kendisinde doğal ve akılcı olarak her zaman anlaşılır ve içerilirler:

- 1- Topluluk her bir üyesinin haklarını korumalı ve bu korumanın karşılığında her birey de topluluk yasalarına boyun eğmelidir.
- 2- Bir kez toplum oluşturulduğunda o toplumu düzenli tutma ve koruma gerekliliğinden dolayı yönetim kendiliğinden ortaya çıkar.

Bentham'a göre, toplum bir kere oluştuğunda bu mutlaka hükümetle sonuçlanır. Zira herkesin birbirine ve yönetim erkine eşit mesafede olduğu bir toplumda hazların çatışmasından doğan bir kargaşa ve belirsizlik hakim olacaktır. O halde bu yapı, toplumu düzenli ve kurallı tutmak ve onu korumak içindir. Eğer herkesin uyması gereken kuralları koyan bazı amirler meydana gelmezse o zaman bir yargı yani bireylerin davranışlarını yargılayan bir kurum olmaksızın hiç kimse hatalarını düzeltemez ve o toplum, doğal devlet yani doğa durumundaki toplum olacaktır.²⁹

²⁷ Tall man

²⁸ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 36

²⁹ A.g.e: 37

Özetlersek Bentham toplumlaşma sürecini şöyle sıralandırmaktadır: Tekil ailelerden oluşan ilk toplum, uzun adamın yönetimindeki doğal toplum ve ihtiyaçlar sonucu oluşan politik toplum. Bu noktada Bentham, Locke ve Hobbes'dan farklı olarak politik toplumun doğal toplumdan daha fazla tehlike ve korku barındırdığını düşünmektedir. Zira ona göre, toplum kurulduğu andan itibaren hayal artık sona ermiştir. Politik toplumda hayalin yerini artık suç almıştır.³⁰ Locke ve Hobbes, doğa durumunda yaşarlarken bazı insanların haklarını kötüye kullanma yoluyla güveni bozduklarını öne sürmüşler ve buradan hareketle hakların korunması amacıyla politik topluma geçişin olduğunu söylemişlerdi. Bu yeni toplum ise artık doğa durumuna göre daha güvenli idi. Oysa Bentham'ın düşüncesinde yeni durum, doğa durumuna göre daha güvensizdir. Bunun nedeni, hazları peşinde koşan bireylerin iyi dengelenmemiş bir hukuksal yapı altında birbirlerine verebilecek zararlardır. O halde politik toplumun düzenlenmesindeki esaslar büyük önem kazanmaktadır. Politik olmak, bir poliste yaşamak, her şeyin güç ve şiddetle değil sözcüklerle, ikna yoluyla kararlaştırıldığı bir yerde yaşamaktır³¹ve Bentham'da bu tanımla uyumlu düşünmektedir. Kuşkusuz o, politik toplumu ne Locke gibi fideist ilkelerle ne de Hobbes gibi kılıcın zoru yani Leviathan baskısında tesis etmek istemektedir. Bentham'ın politik toplumunun doğal toplumdan daha tehlikeli olma nedeni budur. Bentham birlikteliği sağlamak için gereken zorlayıcı ilkeleri geleneğe göre "daha hafif" tutmak istemektedir. O halde baskı (kılıcın zoru) altında yaşayan bireylerle baskı altında yaşamayan bireylerin suç işlemeye yönelmeleri farklı olacaktır. Bentham'ın bu sorunu çözmek için geliştireceği bilimsel hukuk sisteminin ayrıntılarına ve bu sistemin gerçekten gelenekten daha hafif yaptırımlara sahip olup olmadığına ileride değineceğiz. Şimdi Bentham'ın akıl yürütmesine devam etmemiz gerekmektedir.

Yukarıdaki akıl yürütmeler Bentham'ın, politik toplum ve doğal toplum tanımlamalarını netleştirmektedir. Buna göre, uyruk olarak adlandırılabilir bir takım kişilerin, yöneticiler olarak adlandırılan kişiler topluluğuna itaat etme alışkanlığında oldukları kabul edilirse, bu kişilerin tümü hem uyruklar hem de yöneticiler politik toplum durumunda sayılırlar. Ancak, bir takım kişilerin birbirleriyle görüşme

³⁰ A.g.e: 49

³¹ Fatmagül Berktaş, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011: 39

alışkanlığında oldukları kabul ediliyorsa ve aynı zamanda bu kişiler itaat etme alışkanlığına sahip değillerse bunlar bir doğal toplum durumunda sayılırlar.

Bu iki durumu birbirinden ayıran şey, itaat alışkanlığının var olması ya da olmamasıdır. Bu alışkanlık ise bir toplumda ne tam olarak vardır, ne de tam olarak yoktur. Yönetimler, itaat alışkanlığı mükemmel olduğu oranda doğa durumundan uzaklaşırlar, az mükemmel olduğundaysa doğa durumuna yaklaşırlar.³² O, itaat etme alışkanlığını siyahla beyaz gibi birbirinden ayırdığını söylemektedir.³³ Zira bu ilke, bir toplumun yapısını tamamen belirleyen ilkedir. İtaatin olması ya da olmaması durumu bir toplumun politik olma durumunu/derecesini belirleyecektir. Doğal toplum negatif bir düşünceyken, politik toplum pozitif bir düşüncedir. O halde Bentham'ın politik toplumu doğal topluma tercih ettiği ve bunun için itaatin zorunlu olduğu açıktır. İtaatin doğal haklarla sağlanamayacağını yukarıda izah ettik. Bu durumda itaati sağlayan bir güce ihtiyaç vardır ve bu güç hukuktur.

Peki, Bentham'a göre itaat etmemeyi gerektirecek durumlar yok mudur ? Başka bir ifadeyle söylersek politik toplumun doğal topluma tercih edilir olması, politik toplumun her yasasına itaat etmemizi mi zorunlu kılmaktadır. Sadece politik toplum olabilmek amacı her şeye itaati meşrulaştırabilir mi ? Zira doğal toplum durumunda iken insanlar bir yönetime ya da hükümete bağlı olmaksızın o toplumda da tanımlı bireylerdir. Toplum, yönetimden/hükümetten önce gelmektedir. Bentham, bir iktidara/yönetime tabi kılınmada Locke gibi rızanın gerekliliğini düşünmekte midir³⁴?

Bunun cevabı Bentham'ın sözleşme tanımında bulunabilir. Buna göre, insanlar, krala³⁵ genel bir boyun eğmeye söz vererek sözleşme yaparlar. Bunun karşılığında kral da insanlara, onlara mutluluk/güven sağlayacak bir yönetim vermeye söz verir. Ancak eğer kral verdiği sözü tutmaz da mutluluğa zıt bir şekilde davranırsa, bu durumda krala uyulmaması gereklidir. O halde sözleşmede taraflar, sözlerine uymakla yükümlüdürler. Aksi halde toplumun avantajına olan durumlar meydana gelmez ve cezalar oluşur. Tüm

³² Bentham, *A Fragment on Government*, s: 46

³³ A.g.e: 40

³⁴ Ağaoğulları, *Kral Devletten Ulus Devlete*, s: 194

³⁵ Bu sözleşme tanımında Bentham, kelimelere takılmadığını belirtmektedir. Bunun anlamı onun kral demekle, aynı zamanda yönetici, başkan, hükümet gibi kavramları kastetmesidir. Kelime olarak kral sadece bir simgedir.

bu sözlerde Bentham'ın önerdiği ölçek faydadır. Bu durumda Söz eğer faydaya baskınsa söz tutulmalıdır. Eğer *fayda* baskınsa söz göz ardı edilebilir. Sözü geçerli kılan sadece insandır başka hiçbir şey değildir.³⁶ İnsanın mutluluğu sözün geçerliliğini devam ettirecektir. Sözün geçerliliğinin devamı, bireylerin bu duruma rıza göstermeleridir.

Görüldüğü gibi, Bentham modern doğal hukuku ve onun vaaz ettiği doğal hakları kendi ileri sürdüğü fayda ilkesi uyarınca faydalılığı hesaplanamaz ve ölçülemez olmaları bakımından reddetmektedir. Fayda, hem bir tercih nedeni ve eylemin yol gösterici ilkesidir hem de belli bir takım işlemleri içeren bir yöntemdir. O halde doğal hakların reddedilmesi, onun fayda teorisinin ve epistemolojisinin gereğidir. Bentham'a göre hukuk, her zaman ve her yerde, politik yapının otoritesiyle yaptırıma bağlanmış bir kurallar bütünüdür. Eğer, topluma öncel olduğu kabul edilen doğal hakları ve bunu temel alan toplum sözleşmesini kabul edecek olursak, bu, bizi öznel davranış kalıplarına sevk edecek; moral olan ise, belirlenemez, ölçülemez, olumsal ve keyfi olan bir şeye dönüşecektir. Örneğin özgürlüğün doğal bir hak olarak ele alınması, özgür bireylerin sınırsızca özgürlüğüne neden olacaktır ve bu, bireylere aslında fayda sağlamayacaktır. Bireyler bu doğal haklarından tek tek fayda sağladıklarını düşünseler de aynı miktarda bu hakkı kullanıp kullanmadıkları meçhul olacaktır. Oysa Bentham'ın felsefesinde moralin ve hukukun bilimi yapılmak istenmektedir ve kötülük ya da iyilik, ahlaklılık gibi edimler sadece ölçülebilir nitelikler olan haz ve acı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu durum, Bentham'a göre fayda ölçeğinde hakların hazlarla bağlantılı olarak varlık kazanması ve politik toplumun artık bu ilkeyle iş görmesi ile sonuçlanmalıdır.

Politik toplumun doğal hakların dayandığı pozitif hukuk ile şekillenmesini savlayan felsefeler kuşkusuz bunu, insanlar için “iyi” olarak kabul ettikleri için yapmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, doğal hakların içeriği, insan için iyi olan öğelerle doldurulmuştur. Bu bakışla aslında Bentham, doğal hakları reddettiğinde, insanlar için “iyi” olanın belirlenme koşullarına da itiraz etmiş olmaktadır. O halde doğal hakların savunusuna göre iyi olan ne ise, doğal hak odur. Bentham'a göre ise, toplum teorilerinin oluşturulmasında sıklıkla kullanılan kavramlar olan “iyi” ve “kötü” kendilerini anlamamız için başka terimlere ihtiyaç duyarken, haz ve acı ile bunların sonuçları kendi

³⁶ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 57

başlarına var olabilmektedirler. Bentham'ın ahlak sisteminde haz ve acı, sadece sonuçlarına göre, yani onların iyilik ya da kötülük üretip üretmediklerine göre ele alınmaktadır. İyi ve kötünün diğer düşünürlerin yaptığı gibi, hem doğa yasasına hem de sağduyuya dayanılarak kavranılıyor olması, Bentham'a göre, ikilik yaratacaktır. O halde iyilik ve kötülüğün metafizik olarak temellendirilip zamandan ve mekandan ayrıştırılarak sahip kılındıkları tümel karakterinden arındırılması ve somut, değişken ve bireysel karakter taşıyan haz ve acıya dayalı, olumsal bir şekle büründürülmesi gerekmektedir. O halde artık iyi ve kötü bireylerin içinde bulundukları duruma göre değerlendirilecektir. Bireylerin içinde bulundukları durumdan kasıt ise, onların hangi hallerde mutlu, hangi hallerde mutsuz olduğunun belirlenmesidir. Bireylerin mutlu oldukları, kendilerine fayda sağladıkları durumlar “iyi”, mutsuz olup fayda elde edemedikleri durum ise “kötü” olarak adlandırılacaktır.³⁷ Bentham, doğru ve yanlış “en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğu”³⁸ olarak tanımladığında, diğer filozofların düşmüş olduğu açmazlara düşmemekte, doğru ve yanlış, fayda temelinde tesis edilen bir uzlaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayede toplum için geçerli olan tek moral hakikat, uzlaşım olmakta, toplumdan önce var olduğu öne sürülen tüm metafizik ilkeler reddedilmektedir. O halde, insanları bir araya getiren politik yapının gözetmesi gereken şey doğal haklar değil, haz temelindeki faydacılık olacaktır. İşte bu gerekçelerle Bentham, modern sözleşme teorisini, doğal hukuk kavrayışını ve doğal hakları reddetmektedir. Aynı zamanda tam da bu nedenle Bentham'ın teorisinde liberal bir etosun olmadığını da söyleyebiliriz. Bireysel faydaların toplamı olan fayda, moral hakikatleri içermez. Bu nedenle de onun toplumu cemaat tipi örgütlenmeden farklıdır. Onun toplumu, bireylerin kendi taleplerini kamusal bir biçimde ortaya koyduğu politik topluluklardan teşekkül eder.

Bentham'a göre hukuk yani haklar, ne politik yapıdan önce vardır ne de politik yapının olmadığı yerde.³⁹ Politik yapının varlığından önce var oldukları öne sürülen doğal haklar ve doğal hukuk, değişik kişilerce farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir. Oysa insan için doğal olan, sadece haz ve acı, ıstırap hisleridir. Hukuk temeline haz ile

³⁷ Jeremy Bentham, *Theory of Legislation*, Elibron Classics, 2005: 253

³⁸ The greatest happiness of the greatest number

³⁹ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 39

acı yerleştikten ve haz ile acı ölçülebilir olduğundan, hukuk da ölçülebilir, hesaplanabilir olacaktır. Bu durumda politik yapının en önemli görevi, mutluluğu üretmektir. Mutluluğun önemli şartlarından biri ise güvenliğin sağlanmasıdır. Bu demektir ki politik yapı, ilk önce bireyleri en fazla mutlu edecek, onlara fayda sağlayacak eylemleri gerçekleştirmelidir. Onun görevi, bireylere pozitif hukuk ile verilmiş olan hakların güvenliğini sağlamaktır. O halde politik yapı, insanların hukuki olarak bu türden haklara sahip olması onların faydalı olmasına dayanır, herhangi bir tasarıma işaret eden bir duruma değil.

Böylece, “hakikatî” “uzlaşım” kılmakla, Bentham, bireyden önce gelen her türlü (ontolojik, etik) metafizik ilkeyi reddetmektedir. Buna göre insanları bir araya getiren politik yapının ortaya çıkmasına neden olan şey, haz temelindeki faydacılıktır. Hazı güvence altına almak için oluşturulan toplum teorisiyle Bentham, modern politik hedonizmin temsilcisi olarak kabul edilir.

Bentham, bireylerin kendi hazlarının peşinde koşabilmeleri için birtakım haklara ve özgürlüklere sahip olmaları gerektiğini kabul eder. Bunlar, bireyin hazı elde etmeye yönelik eylem alanı olacaktır. Ancak Bentham bu haklar ve özgürlükler ile ilgili olarak kendinden önceki liberal düşünürlerden oldukça farklı bir kavrayışa sahiptir. Onun felsefesinde Hobbes’da olduğu türden toplum öncesi bir savaş durumu anlayışı bulunmamaktadır. Locke, insanların doğal durumlarındaki eşitliğin verdiği sorunların çözümünü politik yapı ve hükümetin merkezine güveni yerleştirerek aşmakta bulmuştur. Oysa Bentham, politik yapıyı ve onun sağladığı güven duygusunu hazların güvencesi olarak görmektedir. Hazlar ise doğal haklara dayanmamaktadır. Hazlar, bireylere fayda sağlayan edimlerdir ve fayda sağlama peşinden koşan bireyler, politik yapının bunu tesis etmesini, güvence altına almasını isterler. Bu durumda Bentham’ın tüm sistemini üzerine inşa ettiği, hakların oluşturulduğu faydacılığın ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

D. BİR YÖNTEM OLARAK BENTHAM'IN FAYDACILIĞI

D.1. Ahlakın Fayda ile Temellendirilmesi:

Bentham, faydacı öğretinin en önemli temsilcilerindendir. O, faydayı sistemli bir şekilde savunan, faydayı moralin temeline yerleştiren ve onu bir hesaplamaya çeviren bir filozoftur. Bentham'ın faydacılığı haz arayışına (hedonizm) dayanır. O, kendisinden önceki hedonist filozoflar gibi hedonizmden insanların doğal olarak faydaya, yani haza yönelip acıdan kaçınmasını anlar. Hazcılığın felsefe tarihinde ilk temsilcisi Epikuros'tur. Bentham, her ne kadar hazcılığın kurucusu olmasa da, o hazzı, yani faydayı hukuk ile birleştirerek ona katkı yapıp geliştirmiştir. Copleston'un da belirttiği gibi Bentham, bu teorinin mucidi olmasa da ona unutulmaz bir söylem koymuştur.⁴⁰ Bentham'ın faydacılığa yaptığı katkılar, onun adını bu teoride ilk akla gelen isim kılmıştır. Bentham, felsefesine Hume'un fayda kavramını alarak başlar.

Bentham'dan önce Hume faydayı mutluluğa yardımcı olan kullanışlı bir ilke olarak ele almış olsa da genel olarak o öğretisinde faydayı sadece niyet edilen amaca ya da sona bir yardımcı ilke olarak görmüştür. Bu şekilde bakıldığında Hume, faydanın mutlulukla, mutluluğun da acı ve hazla olan ayrılmaz bağıntı Bentham kadar sistemli gösterememektedir. Bentham'a göre Hume, faydanın, acılar, hazlar, tutkular, bağlılıklar, istekler, ilgiler, faziletler, erdemler, ahlaksızlıklar, yetenekler ve diğer psikolojik varlıklar arasındaki ilişkisini açıklayamadığı için onun görüşleri muğlak kalmaktadır. Hume faydanın bir toplumu tümüyle yönetebilecek bir ilke olduğunu kavrama konusunda başarısızdır. Oysa bilimlerin egemen olduğu ve ölçütlerin üzerinden konuşulan bir çağda davranışların nedeninin tespit edilmesi, "doğru" ve "yanlış" arasında bir ölçüt sağlamaya yarayacaktır. Bu tespit Bentham'ın tüm felsefesini şekillendirecektir. O halde Bentham'ın, Hume'u, Hartley'i ve genel olarak faydayı savunanları yetersiz bulma nedeni, onun öğretisinin faydayı, tam bir şekillendirici, ölçücü ilke olarak ele almasındandır. Bu yüzden Bentham'ın öğretisinin faydayı savunan diğer filozofların görüşlerini aşma nedeni, fayda teorilerinin bir noktada fayda prensibinden vazgeçmeleri, onun toplumda kurucu unsur olduğu gerçeğini görememelerinden kaynaklanmaktadır. Bentham gibi faydanın pratik kullanımı için

⁴⁰ Frederick Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, Search Press, 1966: 8

faydayı mutluluğa bağlayan ve mutluluğu davranışların acı ve hazla geri dönüşü olarak tanımlayan düşünür Helvetius olmuştur. Helvetius, “bir davranışın eğilimi, toplumdaki mutluluk ölçüsünü büyüttüğünde bu davranış değerlidir” görüşüyle hem moralde hem de yasamada fayda prensibini doğru ve yanlışın zemini olarak evrensel standart şeklinde ileri süren ilk filozof olmuştur.⁴¹

Bu noktada Bentham’ın faydacılığının ne olduğunu anlamak, ilk önce genel olarak faydacılığın temel ilkelerini anlamamıza bağlıdır. Faydacılığın genel/çeşitli kavranışının bilgisi bize Bentham’ın faydacılığıyla olan farkı da verecektir. Bu yüzden, faydacılık denildiğinde ne anlaşıldığının kısa bir incelemesinde yarar görmekteyiz.

Faydacılık, bilinçli bir siyasi ve felsefi hareket olarak, İngiliz toplumunun radikal eleştirisi olarak doğmuştur. İlk faydacılar, İngiliz toplumunun pratiklerinin aklın değil, feodal inançların bir ürünü olduğuna inanan ve bu toplumun tümüyle yeniden düşünülmesi gerektiğini savunan düşünürler idi. Faydacılık, demokrasinin genişletilmesini, ceza yasalarında reformlara gidilmesini, sosyal yardım düzenlemelerini öngören ilerici ve reformcu bir siyasi programla tanımlanıyordu.⁴²

Faydacılık, refahın ya da faydanın ayırım gözetmeden, toplumdaki herkese sağlanması talebinde bulunan bir düşünce akımıdır. Faydacılığın geliştirmeye çalıştığı iyilik; –mutluluk ya da refah ya da hoşnutluk- herkesin hem kendi hayatı hem de sevdiklerinin hayatlarında peşinden gittiği bir şeydir. Çünkü mutluluk, bireylerin yaşam şekilleri, sekülerlik düzeyleri ne olursa olsun kendi hayatlarında değer verdikleri bir şeydir. Faydacılığa göre insanlar, Tanrı’nın çocukları olsalar da olmasalar da, ruhları, özgür iradeleri olsa da olmasa da acı çekebilir ya da mutlu olabilirler. Faydacılık, ahlaki kurallar koyan, bir çeşit ‘onu yap’, ‘bunu yapma’lar dizisi değildir. Faydacılık, bu tür kuralların faydalı/yararlı işlevleri olduğunu gösteren bir sınav ortaya koyan bir öğretilerdir. Aynı zamanda faydacılık, temelde bir ‘doğruluk ölçütü’dür, bir ‘karar alma süreci’ değildir. Bu ölçüt, davranışların niyetlerine değil sonuçlarına uygulanan bir ölçüttür.

⁴¹ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 4

⁴² Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev: E,Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004: 67

O halde diyebiliriz ki faydacılığın çekici bir yanı da onun “sonuççuluğudur.” Sonuççuluk, yapay olduğu apaçık belli olan ahlaki yasaklara karşıdır. Bir şeyi ahlak bakımından yanlış bulup kınayanlardan, kimin yanlışlandığını, bir başka deyişle insan hayatının hangi türlü davranışlardan dolayı kötü bir yöne gittiğini göstermelerini isteyerek sadece insanın hayatını daha iyi kılan bir şeyin ahlak bakımından iyi olabileceğini söyler. Başka birçok ahlak kuramıysa, temelde insanın refah kaygısını güden kuramlar bile, sonuçları ne olursa olsun izlenmesi gereken bir dizi ahlak kuralından oluşuyormuş gibi görünür. Bu duruma örnek olarak ise, eşcinsellik ya da kumar, dans, içki, küfür vs gibi konuların değerlendiriliş şekilleri verilebilir. Yukarıdaki nitelikten olan edimler, ahlaki olarak yanlış oldukları söylenmiş ancak bunlardan kaynaklanan bir olumsuzluğun somut olarak bulunamadığı edimlerdir. Bu türden davranışların olumsuzluğu ispatlanamadığına göre bu demektir ki, bir ahlak savunucusu, tarafların istekleri ve rızalarıyla gerçekleştirilmiş kimi cinsel etkinlik biçimlerini ‘uygun’ olmadıkları için ahlak bakımından yanlış olarak niteler ama bunlardan dolayı acı çeken birini gösteremezse, bu kuramın kullandığı ‘uygun’ davranış kavramının ahlaki bir düşünce olmadığı karşılığını alabilir. Zira uygun davranışla ilgili bu tür savlar, daha çok estetik savlar ya da davranışsal kurallara bir yönelimdir. Ancak onlar, ahlaki bir eleştiri sayılamaz. Ahlaki eleştiri olmama nedeni, bu tür davranışların başka bireyleri mağdur etmemesi, sonucunun sadece faili ilgilendirmesidir.

Faydacılığın en güçlü yanı, önyargı ve batıl inançlara karşı güçlü bir silah oluşudur. Faydacı öğreti, ahlak adına bireyler üzerinde otorite kurmaya çalışanlara karşı kullanışlı bir ölçüt sunar.⁴³ Zira faydacılık, bir eylemi bireylere getirdiği/sağladığı fayda ölçüğünde değerlendirmektedir. O halde artık insan davranışları ahlaki bakımdan değil sağladıkları fayda bakımından iyi ya da kötü olarak nitelendirilecektir.

Her insan, faydaya ulaşmayı ister. Zira fayda, her bir birey için aynı anlama gelmektedir. Fayda bireyin hayatını daha mutlu kılan davranışlardan elde edilen şeydir. Fayda ilkesi herkes için eşit düzeyde geçerlidir. Bu durumda, kimsenin bir eylemden, bir başka kişiye göre daha fazla yararlanmayı istemesi söz konusu olamaz. Böylece toplumda çoğunluğu tatmin edecek faydayı elde etme imkânı doğar. Faydacılığın bu

⁴³ A.g.e:15

denli işlevsel olma nedeni, onun somut ve pratik olmasıdır. Fayda toplum hayatını sadeleştirir ve bir o kadar da güçlü kılar. Zira faydacı teori, insanlara aralarında tercih yapmakta zorlanacağı seçimler sunmaz. Fayda sadece mutluluğu savlar.

Faydacılar, temel hak ve özgürlükleri savunmuşlardır. Bu ilkeler sadece pratikte iş görmez, aynı zamanda bireyleri, zihinsel ve toplumsal bağımsızlıklarını ve yurttaş özgürlüklerini savunmaya götürür. Tüm bu bağımsızlık, özgürlük gibi değerler, sadece gerçeklikler olarak değil, evrensel mutluluk hedefine doğru adımlar olarak görülmüştür.

Yukarıda betimlediğimiz şekliyle faydacılık, fevkalade kullanışlı bir ilke olarak gözükmektedir. Faydacılığı, genel olarak iki farklı kavrayışla yorumlamak mümkündür:

1- Doğrudan faydacılık: Bunun anlamı, aktörün bilinçli olarak faydacı hesaplamalar yapıp farklı eylemlerin bilgiye dayalı tercihlerin tatminini nasıl etkileyeceğini değerlendirmeye çalışmasıdır. Burada sistemli bir ölçme, hesaplama, zihinlerin diğer bireyler lehine de açılması söz konusudur.

2- Dolaylı Faydacılık: Bu görüş, faydayı en üst düzeye ulaştırma düşüncesini, aktörün karar verme sürecine ancak dolaylı yoldan girebileceğini savunur. Ahlak bakımından doğru/iyi eylemler, faydayı en üst düzeye çıkaran eylemlerdir, ancak aktörler faydayı büyük olasılıkla faydacı akıl yürütmeye dayanarak değil, faydacı olmayan ilkeler ya da alışkanlıkları izleyerek arttırırlar.⁴⁴ Burada ise, bireyler faydayı hedefliyor ve istiyor olsalar da bunu sistemli bir şekilde yapmamaktadırlar. Bu demektir ki sadece rastgele davranışların getireceği fayda miktarıyla yetinilmektedir.

Yukarıdaki sıraladığımız fayda türlerinden Doğrudan Faydacılık, sistemli bir metodu da içeren faydacılıktır ve ileride değineceğimiz Bentham'ın öğretisi bunu içerir. Kapsam ve amaçları açısından evrensel olan bu doktrine göre faydacı ilkelerle hareket eden yasa koyucunun görevi toplumsal kuralları düzenlemektir. Faydacılar, toplumun reformunda ve rasyonel bir eğitim kurumunun tasarlanmasında insan doğası biliminin kullanımıyla, insanların, en fazla mutluluk için örgütlenen toplum içinde kendilerine en uygun yeri bulmaları bakımından, yeniden şekillendirebileceği düşüncesindeydiler.⁴⁵

⁴⁴ A.g.e:30

⁴⁵ Brian Redhead, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Çev: H, Özdemir, Alfa Yayınları, 2001: 202-203

Faydacılık, bireysel çıkarları ve istekleri değerlendirmenin bir ölçütüdür. Ancak bireylerin tercihleri birbirinden farklı oldukları için bu durum onların birbirleriyle de çatışmasına yol açmaktadır. O halde bireylerin tercihlerinden hangilerinin ahlak bakımından kabul edilebilir olduğu, hangilerinin, refahları söz konusu olan insanlar açısından adalete en uygun olduğu şeklindeki sorular bu teori içinde cevaplanmak durumundadır. Bu cevabı verebilmek için ise bir ölçüte gereksinim duyulmaktadır. Faydacılığın ele aldığımız ilk yorumunun yanıtlamaya çalıştığı soru budur. Birçok farklı kuramda karşılaştığımız en bilinen yanıt, her bireyin çıkarlarının eşit bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğidir. Ahlak açısından her bireyin hayatı eşit derecede önemlidir, bu yüzden de çıkarları eşit bir değerlendirmeye tabi olmalıdır.⁴⁶ Bu eşit değerlendirme gerekliliği şu şekilde açıklanabilir:

- 1- İnsanlar eşit derecede önemlidir;
- 2- Herkesin çıkarlarına eşit ağırlık verilmelidir;
- 3- Ahlak bakımından doğru eylemler faydayı en üst düzeye çıkaracaktır.

O halde bu ilkelerden hareketle diyebiliriz ki faydacılık, “politik ve toplumsal eşitlik” ilkesini benimser. Ancak insanların eşit birer değer olarak ele alınmasının gerekliliği belirsizlikler içermektedir. Bentham’ın bu soruna getirdiği çözüm, fayda hesabına herkesin bir kez katılıp, kimsenin birden çok katılamamasıdır. Öyleyse faydacılığın ilk yorumuna göre herkesin tercihinin eşit ağırlık vermemizin nedeni, ancak böyle yaparsak insanlara eşit bireyler olarak eşit ilgi ve saygıyla davranmış olacağımızdır.

Yukarıda faydacılığın insanlar için uygun çözümler getiren bir teori olduğundan bahsettik. Peki faydacı öğreti insanı dar kalıplarla tanımlama, mutluluğun gelişiminde bireyselliğin, kişisel gelişimin ve iç yaşamın vazgeçilmez önemini gözden kaçırma riskini ne şekilde bertaraf etmektedir ? Zira faydacı öğretilerde bütünüyle dış toplumsal çevrede meydana gelen değişiklikler üzerine yoğunlaşmıştır ve burada insanın birey olarak özgünlüğüne yeterli önem verilemeyebilecektir.⁴⁷ Faydacı öğreti, insanları kültürel mirasla ilişkisinden soyutlayıp tarihsel boyutu olmayan a-sosyal bir insan

⁴⁶ Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, s:47

⁴⁷ Redhead, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, s: 202-203

olarak mı tanımlamaktadır ? Haz elde etme amacı, onları edilgen kılmayacak mıdır ? İnsanlar, faydayı nasıl artırabileceğine ilişkin akılcı yargılarda bulunabilse de diğer bireylerin hayatları söz konusu olduğunda bunu yapabilecekler midir ? Zira kişilerin, kendi mutluluk ya da hayal kırıklıklarının diğer kişilerininkinden az mı çok mu olduğunu görmek için başka insanların kafalarına girmeleri gerekmektedir. Acaba faydacı teori, bu sözünü ettiğimiz sorunu çözebilecek midir ? Sonuççuluktan beslenen faydacılık bize, sonuçta insanın refahının arttığı durumlarla ilgilenmemiz gerektiğini söyler. Peki ya birinin refahını arttırmak diğerinin refahına ters düşüyorsa bu duruma faydacılık nasıl bir çözüm getirebilecektir ?⁴⁸

Faydacı öğretinin yukarıda sıraladığımız sorularına Bentham'ın faydacılığı içinde cevap bulunabilecektir. Bu noktada Bentham'ın faydacılıkla ilgili görüşlerinin hangi noktalarda gelenekten ayrıldığını, onun yukarıdaki soruları ne oranda cevaplayabildiğini incelememiz gerekmektedir. Bentham'a göre diğer faydacı teoriler, faydanın rasyonel bir çaba olması gerektiğini gözden kaçırmışlardır ve faydayı kişisel çıkarların tesadüfî bir ürünü olarak ortaya koymuşlardır. Oysa azami faydanın elde edilebilmesi için bilinçli çabalar gerekmektedir.

İlk olarak söylememiz gerekir ki, onun faydacılığı, antropolojisi anlaşılmadan bilinemez. O halde Bentham'ın bireylerin doğalarını nasıl tasvir ettiğini incelememiz gerekir.

Bentham'a göre, bireyin doğasında bulunan ve bireye hükmeden iki efendi vardır: Bunlar; “haz” ve “acı”dır. İnsanın yaptığı, düşündüğü ve söylediği her şey bu iki efendi tarafından şekillendirilmektedir. Bunun nedeni, insanın yaptığı her davranıştan dolayı mutlaka haz alıyor ya da acı çekiyor olmasıdır. Bentham, hazzın ve acının ne olduğunu tanımlamaz; gerekli tanımların sağduyuda mevcut olduğunu düşünür. Bu nedenle ona göre haz ve acı, insanların zihninde ne ise odur.⁴⁹ Bu, hazzın ve acının nesnel olarak tanımlanamayacağını, bu nedenle de sabit bir tanımının olamayacağına dair bir ipucu vermektedir. Hazlar ve acılar, insanların algılarına göre ve algılarında gerçekleşen göreceli kavramlardır. Acı ve hazzın algılanması hem fayda hem de insan

⁴⁸ Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, s:27

⁴⁹ Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, in *The Works of Jeremy Bentham* Volume:1, Elibron Classics, 2005:1

motivasyonunun gerçek kaynağını oluşturur. Acı ve haz fiziksel deneyimlerdir ve mutlulukla olan ilişkilerde acı ve haz gerçek varlıklardır.⁵⁰ Haz ve acının gerçek varlıklar olarak tanımlanması, Bentham'ın teorisinin ilk basamağı olarak tanımlanabilir. Haz ve acının gerçek varlıklar olarak ele alınması, hem fizik dünyanın pratik işleyişinde bir karşılık bulacak hem de somut olanın üzerinde işlem yapma gücünü bireye ve yasa koyuculara verecektir. Bireyin ve yasamacının bu somut gerçeklik zemininde ne tür işlemler yapacağına ilerleyen bölümlerde değineceğiz. Akıl yürütmemize kaldığımız yerden devam edecek olursak, Bentham'a göre zihinlerde farklı miktarda hazlar/acılar farklı miktarda hazlar/acılar üretir. Bu, bir kişinin tadarak haz alması, bir başka kişinin ise duyarak haz almasıdır. Bentham'a göre bu çeşitlilik, kişilerin ilgilerine ve yetiştirilme şekillerine bağlıdır.⁵¹ İnsanların doğasının iki efendisi haz ve acı olduğuna göre, onların davranışları da bu iki efendinin yönlendirmesine uygun olmaktadır. Zira algı mutlaka acı ve hazla bağlantılıdır.⁵² Her algılama insanlarda haz ya da acı hissi uyandırdığına göre, insanların bunlardan hazzı seçmesi olağandır. O halde insanların doğaları gereği yaptıkları değerlendirme şu şekildedir: "Olanaklı bütün durumlarda acıya karşı en büyük haz ağırlığına sahip olan durum, benim için en iyi durumdur." Hazların fazla olduğu bir durumun en iyi durum olarak betimlenmesinin nedeni, hazzın insanlara fayda sağlamasıdır. Zira hazlar sayesinde insanlar mutlu olurlar. Mutlu olmak ise, faydalıdır. O halde, haz, getirdiği mutluluk sayesinde aynı zamanda insanlara fayda sağlar. Aynı akıl yürütme acıların durumu için de geçerlidir. Buna göre, acıyla karşılaşan bir insan, bundan dolayı mutsuz olur. Mutsuzluk ise bir fayda sağlamamakta, tam tersine insanlara zarar vermektedir. Bu akıl yürütmenin sonucu olarak ulaşılan nokta, hazların fayda sağlarken acıların zarar vermesi ve faydalı olana doğru yol almanın insanların doğal zorunlulukları olduğudur. Bu demektir ki insanlar, bir davranışı yapıp yapmayacaklarına, bu davranışın onlara fayda getirip getirmeyeceğine göre karar vereceklerdir. O halde kişisel davranışlarımızın zihinde yargılanmasına fayda prensibi her zaman eşlik edecektir. Bentham, yargıda (davranışların yargısında) faydanın kullanılmamasının insanı objektif bir nesne olmaktan çıkaracağını düşünür. Zira ona göre bir insan eğer ona mantıklı gelen şeyi yapmıyorsa/yargılamıyorsa o kişi

⁵⁰ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 29

⁵¹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 21

⁵² Schofield, *Utility&Democracy*, s: 31

bir çocuktan bile küçüktür, bir idiottur.⁵³ O halde her insan, kendi davranışlarının bir yargıcı olarak atanmalıdır.⁵⁴ Davranışlarının yargıcı olan kişi de davranışların sonucunda elde etmeyi beklediği faydaya göre kararlarını belirleyecektir. Bu yargıcın fayda sağladığı davranışlar ise, ancak onun ilgi duyduğu şeylere yönelik olacaktır. Bu demektir ki bireyler, onların ilgilerinin yönelmediği konulardan bir haz da elde edemezler. Örneğin futbola karşı ilgi duymayan bir kişi, futbolla ilgili davranışlara karşı bir eğilim göstermeyecektir. Aynı şekilde paranın getirdiği refaha itibar etmeyen bir kişi, paranın faydalı olduğunu bildiği halde para elde etmek için çok fazla çaba göstermeyecektir. O halde ilgiler de hazlar gibi kişilerin yönelimine göre çeşit kazanmaktadır. Bireylerin her ilgi duydukları, fayda sağlayan her şeyi elde etmeleri ise mümkün değildir. Buna göre kendi ilgimizi gerçekleştirmek için, ilgimize karşıt olan bir başka ilgiden ya da daha az ilgilendiğimiz bir şeyden feragat etmemiz gerekir. Bu, fayda prensibi uğrunadır.⁵⁵ Bentham'ın faydaya ulaşma ile ilgili yaptığı tanımlar, ona düşüncesinde her zaman realizmin eşlik ettiğini göstermektedir. Faydacı teoride, insanların ilgilerine yönelik hareket etme ilkesinin her koşulda bulunması, bu teoriyi en zayıf kılan noktalardandır. Zira bir teorinin gerek günlük gerek politik sorunlara pratik bir çözüm getiriyor olması, o teoriyi doğru ve herkese uygun bir teori haline getirmeye yeterli olup olmadığı tartışmalıdır. Peki, Bentham teorisinin bu zayıf ve biraz da zaaflara dayandığı iddia edilen yönünü aşmayı nasıl başaracaktır ? Bu soruların cevabını Bentham'dan, onu inceledikçe alacağız. O, hem kendi teorisinin gücünü hem de bu teoriye gelebilecek eleştirilerin gücünü bilmektedir.

Peki, bir insan faydaya yönelme konusunda efendilere sahipse, sadece ilgilerine yönelmesi, onun davranışlarının değerlendirilmesi bakımından ne anlama gelmektedir ? İlgilerine yönelerek faydasını arayan bireylerin davranışları iyi davranışlar olarak mı yoksa kötü davranışlar olarak mı değerlendirilecektir ? Bireylerin davranışlarını yönetmesi gereken ilkeler, ilgilerden, hazlardan ziyade ahlaki yani moral ilkeler değil midir ? İlgilere yönelmek bencillik değil midir ve bencillik yanlış/kötü bir davranış olarak ahlak ilkeleri tarafından yaftalanmamış mıdır ? Bentham'ın antropolojisinde

⁵³ Jeremy Bentham, *Principles of Legislation*, in The Collected Works of Jeremy Bentham Clarendon Press, 1998: 18

⁵⁴ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 13

⁵⁵ A.g.e: 12

bireyler sadece fayda peşinden koşan Hobbes'un tutkulu hayvanı gibi mi davranmaktadırlar ?

Bentham, yukarıda sıraladığımız tüm bu soruların cevabını, bireylerin ahlaklı davranmaları gerektiğini, davranışlarını yöneten ilkenin “iyi” olması gerektiğini söyleyerek vermektedir. Ancak ona göre bireylerin faydaya, ilgilerine, hazlarına yönelik olarak davranmaları zaten “iyi” olanı yani ahlakı/morali tesis edecek olan şeydir. Faydadan bağımsız tözsel bir iyiden söz edilemez. Bu demektir ki onun sisteminde ahlakın kaynağı da hazdır, faydadır. Zira ahlaki değeri ifade etmek için yapılan teklifler, yalnızca acı ve hazzın olduğu durumlarda anlam kazanmaktadır. O halde, doğru ve yanlış (davranış) gibi teklifler de fayda ölçüsünde mantık kazanmaktadır.⁵⁶ İyi olan davranış, haz, fayda, zevk ve mutluluk veren davranıştır. Kötü olan davranış ise acı veren davranıştır. Bu nedenle bir davranış, acıya oranla hazzı, daha fazla yol açıyorsa iyidir. O halde Bentham'ın sisteminde iyi ve kötünün ölçütü dolayısıyla ahlakın ölçütü faydadır. Ona göre “Erdemi oluşturan davranışlar, iyi ve kötünün fayda ölçütüyle hesaplanmasına indirgenebilir. Ancak bu, erdemi alçaltmak değildir.”⁵⁷ Zira Bentham'a göre ahlak ilkelerinin belirlenmesinde metafiziksel bir keşif yoktur. Acı ya da haz yoksa iyi ya da kötü de yoktur. O halde kendi içinde sadece iyi ya da kötü olan bir güdü de yoktur. İyi davranışta bulunmak ahlaklı bir davranıştır. İyiyi belirleyen ise, hazdır, faydadır. Ona göre fayda prensibi ahlakı iyi yönden geliştirmekte mantıklı bir zemin sağlar.⁵⁸ Aynı şekilde ahlak da insan davranışlarının mümkün olan en büyük iyilikle sonuçlandırma sanatıdır.⁵⁹

Şimdi Bentham'ın akıl yürütmesinde bunun nasıl mümkün olacağını görelim.

Bireyin bencil bir edimmiş gibi gözüken hazzının peşinden gitmesi ilkesinin benimsenmesi, başka insanların çıkar ve hazlarını gözardı etmeyi gerektiriyor gibi görünebilse de, Bentham belli acılı sonuçların aşırı ya da denetimsiz bencilliği cezalandıracağını ileri sürmektedir.⁶⁰ Bu demektir ki teori bireysel bencilliklere imkan verse de Bentham, bu bencilliklere karşı cezalandırma uygulanacağını düşünür.

⁵⁶ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 32

⁵⁷ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 13

⁵⁸ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 76

⁵⁹ Bentham, *Principles of Legislation*, s:12

⁶⁰ Shaikan, *Felsefe Tarihi*, s:196

Faydacılık yalnızca belli bir kişinin hayatı değil, tüm hayatlar açısından kazançları ve kayıpları karşılaştırmamızı gerektiren bir politika felsefesidir. İşte burada, daha sonra ele alacağımız hesaplayıcı akıl devreye girmektedir. Bu durumda faydacılık örneğin, toplumun kaynaklarının kime ayrılacağına karar verebilmek için A kişinin potansiyel mutluluğunu B kişinin hayal kırıklığını aşp aşmadığına bakmak gerektiğini savlar. Zira Bentham faydacılığı, “herhangi bir nesnede ona yarar, üstünlük, haz, iyilik ya da mutluluk üretme eğilimi veren özellik”⁶¹ olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda kelimeler ya bireylere ya da bir bütün olarak topluluğa uygulanabilirler. Bentham’a göre, yalnızca haz (ve acıdan kaçınma) doğru davranışın gerçek ölçütü olarak kabul edilebilir, çünkü haz duyan herhangi bir kişi arzu nesnesini sevdiğini, onun iyi olduğunu kabul etmektedir. O halde iyi, yani ahlaklı davranmanın ölçütü de fayda olacaktır. Fayda uyarınca eyleyen bir kişi, aynı zamanda ahlaklı da davranmış olacaktır. Bu durumda, Bentham’ın sisteminde kişisel ahlak yasalarında otorite bir kenara bırakılmıştır ve sebeplendirme onun yerini almıştır.⁶² Bu sebeplendirme ise haz ve acıdır. Başka bir ifadeyle, kişisel ahlak yasalarının otoritesi artık haz ve acıdır. Bireylerin doğası bireylere, acıdan kaçmalarını ve haza ulaşmalarını bir görev, bir ödev olarak vermektedir. Bu görevi yerine getirmekle insanlar ahlaklı birer bireye de dönüşmüş olacaklardır. O halde ödev, iyi olana yönelmeyi gerektirmektedir. Ancak Bentham’ın iyi olana yönelmeyi ödev olarak görmesi, bu ödevin biçimsel bir yapıda olduğunu göstermez. Bu demektir ki, iyi olana yönelmenin ödev olması ile iyi ve kötünün ölçütünün ödev olması birbirinden farklıdır. O halde Kant’ın ödev anlayışı ile Bentham’ın ödev anlayışının aynı ilkedan hareketle değerlendirilemeyeceği çok açıktır. Zira Kant’ın ödev ahlakında ahlak ilkeleri biçimsel bir ilkeye dayandırılan bir kesin buyruttur. Bentham ise ahlak ilkelerini tanımlarken, onu, biçim olarak değil, içeriği ile yani, hazla, iyiyle doldurulmuş pratik ilkeler olarak ele almaktadır. Bu içerik ise tamamen kişisel tatmin mekanizmalarından ve bir tür mutluluk ahlakından beslenmektedir. Burada Kant’ın hazları ve mutluluk ahlakını otonominin önünde bir engel olarak düşündüğünü, Bentham’ın ise bununla zıt bir anlayışı savduğunu söyleyebiliriz. Kant’ın önerisi hazların ve kişisel tatminlerin sınırlandırılması iken

⁶¹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 21

⁶² Schofield, *Utility&Democracy*, s: 162

Bentham için hazlar, onların haklarını da belirleyen tek ilke olacaktır. Başka bir deyişle hazlar, insanı topluma da yönelten ve bunun içindeki tüm ilişkileri belirleyen şeylerdir.

Sonuç olarak Bentham, yukarıda belirttiğimiz şekilde hazza yönelme eğiliminin evrensel olduğunu ve tüm insani etkinliklerin temelinde bulunduğunu söylemektedir. Bu demektir ki, bu biyolojik-fiziksel duyarlılık, eylemlerimizin, düşüncelerimizin, tutkularımızın ve toplumsallığımızın tek nedenidir. O halde psikolojik olarak hazza yönelme, fayda ilkesini tüm insani etkinliklerin ve ahlakın temeline yerleşmesine yol açacaktır. Bentham için insan ve onun oluşturduğu topluluk, hayatının gayesini, hazların artırılması ve acıların azaltılması yönündeki temel eğilime bağlı olarak belirleyecektir. Zira ona göre, kişi mutlu olduğunda sempati olarak diğer insanların da mutluluğunu etkiler.⁶³ Bentham, fayda öğretisinin birey-toplum ilişkileri içinde nasıl şekilleneceğine ileride değineceğiz. Ancak önce onun fayda öğretisinin bireysel sınırlarda şekillenme sürecini anlamadan ilerlememiz mümkün değildir.

Bentham, haz dediğinde fayda, mutluluk, yarar, iyi gibi kavramların hepsini, acı dediğinde ise, zararlı, kötü gibi kavramların hepsinin bu tanımlamanın içine girdiğini belirtmektedir. Bentham, basit olarak yalnızca insanların haz ve acılarıyla ilgilenmez. O, insan davranışlarının açıklanmasına ve ahlaka ilişkin nesnel bir ölçüt getirmek istemektedir. Onun böyle bir arayış içinde olması anlaşılırdır. Zira kendisine gelene kadar olan ahlak teorileri, söz konusu nesnel ölçütleri sağlayamamaktadır. Bentham, bu türden teorileri savunanların insan davranışlarında ahlakın nesnel ölçütünü sorguladıklarında aynı sonuca ulaşacaklarını savunmaktadır. Diğer bir deyişle, “doğru ve yanlışın nesnel bir ölçütünü sağlayan şeyin faydacılık olduğu sonucuna varacaklardır.”⁶⁴

Bentham, doğru ve yanlışın nesnel bir ölçütünü sağlayan şeyin faydacılık olduğunu ispat etmek için uzlaşım kavramına başvurmamız gerektiğini belirtmektedir. Morali bilim yapma uğraşı içinde olan Bentham, tamamen sonuççu bir perspektif içerisinde uzlaşımsallığı merkeze alan bir moral anlayış sergilemektedir. Ona göre farklı doğrular üzerinde çatışan taraflar, örneğin bir yasayı savunanlarla ona karşı olanlar,

⁶³ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 144

⁶⁴ Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s: 9-10

sadece fayda ilkesine başvurduklarında uzlaşma olanağı bulacaklardır. Zira bu ilkedен hareketle yapılan tartışmalarda elden bırakılmayacak ilke, tartışılan fikir veya eylemin gelecekte yol açacağı sonuçlardır. Bu durumda çatışan taraflar olası tüm sonuçları hesaba katarak düşünmek ve tartışmak durumdadır. Çatışan taraflar arasındaki tartışma bu ilkeye göre yürütülürse şu iki şeyden biri olur:

- 1- İnsanlar belli bir olasılığın gerçekleşeceği üzerine ilgili bir anlaşmaya varırlar
- 2- İnsanlar anlaşmazlığın gerçek nedenlerini gereği gibi tartıştıktan sonra bu konuda herhangi bir anlaşma umamayacaklarını görürler.

O halde Bentham’a göre taraflar, hiç değilse anlaşamadıkları noktayı açıkça kavramış olurlar. Bunun üzerine tatmin olmayan taraf, anlaşmazlık konusunun önemini nasıl gördüğüne, başarı olasılığı ya da başarısızlığıyla ilgili olarak düşündüklerine, yani direnmenin zararlarının kabul etmenin zararlarına ağır basıp basmayacağı hakkındaki oranlamasına göre direnmek ya da kabul etmek kararını verir. Bu durum, çatışan tarafların, faydanın yaşamın belirleyicisi olduğu gerçeğini görmelerini sağlar. Bu, Bentham’a göre, faydanın hayatın her edimini ve alanını kapladığının göstergesidir. O halde ahlaki ilkeleri faydaya değil de Tanrı, vicdan ya da soyut, biçimsel hak veya iyilere dayandırmaya çalışmak ona göre nafiledir. Bu düşüncenin temelinde ahlakın metafiziksel ilkelerle tesis edilmesinin bu ilkelerin baskıyla sonuçlanması düşüncesi de vardır. Oysa Bentham, hangi hazza yöneleceği ile ilgili bireylere özgürlük alanı tanımaktadır. Bentham’ın bu konuyla ilgili verdiği örnek de bize, Tanrı, vicdan gibi kavramları teorisinin dışında tutmak istediğinin ipuçlarını vermektedir. Bu örnekte Bentham, “verilen sözün tutulması”nın gerekliliği ile ilgili bir savunmanın, fayda süzgecinden geçmeden tutarlı olamayacağını ispat etmeye çalışmaktadır. Bentham, aşağıdaki gibi bir diyalog kurgular:⁶⁵

- “Ben sözümü tutmalıyım, çünkü vicdanım bunu emrediyor.”
- “Bunu nereden biliyorsun ?”
- “Çünkü içgüdüsel bir duygum var.”
- “Peki, neden vicdanına uymalısın ?”

⁶⁵ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 13

- “Çünkü tanrı benim doğamın yazarıdır ve vicdanıma uymak tanrının kuralına uymaktır.”
- “Neden tanrıya uymalısın ?”
- “Çünkü bu benim birinci görevim.”
- “Bunu nereden biliyorsun ?”
- “Çünkü bunu bana vicdanım söylüyor.”

Bentham yukarıdaki diyalogun, “söz tutma” davranışını ne doğruladığını ne de yanlışladığını düşünür. Bu, sadece vicdanla başlayıp yine vicdanla biten bir çemberdir. Oysa ona göre bu akıl yürütmede fayda prensibi kullanılmış olsaydı bu çemberden kurtulmak mümkün olabilirdi. Bu örnekte ise, insanlara savunulan davranışın peşinden gitmek ile ilgili hiçbir kanıt verilememektedir. Söz tutma davranışının doğruluk ya da yanlışlık açısından alacağı değerin vicdanla ya da tanrı ile belirleneceğini varsaysak bile, bu kanıt/belirlemeye herkesin ikna olacağı kesin değildir. Ayrıca bir davranışın kanıtı ile ilgili olarak açıklamaya muhtaç olanların hepsi tanrıya inanmak zorunda değildir. Bu durumda ilgilerin farklılığı, kanıtlamanın zorluğunu da beraberinde getirmektedir. Zira farklı ilgiler farklı kanıtlamaları meşru kılacaktır ve bu durumda tek bir ölçekte kavranamayan çok çeşitli ahlak anlayışları ortaya çıkacaktır. Bu örnek bize Bentham’ın, ilgileri fayda-zarar hesabında/ölçeğinde *eritme/uzlaştırma* gerekliliği duyduğunu göstermektedir. Bu yüzden gerek bireysel eylem alanımız olan özel alanlarımızda gerekse kamusal alanda ahlaki davranışlarda bulunmak ve bunun herkes için aynı değere/ahlakiliğe sahip olduğunu iddia etmek ancak fayda ölçütünün temel alınması ile mümkündür. Ancak ilgilerin fayda ölçeğinde bir *eritmeye* mi yoksa *uzlaştırmaya* mı tabi tutulacağıyla ilgili sorun fayda prensibinin daimi takipçisi olacak gibidir.

Peki faydacı öğretiyi ve onun ölçütlerini kabul eden bireylerin, hazzı ulaşması nasıl mümkün olacaktır ? Haz veren davranışlara salt bireylerin kişisel çabasıyla mı ulaşılacaktır ? Fayda ahlakın da belirleyicisi olduğuna göre bireyler mutlu ve ahlaklı insanlar olabilmek için hangi ilkelere göre davranışta bulunacaklardır ?

Bentham, insanların davranışlarına yön veren efendileri, yani hayatları boyunca peşinden koştukları hazları tasnif etmiştir. :

Buna göre insan;

- Servet edinmekten,
- Yeteneklerini kullanmaktan,
- İyi arkadaşlıklar kurmaktan,
- Şan ve şöhretten,
- Kuvvet sahibi olmaktan,
- Yaratıcı tarafından sevmekten,
- Sevdiklerinin başına gelen iyi şeylerden,
- Sevmediklerinin başına gelen kötülüklerden,
- Hatıralardan,
- Hayal etmekten,
- Gelecekle ilgili planlar yapmaktan,
- Zihnindekileri gündeme getirmekten ve
- Acıdan kurtulmaktan haz alan bir varlıktır.

Ancak bunun tersi durumlardan, yani;

- Duyu yoluyla edinilen zevklerden mahrum kalmaktan,
- Duyusal acılardan,
- Yeteneklerini kullanırken karşılaştığı zorluklardan,
- Düşman sahibi olmaktan,
- Kötü nam salmaktan,
- Yaratıcı tarafından sevilmemekten,
- Sevdiğinin başına gelen kötülüklerden,

- Sevmediklerinin başına gelen iyiliklerden,
- Hatıralarındaki acılarından,
- Hayallerinin acı vermesinden,
- Beklentilerinin kötü olmasından dolayı ıstırap duyar.⁶⁶

Bu tasnife göre bireyler, kendilerine haz veren maddelere ulaşmaya çalışacaklardır. Peki bireyler yukarıda sıraladığımız isteklere ulaşmaya çalışırken hiç acı verici durumlarla karşılaşmayacaklar mıdır ? Başka bir ifadeyle, hazza giden yolda acıyla karşılaştıklarında ne yapmaları gerekmektedir ? Haz hedeflenirken acıyla karşılaşıldığında haz gözden çıkarılacak mıdır yoksa acıya rağmen hazza doğru gidilecek midir ?

Bentham’a göre haz ilkesi temelinde bir yaşam süren bireyler, alacakları hazzı ve kendisinden kaçınacakları acıyı hesaplamak⁶⁷ durumundadırlar. Bu hesaplama onlara hangi davranışları seçeceklerini gösterecektir. Peki, bu hesaplama nasıl olacaktır ? Hesaplamaya etki edecek ilkeler nelerdir ?

D.2. Hesaplamanın Ölçütleri

Her insan, her bir davranışının getireceği acı ve hazzı hesaplayarak elde edeceği faydayı en yüksek kılmaya çalışır. Bu şekilde oluşturulacak fayda ilkesi, Bentham’a göre, yaşamın tüm alanlarını şekillendirdiğinde insanlık tam anlamıyla gerçek huzur ve mutluluğu bulacaktır. O halde birey örneğin, ne kadar çok çalışırsa o kadar çok para elde edecek, ne kadar çok para elde ederse o kadar çok mal ve hizmet satın alabilecek, ne kadar çok mal ve hizmet alırsa, o kadar çok tüketim yaparak faydasını (mutluluğunu) arttırabileceğini hesaplayacaktır. Burada hesaplama, çalışmanın getirdiği para ve yine onun getirdiği yorgunluk haz ve acı ilkeleri olarak katılmaktadır. Bireyler, paranın verdiği hazzın, yorgunluğun verdiği acıdan daha fazla olduğunu hesaplarırsa çalışacaklardır. Ancak kazanılan paranın miktarı az haz verecek ve bu yorgunluğun acısı

⁶⁶ Jeremy Bentham, *A Table of the Springs of Action*, in *The Works of Jeremy Bentham* Volume:1, Elibron Classics, 2005: 195

⁶⁷ Bentham, *Theory of Legislation*, s: 32

karşılanamayacaksa bu durumda bireyler hesaplamada acı hanesinin daha yüksek miktarda olduğunu görecekler ve çalışmayabileceklerdir.

Yukarıda tasnif edilmiş olan düşünceler ve eylemler, Bentham'ın bireyinin sürekli bir hesap etme, davranışlarının ona kazandırdıklarını ve kaybettirdiklerini ölçüp biçme edimine yöneldiğini göstermektedir. Birey, davranışlarını kendisi için, bireyin seçtiği yönetici de yasalarını ve onların uygulanmasını toplum için en üst düzeyde bir haz elde edip en az miktarda acıya maruz kalmak amacıyla hesaplayacaktır. Hesaplama, toplumun mutluluğunu geliştiren istek ve eylemlerin hangilerinin iyi olduğunu gösterir. Zira toplumun mutluluğu ile bireyin mutluluğu birbirinden ayrı değildir. Toplum, bireylerin toplamıdır.

Peki, Bentham istenilen sonuç, yani fayda için eylemler yapılırken yapılacak olan bu hesaplama/ölçme işlemi ile ilgili ne önermektedir ? Bireylerin davranışlarının yöneticileri haz ve acı olduğuna göre, hangi davranışın ne kadar haz, ne kadar acı vereceğini belirlemek nasıl mümkün olacaktır ve bunun için belirlenen ölçütler nelerdir?

İlk olarak şunu belirtmeliyiz ki, Bentham, haz ve acıları niteliksel olarak birbirlerinden ayırmamış, onları sadece niceliksel olarak ele almıştır.⁶⁸ Bu, Descartes'dan beri bildiğimiz bir şeyin tekrarıdır: niceliksel olan ölçülebilir/hesaplanabilir olandır ve bilim, ölçmek ve hesaplamaktır. Bentham'ın düşüncesine göre, bir sanat eserinden duyulan haz ile kâğıt oyunundan elde edilen haz arasında haz olmaları bakımından bir fark yoktur; haz söz konusu olduğunda biricik farklılık ya da ayırım hazzın miktarıdır. Bentham, ünlü bir deyişinde aynı yoğunlukta ve uzunlukta haz veriyorsa 'raptiyenin şiir kadar iyi' olduğunu söylemiştir. Eğer şiiri raptiyeye yeğliyorsak, onu vakit ayırmak için daha değerli buluyorsak, bunun nedeni bize daha çok haz vermesidir.⁶⁹ Alınacak hazzın dışında şiiri raptiyeden daha değerli kılacak bir yön bulunmamaktadır. O halde hazları kalite esasıyla değil, miktar esasıyla ele almamız gerekmektedir. Bentham'ın kabul ettiği gibi hazlar arasında sadece niceliksel farklar olduğu kabul edildiğinde, bu noktada hesaplamada bazı karışıklıklar olabilecektir. Zira kişilerin seçimleri farklı farklı olabilir. Bu durumda bireyler, haz

⁶⁸ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 46

⁶⁹ Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, s:17

verici bir davranışı ararken bunun net bir şekilde hazla sonuçlanıp sonuçlanmayacağına, alınan hazzın miktarının verilen emeği karşılayıp karşılamadığına bakmalıdırlar.⁷⁰ Hazzın ve acının salt niceliksel olarak tasarlanması onların ölçülebilirliğinin güvencesidir. Bentham, faydaya dayalı tüm sistemini bilimsel kesinliğine ulaştırmaya çalışmıştır; oysa nitelik, bilimsel kesinliğinin yerine sadece muğlaklık verebilmektedir. Bu durumda haz ilkesi uyarınca yaşayan insan ölçülebilir bir nesneye dönüşeceğinden davranışları dolayısıyla bilimi yapılabilir bir varlık haline gelmektedir. Buna karşın nitelik ölçülemez ve bu durum ölçme demek olan modern bilimlerle uyumsuz. Bentham, insan davranışlarının, tıpkı Newton fiziğindeki nesneler gibi analiz edilebilir ve manipüle edilebilir olması gerektiğini düşünmektedir.⁷¹ O, böylece morali bilim kılıp, hukuku bilim yapabileceğini düşünmektedir. Buna ek olarak, Bentham’a göre hazların ve acıların birbirlerinden niteliksel olarak ayırt edilmemelerinin bir diğer nedeni, bu dünyada hiçbir şeyin her bakımdan ve her zaman iyi veya kötü olmamasıdır. Hemen tüm teorilerin kullandığı örneği verecek olursak; örneğin rüzgâr, hasta biri için kötülük getirirken, sağlıklı biri için ferahlık getirmektedir. Aynı şekilde bir yasa, Avrupa için iyi sayılabilirken, Amerika için, oranın şartlarına göre kötü addedilebilir. Peki, o halde rüzgar ve yasadan ne anlamamız gerekir ? Başka bir deyişle söylersek evrensel olarak herkes için genel geçer iyi ya da kötüyü belirleyen kavramlar mümkün müdür? Bentham’ın felsefesinde bu soruların yanıtı söz konusu farklı geçerlilik durumlarının birbirlerine eşitlenmesi değil bu farklı durumları mümkün kılan bir denklik ilişkisinin kurulmasıdır. Söz konusu denklik, iki yasanın, içerik olarak birbirlerinden farklı olmalarına rağmen “yasa olmak” bakımından birbirleriyle uyushmalarıdır. Keza kişilerde meydana getirdikleri farklı etkiye rağmen rüzgar rüzgardır.

Bentham matematiksel düşünceyi faydanın maksimizasyonu için kullanmış ve bu edimi “fayda hesabı” (utility calculus)⁷² olarak adlandırmıştır. Buradaki amaç, maksimum faydanın hesaplanabilirliğini nesnel bir biçimde kanıtlamaktır. Hiç kuşku yok ki, kendisinden önce gelen liberal filozoflar da insanın haz ve fayda söz konusu

⁷⁰ Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s: 12

⁷¹ Douglas Long, *Bentham on Liberty*, University of Toronto Press, 1977: 164

⁷² Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 69

olduğunda benzer bir hesaplama edimi içerisinde bulunduğunu kabul etmekteydiler. Ancak Bentham'ın orijinallığı, kendisinden önce gelen liberal filozofların “basiret”e havale ettikleri bu edimi, matematiksel bir hesaplamayla kesin sonuç veren bir denkleme dönüştürmüş olmasıdır. Buradaki fark aynı zamanda onun çağında kesinliğe duyulan ihtiyaçla da örtüşmektedir. Kesinlik arayışı, topluma yön vermede ve çağın sorunu olan güvenlik sorununa çözüm bulmada ortak rasyonel ölçütün ne olacağı probleminden beslenir. İşte bu arayış sonucunda Bentham, metafiziksel temelde olmayan ama bireylerin üstünde uzlaştıkları müşterek şeylerin ne olduğunu sorgular. Kuşkusuz bu, bireyin toplumsal ilişkilerin biçimine ve çağın ihtiyaçlarına göre biçimlenen ve değişken bir şey olacaktır. İşte bu, topluluğun ortak faydasıdır ve hiç kimse ortak faydada birleşmek isteyen bireylerin varlığını yadsıyamaz. İnsan, başkalarının kendi hazlarının önünde bir engel olduğunu bilir; ancak bir çıkar ortaklığı olmadan amacına ulaşamayacağını da bilir. Bu nedenle doğru ve iyi diye tabir edilen şeylerin niteliği, işte bu çıkarlar doğrultusunda dünyayı kavrayan bireylerin bakış açısına göre farklılıklar gösterecektir. O halde ilkelerde uzlaşmanın yolu, faydada uzlaşmaktır. Buna da hesaplama yoluyla ulaşılır.

Hesaplamada bireylerin arzuladıkları hazlar, hem haz olmak bakımından birbirine eşittir hem de bireyler istedikleri hazzı arzulama konusunda eşittirler. Bireyler arasında hazzı yönelme doğal bir eşitlik olduğuna göre bu, toplumsal eşitliğin de temelidir. O halde onun antropolojisi, her bireyin aynı oranda değerli olduğunu göstermektedir. Bu antropoloji, aslında bireylerin benzer hazlara ve hazlara ulaşma konusunda benzer yeteneklere sahip olduğunun kabulüne dayanmaktadır.

Yukarıda, rasyonel varlıklar olarak bireylerin hesaplama dayalı bir kararlar eylediklerini belirttik. Bentham, felsefe tarihindeki ilk faydacı filozof değildir. Onun öncellerinden farkı, “Rasyonalist Faydacılık” olarak adlandırılan öğretinin kurucusu olmasıdır. Bentham’a göre diğer faydacı teoriler, faydanın rasyonel bir çaba olması gerektiğini gözden kaçırmışlardır ve faydayı kişisel çıkarların tesadüfî bir ürünü olarak ortaya koymuşlardır. Oysa azami fayda, bilinçli çabalarla elde edilir. Buna göre insan, haz ilkesine göre eyleyen bir varlık olmakla birlikte, en yüksek hazzı ancak yukarıda betimlediğimiz hesaplama işleminin sonucunda ortaya çıkan rasyonel kararlarla elde

eder. O, ölçme ve hesaplamayla faydanın bilimini⁷³ yapmaktadır. Bu Descartes'ta olduğu gibi konuya⁷⁴ yönelik değil akla yöneliktir, aklın izlemesi gereken bir metottur. Descartes, insanların akıllarını doğru kullanamadıkları için böyle bir yöntemi önermiştir. Aklın doğru bir yöntemle çalışması sayesinde açık seçik ve kesin bir bilgi elde edilir. Aklın nasıl kullanılacağına ilişkin kesin bir yöntem üzerinde uzlaşıldığında bu yöntemle ulaşılan sonuçlarda da uzlaşma sağlanacaktır.⁷⁵ Bentham'a göre, bu yöntem hesaplamadır.

Faydanın kesin sonuç veren bilimini yapmaya yönelen Bentham, bu amacına uygun olarak söz konusu hesaplamaya dâhil olan etkenleri incelemeye girer. O öncelikle, acı veya hazzın niceliğini/değerini belirleyen bazı değişkenleri araştırır. Buna göre hazzın değeri, onun;

- “keskinliğine”,
- “sürekliliğine”,
- “kesinliğine”,
- “yakınlığına”,
- “verimliliğine”,
- “saflığına” bağlı olacaktır.⁷⁶

Şimdi bu maddelerin ne anlama geldiğini inceleyelim:

Keskinlik; bir haz veya acının miktarının bize fayda sağlama açısından gücünü göstermektedir.

Süreklilik; bireylerin elde edeceği haz veya acının ne kadar süreceği ile ilgilidir.

⁷³ Peter Mack, *A Bentham Reader*, Western Publishing Company, 1969: 171

⁷⁴ Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, Çev: Afşar Timuçin, Bulut Yayınları, 2010: 34

⁷⁵ Nebil Reyhani, “Bilgi Teorisinin Klasiklerinde Özne Anlayışları”, Uluğ Nutku'ya Armağan, ed: M. Elgin, İnkılap Kitapevi, 2006: 479-494

⁷⁶ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 16

Kesinlik; bir eylemin bireylere net bir şekilde haz veya acı getireceğinin belli olmasıyla ilgilidir. Bireylerdeki haz veya acı algısı muğlak değil net algılanabilir olmalıdır. Davranışın sonucunun kesin olarak ne olacağının belli olmasıdır.

Yakınlık; bir eylemin getireceği hazzın o eylem ile arasındaki mesafe, yani, fail ile hazzın uzaklığı ile ilgilidir. Burada bireylerin hazza ulaşmak için neleri feda ettikleri de yakınlıkla ilişkilidir.

Verimlilik; bir eylemin örneğin haz sağlanan bir davranışla sonuçlanması ve bu hazzın yeni ve başka türden hazları da beraberinde getirmesidir.

Saflık; bir eylemin oluşturduğu hazzın arkasından acı getirmemesi, yani sadece hazla sonuçlanmasıdır.

Bu değişkenlere bağlı olarak yapılacak bir hesaplama, bir davranışın sonucundan ne miktarda haz ve acı alacağımızın bilinmesini mümkün kılmaktadır. Bentham’a göre, herkes hesaplama yapar ve herkes kendi hazzını hesaplar. Kimse hesaplamadan kaçamaz.⁷⁷ O halde hazzı isteme nedeniyle başlayan bir davranış, hesaplama süzgecinden geçerek sonucunun haz verip vermediğine göre değerlendirilmiş olacaktır. Bu durumda eylemin belirlenişi ortaya çıkacak eserden hareketle olacaktır. O halde doğa bilimlerinde kullanılan sebep sonuç ilişkisi, ahlaki bir eylem için de geçerli olmaktadır. Bu bilimsel tavır, ahlaki eylemi “değerli” ve “iyi” yapacak sonuçları faydayla açıklamaktadır. Haz ve acının değerlerinin belirlenebilmesi için izlenmesi gereken yol; bunların peşinden gelecek olan duyguların tespit edilmesidir. Örneğin bir haz çeşidi olan seks, arkasından getirdiği yorgunluk ile bir acı doğuruyor olabilir. Bir başka örnekle açıklamak gerekirse, içki içmek, o anda insana haz verirken arkasından baş ağrısı gibi bir acı doğurabilir. Bu durumda söz konusu hazzın, haz olduğunu söylemek doğru olmaz. Zira haz, acı doğurmuştur. Aynı durum acılar söz konusu olduğunda da geçerlidir. Ağrıyan bir dişin çekilmesi kişiye acı veriyor olsa da, arkasından doğurduğu ağrı çekmeme durumu bu acının, yani dişin çekilme acısının, acı olarak değil, haz olarak algılanmasını sağlamaktadır. Haz ya da acının saf olma durumu ise; bunların doğurduğu duyguların yine haz ya da acıyla sonuçlanması, arkasından

⁷⁷ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 44

farklı bir duygu getirmemesidir. İşte bu ilk hazdan ya da acıdan sonra çıkan verimlilik ve saflık haz ve acının durumunu, onun yoğunluğunu ve kalitesini tayin edecektir.

Bentham’a göre haz ve acılar toplumdaki bireylerin onları algılayışıyla çeşitli adlandırmalar almaktadır. Hazlarla ilgili çeşitli adlandırmalar şunlardır: “İyi”, “yarar”, “uygun”, “avantajlı”, “faydalı”, “kazançlı”, “mutlu”, “kârlı” vb.

Acılarla ilgili adlandırmalar ise şunlardır; “Kötü”, “zararlı”, “avantajsız”, “uygunsuz”, “mutsuz”, “kayıp”, “zarar” vb.⁷⁸

Yukarıda saymış olduğumuz haz ve acıların adlandırmalarıyla ilgili önemli bir nokta dikkat çekmektedir. Hazlarla ilgili adlandırmalarda “uygun” adlandırması, bize bu hazzın aslında bireylere bir artı haz değil de bir “nötr” durum getirdiği söylenebilir. Aynı şekilde acılarla ilgili adlandırmalarda da “avantajsız”, “uygunsuz” adlandırmaları bir kaybı değil de bir kazanımsızlığı işaret etmektedir. O halde toplumdaki bireylerin durumuna ve kavrayışına göre yukarıda sözü edilen “nötr” durumlar onların özel hallerine göre iyi ya da kötü olarak, yani acı veya haz verici olarak anlaşılabilir. Bentham’a göre, örneğin sağlık, hastalığın yokluğudur. Hesaplamadan çıkan sonuç, yukarıdaki adlardan birini alır ve kişinin kararını belirler.

Şimdi hesaplamanın nasıl yapılacağını, “spor yapma” davranışına yukarıdaki maddeleri uygulayarak değerlendirelim. A kişisi spor yapma davranışının haz ve acı değerlerini aşağıdaki gibi hesaplamış olsun.

Keskinlik; Sporun bize sağlık sağlayacağı tıp bilimi tarafından ispatlanmıştır. Tüm doktorlar spor yapmanın en önemli sağlık kaynağı olduğunu belirtmektedirler. Bu demektir ki spor yapma davranışının bizi sağlıklı kılma gücü yüksektir. O halde sporun fayda sağlama gücü de yüksektir. O halde spor, hesaplamanın keskinlik maddesinden *1 birim değer* almış olur.

Süreklilik; Sporun faydası sürekli. Zira spor, hayat boyu sağlıklı bir yaşamı sağlar. Onun faydasının kesinti göstermesi mümkün değildir. Uzun süreli fayda sağlama bakımından spor süreklilik maddesinden de *1 birim değer* almış olur.

⁷⁸ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, Çev: B. Arıbaş, İletişim Yayınları, 2006: 73

Kesinlik: Sporun haz değil de acı getirme ihtimali yoktur. Onun fayda sağladığı nettir ve bir muğlaklık yoktur. O halde spor, kesinlik maddesinden de *1 birim değer* almış olur.

Yakınlık: Sporun sağladığı faydaya kısa sürede ulaşılır. Zira spor sırasında vücut mutluluk hormonu salgılar. Ayrıca bu hazzı ulaşmak için feda edilmesi gereken bir şey de yoktur. Bu durumda spor yakınlık maddesinden de *1 birim değer* almış olur.

Verimlilik: Spor, sadece o an salgılanan mutluluk hormonundan ibaret değildir. Spor mutluluk ve fayda üretmeye devam eden bir davranıştır. Spor sayesinde mutluluk, sağlık gibi hazlar üretilir. Sağlık ise bu yöndeki harcamaların az olmasını sağlar. Yani spor, daha az tıbbi ödenek hazzını da doğurmuştur, üretmiştir. O halde spor, verimlilik maddesinden de *1 birim değer* almış olur.

Saflık: Spor arkasından acı getirmez sadece haz, fayda getirir. O halde spor saflık maddesinden de *1 birim değer* almış olur.

Bu durumda spor ile ilgili bu hesaplamayı yapan A kişisi 6 birim değer elde etmiş olur. Bu hesaplamada her bir madde 1 birim değer olarak hesaplamaya katılmıştır. Bu kişi artı değerde bir sayı elde ettiği için bu davranışın hesaplama sonucunu olumlu bulup spor yapmaya karar verebilir.

Ancak aynı davranış için bir B kişinin hesaplaması farklı bir sonuç verebilir. B kişisi sporun arkasından gelen yorgunluk durumunu acı olarak değerlendirilip *saflık* maddesinden hesaplamaya *eksi 1 birim değer* verebilir. Aynı şekilde *yakınlık* maddesi, yani sporun sağlık getirmesi sporun yapıldığı anda gerçekleşmediği için B kişisi buna *eksi 1 birim değer* verebilir. *Verimlilik* maddesiyle ilgili de B kişinin tıbbi ödeneklerle ilgili maddi bir sıkıntısı olmayabilir. Bu durumda bu fayda ona bir anlam ifade etmeyebilir. O halde bu maddenin sonucu da *eksi 1 birim değer* olabilir. *Süreklilik* maddesine göre de spor yapmanın sakatlanma riskinden dolayı *eksi 1 birim değer* alabilir. Diğer iki maddenin A ve B kişilerinde aynı olduğunu varsayalım. Bu durumda B kişinin 2 artı değeri, 4 eksi değeri vardır. Yani toplamda çıkan sonuç “-2” dir. O halde B kişisi spor yapma davranışını seçmeyebilir. Sonuç olarak her bir birey, kendi ilgi duyduğu davranışları bu maddelerle sınayacak, çıkan sonuca göre de eylemde

bulunup bulunmayacağına karar verecektir. O halde herkesin hesabı aynı ilkelere dayansa da herkesin sonucu aynı olmayabilir. Zira hazlar ve ilgiler ve bunlar uğruna feda edilecek davranışlar ve bunların değerleri herkese göre farklıdır. Burada önemli olan, hesaplama ölçütlerinin herkes için nesnel, aynı olmasıdır. Ölçüm, hesaplama faydayı dolayısıyla morali bilim haline getirecektir. Ölçümde farklı sonuçların çıkması fayda hesabının ya da ahlakın bilim olmasını engellemez. Ayrıca hesaplamanın içine tüm toplum girdiğinde bireysel hesaplamadaki miktarda/oranda farklı sonuçlar elde edilmeyecektir. Zira kamusal alanın düzenlenmesinde hukuk, hesaba davranışlarla ilgili başka değişkenleri de katacaktır. Ayrıca yasalar artık kamusal alanda yukarıdaki örnekte gördüğümüz kadar keyfiliğe izin vermeyecektir. Çünkü aynı davranıştan hareketle örnek verirse spor davranışıyla ilgili tıbbi ödenekleri umursamayan bir kişi, toplum söz konusu olduğunda bu ödenekleri umursamak zorunda kalacaktır. Zira kamusal alanda sadece kişisel servetlerin kullanımı değil, tüm toplumun ortak servetinin kullanımı söz konusudur. O halde diyebiliriz ki toplumsal fayda hesaplamalarında bireylerin seçimlerindeki özgürlük alanları/keyfilikleri kısıtlanacaktır. Toplum söz konusu olduğunda yönetici de bu hesabı yapmalı ve toplumun faydasına olacak şekilde, hesabın sonucunu kamuya yönelik tüm pratiklerde uygulamalıdır. Bu pratikler, toplum içinde yaşayan bireylerin istedikleri her hazzı ulaşmaya yönelecek kadar özgür olmadıklarını gösterir. Zira yasalarla sınırlanmayan haz, toplumun en yüksek mutluluğunun göstergesi olan en büyük sayıyı sekteye uğratacaktır. O halde bireyler hem kendi dünyaları hem de toplum için hesaplama yapacaklardır. Bu hesaplama Bentham'ın hedonizmini "kaba" bir hedonizm olmaktan kurtarmaktadır. Nitekim ona göre insan, acıdan sonra hazzın, hazzdan sonra da acının gelebileceğini hesaplamak ve bunların birbirleri üzerindeki azaltıcı/artırıcı etkisini göz önüne almak durumundadır.

Peki, Bentham'ın teorisinde hesaplama dan yanlış sonuçların alınma ihtimali yok mudur ? Bentham'a göre fayda takip edilirken bile bir kötülük yapılabilir. Zira sınırlı bir zihin kendini aldatabilir. Çünkü bireylerin zihinleri, iyi ve kötünün sadece küçük bir bölümünü algılar. O halde, örneğin büyük bir tutkunun etkisi altında olan bir insan kendisine hesaplama da yalan söyleyebilir. Aynı şekilde başkalarının acısını arayan ruh hastası bir adam hazlardan mahkum kalacaktır. Ancak Bentham'a göre, kötü hesap

yapılıyorsa, hata aritmetikte değil kişinin kendindedir.⁷⁹ O halde gerek özel alanda gerekse kamusal alanda inşa edilecek ahlakın böyle bir hesaplamayla yanlış sonuçlar vermesi mümkün değildir. Yanlışlığı bireyler kendi özel alanlarında yapabilir ancak kamusal alanda hukuk, bu yanlışların düzeltilmesi amacıyla Bentham'cı teoriye yerleştirilmiştir ve bu, onun öğretisinin en önemli kısmıdır.

Sonuç olarak yaptığı hesaplamanın sonucundan hareketle eyleyen insan faydacıdır ve faydacı olduğu ölçüde rasyoneldir. Zira Bentham'ın önerdiği hesaplama, bireylerin akıllarıyla yapacağı bir hesaplama değildir. Yukarıda onun haz ve acıyı, fiziksel deneyimler olarak ele aldığını söylemiştik. İşte tam da bu noktadan sonra insan davranışları fiziksel maddeler olacak ve manipüle edilebilecektir. Hesaplamayı yapan, ölçüp biçen pratik akıldır. Hazlar ve acılar deneyimler oldukları için hesaplamada metafiziksel bir keşif yoktur. Bu, bizzat fiziksel etkilerini duyumsadığımız haz ve acıların hesabıdır. Fiziksel olanın manipülasyonu da yine bilimsel metotlarla olacaktır. Başka bir deyişle, onun için daha farklı tanımlamalar yapmaya, bunların anlamlarını inceltmeye, hatta bu terimlerin anlamını açığa çıkarmak için Aristoteles ya da Platon'a başvurmaya gerek yoktur. Acı ve haz, insanların somut olarak hissettikleri şeylerdir. Bentham'ın belirlemeleri, emprizmin metafiziğe karşı çıkış olarak değerlendirilebilir. Onun teorisi, deney ve tecrübeye dayalı bilginin akıl ile hesaplanarak doğru davranışa ulaşma çabasıdır. Görüldüğü gibi Bentham'ın her şeyi hesaplayan ve en ince ayrıntısına kadar planlayan düzenleyici bakış açısı, onun yöntemini oluşturmakla beraber, insan aklına verdiği anlamı da açığa çıkarmaktadır: Akıl, ihtiyaçlar için en uygun yolu bulmaya yarayan bir kapasitedir. Bu kapasite, düzeni sağlamak için bireyin kendi yararına olan şeyi hesap yoluyla bulmasını sağlar. Ancak birey, aklını faydaya angaje olarak kullanmaya o kadar zorlanmıştır ki, neredeyse fayda prensibini gözden kaçıran şahıslar birey olarak tanımlanmamaktadır. (bir insan eğer ona mantıklı gelen şeyi yapmıyorsa/yargılamıyorsa o kişi bir çocuktan bile küçüktür, bir idiottur.) Burada bireylerden toplumsal faydaya ve aslında daha da somut olarak düşünüldüğünde düzene uygun davranışları beklenmektedir ve bunun da aslında bir tür despotizmi bireyselliğin korunması kılıfına büründürerek yaşama geçirmek imkanı taşıdığı açıktır. Bu noktada

⁷⁹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 13

“Aslolan birey midir yoksa toplum düzeni midir ?” sorusu, yani “ilgilerin eritileceği mi yoksa uzlaştırılacağı mı” sorusu Bentham’ı takip etmeye devam etmektedir.

Bentham’ın dizgesini izlemeye devam edecek olursak, o, faydayı ve buna bağlı hesaplamayı sadece bu hazların yakınlığı, verimliliği gibi ilkeler üzerinden mi yapmaktadır ? Ayrıca her bir davranış ya da hazzın bu hesaplama dahil edilmesi gerekmekte midir? Örneğin bir insan normal şartlar altında yemek yeme edimine bile hesaplama yöntemiyle mi karar verecektir ? Bireyler her tür seçimlerinde akıllarını mı kullanacaklardır ?

Bentham’ın hazları niteliksel olarak birbirinden ayırmadığına değinmiştik. Bireyler, hesaplamada niceliğe önem veriyor olsalar da bu, her hazzın aynı önemde hesaplama katılacağı anlamına gelmemektedir. O, insan doğasına yerleştirilmiş olan bu iki efendiden, haz ve acıdan söz ederken, bunların basit ve kompleks hallerinin de⁸⁰ birbirlerinden ayrılacağını savunmaktadır. Ona göre basit haz çeşitleri şunlardır:

- Duyulardan alınan hazlar,
- Servetten, varlıktan alınan hazlar,
- Beceriden alınan hazlar,
- Dostluktan alınan hazlar,
- İyi anılmaktan alınan hazlar,
- Güçten alınan hazlar,
- Dindarlıktan alınan hazlar,
- Kötü niyetten alınan hazlar,
- Yardımseverlikten alınan hazlar,
- Hatıralardan alınan hazlar,
- Hayal etmekten alınan hazlar,
- Beklentilerden alınan hazlar,

⁸⁰ A.g.e: 48

- Bir birliğe bağılı olmaktan alınan hazlar,
- İç rahatlığında alınan hazlar vb.

Basit acı çeşitleri ise şunlardır:

- Duyumlar yoluyla alınan acılar,
- Bireyin beceriksiz olma durumundan alınan acılar,
- Bir şeylerden mahrum kalmaktan alınan acılar,
- Düşmanlıktan alınan acılar,
- Toplum içinde kötü isim yapmaktan alınan acılar,
- Hatıralardan alınan acılar,
- Beklentilerden alınan acılar,
- Bir birliğe dâhil olamamaktan alınan acılar vb.

Yukarıda saydıklarımız Bentham'ın, basit haz ve basit acıyla ilgili verdiği örneklerdir. Ancak, basit olarak nitelenen hazlar ya da acılar, bireyleri doğrudan karar vermeye sevk etmezler. Sadece kompleks olan hazlar ya da acılar bireylerin bir karara varmasına neden olabilirler. Bentham'a göre, kompleks hazlar ve acılar birbirleriyle iç içe de geçebilirler ve en önemlisi, bunlar, aynı zamanda insanda heyecan uyandırıp karar almayı gerektiren hazlardır. Bu hazlar ve acılar, kaçınılmaz olarak hesaplamayı da gerektirirler. O halde diyebiliriz ki, Bentham'ın sisteminin kurucu unsuru olan haz ölçekli hesaplama, rasyoneldir ve kompleks bir yapıya sahiptir. Bu rasyonalite, kolayca anlaşılacağı gibi araçsal bir rasyonalitedir. Buradaki akıl hesaplayıcı akıldır ve aklın hazları elde etmeye yönelik stratejileri belirlemek dışında bir işlevi yoktur. Hazlar ise, üzerine akılla düşünülerek karar verilmiş birtakım insani talepler olmaktan ziyade, varlığı baştan kabul edilmiş, insanın doğasını belirleyen temel şey olarak kabul görmüş ve uğruna mücadele edilmeye değer tek insani duygu olarak temellendirilmiş incelenmeye değer ve karmaşık dinamiklerdir.

Bu durum göstermektedir ki, hazlar ve acılar basit ve kompleks olarak ikiye ayrılmakta; basit hazlar ve acılar hukuk sistemi ve bireyin karar alma mekanizmasından ayrı tutulmaktadır. Peki, haz ve acı nasıl olup da karar alma süreçlerinde etkili olmaktadır ? Haz veya acıya hizmet eden ve ona neden olan olaylar, Bentham'ın sisteminde *tahrik edici sebepler* olarak adlandırılır. Eğer bunlar, hazza sebep oluyorsa, zevk veren nedenler, acıya sebep oluyorsa, acı dolu, üzücü, elem sebepleri olarak anılırlar. Bentham zevk veren nedenler ve elem sebepleri olarak bazı durumları sıralamaktadır. Bunlar şu şekildedir:

- “Sağlık”; sağlıklı olmak bireylerde zevk almaya sebep olan tahrik edici nedenlerdendir.
- “Güçlülük”; burada kastedilen bireylerin toplumsal olarak güç sahibi olmalarıdır. Güçlülük de aynı şekilde tahrik edici sebeplerden zevk veren nedenlerdendir.
- “Cüretkârlık”; bireyleri mutlu olmaya, haz almaya yönelten erdemlerdendir.
- “Bedensel kusur”; bu kusur, bireylerin acı çekmelerine yol açtığı için elem sebebi olarak değerlendirilmektedir.
- “İlimin çokluğu ve kalitesi”; bilgi sahibi olunması ve bu bilginin üst düzeyden bir bilgi olması bireyler için hazza sebep olan tahrik edici nedenlerdendir.
- “Moral duyarlılık”; bu erdem bireylerin toplum içinde birbirlerine karşı daha duyarlı olmalarını sağlamaktadır. Bundan dolayı bireyleri hazza sevk etmekte, toplum için de zevk verici nedenlerden sayılmaktadır.
- “Moral önyargılılık”; bireylerin birbirlerine şüpheyle yaklaşmalarına ve birbirleri için fedakârlıklar yapmalarına engel olan bir edim olduğu için elem verici sebeplerdendir. Oysa Bentham, kimi bireysel mutlulukların, diğer bireylerin daha büyük mutluluğu uğruna feda edilebilir olduğunu söylemektedir. Burada Bentham'ın formülasyonunda toplum için faydalı olacak ahlaki bir davranışın gerçekleşmesi için bir ölçüt ortaya çıkmaktadır. Bu ölçüt, davranışın sonucunun etki edeceği kişilerin sayıca az ya da fazla olmasıdır. Bentham, bu sayının göz önünde bulundurulması

gerektiğini düşündüğü için bu belirleyici ilkenin; “en fazla sayıda insanın en yüksek mutluluğu” olduğunu belirtmektedir. Mutluluk söz konusu olduğunda, (toplumdaki) çoğunluğun, yani toplumun mutluluğunun tek tek bireylerinkine olan üstünlüğü, önceliği söz konusudur.

- “Hükümet/yönetim”; bir toplumda yönetimin iyi durumda olması, bireylerin hazzını artırıcı yasalar koymasıyla aynı anlama gelmektedir. Bu da iyi bir yönetimin bireyler için zevk verici nedenlerden olduğunu göstermektedir.

- “Nesil/soy/kuşak”, Bentham, toplumun bireylerinin mutluluğunun diğerlerini de etkilediğini söylerken ait olunan neslin de bu mutluluktan pay alıyor olmasının insanların zevk almasını sağladığını belirtmektedir.

- “Entelektüel gücün dayanıklılığı”;
- “zihnin daimliği”,
- “zihnin sağlamlığı”,
- “isteklere meyil”,
- “dini duyarlılık”, “dini önyargınlık”,
- “sempatik duyarlılık”, “sempatik önyargınlık”,
- “antipatik duyarlılık”, “antipatik önyargınlık”,
- “aptallık”,
- “alışkın olunan meşguliyet”,
- “sempati yönüne ilgi”, “antipati yönüne ilgi”,
- “bedeni düzenleme”,
- “zihni düzenleme”,
- “seks”, “yaş”,
- “rütbe”, “eğitim”,
- “çevre”, “ortam”,

- “ilgi”,
- “dini beyan”, “uğraş” vb.⁸¹

Yukarıda sıralanan bu tahrik edici sebepler, davranışlarının faydayla sonuçlanıp sonuçlanmadığını etkiler. Bu özelliklerinden dolayı da hesaplamada bireylerin ellerinde bulundurdukları verilerdir. Bu maddeler, davranışların sınanmasında bireylerin kullanacakları, maddelerin içeriğini değerlendirecekleri sebeplerdir.

Bentham’ın bu noktaya kadar incelediğimiz düşünceleri, onun faydanın biliminini yaptığı ve bilimin bize ahlakla ilgili kesin bilgiler verdiği şeklindedir. Peki, Bentham, bu görüşlerin aksini düşüneceklerin varlığından haberdar mıdır ? Örneğin o, ahlakla dinin bu şekilde ayrılmış olmasının, ahlakın artık dinden bağımsız olarak kavranacak olmasının eleştirileceğini düşünmemiş midir ? Bentham, gelecek eleştiri ve itirazların farkındadır. O, her tür itirazın reddini yine fayda teorisine danışarak vermiştir. Peki, bu cevaplar nelerdir ?

Bentham’a göre fayda ilkesi ile anlaşılması gereken şey bir eylemi onaylayan ya da onaylamayan ölçüttür. Fayda ilkesinin peşinden gitmek, yani haz ve acının bize hükmetmesine izin veriyor olmak, yaşam içinde bize doğru ve yanlışın yolunu gösterecektir. Zira fayda ilkesi, aşağıda örneklendireceğimiz gibi, doğru ve yanlışın standardıdır. Buna göre bir eylemin yapılması veya yapılmaması gerektiği hakkında tek onay mekanizması fayda prensibidir. Fayda ilkesi, yapılan eylemi haz ve acıya göre onaylayacak veya onaylamayacaktır. Bu onay veya red doğru veya yanlış verecektir. Bentham’a göre bireyler, fayda prensibine karşı çıkabilirler; ancak bu karşı çıkış kendi eylemlerini yöneten ilkelerin farkında olmayan insanların tutumudur.

Bentham’a göre fayda teorisine karşı çıkan kişiler, kendileriyle hesaplaştıklarında fayda ilkesiyle barışacaklardır. Zira bireyler, fayda ilkesinin her zaman kendileri için kötü olandan kaçmayı, kendileri için iyi olana yönelmeyi esas aldığı için, eninde sonunda farkına varacaklardır. Bentham, bireylerde bu türden farkındalıklar oluşturmak, onlara fayda prensibinin doğruluğunu ispatlamak için fayda

⁸¹ A.g.e: 47

prensibine karşı çıkan insanlara çeşitli sorular sormak gerektiğini söyler. Bentham, fayda ilkesini reddeden bireylerin, yargıda ya da tartışmada fayda ilkesinden mahrum bırakıldıkları durumlarda, düşüncelerine rehberlik eden hiçbir şeyin kalmadığını fark edeceklerini söyler. Bu durumda görülecektir ki, hazza yönelmeyi ve acıdan kaçınmayı ahlakın ilkesi kılmayan kişinin kullanmayı önerdiği kuram, doğru ve yanlışın ölçütünü veremeyecektir. Bentham'a göre, kimi yetenekli filozoflar, mutluluğun doğru ve yanlışın ölçütü olduğunu kabul etmeyerek aynı hataya düşmüşlerdir.⁸²

Bentham'a göre faydacı olmayı reddeden kişilerin ilkeleri sorgulanırken aşağıdaki türden sorular bu kişilere yöneltilebilir:⁸³

- İlk olarak bu kişilere savunmakta oldukları ilkelerin despotça ya da diğer insanlar için hayırlı olup olmadığı ya da düşmanca olup olmadığını sormak gerekmektedir. Bu sorunun amacı, diğer bireylerin mutluluğu olmadan o bireyin ve bir bütün olarak toplumun mutluluğunun mümkün olmadığına ilişkin bir algı yaratmaktır. Zira savunulmakta olan ilkelerin toplumun diğer bireyleri için faydalı/iyi olmadığını bu kişilere göstermek onları faydacı teorisinin doğruluğuna ve haklılığına yönlendirebilecektir.
- Faydacı teorisinin ilkelerine karşı çıkan kişiye sorulacak ikinci soru, her insan için farklı doğru ve yanlış standardının olup olmadığıdır. Bu sorunun amacı ise, insanlar için iyinin sadece haz peşinden koşup acıdan kaçış olduğuna ve başka hiçbir prensibin bu kadar mutluluğa yol açmadığına ilişkin bir farkındalık oluşturmaktır.
- Üçüncü olarak, herkes için farklı doğruluk ilkelerini, yani farklı doğru ve yanlış standartlarını benimsemiş olmanın bir tür anarşiye sebep olup olmayacağını sormak gerekir. Mutlak bir rölativizm anarşiye yol açacağından toplumsal uyum ve barışın göz önünde bulundurulması gerekir. Bu sorunun amacı toplumsal barışla ilgili bir farkındalık oluşturmaktır. Acı ve haz insanların davranışlarını yönettiği sürece birey ve toplum arasında aynı yönde uyum olacaktır.⁸⁴

⁸² James Steintrager, *Bentham*, Cornell University Press, 1977: 33

⁸³ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 81

⁸⁴ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 55

- Dördüncü olarak, bugün doğru olan bir şeyin yarın da doğru mu yoksa yanlış mı olacağını, hatta aynı şeyin aynı yer ve zamanda hem doğru hem yanlış olup olamayacağını sormak gerekir. Bu sorunun amacı, doğru ve yanlışın geçerlik sınırlarını belirlemek ve bu iki temel yargıyı görelilikten kurtararak somut, yaşamsal koşullar ve durumlarla ilişkilendirmek yönünde bir farkındalık oluşturmaktır.

- Son olarak, kişi, bir davranışa katılıyorsa bu katılımı hangi niteliğinden dolayı yaptığını ve bunun son haliyle fayda ilkesiyle sonlanıp sonlanmadığını sormak gerekir. Bu son sorunun amacı, kişinin bir tür içe bakış yöntemiyle fayda prensibini kendi yaşamsal pratiklerinde görmesini sağlamaktır. Zira faydacılık, realizmle en fazla uyum gösteren teoridir.

Burada Bentham'ın yapmaya çalıştığı şey şudur: Bireyler yukarıdaki sorulara ne kadar farklı yanıtlar verirlerse versinler, onların farklı yanıtlarının temelinde mutlaka fayda ilkesi vardır ve yaşamsal pratiklerinde belirleyici olan şey fayda prensibidir. Bentham, bu sorgulama sürecinin sonunda, bireylerin kaçınılmaz olarak fayda prensibini kabul edeceklerini düşünmektedir. Bireyler, savundukları öğretiyi ne olursa olsun, bir şekilde mutluluk/fayda amacıyla iş gördüklerini fark edeceklerdir.

Bentham'a göre, fayda prensibini bu oranda güçlü kılan bir diğer yön, onun her zaman insanoğluna en uygun, onun iyiliği için olmasıdır. Burada Bentham'ın, bu düşüncesine tüm diğer öğretilerin de insanoğluna uygun, olduğu şeklinde bir itiraz gelebilir. Bentham'ın bu itiraza yanıtı fayda ilkesinin, her koşulda insanoğlunun iyiliği ile sonuçlanacağıdır. Zira yukarıdaki soruların yöneltildiği ve faydadan farklı bir ilkeyi benimsemiş olan bir birey, kendi moral ilkesini izlemeye devam ettiği takdirde mutlaka tüm insanlık için iyi şekilde sonuçlanmayacak bir sonuca varacaktır. Kişi, kendisine yukarıda yöneltile soruların henüz ilk basamağında, yani sahip olduğu ahlaki ilkenin tüm insanlık için hayırlı mı yoksa hayırsız mı olup olmadığı noktasında çelişkiye düşecek ve ilkesinin tüm insanlığın iyiliği ile sonuçlanmadığını fark edecektir.

Bentham, fayda prensibine hangi noktalardan eleştiriler gelebileceğini saptayarak bunları karşılamaya çalışır; buradaki amaç rasyonel faydacılığı olabildiğince güçlü kılmaktır. Bentham'a göre fayda prensibine ilişkin muhtemel itirazlar şu şeklide sıralanabilir.

Bentham'ın gelebilecek ilk eleştirisi olarak nitelediği durum, fayda prensibinin her koşulda doğru olduğunun savunulmasının eleştirilebileceğidir. Çünkü bu durumda tüm diğer ilkeler topyekün yanlış olmaya mahkûm olacaktır.

İkinci eleştiri ise, faydanın ya bütünüyle ya da kısmen reddedilmesine ilişkindir.

Bunlar:

a) Çilecilik, aşırı sofuluk⁸⁵ olarak adlandırılan görüşün fayda prensibine her koşulda karşı olmasıdır.

b) Fayda ilkesine ara ara yani bazen karşıt olunması, bazen de karşıt olunmaması durumudur. Bu görüşler ise sempati ve antipati olarak adlandırılmaktadır.⁸⁶

a) *Asketisizm*, (çilecilik, aşırı sofuluk) faydacılığın hedonizm temelli zıddı bir görüş olarak ele alınabilir. Asketiklere göre yaptıkları hareketler ahlaki bakımdan onaylanamayacak olan insanların mutluluklarının az olması kabul edilebilir bir şeydir. Aynı temelden hareketle bu insanların mutluluklarının arttırılması ise kabul edilemez bir şeydir. Hazzın lanetlenmesi anlayışı ise radikal asketisizme özgüdür.

Görüldüğü gibi Bentham, bu prensibin savunucularını da birbirlerinden farklı tutumlarından dolayı kendi aralarında sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre bir grup insan, asketisizm prensibini kabul eden moralistlerden oluşmaktadır. Diğer grup ise dindarlar olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşleri savunanlara göre, onurun ve ünün umudu insanın elindedir ve korku, acının olasılığı olarak kabul edilmektedir. Dindar kişiler için korku, batıl hayalin çocuğu olarak değerlendirilmektedir. O halde gelecekle ilgili bir cezalandırılma korkusu, kinci bir tanrının elindedir ve bu durumda korku, görünmeyen gelecek ile ilgilidir. Fayda prensibine itiraz eden dindar kimseler aynı ilkeye karşı çıkan moralistlere göre daha fazla tutarlı ancak daha az akılcı olarak davranırlar. Dindarlar, acıyı bir değer olarak değerlendirmektedir. Oysa felsefeyle bağları olan moralistler, acıya karşı kayıtsızdırlar. Onlar, hazları lanetleyip acıyı

⁸⁵ asceticism

⁸⁶ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 6

yükseltmezler ve hazların hepsini birer kötülük unsuru olarak kabul etmezler. Bu grup sadece kimi hazları, yani gayri ahlaki hazlar olarak nitelendirebilecekleri hazları dışlarlar. Bunun yanında, incelik, zariflik şeklinde ifade ettikleri hazlarla ilgili bir problemleri yoktur.

Bentham, yukarıda bahsedilen görüşlerle ilgili olarak, fayda ilkesine karşı çıkan taraflardan moralistlerin, felsefe eğitimi almış ve düşüncelerinde aydınlanmaların yeterli miktarda olduğunu söylemektedir. Oysa bu görüşleri savunan dindarların zihinlerinde sıklıkla bir daralma olur ve onlar genellikle korku duyarlar. Bentham, faydacılığın soruşturmaya açık ve kendini savunabilir bir öğreti olduğunu düşünmektedir. Zira fayda prensibi, her zaman insan yaşamının düzenlenmesi içindir. Ancak asketisizm, hiçbir zaman insan yaşamının düzenlenmesi için elverişli olmamıştır ve olamayacaktır. Bentham, bu görüşe sahip olan insanların dünya nüfusunun onda biri olduğunu düşünür ve bu insanların da bir gün uyanacağını ve aydınlığa çıkacağını söylemektedir.

b) Sempati-Antipati; Bentham, sempati ya da antipatinin davranışlarımızın belirleyicisi olamayacağını düşünür. Bunun nedeni sempati ya da antipatinin sadece duygulara dayalı olarak kararları yönetmesidir. Örneğin sadece bize “ben severim”, “ben sevmem” türünden ifadeler verir. Burada elimizdeki tek veri kararın kendisidir ve başka bir sebeplendirme yoktur. Sempati ya da antipatiye dayalı edimler, herkese uygunluk ya da kimi etkilediğiyle ilgili değildir, sadece kişinin memnuniyeti önemlidir. Bu durumda kişiler sadece başkalarının da kendileri gibi düşünmelerini isterler ve görüşlerin çatışmasıyla ilgili bir kaygı taşımak istemezler.⁸⁷ O halde bu tür ilgi ya da ilgisizlikler davranışlarımızı belirleyemez, çünkü onları temellendiremez. Buna örnek olarak Bentham, hermafroditlere terörist gözüyle bakılmasını verir. Bu antipati sadece kişisel bir tercihtir, ancak bu tercih ile ilgili bir sebeplendirmeye gerek duyulmaz. Bu dil(sempati ve antipatinin dili) ise bir şeyi ahlaki yapmak bakımından yetersizdir. Bu demektir ki sempati ve antipati bir tür ilgi duyma, ilgi duymama ya da hoşlanıp hoşlanmama davranışı olsa da ilgilere dayalı fayda teorisiyle aynı ilkeler olarak kavranmaz.

⁸⁷ Bentham, *Principles of Legislation*, s:6

Bentham'ın, sempatiyi teorisinde verimli toplum kuralları oluşturma açısından yeterli bulmaması, onun aynı zamanda Hume'un teorisinden kopuşunu da simgelemektedir. Belirttiğimiz gibi Hume, toplumun birbirine sempati duygusu aracılığıyla yaklaştığını düşünmektedir. Ancak Bentham, Hume'u faydayı öneren ama onu ilerletmeyen, davranışların ana etkeni olarak belirlemeyen teorisinden dolayı eleştirmektedir. Hume için insanların sempatileri ortak çıkarlarda buluşmak için yeterli hatta tek gerekli duygudur ve aklın ya da bilimlerin bunda bir rol oynaması mümkün değildir. Oysa Bentham, Hume'dan devraldığı faydayı, mutlaka akıl ile ilişkilendirmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde Bentham'ın faydacılık ilkesinin hangi unsurları içerdiğini inceledik. Ele aldığımız konular, bireylerin faydayı takip etmeleri ile hangi sonuçlara varacakları ve bu takibi ne şekilde yapacaklarıdır. Aynı zamanda onun fayda öğretisine yönelik eleştirilere karşı savunmasına yer verdik. Sonuç olarak Bentham'a göre insan, haz elde edip fayda sağlama ilkesine göre eyleyen bir varlık olmakla birlikte, en yüksek hazzı ancak aklını kullanarak, yani hesaplama işleminin sonucunda ortaya çıkan rasyonel kararlarla elde eder. O halde hem bireysel ilgi ya da iyi hem başkalarının iyiliği, faydası ve mutluluğu ancak akıl yoluyla doğru ve kesin olarak ulaşılabilir hedefler haline gelir. Faydacı teorisinin aklı içermesi, onun hukuku ve morali bilimselliğe dönüştürmesinin de zeminini oluşturmaktadır. Bentham'ın, aklı ön plana alan faydacılığı toplumun tüm bireylerinin hazlarına hizmet edecek ve böylece kendi hazları/iyileri peşinde koşmak bakımından eşit olan insanların yaşadığı bir sosyo-politik bir düzen kurulmuş olacaktır. Bu, haz ilkesi uyarınca eşitlenmiş olan bireylerin, toplum kurulduktan sonra sahip oldukları eşitliğe gönderir. Böylece Bentham'ın, ahlak ve hukuku bilim kılmak yoluyla bir politik proje ile taçlandığı hümanizmi nihai hedefine ulaşmış olmaktadır. Zira o, teorisi boyunca tüm insanlık için bir mutluluk istediğini belirtmektedir. İnsanın doğal eşitliği onun teorisinde hukuksal eşitlik ile sonuçlanmıştır.

Kuşkusuz bu noktaya kadar yaptığımız incelemede onun bu teoriyi bireylerle sınırlamayacağını, aynı akıl yürütmeyi toplum için de yapacağını ipuçları verilmiştir. Ancak biz ilk önce onun fayda ile görüşlerinin betimlenmesi gerektiğini düşündük.

Çalışmamızın ilerleyen bölümleri bize Bentham'ın teorisini nasıl ilerletip, bunu toplumsal bir teori şekline getireceğini gösterecektir.

Bentham, felsefe tarihinde liberal faydacı filozof olarak yer almaktadır. Onun bireysel fayda öğretisi, liberal geleneğin birey anlayışının benimsenmesinden hareketle inşa edilmektedir. Bu anlayış, bireylerin birer “Ben” olarak ele alınmasıdır. Ancak Bentham, “Liberal Ben” den hareketle “Ben” ile ilgili tüm sorunların çözülemeyeceğinin farkındadır. Bu farkındalık aynı zamanda onun liberal gelenekten kopuş noktasına işaret etmektedir. Bentham, liberal düşüncenin Descartes'dan miras aldığı “Ben” i teorisinin merkezi yapmış ancak aynı zamanda onu “Biz”e dönüştürme gereği duymuştur. Zira geleneğin sadece bireye referansta bulunmasının sonuçları 19.yüzyılın realitesinde fazlasıyla mevcuttur. Bu noktada, Bentham'ın teorisinin dönüşümünü anlamak için aynı merkezden hareketle yola çıktığı liberal öğretinin sunduğu yapıya değinmek gerekmektedir.

Liberal düşüncenin birey anlayışı, Descartes'ın mirasına dayanmaktadır. Liberal gelenek ilerlemeyi, bilgiye inanmak olarak kabul etmektedir. Bu durumda ilerlemek için bir bilgiye ihtiyaç vardır. Descartes ise, bilginin apaçık kaynağına ulaşmak isteyen ve bunun için bir yöntem öneren bir filozoftur. Liberal düşüncenin bilgi arayışı, Descartes'ın ulaşmaya çalıştığı “apaçık bilgiyle” örtüşmektedir. Descartes, bilginin apaçık kaynağına ulaşmak için kuşku yöntemini kullanmış, bu yöntemle kendisine ve akla bir sıfır noktası tesis etmiştir. O, “Neyi bilebilirim”, “Kesin ve apaçık bilgiye nasıl ulaşabilirim” sorusuyla her şeyden kuşku duymaya başlamış ve bu kuşkuyu, artık kendisinden asla kuşku duymayacağı bir noktada sonlandırmıştır. Bu nokta, kuşku sürecinde artık kendisinden kuşku duyulmayacak bilginin yani “Ben”in varlığının noktasıdır. Zira her şeyden şüphe etmek onu bir hiçliğe götürmemiştir. Tam tersine o, her şeyin varlığından şüphe ederek, kendisini şüphe eden biri olarak, şüphe edilemeyecek bilgi olarak tanımlamıştır. Bu, şüphe ettiğinden şüphe edemeyecek olduğu “düşünen ben”dir. Eğer düşünen bir benden şüphe edilemiyorsa o halde “ben”in varlığından da şüphe edilemeyecektir. Bu, kesinliği apaçık bir bilgidir. Descartes artık tüm düşüncelerini inşa edeceği emin bir zemin bulmuştur. Bu noktadan itibaren artık her şey, “ben”den hareketle ispatlanacaktır. “Ben”in varlığı kendisinin dışındaki tüm

varlıkların hatta Tanrının hakikatının bile varlığını tesis edilecektir. İşte bu dünyayı kuran “ben”, Descartes’ın Kartezyen otonom benidir⁸⁸ ve bu ben, liberal öğretinin birey anlayışı için fevkalade kullanışlı bir zemindir. Descartes’in liberallere sunduğu bu zemin artık her tür imkanın bireyde bulunacağı bir zemindir. Tüm liberal öğretisi cogito “ben”den hareketle inşa edilecektir. Zira “ben”, kurucu unsurdur.

Liberal öğretisi “Ben”i Descartes’da olduğu gibi her şeyin başına yerleştirmiştir. Bu, tüm toplumun, devletin, hukukun, kurumların bireyden/benden hareketle inşası anlamına gelmektedir. Cogitonun beni, liberal ben, birey olmuştur. Ancak liberallerin bireyi her tür toplumsal politik oluşumun tek kurucu unsuru olarak ele alması bazı sorunlara neden olmaktadır.

19. yüzyılda liberaller bireyi yalıtılmış ve kendi kendine yeten monadlar olarak tanımlamakta ve bundan dolayı eleştirilere maruz kalmaktadırlar. Bireylerin monad olması ile toplum da bu monadların oluşturduğu bir bütün olarak algılanmaktadır. Ancak bu perspektif karmaşık toplum ilişkilerini ve kimlikleri göz ardı etmekle sonuçlanmaktadır.⁸⁹ Bu sonuç Descartes’ın mirasından kaynaklanmaktadır. Zira liberal geleneğe, tüm ilgi bireyin güvence altına alınması üzerine yönelmiştir. Toplum ve devlet gibi yapay kurumların bireye müdahale etmesi ise liberal geleneğe göre karşı çıkılması gereken bir ilkedir. Bu durumda ise tek tek bireyler arasında oluşması gereken toplumsal bağlar güdük kalmıştır. Bunun nedeni bir yandan toplumsal bağ, etos gibi kavramların kurucu ve gözetilmesi gereken ilke olan bireye karşıt olarak kavranması diğer yandan liberal düşüncenin savunduğu negatif özgürlüğün diğer bireyleri dışarıda bırakmasıdır.⁹⁰ Oysa ahlaki rölativizm, toplumsal bağların güçsüzlüğü, eşitsizlik gibi sorunlar bireylerin tek başına çözüm üretebileceği sorunlar değildir. Liberal öğretisi bu türden sorunları çözmede bireyleri kendileriyle baş başa bırakmaktadır.

Modernliğin baskısı insanlara bilim yönünde ilerlemelerini savlamaktadır. Ancak modernlik, sadece akılcı, bilimsel, teknolojik ürünlerin yaygınlaştırılması değildir. Modern bir toplumdan söz edebilmek için aynı zamanda özel alan kamusal

⁸⁸ Reyhani, “Bilgi Teorisinin Klasiklerinde Özne Anlayışları”, Uluğ Nutku’ya Armağan, s: 479-494

⁸⁹ Berktaş, *Modern Siyasal İdeolojiler*, s :74

⁹⁰ Aydın Müftüoğlu, *Özgürlük Eşitlik ve Kardeşlik Kavgası: Locke vs Rousseau*, Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi, Bildiri Metni, ed: İsmail Serin, Google Books, Asa Yayınları, 2010: 210-221

alan ayrımının netleşmesi ve entelektüel etkinliğin dinden korunması da gerekmektedir.⁹¹ Bilimlerin hızla ilerlemesiyle Hristiyan öğretisine dayalı dünya görüşü çökmüş ve ortaya çıkan otorite boşluğu, aşkın olan yerine aklın ikamesi ile doldurulmaya çalışılmıştır.⁹² Bu noktada kuşkusuz toplumsal birliğin çimentosu olarak dinden başka unsurların keşfedilmesi gerekmiştir.⁹³ O halde 19. yy. bireyi, hem toplumsal bağların hem de dini bağların referansından mahrum, özgür ama mutsuz, yalnız bireydir.

Bu mutsuzluğun sona erdirilip başka bağları keşfedilmesinin gerekliliğini aslında liberal gelenek fark etmiş olsa da buna tam anlamıyla çözüm getirememiştir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Hobbes'un felsefesi Leviathan'la, Locke'un felsefesi ise ahlaki kurallar koyan üstün varlıkla sonuçlanmıştır.

Bentham, hem sorunların hem de mevcut çözümlerin açmazlarının farkındadır. Bu açıdan fayda öğretisini tüm topluma yaygınlaştırmak istemektedir. O her ne kadar "tamamıyla insanlar için, onların içinde bulundukları topluluk için az, onların saygınlıkları için çok fazla şey istiyorum"⁹⁴ ifadesi ile felsefesini oluşturmaya başlasa da onun öğretisi, Kartezyen "ben" in, ancak toplumsal mutluluk sayesinde gerçek "ben" olacağının verilerini içermektedir. Ortak bağ, ortak hazlar olarak tanımlanacak ve tüm toplumun uyumlu ve mutlu yaşaması toplumun ortak bağı olacaktır. O halde, felsefe tarihinde klasik liberalizm ile sosyal liberalizm arasında köprü olarak kabul edilen kişi Mill⁹⁵ olsa da Bentham'ın bu köprü'nün temellerini atmış olduğu şüphesizdir.

O halde Bentham'ın öğretisi, bizim için artık toplum ve kurumlarını da gözeten bireysel bir öğretilerdir. Zira Bentham, hem söz konusu köprüyü, ortak bağlar bulmak adına inşa etme hem de bu bağlar için bireyin fedasına izin vermeme niyetindedir. Bentham'ın, bunu başarmak için bulduğu yol ise, ahlakın ve hukukun bilim haline getirilmesidir. Bentham, 19.yüzyılın önemli akımlarından olan hümanizmin de bu soruna yeterli çözümü bulamadığını düşünmektedir. Zira ona göre hümanizm, sorunlara duygusal yönden bakmaktadır. Oysa ona göre sorunlar, duygusal güdülerle değil, aklın

⁹¹ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev: Hülya Tufan, YKY, 2010: 73-77

⁹² Küçükaltı, *Siyaset Felsefesi*, s: 79

⁹³ Gianfranco Poggi, *Devlet*, Çev: Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008: 87

⁹⁴ John MacCunn, *Six Radical Thinkers*, London Press, 1907: 6

⁹⁵ Berktaş, *Modern Siyasal İdeolojiler*, s :77

işleyişi, hesaplaması ile çözüme kavuşabilir. Bentham'ın, bunun için verdiği ispat, teorisinde basit hazların bireylerin hayatlarında belirleyici olmamasıdır. Sorunların çözüme kavuşması ancak iyi işleyen bir toplumsal mekanizma ile mümkündür ve bu sistem duygularla değil, akılla işletilmek zorundadır. Bunun anlamı ise metafiziksel temellerde olmayan bir ortak bağ kurarak insanları bir arada tutmanın yolunu açmaktadır. Bu yolu açacak şey ise topluluğun faydası ve bunun içerisinde asıl hedef olan bireyin faydasının en üst düzeyde sağlanmasıdır. O halde insanlar metafiziksel moral ilkelerle değil, kendi yaşantılarını belirleyen, yaşamsal zeminlerde kurdukları bir sözleşme vasıtasıyla bir arada bulunacaklardır.

Aklın toplumsal alanda kavranılışı ve birey - toplum ilişkileri çalışmamızın bundan sonraki konuları olacaktır.

E. HAZLARIN ÇATIŞMASINDAN ORTAK HAZZA DOĞU

E. 1. Birey Toplum İlişkisi Bağlamında Haz İlkesinin Yorumlanması

Bireyci öğretiyeye göre, toplum ancak ikincil bir gerçek, bağımlı bir varlıktır. Kuşkusuz, insan toplumsal bir hayvandır, toplumdan soyutlanmış olarak kendi kendine yetme yeteneğinden yoksun bir varlıktır; şu halde, toplum hayatı bir zorunluluktur; hem de çoğunlukla mutlu bir zorunluluk. Toplumlar uygarlaştırıcı değerleri korurlar ve bu değerlerin sağladığı yararları üyeleri arasında paylaşırlar. Ama birey, her şeyin kendisine bağlanması gereken en yüce amaç olarak kalır: toplumsal grupların görevi sadece her insana kendi yapısına uygun bir biçimde gelişme ve yaşama olanakları sağlamaktır. Başka bir deyişle: insanların toplum içinde öbekleşmelerini, hücrelerin insan vücudunu oluşturmak için yığışmalarına benzetecek yerde, bir resim sergisindeki tablolar topluluğuna benzetmek daha doğru olur; çünkü insan vücudundaki her öge, en yüksek değer olan bütünün dengesine bağımlıdır; resim sergisindeyse önemli olan genel bakış değil, her yapının tek tek değerlendirilmesidir.⁹⁶

Yukarıdaki motto, genel olarak, liberallerin bireye, toplum karşısında verdikleri önemi özetlemektedir. Bentham ise, liberal teorilerin merkezi kavramı olan bireyi, fayda ilkesinden hareketle kavrayarak yeniden yorumlamaktadır. Onun birey-toplum ilişkisini farklı bir biçimde tesis etmesi liberal gelenekle arasında bir gerilime yol açmaktadır. Buna ek olarak, içinde yaşadığımız çağ, modern doğal hukukun kıyasıya eleştirildiği, felsefi temellerinin sarsıldığı, çoğu katastrofik olan tarihsel-toplumsal deneyimlerle ihlal edilerek hakların olumsuzlandığı ve yalnızca haklara bakış açısında değil yaşam alanının bütününde faydacılığın baskın bir hale geldiği bir çağdır. Bu nedenle yukarıda değindiğimiz Bentham'da karşımıza çıkan, liberal gelenekle onun düşüncesi arasındaki gerilimin incelenmesi çağdaş politik düşüncüyü ve sorunları anlamamızı kolaylaştıracaktır.

⁹⁶ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, Çev:T, Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, 1986: 52

Daha önce de değindiğimiz gibi, Bentham, en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğa nasıl ulaşabileceği sorusu üzerine düşünmektedir.⁹⁷ Ancak bir taraftan liberal bireycilik ilkesini savunmak, diğer taraftan toplumun tüm bireylerini kuşatan bir mutluluğu hedeflemek, onun felsefesinde birey-toplum ilişkisini problemli hale getirmektedir. Bentham, bireyin temel özelliklerini sıralarken, onu çıkarları peşinde koşan, haz arayışı içinde olan bir varlık olarak tanımlamıştır. Peki, bu birey nasıl olup da hem kendi çıkarları peşinde koşacak hem de yaşadığı toplumun mutluluğuna hizmet edecektir ? Bireyin öz çıkarı ile toplumun ortak çıkarı çatışmayacak mıdır ? Burada liberal bireycilik ilkesi ile bireyin toplum içindeki durumu arasında ciddi bir gerilim mevcuttur. Bentham, bu gerilimin üstesinden gelebilmek için her iki unsuru da birbirine uygun hale getirmek durumundadır.

Yukarıdaki sorular bize Bentham'ın birey- toplum ilişkisi ile ilgili görüşlerinin onun felsefesinin en önemli bölümü olduğunu göstermektedir. Zira bu ilişkide daha önce bahsettiğimiz bağı tesis edilecek, teorinin en önemli kavramları cisimleşecek ya da tekrar tanımlanacaktır. Bu kavramlar; birey, toplum, yurttaş, özel alan, kamusal alan, haklar, sınırlar, yasa, devlet, ahlak, hukuk, sözleşme, haz, acı, irade, yargı, itaat ve saygıdır. Sıraladığımız kavramlar, aslında bir teoriyi bütünüyle inşa eden kavramlardır. O halde Bentham'cı faydacılık teorisi, esas olarak bireyde değil, bireyin toplumla ilişkiye girdiği anda tesis edilebilecek ve gerçekten anlaşılır olacaktır. Genel olarak Bentham'cı akıl yürütme, doğal toplum durumundan çıkarak politik toplum oluşturan bireylerin, bu yeni düzen içinde “eski özgür” bireylerden “yeni fedakar” bireylere dönüşümüyle başlamaktadır. Bu dönüşümün tesisinde başat rol oynayacak kurumlar, politik yapı ve hukuk olacaktır. Hukuk, toplumsallık için olduğu kadar bireyselliğin yaşama geçirilmesi için de gereklidir. Hukuksal temelde inşa edilmiş kurumların varlığı, Bentham'ın sisteminde bireyi topluma feda ediyormuş gibi görünse de aslında bireysel tercihlerin, tutumların ve inançların bir güvencesi olarak görülmektedir. Bu durumda, kurumların işleyişinde yani politik toplum durumunda artık hazlar, istekler ve ahlak yeniden tanımlanacaktır. Bu, ortak bağı tesis için zorunludur. Zira artık yargıç⁹⁸, bireylerin kişisel kararları için atanmış özel alan davranışlarını belirleyen yargıç değil,

⁹⁷ Jeremy Bentham, *Political Writings*, in *Collected Works of J.Bentham*, Clarendon Press, 1999: 222

⁹⁸ “Her insan kendi faydasının yargıcı olarak atanmalıdır”

kamusal alanın gerektirdiği davranışların kararları için atanmış hukuk adamı (yargıcı) olmalıdır. Bentham'ın teorisinin bu süreçte liberal öğeleri ne oranda taşıdığı, ya da aksi şekilde bu teorisinin bir çeşit Machiavelli tarzı toplumun bireylerinin oluşturulan politik yapının bekası uğruna araçsallaştırılıp araçsallaştırılmayacağı ortaya çıkacaktır. Zira Bentham'ın bireyden daha değerli hiçbir şeyin olmadığı yönünde beyanlarının olmasına rağmen, "Toplum aynı zamanda devlet demektir."⁹⁹ şeklinde ifadeleri de vardır. İşte bu söylemler, bize onun teorisine bu iki gerilim perspektifinden bakmamız gerektiğini buyurmaktadır. Ancak Bentham'ın bu gerilimin hangi noktasında durduğunu belirlemek şu aşamada güçtür. O halde Bentham'ın bireyden başlayan teorisinin nasıl ilerlediğini görmek için onun akıl yürütmesini takip etmemiz gerekmektedir.

Bentham, bireyin fayda peşinden koşmasının gerekliliğini onun doğasının efendileriyle(haz-acı) açıklarken, bireyin toplumla ilişkileriyle ilgili olarak, bireyin ilgileriyle ilgili yeni bir tanımlama yapmaktadır. Buna göre, insanın mutluluğunu etkileyen iki şey vardır. Bunlar;

- 1- İnsanlar
- 2- Hayvanlar¹⁰⁰

İnsanların mutluluğu ise bireyleri iki açıdan ilgilendirmektedir:¹⁰¹

- 1- Kendi mutluluğu
- 2- Başkalarının mutluluğu

Bu tasnife göre bireyler, kendi mutluluklarına duydukları ilgi sayesinde kendi faydalarını elde etmeye çalışacaklar, başkalarının mutluluğuna olan ilgileri sayesinde de toplumun diğer fertlerinin faydalarını sağlamaya çalışacaklardır. Buna göre bireylerin, hem onların mutluluğuna ilgi duyduğu/onların mutluluklarından etkilendiği diğer insanlarla bir arada yaşaması, hem de sadece kendi çıkarları yönünde davranması mümkün değildir. Ona göre moral, insan davranışlarını maksimum mutluluk verecek şekilde yönetme sanatıdır. Bu durumda insanlar, bireylerin mutluluğunu etkilediğine göre moral de bu insanların mutluluğunu gözetecek şekilde kendi davranışlarını

⁹⁹ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 38

¹⁰⁰ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 142

¹⁰¹ A.g.e: 50

yönetecektir. O halde, bireylerin efendileri, hem kendi kişisel mutluluğunu artırmak için bireylere görev vermektedir hem de toplumun yani diğer insanların mutluluğunu arttırma yönünde görevler vermektedir. Zira kişi mutlu olduğunda sempati olarak diğer insanların da mutluluğunu etkiler. Sonuç olarak Bentham'ın faydacı ahlak anlayışına göre bireylerin iki görevi vardır:

1- Davranış kişinin sadece kendi mutluluğuna yol açıyorsa, bu kişinin kendine karşı olan görevidir.

2- Davranış kişinin komşunu ya da bir başkasının mutluluğunu etkiliyorsa bu, kişinin komşusuna/başkalarına olan görevidir.¹⁰²

O halde toplum üyeleri olan bireyler, davranışlarını, ahlaki bir görev olarak hem kendi mutluluklarını hem de toplumun diğer üyelerinin mutluluğunu arttırmaya yönelik yapacaklardır. Bir başkasının mutluluğu ise, kişilerin davranışlarında iki yönde etkili olur.

1- Negatif Etki: Doğru olmak, namuslu olmak negatif etkidir.

2- Pozitif Etki: . Yardımseverlik pozitif bir etkidir.

Bu ayırmadan da anlaşılacağı üzere bireyler birbirlerinin mutluluğu üzerinde sadece namuslu davranmakla bile etkili olabilmektedir. Bu durumda yasaların da bireyleri yönlendirdiği düşünüldüğünde bireylerin toplum lehine davranmaları ayrıcalıklı bir edim değil, olağan bir edim, görev olacaktır. Zira sadece kişisel doğruluk bile başkalarının mutluluğu üzerinde etkili olmaktadır. Kişisel doğruluk da bireyin hali hazırda fayda buyruğu uyarınca yöneldikleri bir edimdir. Böylece hukuk, topluma yön veren, onun dinamizmini sağlayan fayda ilkesini sağlamaya yönelik bir düzenleme olmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki Bentham için hukuk, bundan daha fazlasıdır.

Aslında Bentham, birey anlayışında, bireylerin kendi çıkarlarının maksimize edilmesi için liberalizmin temel kavramı olan “bırakınız yapsınlar”¹⁰³ ilkesini benimsemektedir. Ancak bu ilkeyi rehber edinen bireyler, bir toplum içinde yaşamaktadır ve bu ilke, toplum içinde her alanda ve her zaman geçerli olamayacaktır.

¹⁰² A.g.e: 143-144

¹⁰³ laissez faire

Zira Bentham, liberal bireycilikle çelişmeyecek biçimde toplumun mutluluğunu da hedeflemektedir. Bireyler her ne kadar “doğru bireyler” olarak toplum mutluluğuna katılıyor olsalar da bu toplum mutluluğunda yüksek sayıyı elde etmeye yeterli değildir. O halde Bentham’ın asıl hedefi, bireylerden negatif değil, pozitif etkiyi alabilmektir. Bu durumda tek çıkar yol toplum mutluluğu adına bireylerin sonsuz özgürlük ve hazdan feragat etmeleridir. Bu, hakların sınırlandırılmasını da gerektirir. Bu durum Bentham’ın gerçekçiliği ile uyumludur; zira haz ilkesi temelinde tesis edilen haklar gerçeklik ilkesi gereği sınırlandırılmaktadır. Toplumun mutluluğu hedeflendiğinde bireylerin sonsuz bir özgürlükle sahip olabilecekleri maksimum fayda gerçekçi ve ulaşılabilir bir hedef olmayacaktır. Başka bir deyişle, sınırsız veya sonsuz haz, pratik olarak imkânsızdır, yani rasyonel değildir; zira tek tek bireylerin talep edeceği sınırsız haz toplumunun ortak faydasını ulaşılamaz kılacaktır. Bireylerin özel alanlarında sahip oldukları hakların, yani hazların kamusal alanda da aynı seviyede uygulanması, liberal hazzcı bireyin diğer hazzcı bireyi taciziyle sonlanacaktır. Oysa Bentham’ın tam da kurtulmak istediği liberal bireyin atomize varoluşu ve tacizidir. Bu, onu gelenekten koparıp öğretisini güçlendiren yöndür.

Peki, herkesin kendi hazzının peşinden koşmaktan bireyleri alıkoymak için bir yaptırıma ihtiyaç yok mudur ? Bireylerin diğerlerine karşı da ilgili olması onların kendi kendilerine sınır koymalarına yetecek bir ilke midir ? Bentham’cı bir ifade ile sorarsak, bireylerin zihinleri, hangi oranda sınırlama yapacaklarına kendi kendine karar verecek kadar yeterli ya da yetenekli midir ? Bunu anlamak için Bentham’ın insan davranışlarını nasıl kavradığına tekrar bakmamız gerekmektedir.

Bentham, bireyleri aklı olan varlıklar olarak tanımlamış olsa da bunun toplumun ortak hazlarını bulabilmede yeterli olmayacağını düşünür. Bu yüzden yöneticiler yani toplumun politik yapısı bireyleri ortak faydaya, hazza, bağa yönlendirmelidir. Bu ona göre aynı zamanda yönetim sanatıdır.

Bentham, insan davranışlarını yetişkin olan ve yetişkin olmayan davranışlar olarak ayırmaktadır. Ancak yönetim sanatı insan davranışlarını yetişkin olmayan bir

derecede incelemektedir.¹⁰⁴ Bentham'ın bireyleri politik toplum içindeyken birer yetişkin olarak ele almaması, onun teorisine “devlet aklı” ideolojisinin uygulanması imkanını vermektedir. Ancak biz şimdilik bunun imkanından bahsetmekle yetineceğiz. Onun felsefesinde bu imkanın ne kadar geçerli olduğunu sonraki bölümlerde inceleyeceğiz. Bentham'ın birey davranışlarını yetişkin olmayanlar sınıflamasına koyması, davranışlara gereken düzenlemenin bir kurum tarafından yön vereceğini gösterir. O halde, yukarıda Bentham'ın belirlemiş olduğu hazzardan, haklardan, özgürlüklerden fedakarlık etme durumu, ancak bir düzenleyici kurul gözetiminde gerçekleşecektir. Bu düzenleyici kurul, politik yapıdır. Zira bireyler, kendi başlarına edimlerinin sonuçlarını ve fedakarlıkların oranını hesaplayamayacaklardır. O halde bir yöneticiye, yol göstericiye ihtiyaç vardır. Yöneticiler, değişik çıkarlar ile çıkar ve görevleri uyumlu kılan bir anayasal yapı tarafından kontrol altında tutulduğu takdirde, kamu çıkarını veya en büyük mutluluk miktarını sağlayabilir.

Bentham'a göre, yöneticinin temel problemi, bireylerin hazza yönelik davranışlarını nasıl olup da doğru tarafa yani toplumsal ortak hazza yönlendireceğidir. Ona göre yöneticinin silahı, hukuk aracılığıyla uygulayacağı zorlayıcı önlemlerdir. Bunların başında uygun bir biçimde zorlamayı tesis edecek yasalar gelir. O halde Bentham'ın sisteminde yönetici, tüm bireyler arasındaki dengelerin korunması/gözetilmesi ile görevlendirilmiştir. Bu dengeyi sağlamak, Bentham'ın liberal gelenekten kopuşunun başarısını da sınamaktadır. Zira bahsi geçen denge, ortak bağın kurulabilmesi için bazı zorlamalara ihtiyaç duymaktadır. O halde Bentham'ın yöneticisi ya hukuk aracılığıyla bireylerin çıkarlarını ortaklaştıran ve bireyciliği zedelemeyen bir yöntemle ortak bağ tesis edecektir ya da hukuki zorlamaların sınırını aşp gelenekle aynı başarısızlığa düşecektir. Zira hukuki zorlamalar denildiğinde Hobbes'un Leviathan'ı akla gelmektedir. Ancak Bentham'ın önerdiği zorlamalar, Hobbes'un Leviathan'ı ile bazı bakımlardan benzerlik taşısa da onunla aynı şey olduğu söylenemez. Leviathan ile birlikte feodalitenin Tanrısal iktidarı, modern devletin iktidarına dönüşmüştür. Hobbes'un sisteminde Leviathan, bireylerin, devletin gücü uğruna kendi özgürlüklerinden rıza yoluyla vazgeçmelerinin temsili bir ifadesi idi. Başka bir deyişle

¹⁰⁴ A.g.e: 143

Leviathan, bireylerin üzerinde ve onları denetleyen ama aynı zamanda onları koruyan devletin, yani iktidarın cisimleşmesi olarak anlam kazanmıştı. Bentham'ın kurumları da aslında bir tür Leviathan gibi işlemektedir. Ancak Bentham'ın düşüncesinde, hukuki kurumsallaşmanın yani hukuk aracılığıyla zorlamanın, toplumun yapısına daha çok nüfuz edebilen, yatay bir boyutu vardır. Hobbes'un Leviathan'ında yukarıdan dikte edilen iktidar pratikleri, Bentham'da yatay ve yayılımlı bir biçimde dağıtılmıştır. Hukuk da bunun en önemli aracıdır. O halde Bentham'da birey toplum ilişkilerini düzenleyen hukuk, sadece düzeni sağlayan değil, inşa eden bir alandır. Bu yüzden, hakların merkezi bir yürütme gücü veya politik yapı ile geçerlilik kazandığını savlayan ve buna ek olarak pozitif hukuku temel alan Benthamcı sistem, yasama organına, toplumun ortak faydasını sağlama konusunda büyük yetkiler verir. Bu yetkilerle beraber bahsettiğimiz dönüşüm başlamış olur. Bu dönüşümle beraber artık ahlakın tanımı da değişecektir. Bentham'ın faydacılığında bireyler kendi faydalarına yönelerek ahlaklı bireyler olmaktadır. Ancak kişilerin özel alanlarında geçerli olan bu ahlaklı olma davranışı, bireyin toplumla ilişkiye girdiği andan itibaren yeterli olmayacaktır. Zira bireyin toplumla ilişkisinde artık kamusal alan tesis edilmiş olur ve bu alanın kendine ait kuralları, dinamikleri vardır. Peki, kamusal alanda birey nasıl ahlaklı bir varlık olacaktır?

Bentham'a göre insanlar, yöneticinin denetiminde haz ilkesinin peşinden gittiklerinde, aynı zamanda kamusal alanda da ahlaki varlıklara dönüşürler.¹⁰⁵ Zira insanlar böyle yapmakla fayda ilkesine de uygun davranmış olurlar. O halde haz ilkesi, hem bireyselliği güvence altına almakta hem de ahlaki bir ilke olarak iş görmektedir. Bentham'ın, burada kastettiği ahlak, tüm toplum için geçerli olan ve tüm toplumu mutluluğa sevkedecek bir ahlaktır. Burada faydayı ilke olarak ahlaklı olan bireyler, "iyi" davranışta bulunmuş olurlar. Zira daha önce, iyi ve kötünün ölçütünün haz olduğunu görmüştük. Özetlemek gerekirse, bireyler, kişisel ve toplumsal faydaları için çalışmaya hem istekli hem de görevlidirler. Bunun sağlanması ancak yasalarla mümkün olmaktadır. Yasalar ahlaklı davranışın ölçütü olan fayda temelli iyi ve kötüyü "ortak iyi" yapmış olacaktır. Bu durumda bireylerin kendi iyilerinden sıyrılarak toplumun

¹⁰⁵ David Lyons, *In the Interest of the Governed*, Clarendon Press, 1973: 32

iyilerine çıkabilme kapasiteleri, onların ahlakının ve tüm toplumun ahlakının temeli olacaktır. Bu durumda yasaya uyma ve yasayı rızayla kabul etme hem ahlaklılığı doğuracak hem de bireyleri iyi yurttaş kılacaktır. O halde fedakarlık ve yasaya tabilik, bireylerin ahlaklı ve iyi yurttaş olabilmeleri için temel şarttır. Öğretinin bu aşamasında Bentham'ın bireyi politik toplumun yasa koyucusunun uyguladığı kurallar aracılığıyla ahlaklı olurken, yurttaş kimliği de kazanmış olurlar. Ancak biz yurttaşlık kavramının açıklanmasını yasaların oluşturulması ile ilgili bölümümüzde inceleyeceğiz. Bu aşamada bireyin toplumsallaştıkça ahlaklı olduğunu belirtmemiz yeterlidir. Yasaya uyarak toplum mutluluğunu arttıran bireyin davranışı değerli ve ahlaklı olarak değerlendirilir.¹⁰⁶ Peki, toplumun kurallarına uyduğu oranda ahlaklı birey olmak, bireyi araçsallaştırmamakta mıdır ? Bu düşünceden yola çıkarsak Machiavelli'nin devletten bağımsız ahlak ve hukukun olamayacağı görüşüne varılamaz mı ? Bentham'ın iyimser düşünce dizgesine göre; “Hayır.” Bentham'ın, bireylerin ortak fayda uyarınca davranarak ahlaklı olacaklarına dair anlayışı, sadece ahlakın şekillendiği yer olan özel alanın yerini kamusal alana bırakmasıdır. Bu demektir ki ahlaki davranışın tanımı değişmektedir. Bentham'ın teorisinin bireyler açısından değerlendirildiği bölümlerde ahlak; kişinin hazzının peşinden gitmesi olarak kavranmaktadır. Oysa bu noktada Bentham, ahlakın tanımını genişleterek, ortak iyiye dokunmayan, bu iyiliği artırmayan bir davranışın ahlaklı olamayacağını söylemektedir. Bu kavrayış, bireyin araçsallaştırılması değil, toplumun, politik yapının ve hukukun birey için araçsallaştırılmasıdır. Zira hukuk kurumu ilkelerini birey için inşa etmektedir. Ancak her ne kadar Bentham, bu düşüncelerinin bireylerin feda edilmesine gitmeyip araçsallaşmayacağını düşünse de bu türden bir ahlak kavramsallaştırması devlet aklının meşrulaştırılması anlamına gelmektedir. Böylece Bentham, bireysel haz odaklı ahlak perspektifinden, devlet aklının meşrulaştırıp işlevselleştirilmesi yönündeki tasarısına toplumsal bağın gerekliliği ihtiyacının tutkusuyla geçebilmektedir.

Peki, bireyselliği güvence altına alan ve bireysel karakter taşıyan bir eylem ilkesi, nasıl olacak da tüm toplum için geçerli, uyulması gereken ahlaki bir ilke olacaktır? Burada karşılaşılan problem, her bir bireyin kendi iyiliği, hazzı peşinde

¹⁰⁶ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 4

koşuyor olması ve bunun da tüm toplumun iyiliği ve toplum ahlakı ile denk düşüp örtüşebiliyor olmasının ileri sürülmesidir. Ancak, bireysel karakter taşıyan haz ilkesinin tüm toplum için geçerli ve faydalı bir ahlaki ilkeye dönüşmesi, ilk bakışta bireysel farklılıkların göz ardı edildiği/edilmesi gerektiği izlenimini vermektedir. Eğer bu doğruysa birey topluma feda edilmiş demektir; tersi durumda ise, bu kez de toplumun mutluluğu bireyin mutluluğuna feda edilecek demektir.

Bu konudaki diğer problem, ahlaki değerlerin sadece mutluluğa/faydaya indirgenmiş olmasıdır. Zira “değerli” olan ile insana ya da topluma mutluluk getiren şeyin her zaman bir ve aynı olduğunu savunmak ne derece doğrudur ? Bentham bu noktada, tüm zevk ve sıkıntıların türdeş olduğunu iddia ederek ahlak felsefesinin “değer-mutluluk” ilişkisi açısından bir başka sorunla karşılaşmasına neden olmuştur. Çünkü ilk olarak bir kişi için değerli olan şey ile o kişiyi mutluluğa götüren şey aynı olmayabilir. Ayrıca, toplum içinde her birey için *değerli olan* ile *onu mutlu kılan* şeyin özdeş olduğu kabul edilse bile, farklı bireyler, farklı değerlerin kendilerine mutluluk getirdiğini savunuyor olabilirler. Örneğin bireyler, bir tablonun çok değerli olduğunu kabul edebilirler, ancak bu, kendilerine o tablonun mutluluk vereceği anlamına gelmez. Bentham, bu sorulara doğrudan ve açık yanıtlar vermez; bunun yerine yanıtların toplumun mutluluğu bağlamında bulunabileceğini belirtmekle yetinir.

Bu noktada Bentham’ın toplumun ortak faydasını nasıl tesis ettiğine bakmalıyız. Ona göre, mutlu olma isteği bizim doğamızın merkezindedir ve daha önce sözünü ettiğimiz hesaplama, mümkün olduğu kadar her insanın aynı derecede mutlu olduğu bir toplumu temel almak durumundadır. Bentham için toplum, onu oluşturan bireylerin ilgilerinin bir toplamıdır. Bireylerin ilgileri ise, onların faydalarına ve mutluluklarına yöneliktir. Bir toplumu oluşturan bireylerin mutlulukları ise, onların elde ettikleri hazları ve güvenlikleridir. Demek ki, Bentham için toplumun tanımı da bireyin tanımından farksızdır. Nasıl ki, bireyler kendi hazlarının ilgilerinin peşinden gidiyorsa aynı şekilde toplum da kendi ilgisinin ve faydasının peşinden gitmektedir. Peki, toplumsal ilgi ve eğilimler nasıl belirlenmektedir ?

Bentham’a göre, her memnuniyetin ve acının etkisi/değeri, davranışın gerçekleştiği anda meydana gelmektedir ve haz ve acının etkileri/değerleri toplanıp

alınan sonuçtaki duruma bakıldığında haz ya da acının hangisinin fazla olduğuna bakılarak o toplumdaki “eğilim durumu”nun ne olduğuna dair bir sonuca varılır. Buna göre, bir toplumdaki eğilim durumu, o toplumdaki bireysel eğilimlerin toplam sonucudur. Bu eğilim durumu, o toplumdaki kişilerin isteklerini ve eğilimlerini etkileyebilir. Herkes için hayırlı sonuçlanacak bir ahlak anlayışı, bu eğilimlerden hareketle, memnuniyeti artırıp acıyı azaltacak ilkeler içermelidir. O halde bireysel eğilimlerden hareketle toplum için ortak olacak haz ve acılar hesaplanabilir. Bu noktada tek tek bireylerin sahip olduğu eğilim ve ilgiler ile toplumun eğilim durumu belirlenmektedir. Ancak yine de bu, geneli kucaklayan bir hesaplama değildir ve genel, her zaman bireyselliklerin bir bölümünü kapsamayabilir. Zira ilgilerin çeşitliliği toplum mutluluğunun bireysel mutluluğu kapsamasını zorlaştırmaktadır.

Bu gerilimin giderilmesi için Bentham’ın teorisine yerleştirdiği kavram “fedakarlıktır.” Ona göre kimi bireysel mutluluklar, toplumun daha büyük mutluluğu uğruna feda edilebilir. Böylece Bentham’ın formülasyonunda toplum için faydalı olacak ahlaki bir davranışın gerçekleşmesi için yeni bir ölçüt ortaya çıkmaktadır. Bu ölçüt, davranışın sonucunun etki edeceği kişilerin sayıca az ya da fazla olmasıdır. Bir davranış topluma zarar getiriyorsa, en az sayıda insana zarar getirmelidir. Aynı şekilde eğer fayda getiriyorsa en fazla sayıda insana fayda getirmelidir. Bentham, bu sayının göz önünde bulundurulması gerektiğini düşündüğü için toplumdaki mutluluğu belirleyen ilkenin; “en fazla sayıda insanın en yüksek mutluluğu” olduğunu belirtmektedir. Bu, azami çoğunluktur. Mutluluk/ortak fayda söz konusu olduğunda, (toplumdaki) çoğunluğun mutluluğunun tek tek bireylerinkine olan üstünlüğü, önceliği söz konusudur. Bu sayede, Bentham, savunduğu bireyciliğin çıkarıcılığı teşvik edici olduğu yönündeki itirazları bertaraf etmiş olduğunu düşünmektedir. Ona göre, nerede iyi bir toplum varsa o toplum üyelerinin çoğunluğunun mümkün olduğunca en yüksek düzeyde mutlu olduğu bir toplumdur. Aslında en iyi olan durum, toplum içinde herkesin mutlu olmasıdır; ancak bu mutluluk mümkün olmadığı, gerçeklikle uyuşmadığı zaman azınlığın/bazı bireylerin mutluluğu feda edilmelidir. Bireylerden toplumun daha fazla miktarda mutluluğu uğruna kendi mutluluklarından feragat etmeleri beklenir. Bunu bir örnekle açıklayabiliriz: Bireylerin, herhangi bir şekilde eyleyerek X sayıda kişiye faydalı olduklarını düşünelim. Ancak bu kişiler aynı anda Y sayıda kişiye de zararlı

davranmakta olsunlar. Bentham, burada söz konusu davranışın sınırlanmaması için X'in Y'den büyük olması gerektiğini söyler. Eğer Y, X'den büyükse bu durumda davranışın sınırlanması gerekmektedir. Buradaki tek belirleyici nokta, fayda görenlerin sayısının zarar görenlerden fazla olmasının gerekliliğidir. Zira bireylerin mutluluğu, asıl olarak herkesin mutlu olmasına bağlıdır; yalnızca böyle bir durumda “en fazla sayıda insanın en yüksek mutluluğu” ilkesi mümkün olabilir. Bu, bir nicelik hesabıdır, yani kişilerin de nicelikler olarak sayılıp bir toplamın elde edilmesidir. Bentham'ın azınlığa, yani toplumun diğer kesimine oranla sayıca az olan kişilere yüklediği bireysel mutluluklarını feda etmelerine yönelik sorumluluk, modern liberal düşüncenin temel dayanak noktalarından olan bireycilik ile bir gerilimin doğmasına yol açmaktadır.

Söz konusu gerilimin aşılması için Bentham, toplum içinde yasa koyucuya aynı yönde görev yüklemektedir. Yöneticiler bireylerin faydalarını artırmaya ve toplumun da refahını yükseltmeye çalışmalıdırlar. Ancak bunu yaparken yukarıda bahsi geçen gerilimin dengelerini gözetmek durumundadır. Buna göre insan davranışlarının temel motifi olan haz ve acı, yasa koyucunun kendileriyle çalışması gereken birer araçtır. Bu demektir ki, yöneticiler, haz ve acıya bağlı hesaplama ölçeğini toplum genelinde kullanacaklar ve böylece birey-toplum ilişkisindeki çatışmaları ortadan kaldıracaklardır. Ancak yasa koyucuların, bunları değerini nasıl ölçeceklerini anlamaları çok önemlidir. Yöneticiler, hesaplama yaparak gerilimi azaltmaya çalışacaklardır. Yönetici, hesaplama ilkesini doğru anlar ve uygularsa gerilim ortadan kalkacaktır. Bentham, sürekli olarak kendi çağının yasa koyucularının ortaya koyduğu yasaların ve içtihatların akıl dışı olduğunu düşünmüştür. Oysa ona göre doğru ve yanlışın tek ölçütü olan en yüksek mutluluk ilkesi, yasa koyucunun temel alması gereken bir ilkedir. Ona göre ahlaki olan, insanların istekleridir. İnsanların istekleri de daima haz ilkesine bağlı olduğuna göre, soyut idealler bağlamında anlaşılabilecek olan istekler yoktur. Bu anlayış Kant'ın salt formel bir karakter taşıyan ahlakının anti-tezidir; başka bir deyişle her türlü ilgi ve çıkardan bağımsız olan bir iyi ve ahlaki eylem diye bir şey yoktur. O halde yönetici ahlaki olan ile somut gerçeklik arasındaki ilişkiyi asla gözden kaçırmamalıdır Bireylerin davranışlarını ise, fayda prensibinden hareketle hesaplama yaparak düzenlemelidir.

Eğer yasa koyucunun tek görevi bireysel ilgileri gözetmek olursa, toplumsal bağ, mutluluk, barış ortadan kalkar. Bu nedenle yönetici, insan doğasının yapısal özelliklerini bilmeli ve yasaları bunu temel alarak oluşturmalıdır. Her ne kadar, Bentham, herkesin kendisi için hesaplama yapacağını, kimsenin başkasının iyisini daha iyi bilemeyeceğini iddia etse de, ahlak söz konusu olduğunda bu anlayışın tersini savunarak, bireylerin, diğer iyilerine de duyarlı olduğunu/olması gerektiğini ileri sürer. Ona göre bireylerin toplamı olan toplumun “iyi bir toplum” olarak adlandırılması için çoğunluğun mutluluğunu oluşturacak tarzda fedakârlıkların yapılması gerekmektedir. Burada Bentham’ın söylemek istediği, bireylerin sadece kendilerini ilgilendiren, yani sonuçlarından sadece kendilerinin etkilenecekleri davranış türlerini istedikleri tarzda gerçekleştirmekte özgür olduklarıdır. Bu, daha önce sıraladığımız basit hazlarla ilgili alandır. Fakat değindiğimiz gibi toplumun mutluluğu için kişisel fedakârlıkların gerektiği durumlarda bireyler arasında bazı çıkar çatışmaları olabilir. Bunu bertaraf etmek için, yönetici, öyle kurallar koymalıdır ki çatışan çıkarlar ortak bir iyiye ulaşmak adına birbirleriyle uyumlu kılınabilsin. Bu noktada Bentham, daha önce fayda hesabını yaparken kullandığı altı kavrama (“keskinlik”, “süreklilik”, “kesinlik”, “yakınlık”, “verimlilik”, “safılık”) bir yenisini daha ekleyecektir. Bu kavram “*kapsam*”dır.¹⁰⁷ Zira kapsam, faydanın toplumun ne kadarını etkilediği ile ilgilidir yani tüm toplum bireylerinin kapsanması anlamını içermektedir. Bu kavramın devreye girmesiyle hazdan faydalanıp acıdan etkilenen kişilerin sayısı hesaplamada önem kazanacaktır. O halde bu noktadan itibaren fayda hesabı, bireysel fayda gözetilirken yapılan hesaplamadan daha geniş olmak durumundadır Zira aksi bir durumda yalnızca acı ve hazzı her şeyin üstünde tutmak, moral eylemin kapsamını hiçleştirecektir. Böyle olunca, salt bireysel karakter taşıyan, bireylerin diğerlerini hesaba katmamasına yol açan, yetersiz, kaba bir fayda ilkesi/faydacılık anlayışı insanı bütünüyle hükmü altına almış olacaktır. Oysa Bentham’a göre bireyler, düşünüp taşınarak eyleyecekler ve akıllı birer insan olarak kendileri için iyi olanla ilgili “doğru” sonuca varacaklardır. Bireyler, kendileri için iyi olan şeyin ne olduğunu düşündüklerinde iyinin fayda sağlayan/mutluluk verici olduğunu anlayacaklardır. Bu “doğru” sonuç, Bentham’a göre kişilerin kendi ilgileri arasında da bulunan, “başkalarına yönelik eyleme” prensibidir. Çünkü Bentham,

¹⁰⁷ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 16

bireylerin başkalarına yapmış olduğu iyi yönde davranışlar sonucunda kendilerinin de bu iyilik sonucunda bir şekilde fayda sağlayacaklarının bilincinde olduklarını savunur. Bu, toplumsal fayda hesabının bir sonucudur. O halde Bentham'a göre yasama, kapsamlı bir şekilde hem genelin hem de bireyin isteklerini değerlendirir. Bentham bunun çok zor olmayacağını düşünmektedir, çünkü zaten herkes egoist değildir.¹⁰⁸

Bir birey, bir toplum içerisinde yaşıyorsa, başkalarına ihtiyacı olduğunun farkındadır ve bu yönde atacağı adımlar, onu, toplumsal ve ahlaki bir varlık kılacaktır. Birey, hem bu türden edimlerle ahlaki bir birey olacak, hem de gerçekleştirdiği ahlaki ve diğerleri için de iyi olan edimler sayesinde haz elde edecektir. Görüldüğü gibi Bentham'ın düşüncesindeki birey, toplumsal bir varlıktır. O da tıpkı Rousseau gibi bireylerin toplum olma eğilimini temel almaktadır; ancak ortak iyiye yüklediği anlam bireyselliklerin tesisi değil, yaşama geçirilmesi adına gerekli bir şey olduğu yönündedir. Başka bir deyişle bireyin toplum olma eğilimi bir ihtiyaçtır. Bentham'da saf bir bireysellik anlayışı söz konusu olmadığı gibi, toplumun ortak iyisi de tözsel bir anlam yüklenecek, birey üstü bir kavram değildir. Toplumun iyisini hesaba katan bireyler, hem ahlaklı davrandıkları için kendilerini iyi hissedecekler, mutlu olacaklar, hem de sergiledikleri iyi davranışlar sonucunda yine iyiliklerle karşılaşacaklardır. Böylece Bentham'ın faydacı teorisinin iç tutarlılığı ve bütünselliği korunmuş olmaktadır. Başkalarına iyilik yapmak, eylemin failini hem yaptığı iyilikten dolayı hem de eylemin aktörüne dönecek iyilikten dolayı mutlu edecektir. Bu nedenle Bentham'a göre, bireysel ilgilerle fayda ilkesi arasında bir karşıtlık/zıtlık ya da çatışma olamayacaktır ve görülecektir ki, toplumsal mutluluğu desteklemek, bireysel mutluluğun en iyi yolu olacaktır. Ayrıca Bentham, yardımlaşmaya neden olan insanseverlik/iyilikseverlik güdüsünün nadir görülmeyen zihinsel bir eğilim olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁹

Eğer kaldığımız yerden konuya geri dönersek, diğerlerinin iyisine karşı duyarlı olmak, insanda belli bir tatmin duygusu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, insan, çıkarıcı bir yana sahip olduğu kadar başkalarına karşı duyarlı olan bir yana da sahiptir. Başkalarının problemlerine ya da mutluluklarına karşı kayıtsız, ilgisiz kalan bireyler, kendilerine dönecek iyilikten alacakları hazzın farkında olmadıkları için, örneğin

¹⁰⁸ Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s: 15

¹⁰⁹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 195

komşularına yapacakları iyiliğin -“ektiğini biçme” anlayışı uyarınca- kendisine döneceğini bilmediği için böyle kayıtsız davranmaktadır. Bu düşünceleriyle Bentham, Rousseau’ya yaklaşmaktadır. Rousseau’nun düşüncesinde bireyler ne denli genel iradeye katılırlarsa, ne denli ortak iyilik doğrultusunda davranırlarsa devlette o ölçüde onların eşit ve özgür yaşamalarını sağlar.¹¹⁰

Bentham’a göre birey, sadece kendi ilgi ve çıkarı peşinden koşmaz; ancak kendi ilgi ve çıkarı söz konusu olduğunda başkalarının ilgi ve çıkarını gerçekleştirilmeye oranla daha fazla bir gayret sarf eder. Bu husus Bentham’ın öğretisinin diğer faydacı öğretilerden farklı olmakla beraber, liberal gelenekteki faydacıların çoğundan daha fazla ahlaki bir kaygı taşıdığını, morale bir yer açmak istediğini gösterir. Çünkü Bentham sadece pragmatist değildir ve iyiliği/doğruluğu da gözetten bir filozoftur. Bu görüşler, onun antropolojisinde bir yarık oluşturmaktadır. Zira o, bu noktaya kadar hep haz ve fayda üzerinde durmuştur. Oysa bu noktada “iyi” bir insandan bahsedilmektedir. Bu demektir ki haz ilkesinin yanına insanların kendiliğinden türdeşlerine ilgisi de eklenmektedir. Bentham’ın, burada bir tür soyutluğa yer vermesi, onun toplumsal ilişkilerin sadece hukuk aracılığıyla düzenlenmesini istememesindendir. Zira hukuki yaptırım yani ceza, tümünden kötüler içindir. Gerçek anlamda iyileşme ise sadece cezalarla değil, duygularla da olur. İyi ya da kötünün ne olduğuna kişinin kendisi karar verir ve bu karar moral bir his ile olur. Bu moral his, herkese aittir ve aslında ortak duyudur. O halde kişi, herkesin nelere ilgi duyduğuyla da ilgilenir.¹¹¹ İnsanların sadece kendilerini ilgilendiren konularda, yani kendi özel alanlarında yaptığı davranışlar da kuşkusuz ahlaki edimler olarak değerlendirilebilir. Ancak asıl olarak ahlakın görünür olduğu yer, ortak ilgilerin alanı olan kamusal alandır. Zira kamusal alan davranışların diğeriyle muhataplık ilişkisi kurduğu alandır. O halde Bentham’ın başkalarının mutluluğuyla da ilgilenmesini sağlayan ortak duyu, ahlakın nasıl biçimlenmesi gerektiği ile ilgili olarak da bireylere ve bu şekillendirmeyi yapacak olan yasamacılara bir yol gösterecektir. O halde ortak duyu dediğimiz ve ortak iyiye olan ilgileri simgeleyen şeyin, başkalarına karşı duyarlı olmamızı sağladığını söyleyebiliriz.

¹¹⁰ Ağaoğulları, *Kral Devletten Ulus Devlete*, s: 144

¹¹¹ Bentham, *Principles of Legislation*, s:7

Bu noktaya kadar bahsettiğimiz bireylerin ilgilerinin sınırlanmasının yaratacağı sorun Bentham’da, tüm toplumun mutluluğunun kişiye geri dönmesi ana ilkesi olarak çözülmektedir. Bu ilkenin geçerliliği bireylerin bu fedakarlıklara, sınırlandırmalara rıza göstermelerini gerektirmektedir. O halde bu sistemin işlerliği ve yürütücü mekanizma olan yöneticinin meşruluğu da tıpkı Locke’da olduğu gibi rızaya dayalıdır. Locke, özgürlükleri bireylerin rızası ile toplumsal sözleşme aracılığıyla kurmuştur. Bu durumda hükümdarın varlığı da rıza yoluyla oluşturulan politik yapının sözünü tutmasına bağlıdır. Haklara yapılacak bir ihanet sözleşmedeki rızayı da geçersiz kılmaktadır. Bentham’ın teorisinde ise, hakların korunmasının yerini hazların korunması ve en yüksek miktarda hazların temin edilmesi almıştır. Söz konusu temin, yani mutluluk sağlanmadığında rıza da sağlanmayacak, yöneticilerin önerdiği şekilde davranılmayacaktır. O halde fedakarlıklara razı olmak, elde edilen mutluluğa ve faydaya orantılıdır. Bentham’ın rıza gösterme edimi, Locke da olduğu gibi yöneticilerin edimine bağlı olsa da iki düşünürün rızayı kavrayışları farklıdır. Bentham’ın, rıza davranışının Rousseau’cu rıza davranışına daha benzer olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu benzerlik bize yukarıda bahsettiğimiz devlet aklı teorisiyle Bentham’ın teorisinin ne miktarda yaklaştığını gösterecektir. Rousseau’cu rızaya dayalı toplum sözleşmesinde insan, sahip olduğu her şeyi, kendisinin de bir parçası olacağı bir politik güce devrederek yurttaşla dönüşmektedir. Bu sözleşme, insanların mutsuzluklarının tek kaynağı olan eşitsizliği ortadan kaldırmaktadır. Rousseau ile Bentham’ın ortak yanı, sözleşme ile eklemlendikleri toplumun aynı zamanda bir parçası olmalarıdır. İşte bu eklemlenme tarzı, Bentham için rıza davranışının içselleşmesini sağlamaktadır. Bu Locke’un rıza anlayışından farklıdır. Locke’daki rıza bir şarta bağlıdır. Bentham’ın bireyinin rızası da bir şarta bağlı olsa da Bentham’ın bireyi, bu şartın gerçekleşmesinde aynı zamanda kurucu unsurdur. Bentham, bireyleri Rousseau gibi toplumla özdeşlik kuran varlıklar olarak tanımlamasa da o, kurulan ortak bağ sayesinde toplumla, politik yapıyla yakınlaşmış bireyler tahayyül etmektedir. O halde toplumun aynı zamanda devlet olduğunu söylemek, hukukun davranışlara yön vermesine razı olmak; devlet aklıdır, toplumun aklıdır, ancak aynı zamanda bireyin aklıdır.

Yukarıda Bentham’ın toplumun bireysel eğilimlerden etkilendiğini düşündüğünü belirtmiştik. Ancak bu etkileniş, tek taraflı değildir. Bentham, bireyin de toplumda

gerçekleşen olaylardan etkilendiğini düşünmektedir ve buna örnek olarak soygun olayını verir. Bir soygunda, hem soyulan kişi, hem de sonradan pozitif hukukla cezalandırılacak olan soygunun aktörü zarar görmektedir. Burada hem mağdurun hem de failin gördüğü zarara, Bentham *birincil dereceden etkilenme* demektedir. Bu olay, toplumun diğer üyeleri için bir alarm, yani tehlike işareti/alameti ve uyarıdır. Ancak bu soygundan *ikincil derecede* etkilenecek, yani zarar görecektir olanlar ise toplumun diğer bireyleridir. Bu *ikincil etki*, toplumun zihninde tekrarlayan bir acı meydana getirir ve bu acı, toplumdaki diğer kişilerin tümünün kendilerinin de soyulabileceklerinden dolayı duydukları korkuya dayanır. Burada söz konusu olan, sadece basit olarak acı duymak değil, sürekli olarak soyulma riskiyle yaşamaktır. Bir soygunun gerçekleşmiş olması, başkalarının soyulma risklerini arttırmaktadır. Ancak burada risk somut değildir ve toplumun diğer tüm bireyleri tarafından içselleştirilmiş bir durumdadır. Bentham, bu durumu tehlike/tehdit (danger) olarak betimlemektedir.¹¹² Yöneticinin görevi ve işlevi de bu durumu gidermek olmalıdır. Yöneticiler, bireylerin zihinlerinde oluşan bu türden korkuları bertaraf etmekle yükümlüdürler. O halde yöneticiler, bir dizi önlem almalı ve bireylerde güven duygusu oluşturmalıdır. Nitekim Bentham, toplumdaki düzen ve fayda ilkesinin işlerliği amacıyla yöneticiye verdiği görevlerle, onun bu ilkelerin işlerliğini sağlamak adına toplumu koruması gerektiğini belirtir. Daha sonra ele alacağımız onun tasarladığı cezaevi modeli de bu amaca uygundur. Bu modelin işlevi sürekli olarak riskleri hatırlatmak ve bireyleri suç işlemekten caydırıp ıslah etmektir. Bu, bireysel hesaplamanın toplumsal boyutta yapılması ile gerçekleşecektir. İşte buradaki ıslah etme düşüncesi, hem onun eğitim anlayışını, yani liberal olmasına rağmen eğitime verdiği önemi hem de düzen anlayışını göstermek açısından önem arz etmekte ve aynı zamanda yöneticinin bireyler üzerindeki sınırlamalarını meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.

Bentham, yöneticilerin hesaplama konusunda hassas olmaları gerektiğini vurgulasa da, toplumun en yüksek mutluluğu konusunda sorun tam anlamıyla çözülmüş değildir. Zira bir topluluk söz konusu olduğunda bireylerin, herkes için faydalı, haz verici olanı nasıl hesaplayacağı halen belirsizdir. Bu demektir ki, hesaplamanın kendisi

¹¹² Bentham, *Theory of Legislation*, s: 253

zordur. Biri için haz verici olan ile diğeri için haz verici olmayan arasındaki ayrımı yapmamız nasıl mümkün olmaktadır ? Farklı hazlar arasındaki hesaplama nasıl yapılmalıdır ? Hesaplama, birey- toplum geriliminin aşılmasını sağlayacaktır. Buradaki sorun, toplumun iyisiyle çatışmayan farklı iyileri benimseyen bireylerin nasıl hesap yapacakları ve eyleyeceklerini bilememeleridir. Artık Bentham'ın, sorunu rıza değil, bilgisizliktir.

Bu noktada tekrar ilgilerin ve toplumun haz verici maddelerin neler olduğu ile ilgili sorun gündeme gelmektedir. Kim, hakkı olan hazzından ne oranda vazgeçecektir ? Bentham'a göre, yasama toplumsal ilgilere yönelmeli, bu ilgilerin ne olduğunu açık bir biçimde belirlemelidir.¹¹³ Bu, Bentham'ın savunduğu aleniyet ilkesinin uygulanmasıdır. Aleniyet ilkesi sayesinde yöneticiler yönetilenlerin ilgileriyle ilgili bilgi sahibi olurlar ve yasaları yaparken ve uygularken bu ilgileri temel alırlar.¹¹⁴ Ancak aynı ilke yani aleniyet, toplum hakkında toplumun üyelerine de bilgi vermiş olacaktır. Böylece bireyler yasaların gerçekten kendi ortak ilgilerine göre düzenlendiğini anlamış olurlar. Yöneticiler, bireylerin haklarına saygı gösterecekler ve yasalar koyarak temel hakları ve özgürlükleri güvence altına almış olacaklardır. Aleniyet ilkesinin sağladığı bilgilendirme ve bilgilendirilmenin doğruluğuna ikna olma, bireylerin yasalara saygı duymalarını ve onlara itaat etmelerini sağlayacaktır. Bentham'ın düşüncesinde aleniyet ilkesi daha çok politik yapı-hukuk alanına hizmet etmektedir. Bu yüzden aleniyet ilkesinin gerekliliklerine ilerleyen bölümlerde değineceğiz.

Bireylerin yöneticilere saygı ve itaat gösterebilmeleri için, Bentham, bireysel haklarla ilgili bazı tanımlamalar ortaya koyar. Zira bu sayede haklarının sınırlarını bilen bireyler, davranışlarının da hangi oranda sınırlandığını daha iyi anlayacaklardır.

Bentham'ın toplum teorisinde, yasalarının daha iyi anlaşılması için, *haklar ve yükümlülükler*¹¹⁵ kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Toplumu oluşturan bireyler için haklar, kendisinden yararlananlar için birer yasadır. Haklar, pozitif hukukta ifadesini bulur. Pozitif hukuk, temel hak ve özgürlükleri yasa formunda ifade eder.

¹¹³ Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s: 12-13

¹¹⁴ Jeremy Bentham, *Political Tactics*, Oxford University Press, 2001: 32

¹¹⁵ Jeremy Bentham, *Prinsibles of the Civil Code*, Volume:1 in "The Works of J. Bentham, Elibron Classics, 2005: 306

Oysa aynı bireyler için yükümlölükler birer vazife ve ödev olarak adlandırılmaktadır. Haklar bireylere yasalar tarafından verilmektedir. Ancak bireylerin sahip oldukları haklar, ancak belirli yükümlölükleri üstlenirlerse onlara ait olabilmektedir. Doğuştan getirilen hak olamaz. Toplumda bazı haklara sahip olunması, ancak topluma girmekle yani sınırsız hak anlayışını terk etmekle mümkün olabilir. O halde yasalar nezdinde yükümlölükleri olduğu sürece bireylerin birtakım hakları olabilir. Bu durumda yasa koyucu, haklar ve yükümlölükler konusunda, haz ilkesine dayanan fayda ilkesi uyarınca çalışacaktır. Çünkü Bentham'ın teorisine göre, eğer bir topluluk fayda ilkesi ile yönetilecekse, yükümlölükler ve ödevlerin bu topluluğun üzerine, onu oluşturan bireylere bir baskı unsuru olarak yerleştiriliyor olması kimi sorunlara yol açabilecektir. Bu durumda yöneticilerden beklenen, ödevleri ve yükümlölükleri toplumun kuralları içine isteksizce yerleştirmeleridir. Söz konusu bu isteksizlik ile belirtilmeye çalışılan şey, yöneticinin çok iyi tartmadan toplum üzerinde onların hazlarını/ faydalarını kısıtlayıcı yasamalar yapmamaları gerektiğidir. Zira hazların kısıtlanmaları keyifli bir şey değildir. Oluşturulan yasalar, yöneticiyi bir zorba durumuna da getirmemelidir. Fayda prensibine göre yasa koyucu, herhangi bir yük, sorumluluk, açık bir yarar sağlayan bir şeyin dışında herhangi bir şeyi asla yasa olarak koymamak durumundadır. Zira toplum için getirilen her türden yükümlölük ve ödev, hem fayda ilkesi hem de özgürlük açısından değerlendirilmek durumundadır. Ancak şu unutulmamalıdır ki, hakları oluşturmak, yükümlölükler koymak, bireyleri korumak, özgürlüğün zararına ve onun pahasına olmadan imkânsızdır. O halde yöneticilerin bireylere getirdiği her türden kısıtlama ya da sınırlama yumuşak olmalı ve belli bir sınırdan kalmalıdır.

O halde yukarıda da belirttiğimiz gibi Bentham'a göre, özgürlük kavramı da bir toplumun mutlu olma imkânı ve miktarı çerçevesinde sorgulanmalıdır. Toplum içinde zorlayıcı yasalara karşı her zaman muhalif bir zihniyet bulunmaktadır. Bu durumda özgürlük ile çatışan bir zorlamanın uygulanabilmesi için önce özgürlük kavramının tanımının doğru ve Bentham'ın sistemindeki tutarlılığı ile açıklanması gerekmektedir. Bentham, yukarıda hakların sınırlarını çizmişti. Aynı çizginin özgürlük için de çizilmesi gerekmektedir. Bu demektir ki, özgürlüğün tanımının yapılması, ondan ne anlaşıldığının soruşturulması gerekmektedir.

E. 2. Hazların Çatışmasını Çözmede Eğitimin Rolü

Daha önceki bölümlerde diğer liberal teorisyenlerin aksine Bentham'da eğitimin önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştik. Belirtmek gerekir ki eğitim, onun ıslah düşüncesi ile bağdaştığı kadar bireyciliği ile bir gerilim içerisindedir. Bentham'ın akıl yürütmesine göre bireyin üstünde bir şey olmadığını kabul ettiğimiz anda, söz konusu radikal bireycilik ile toplum çıkarları ve toplum için bireylerin fedakârlıkta bulunmaları gerektiği gerçeğinin birbiriyle nasıl uzlaşacağı sorusu önem kazanmaktadır. Başka bir deyişle bireyler, kendi çıkarları için toplum faydasına göre davranmaları gerektiğini nasıl kabul edecektir ? Bu problem, bireylerin dolaylı mutluluğu ile çözüme kavuşturulmuştu. Ancak yine de bireylerin toplum mutluluğu dolayısıyla mutlu olacaklarına dair tam bir idrak anının oluşmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bentham'ın bireyi, toplumdan ziyade kendine yönelen bir varlıktır.

Bentham, söz konusu birey anlayışını faydacı öğretiyeye uygun hale getirmek ve toplumun ortak faydasıyla uzlaştırabilmek için üç değişik hamle yapar. Bunlardan ilki toplumun ortak faydası ile bireysel faydanın her zaman kaçınılmaz olarak çatışmayacağını gösterilmesidir. İkinci olarak bireyin başkalarına yaptığı iyilikten ve bu iyiliğin karşılık bulmasından duyduğu hazzın/faydanın ortaya konulmasıdır. Nihayet üçüncü ve son hamle ise burada ele alacağımız ve birey-toplum ilişkisini düzenlemede belirleyici bir role sahip olan eğitim kurumunun devreye sokulmasıdır. Bentham'a göre, genel ilgisi kendisine yönelik olan bireyin toplum için eyler hale dönüşmesi biraz güç görünmektedir. Bu noktada o, bireylerin dönüşümü için eğitimi devreye sokar. Ona göre eğitim, insanın zihinsel yeterliliklerini artırmasıdır.¹¹⁶ Peki bu ne demektir ? Bireylerin ahlaki olarak toplum lehine dönüştürülmesi ne derece mümkündür ? Bireyler ahlaki olarak birer *tabula rasa* olarak mı dünyaya gelmektedir ve eğitim bu levhayı doldurmakta mıdır ?

Bu soruların cevaplanabilmesi için Bentham'ın, bireylere bu konu perspektifinden nasıl baktığını görmemiz gerekmektedir.

¹¹⁶ Bentham, *Theory of Legislation*, s: 210

İlk olarak Bentham, insanları, “yetişkin olan durumda”ki ve “yetişkin olmayan durumda”ki insanlar olarak iki taraflı ele aldığını belirtmemiz gerekmektedir.¹¹⁷ Bu ayrıma göre, yetişkin insan davranışı gösteren kimselerin zaten yetişkin davranışları vardır. Bu kişilere bir eğitim vermenin anlamı yoktur. Ancak yetişkin olmayan durumdaki insanların yani çocukların, davranışlarının yönlendirilmeye ihtiyaçları vardır. İşte bu yönlendirme işine Bentham, eğitim sanatı adını verir. Eğitim sanatı, insanların ilişkileri sürecinde iş görecektir. Tek tek bireylerin özel ilişkileri ile ilgili verilecek olan eğitim, özel eğitimidir. İlişkilerin tüm toplum bağlamında geliştiği süreçte verilecek eğitim ise, kamu(sal)¹¹⁸ eğitimidir. Bentham’ın, tüm felsefesi boyunca yapmış olduğu özel alan kamusal ayrımı burada da görülmektedir. Bu demektir ki Bentham için eğitim, sadece bir öğretim değildir. O, aynı zamanda toplumsal ilişki çeşitlerini de belirleyen bir araçtır. Akıl yürütmeden de anlaşılacağı üzere bu çalışmanın ilgilendiği konu, eğitim sırasında bilginin elde edilme süreçleri ya da bir müfredat sistemi değildir. Bizim Bentham’ın eğitim anlayışına bakışımız, onun eğitim anlayışının bir dönüştürme projesi olma özelliğidir. O halde bireylerin hangi bilgilerle donatıldığıyla değil, nasıl bireylere dönüştürüldüğüyle ilgilenilecektir.

Bentham, eğitim sayesinde ahlaklı, toplumsal faydaya hizmet eden ve fayda teorisi hakkında bir özbilinç oluşturmuş bireyler inşa etmeyi hedeflemektedir. Kuşkusuz o, felsefe tarihinde bu düşünceleri savunan tek figür değildir. Eğitim konusuyla pek çok düşünür ilgilenmiş ve eğitimi bir dönüştürme aygıtına çevirmeyi planlamıştır. Düşünürler arasındaki fark, bu aygıtın içeriğinin farklı doğrularla doldurulmuş olmasıdır.

Rousseau, toplum içinde var olan ve geleceği var edecek çocuğun eğitimine önem vermektedir. Rousseau, çocuk zihni ile yetişkin zihninin birbirinden farklı olduğunu belirterek bu ayrıma uygun bir eğitim sisteminin uygulanması gerektiğini düşünür. Ayrıca o, Hobbes’un “kötü olan gürbüz bir çocuktan başkası değildir. O halde katılık bizzat eğitimin içinde yer almalıdır”¹¹⁹ düşüncesine karşıdır. Rousseau, çocukların zaten iyi olduklarını düşünür. Bu yüzden eğitimin düzeltici motifler

¹¹⁷ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 83

¹¹⁸ public

¹¹⁹ Yasemin Saraç, *J.J. Rousseau’da Eğitim Üzerine*, D.E.Ü.Buca Eğitim Fak. Dergisi15, 2004: 30-37

taşımasının gerekli olmadığını söyler. Eğitim, kişinin anlamlı ve mutlu bir yaşam sürebilmesi için gereklidir. O halde ilk olarak geleceğin taşıyıcı olan çocukların eğitim aracılığıyla bu mutluluğa yönlendirilmeleri gerekir.

Kant da eğitim ile ilgili ilk çalışmalarında Rousseau'un insan doğası tasarımı benzer bir biçimde insanı, iyiyi gerçekleştirmeye muktedir bir varlık olarak tanımlamıştır. Kant, insanı, otonom bir birey olma yetisine sahip, ahlaki edimlere bulunmaya muktedir bir varlık olarak tanımladığından, eğitimin işlevini de insani kapasiteler üzerinde temellendirmiştir. Kant'a göre bireylerin ahlaki konulara ilgi duymalarını sağlamak önemlidir. Ancak Kant için eğitim, kişiyi belli bir toplumsal duruma göre yetiştirmek değil, insanlık amacı doğrultusunda yetiştirmektir. O halde Kant'a göre, Rousseaucu tarzda doğal eğilimlerin serbest bırakılması eğitimin amacı olmamalıdır. Eğitim, insanlığa layık ödevlerin benimsetilmesi yoluyla gerçekleşmelidir. Kant'a göre, insanlarda iyiliğin tohumları vardır ve bunları geliştirecek olan şey eğitimidir. Aristotelesçi açıdan bakarsak, Kant, insanda bilkuvve olarak bulunan iyiliğin bilfiil gerçekleşmesi için eğitimin gerekli olduğunu düşünmüştür. İnsanları kendi doğalarıyla kurlsız bir şekilde baş başa bırakmak otonomi kaybına, dolayısıyla kötülüğe sebep olacaktır. Bu yüzden Kant'a göre "eğitim ne yapabildiyse insan ancak işte odur." O halde Kant, ahlaki varlık olma koşulunu eğitime bağlı kılmaktadır. Zira aksi halde insanların arzu ve istekleri onları kötülüğe de yönlendirebilecektir. O halde ideal eğitim, ahlak yasalarının doğal eğilimlerin önüne geçmesini sağlayan bir eğitimidir. Sonuç olarak Kant için eğitim, insan doğasını disiplin altına alma, toplumsallaştırma, medenileştirme ve ahlakileştirme sürecidir.¹²⁰

Dewey, eğitim ve yasalar sayesinde dünyanın daha iyi yaşanacak bir yer olacağını düşünmektedir. Okulun görevi, çocuğun evde kazandığı değerleri derinleştirmek ve genişletmektir. O halde Dewey için eğitim aynı zamanda ahlaki bir görevdir. Toplumun yasa ve cezalarla oluşumu gelişigüzel olarak gerçekleşmekteyken, eğitim kendi araçlarını organize eder ve kendini arzu ettiği yönde ilerletir.¹²¹

¹²⁰ Ahmet Yayla, *Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı*, A.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, c:38, 2005 :73-86

¹²¹ http://www.aktuelpsikoloji.com/haber.php?haber_id=4940

Liberal geleneğin eğitime bakışı ise, bir dünya görüşü oluşturmak yönünde değildir. Locke, eğitime, yaşama yol gösterip şekil verebilecek olan bir hayat anlayışı oluşturma kurumu olarak bakmaktadır.

Yukarıda görüşlerini incelediğimiz filozoflar da Bentham gibi, eğitimin bireyleri istenilen hedefe yönlendireceği üzerinde durmakla onun gücünün boyutunun farkındadırlar. Peki, Bentham'ın görüşleri, bu düşüncelerin hangi noktasında durmaktadır ?

Öncelikle bireylerin doğalarına yapılan referans noktalarından başlayabiliriz. Buna göre Rousseau, bireylerin iyi bir doğaya sahip olduklarını söylerken Hobbes, bunun zıddını yani bireylerin kötü bir doğaya sahip olduklarını düşünmektedir. Bentham ise, bireylerin iyi bir doğaya sahip olduklarını düşünmekte ancak bunun sadece sempati seviyesinde bir iyilik olduğunu düşünmektedir. Ancak sempati bir miktar iyiliği temsil ediyor olsa da antipati de aynı miktarda kötülüğü temsil etmektedir. Bentham, sempatiyi bir “iyi” tanımlaması yapmak için yeterli görmemektedir. O halde Bentham için insan doğası, ancak haz ve acıyla şekillenebilecek ölçüde iyilikle donatılmıştır. Bu demektir ki sempati seviyesinde iyilik tohumları bireylerin doğasında olsa da asıl insan doğası arzu ve isteklere dayalıdır. Bu da çalışmamızın başından beri dile getirdiğimiz hazların ve acıların köleliğindeki insan doğasıdır. Bu doğa tanımlaması ne Rousseau ne de Hobbes'un tanımlamasına benzemektedir. Bentham, bu konuda, Kant'ın görüşleriyle uzlaşabilmektedir. Bentham'ın Kant ile uzlaştığı diğer nokta, insanların doğalarıyla baş başa bırakılmamaları gerektiğidir. Zira her iki düşünür de arzu ve isteklerin yani haz peşinde koşmanın sınırlandırılması gerektiğini düşünürler. Eğitim sayesinde bu sınırlamanın limitleri ve bu limitlerin meşruluğu insanların zihinlerine işlenmiş olacaktır. Eğitim, Bentham'da, ilgilerin toplum lehine sınırlandırılması ile sonuçlanacak ve bireyleri ahlaki varlık kılacaktır. Tıpkı Kant'ta olduğu gibi, Bentham'da da eğitim, insan doğasını disiplin altına alma, toplumsallaştırma, medenileştirme ve ahlakileştirme sürecidir. Ancak Kant için doğal eğilimlerin sınırlandırılması ahlakın tesisi için sadece birinci adımdır. Kant için sınırlandırma yeterli olmayacak, zihinlere yeni ve biçimsel bir ahlak yasası yerleştirilecektir. Oysa Bentham'ın, zaten bir ahlak yasası vardır. Eğitim, bu ahlak yasasının

meşrulaştırılmasını, içselleştirilmesini sağlayacaktır. Eğitim sayesinde başkalarının iyiliğini istemek bir bakıma sempatiye oranla aşama kaydedecektir. İşte eğitimin sağladığı bu aşamayla bireyler ahlaklı birer varlığa dönüştürülecektir. O halde Bentham için ideal eğitim Kant'ta olduğu gibi ahlak yasasının doğal eğilimlerin önüne geçmesi değildir. Bentham'ın eğitimiyle doğal eğilimler yoluyla kurulan ahlak yasaları, eğilimlerin davranıştaki oranını belirleyecektir. Kant'ın, idelerde tesis ettiği şeyi toplumsal gerçeklikte tesis eden Bentham, eğitimin mevcut koşulları iyileştirici ve pragmatik olarak gerekli koşullara yönelmiş boyutunu, bir ıslah ve düzenleme çerçevesi içerisinde benimsemiş olmaktadır.

Doğal eğilimlerin yönlendirmesinin kabulü konusunda ise Bentham, Rousseau ile uzlaşmaktadır ve o da Rousseau gibi mutlu bir toplum sağlayacak bireylerin bunu eğitim sayesinde başarabileceklerini düşünmektedir. Bu yüzden Rousseau'nun karşı çıktığı düzeltici eğitim Bentham'da sınırları belirleyici eğitimidir. Hobbes'un önerdiği eğitimde katılık prensibi ise Bentham'da yoktur. Zira onun için eğitim, belirlenmiş sınırlandırılmalar yapılan bireyler yaratmak olduğuna göre, katılık değil; meşruluk ve ikna şarttır.

Özetlemek gerekirse, Bentham'a göre, aklıyla faydaya doğru yönelen birey, zihinsel yeteneklerinin artması ile aklını kullanıp toplumun ortak iyisine ulaşmayı da öğrenecektir. O halde eğitim, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan politik işleve sahip bir kurumdur. Başka bir deyişle söylersek Bentham'ın okulu, liberal gelenekte daha önce karşılaşmadığımız ve bireyin zihnini diğerleri lehine genişleten bir kurumdur. Eğitim sayesinde bireyler, kendilerine yönelik ilgiyi, topluma da yönelteceklerdir. Kısaca ifade edersek, eğitim, bireylere, başkalarının mutluluğunun önemini öğretecektir. Bu önem, toplum mutluluğunun kendi mutlulukları için de gerekli olduğudur. Bireyler, eğitim sayesinde, doğrudan ulaştıkları mutluluğa başkalarının da mutlu olması dolayısıyla varabileceklerinin bilincine sahip olacaklardır. O halde kendi faydasını hesaplayan akıl, eğitim sayesinde toplumun da faydasını hesaplamış olacak, bu yolla kendi payına düşen faydayı artırmış olacaktır. Burada, yukarıda bahsettiğimiz başkalarının mutluluğundan mutlu olma durumu, artık bireylerin nesnel ve bilimsel olarak da kavrayacakları bir bilgiye dönüşmüştür. Eğitim, bireylerde zaten var olan diğerlerine karşı ilgiyi

pekiştirecek ve kalıcı hale getirecektir. Başkalarına karşı olan ilgi, doğuştan ahlaki olarak getirilmiş bir ilgi değildir ve insanın doğuştan sahip olduğu ahlaki bir doğaya göndermez. Zira insanın ne numenal bir yanı, ne içsel bir sesi ne de var oluş duygusu vardır. O halde bahsi geçen başkalarının iyilerine karşı da ilgili olma durumu eğitim sayesinde pratik yaşantıya yansıyacaktır.

Bentham, teorisinin pek çok yerinde yetiştirilmeye bağlı davranışlardan bahseder. Örneğin inançlı olmak ve tanrının varlığını kabul etmek ona göre yetiştirilmeye bağlıdır. Bu demektir ki yetiştirilme ile oluşan bazı davranışlar yine yetiştirilme yoluyla oluşmayabilecektir. Bu, eğitimin gücüne tüm kapıları açan bir düşüncedir. Bu düşünce, toplumu istediği gibi kurmak isteyen bir yönetime, politik yapıya bunu sağlama imkanı tanır. O halde yukarıda bahsettiğimiz kamu(sal) eğitiminin ilgilendiği alan budur. Bentham'ın, başkalarına duyulan ilgi olarak tanımladığı ortak duyunun tesisi de burada gerçekleşmektedir. Bu sayede eğitim, birbirleriyle bağı olmayan, ayrışık, atomize bireyler arasında ortak duyuyla bir bağ kurmuş olur.

Peki, yukarıda incelediğimiz görüşler doğrultusunda Bentham'ın teorisinde, yetişkin durumda olan insanların fayda teorisine uymaları nasıl sağlanacaktır. Zira toplum ve politik yapı her yaş grubundan insanlarla doludur ve mevcut durumda kötü bir eğitimden geçmiş bireylerin durumu ne olacaktır ? Eğitim toplumsallaşmayı ve ahlaklı olmayı tesis ediyorsa, eğitim almamış bireyler ahlaklı olamayacaklar mıdır ? Onun felsefesinde birey toplum ilişkisini incelerken bireylerin bu ilişki içinde ahlaki varlığa dönüştüğünden bahsetmiştik. Bu ilişki eğitim almamış bireyler için yeterli olacak mıdır ?

Bentham'a göre, yönetim sanatı/politik yapı, insan davranışlarını yetişkin olmayan bir derecede inceler. Bu, aynı zamanda bir eğitim sanatıdır.¹²² Bu düşünceden çıkaracağımız sonuç ise, politik yapının yetişkin olan insanları da yetişkin olmayan insanlar gibi ele alacak olmasıdır. Ancak bu, yetişkinlere bir çocuk muamelesi yapılacağı anlamına gelmemektedir. Bentham, bu düşünceyle yetişkin olan insanların da davranışlarının dönüştürülmeye ihtiyacı olduğunu belirtmeye çalışır. Peki toplumdaki herkes için uygun bir okul nereden bulunacaktır ? Zaten yetişkin ve eğitim almış kişiler

¹²² Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 143

tekrar eğitim mi almalıdır. Bentham, aslında yetişkin olan, ancak yetişkin olmayanlarmış gibi ele alınan bireylere de okulun yolunu gösterir gibidir. Bu okul; tüm toplumdur, hukuktur, cezadır. O halde Bentham'ın teorisinin, bireyleri kavrayışı bakımından Spencer'in hayaline ulaşmayacağı açıktır. Spencer'in en önemli beklentisi, devletin belirli bir aşamadan sonra ortadan kalkmasıdır. Zira o, yetkin bireylerin yaptırımların güvencesine gerek duyulmayacak bir ortamda bir araya geleceklerine inanmaktadır.¹²³

Oysa Bentham'ın bireyleri, hukukla biçimlendirilecek kadar yetkin(siz)dir.

F. ORTAK FAYDA ADINA SINIRLANDIRMA

F.1. Haz İlkesi İle İlişkisinde Özgürlük Sorunu

Liberal düşünce bir siyasal değer olarak özgürlüğün tüm diğer değerlerden daha üst bir konuma sahip olduğunu savunur. Bireysel özgürlük, üst bir ilkedir ve başka hiçbir amaç için araçsallaştırılmamalıdır. Bireyler edimlerinde özgür olmalıdır zira onların özgürlüklerinden daha değerli bir şey yoktur. Isaiah Berlin, özgürlüğü, negatif özgürlük ve pozitif özgürlük olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre negatif özgürlük; bireylerin önüne engellemeler konulmadan sınırsızca özgür olmalarıdır. Birey istediği gibi hareket etmekte özgürdür ancak başkalarının sınırlarına müdahale etmemekle de yükümlüdür. Pozitif özgürlük ise, kişinin kendini gerçekleştirme özgürlüğüdür.

Liberal düşüncenin tarihine bakıldığında negatif özgürlük anlayışının hakim olduğu görülür. Buna göre birey istediğini yapabilmek için dokunulamaz olan özel bir alana sahiptir. Bu alanda devletin herhangi bir müdahalesi, liberalizmin bireycilik anlayışı ile çelişeceği için kabul edilemez görülmektedir. Sonuç olarak liberalizmin bireyciliğiyle uyumlu olan negatif özgürlük anlayışı, engellemelerin olmadığı bir yaşam alanı öngörür. Peki, liberal gelenek engel, müdahale, sınırlama kavramlarını nasıl tanımlamaktadır ?

¹²³ John Hall, John Ikenberry, *Devlet*, Çev: İsmail Çekem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005: 5

İlk olarak belirtmeliyiz ki özgürlük, toplumla ilişkiler zemininde tanımlanan bir kavramdır. Bu demektir ki birey, toplum, politik yapı dışındaki dışsal etkilere karşı bir özgürlükten bahsedilemez. Örneğin fırtınalı bir havada gemisini ilerletemeyen bir kaptan, gemimi kullanma özgürlüğüm yok diyemez. Zira burada istenilen edimin gerçekleşmesini engelleyen şey bir doğa olayıdır. İnsan edimi ya da kuralı, ilişkisi içermeyen hiçbir şey, özgürlükler önünde bir engel, müdahale ya da sınırlandırma olarak kabul edilemez. O halde engel ya da sınırlama denilen şey, insan eliyle, hukukla yapılan bir şeydir.

Liberal düşünce engel olmadan eyleme prensibini savunuyor olsa da bunun gerçekçi olmadığına da farkındadır. Zira toplumsal yaşam denildiğinde sınırsız özgürlük mutlaka sorunlara yol açacaktır. Bu durumda hemen tüm liberal görüş mensupları özgürlüklere bir miktar sınırlama getirilmesini kabul ederler. Ancak bu sınırlamanın miktarı ve içeriği konusunda farklı düşünürler. Liberallerin ortak görüşü sınırlamanın yokluğunu meşrulaştırmak değil, keyfilğine karşı çıkmaktır. Devletin otoritesine karşı çıkmakla bu otoritenin keyfilğine ya da aşırılığına karşı çıkmak farklıdır. Özgürlüğe yapılacak müdahalenin sınırlarını belirleyecek olan devlet yani hukuk olduğuna göre, devletin otoritesinin sınırlarını da özgürlük isteyen bireylerin öncelikleri belirleyecektir.

Liberal filozofların sınırları hangi oranda kabul edecekleri ise, onların doğa durumunu nasıl tanımladıkları ve sözleşmenin neleri gerektirdiğiyle şekillenir. Sözgelimi Locke, doğa durumundaki gibi bir eşitlik istediğine göre hukuktan da bu eşitliğin sağlanmasını mümkün kılacak oranda özgürlük ve sınırlandırma talep edecektir. Locke'a göre, devlet otoritesinin amacı özgürlükleri ortadan kaldırmak değil, onları korumak ve olmalıdır. Önemli olan bu işlevin yerine getirilirken adil olunmasıdır. Hobbes ise, negatif özgürlükten dolayı toplum bir savaş ortamına dönüştüğü için bu özgürlüğe sınırlamalar konması gerektiğini savunur. Zira bu özgürlük savunusu, arzularıyla yaşayan insanın bu yöndeki davranışlarını pekiştirmektedir. Bu durumda gereken şey, doğal hakların bir egemene devridir. Bu sayede egemen bazı davranışlara sınırlamalar getirecek ve negatif özgürlük anlayışının feshi, güven dolu bir yaşam tesis edecektir. Ancak Hobbes'un güvenliğe duyduğu ihtiyacın aşırılığı ve korkusu, onun

teorisindeki otoriteyi sınırsız bir otoriteye çevirecektir. Zira güvenlik kaygısı Hobbes'da, otoriteye kayıtsız şartsız bir boyun eğmeye sebep olmuştur. Artık her hakkın sahibi olan egemen ise Leviathan'a dönüşmüştür ve böylece artık bu erk, sahibi olduğu pozitif özgürlüğü negatif özgürlük olarak kullanmada bir sınırlama ile karşılaşmayacaktır. Güvenlik isteği, sınırsız bir Leviathan tesis etmiştir.

Bentham da, Hobbescu paradigmaya bağlı kalarak özgürlüğün güvenlik sorunu üzerinden ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Zira ona göre güvenlik sorunu kaçınılmaz olarak toplumsal refahı içerir; refah olmaksızın toplumsal barıştan söz edilemez. Güvenliğin yoksunluğu acıyla sonuçlanır ve Bentham'ın fayda teorisiyle bağdaşmaz. Bu, aynı zamanda bir çatışma ortamının oluşması anlamına gelmektedir. Oysa Bentham, fayda öğretisini herkesin mutlu olması dolayısıyla düzenli ve güvenli bir toplum tesisi için oluşturmuştur. O halde güvenliği tehdit edecek oranda özgürlüklere izin veren bir yapı, onun teorisinin temellerini sarsacaktır.

Bentham da, gelenekle birlikte negatif özgürlük anlayışını benimsemektedir. Ancak onun negatif özgürlük anlayışı, bazı düzenlemeleri gerektirmektedir.¹²⁴ O özgürlüğü şöyle tanımlamaktadır: “özgürlük, zorlama, baskı olmamasından ne daha fazladır, ne de daha azdır.” Bu, özgürlük kelimesinin hakiki, orijinal ve en uygun anlamıdır. Ancak Bentham, özgürlüğün önüne birtakım engellerin konulmasını vaaz etmesi bakımından gelenekten ayrılmaktadır. Zira o, toplumun faydası için negatif özgürlüğün sınırlanması gerektiğini düşünmektedir. Bu sınırların belirlenmesi için Bentham, özgürlükle ilgili kimi sorular yöneltmemiz gerektiğini düşünür:

Özgürlük için, “başkasına bir zarar vermeden her şeyi yapabilmektir” denilebilir mi ? Tanım böyle yapıldığında bu duygunun karşılığını bu kavramlar verebilmekte midir ? “Özgürlük, özgürlüğü kötü yönde kullanmamak değil midir ?” “Eğer değilse nedir ?” “Özgürlükle ilgili konuşurken hangi kelimeler kullanabilir ?” “Özgürlüğü kötü niyetli ve ahlaki zaafı olan kimselerden korumamız gerekmemekte midir ?”

Yukarıdaki son soruya Bentham “evet” yanıtını verecektir.¹²⁵ Zira özgürlük, bu tip insanların suistimaline karşı korunmaya, sakınılmaya muhtaç olan bir kavram ve

¹²⁴ Long, *Bentham on Liberty*, s: 6

¹²⁵ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 74

durumlar bütünüdür. O halde özgürlüğün neliğini ve sınırlarını bilebilmemiz için onunla ilgili her türden sınıma girmemiz gereksiz olmayacaktır. Aksi halde onun bilgisine erişemeyiz. Bentham, konuyu bir örnekle açıklar: Eğer bir davranış benim tek başıma bireyselliğime zarar verecek gibi görünüyorsa, yasa bu davranışa izin vermesine karşın onu yapmaya özgür olmayacağım. Zira böyle bir özgürlük tanımından hareketle adalet bir suçluyu *özgürlük ilkesini* esas alarak cezalandıramayacaktır. Bu türden sorunlar, özgürlük kavramının tanımlanmasında yer alan sorunlardır. O halde yönetenin tek ilkesi, toplumun mümkün olan en büyük mutluluğunu gözetmesidir ve özgürlük tanımı da bu ilkeler çerçevesinde yapılmak durumundadır. O halde bu durumda sadece çeşitli geniş ütöpik tanımlamalarla bilinegelen özgürlük tanımı bir tarafa bırakılmak durumundadır. Bu türden geniş tanımlamalardan uzak durmanın nedeni, Bentham’a göre, özgürlük denilen şeyin, bireylere sınırsız bir eylem alanı sunmaması, aksine onun, kişinin kendini kontrol edebilmesine dayanmasıdır. O halde Bentham’ın tanımını takip ederek oluşturduğumuz kontrollü bir davranış olarak özgürlük, onun öne sürdüğü faydacılık ilkesiyle davranışını ölçüp biçen, hesaplamalar yapan bireylerin eylemlerinde cisimleşecektir. Bu tanıma göre birey ile toplum arasında çıkabilecek çatışmada hukuk ve kamusal otorite devreye girer; bireyden topluma boyun eğmesi istenebilir.¹²⁶ Bunun anlamı özgürlüklerin birey-toplum dengesini rasyonel bir seviyeye çekmek adına kısıtlanmasıdır.

O halde Bentham’a göre özgürlük, bireyler için sınırsız bir hareket alanı değil ölçüp biçmeye dayalı olarak gerçekleştirilen, hatta bireylere bundan başka bir imkân tanımayan bir alan olarak anlaşılmalıdır. Bunun aksi bir durumda, yani doğal haklar temelinde şekillenen ve anarşiyle sonuçlanacak bir özgürlük anlayışı pratikte “sınırsız” ancak “güvensiz” olacaktır. Zira dilediği davranışını dilediği şekilde gerçekleştirecek olan bireyler, eninde sonunda diğer bireylerin yaşam alanlarına müdahale edeceklerdir. Oysa Bentham’a göre, tüm bireylerin özgürlüklerinin kesin olarak güvence altına alınmış olması gerekir. Böylece özgürlüklerin sınırlandırıldığı bir toplumda hem bireyler hem de alacakları hazlar güven altında olabileceklerdir. O halde özgürlüğün güvenliği de ona yapılacak sınırların kabulüne dayanmaktadır. Kısacası Bentham’da özgürlük,

¹²⁶ Duverger, *Siyasal Rejimler*, s:53-54

toplumsallık içerisinde bireyselliğin yaşanmasını olanaklı kılabacak türde bir sınırlılık çerçevesinde anlaşılması gereken bir kavramdır. Özgürlük, kuşkusuz bireysel hazların yaşama geçirilmesini sağlamalıdır; ancak bunun yolu da toplumsallığı belirli bir ölçüde gözetmek ve özgürlüğü bu çerçevede ele almaktır.

Bu yüzden özgürlük söz konusu olduğunda, özgürce eylemek isteyen bir bireyin davranışının niteliği değil, bu davranışıyla elde edilen hazzın ve acının niceliği incelenmelidir. Buradaki nicelik, hem faildeki hem de söz konusu edimin etkilediği bireylerdeki haz-acı hesabı ile ortaya çıkan niceliktir. Bu demektir ki, bir bireyin eylemini özgürce yapabilmesini meşru kılan şey, bu eylemin niteliksel olarak meşruluğu değil, bu davranışın etkilediği bireylerde meydana getirdiği etkinin niceliğidir.

Bentham'ın sisteminde özgürlükler, hukuk ile güvence altına alınır. Zira bireylerin yaptıkları hesaplama, hareketlerinin sonuçlarının tüm toplum için etkili olacağı gözetilerek olacaktır. Bentham'a göre, bireylerin birbirlerinin davranışlarını da gözetiyor, onların iyiliğini istiyor olmaları o toplumun iyiliğinedir. O halde, en üst düzeyde bir haz elde edip en az miktarda acıya maruz kalmak amacıyla, her birey davranışlarını kendisi için ve bireylerin seçtiği yönetici de yasalarını ve onların uygulanmasını toplum için hesaplayacaktır.¹²⁷ Bireyler, başkalarına iyilik yapmayı bu davranışın kendilerine bir geri dönüşü olacağı için sorun haline getirmeyeceklerdir. Böylece Bentham'a göre, bireysel ilgilerle fayda ilkesi arasında bir karşıtlık olmayacaktır ve görülecektir ki, toplumsal mutluluğu desteklemek, bireysel mutluluğun en iyi yolu olacaktır. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi bu etkinliğin yasa koyucunun kontrolünde olması gerekmektedir. Peki bireylerin, her hareketlerinin hukukla belirleniyor olması, özgürlükleri tamamen ortadan kaldırmamakta mıdır ? Özgürlüğün sınırlandırılmasının meşru olduğunun kabulü, tüm özgürlüklerden vazgeçmek anlamına mı gelmektedir ?

Bentham, hukukla belirlenen sınırları onaylasa da burada bir ayırım yapmak gerektiğini düşünür. Bu durumda özgürlüklerin sınırlandırılması sadece kamusal alanda olmalıdır. Zira özel alanda bazı sınırlamalar yapmak, bireylerin özgürlüklerinin tamamen ortadan kalkması anlamına gelir. O halde bireyler, toplumla ilişkiye girdikleri

¹²⁷ Jeremy Bentham, *The Handbook of Political Fallacies*, Torchbooks, 1962: 35

andan itibaren yani kamusal alanda özgürlüklere tam anlamıyla sahip değillerdir. Özel alanlarındaysa istedikleri özgürlükte davranabilirler. Özgürlük, bireylere haz verici bir şeydir, ancak bireyler, toplum için özgürlüklerinin bir kısmını kaybetmektedirler. Ancak özgürlük, hukuk sayesinde kaybettiklerini geri kazanmaktadır. Zira hukukun da ölçülebilir bir şey olması, bireylerin özgürlükleri üzerinde güven duygusu oluşturmalarını sağlayacaktır. Aynı şekilde, toplum kurgusunda bir çeşit cezalandırma mekanizmasının bulunması bireylerde güven ve hakkaniyet hissinin oluşmasını sağlayacaktır. O halde hukuki yolla verilen cezalar, aynı zamanda özgürlüğün de teminatıdır.

Özgürlük ile ilgili geniş ve ütöpik tanımlamalardan uzak durup sınırlı tanımlamalar yapan yasa koyucunun hedefi, toplumda sınırsız özgürlüğün aksine herkes için gerekli ve yeterli oranda özgürlüğü tesis etmektir. Zira özgürlük, birbirleri için fedakârlık yapan bireylerin kendisinden feragat etmekte en fazla zorlanacağı konudur. Bir toplum içinde bireysel çıkarlardan bir takım fedakârlıklar yapılacaksa, özgürlük, üzerinde ihtilafa düşülecek ilk konudur. Bireyler arasında en fazla çatışma bu konuda çıkar. Bu noktada Bentham'ın, özgürlükten anladığı şeyin hakları kullanma konusundaki sınırlar olduğu açıktır. Bu sınırlar ne kadar genişse, özgürlük de o kadar çoktur. Bu sınırları belirleyecek olan da yasalardır, yani hukuktur. İşte bu yüzden Bentham, ısrarla morali bilim yapıp bu bilimi de hukuk olarak konumlandırmakta ve hukuku da yasa koyucunun güvencesinde bir bilim olarak takdim etmektedir.

Bentham'a göre, yasanın, özgürlük adı altında üretmiş olduğu pek çok şey vardır ve bunlar abartılmıştır. Oysa Bentham, bunların özgürlük değil, güvenlik olarak tanımlanması gerektiğini düşünmektedir. Bireylerin yöneticiler sayesinde üretildiğini sandıkları şey, özgürlük değil, aslında güvenlidir. Güvenlik özgürlüğü güvence altına almaktadır. Bu nedenle güvenlik olmadan özgürlük varlığını sürdüremez. O halde özgürlük, Bentham'ın sisteminde güvenliğin bir dalı olarak kavranmaktadır.¹²⁸ Bu demektir ki faydacı bir toplumda özgürlüğün tanımı, yasal sınırların haklı baskısı altında yapılmaktadır.¹²⁹ Bu durumda yasa, özgürlüğü üretmez, ancak onu güvence altına alıp destekler. Özgürlüğün üretilmesi olarak adlandırılan durum gerçekte

¹²⁸ Long, *Bentham on Liberty*, s: 74-75

¹²⁹ A.g.e: 6

güvenliğin sağlanmasıdır. Özgürlüğün onaylanıp desteklenmesi ise ona karşı bir baskı unsuru oluştuğunda ortaya çıkmaktadır. O halde söz konusu bu destek ve onay da güvenlik içeriklidir. Zira daha önce de değindiğimiz gibi Bentham, özgürlük ve güvenliği, hukuka bağlı etkinliğin birbirlerinin doğrudan veya dolaylı olarak tamamlayan ürünleri olarak görür.

O halde Bentham'ın sisteminde, güvenliği içermeyen, sınırsız bir özgürlük türünden bahsedilemez. Bentham'a göre, güvenlik altında olmayan özgürlük, Güney Afrikalı siyahların ve Patagonya'lıların sahip oldukları türdendir. Güvenlik altındaki özgürlük ise, İngiliz bireyinin gururu olan özgürlüktür. Bu tanımlamaya ek olarak Bentham, kimi özgürlüklerin ise, bir toplumla beraber yaşamayı içermeyeceğini söylemektedir. Bunlar; yasa karşıtlığı, toplum karşıtlığı ve güvenlik karşıtlığı türünden özgürlüklerdir. Ancak bu tip özgürlük anlayışları Bentham'ın sisteminde bulunmamaktadır. Zira bu tür özgürlükler, toplumun huzurunu bozmaya yönelik, yasalara karşı çıkılması ve onların ihlalini beraberinde getiren özgürlüklerdir. O halde huzurlu ve mutlu bir toplum hedeflendiğinde özgürlüklerin tashih edilmeye ihtiyacı vardır. Özgürlük, ister güvenlik altında olsun ister olmasın insanlara bir erk tarafından bahsedilen bir şey olmadığı gibi, daimi olarak düzeltilmeye, yeniden tanımlanmaya ihtiyaç gösteren bir kavramdır ve bu nedenle de sınırsız özgürlük mümkün değildir. O halde bir yönetimle ilgili tanımlama yaparken, onun için özgürlük üreten anlamında "özgür bir yönetim" sıfatı kullanılamaz. Zira yönetimler, özgürlük üretemez ve özgürlük bahsedemezler. Çünkü insanlar zaten özgürdür. Bentham'a göre bir yönetim, tiran olabilir, popüler olabilir ancak özgürlük üreten olamaz. Organize etmek, güvenliği sağlamak, kimi konularla ilgili baskı yapmak bir yönetimin başlıca görevlerindendir. Yönetim, güvenlikle uyumlu bir şekilde mutluluğa sebep verici özgürlüklere izin verebilir; yönetimin konusu yalnızca özgürlük olmadığı gibi biricik işlevi de özgürlük üretmek değildir.¹³⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi Bentham'ın özgürlük derken kastettiği şey haklardır ve devlet sadece bu hakları hukuk yoluyla bireylere verebilir; ancak hakların bireyler tarafından kullanımı için özel bir müdahalede bulunamaz ve yaptırım uygulayamaz. O halde özgürlükler, söz konusu haklar bağlamında ele alınacaktır. Onun

¹³⁰ A.g.e: 79

felsefesinde bireylerin haklarını gerçekleştirmelerine ne oranda izin veriliyorsa, aynı durum özgürlükler için de geçerlidir.

Bu noktaya kadar özgürlüğün sınırlanması gerekliliğine vurgu yapan Bentham, kimi özgürlüklerin de sanılanın ve uygulananın aksine sınırlandırılmaması gerektiğini savunur. Bentham'ın zamanında, faizcilik, homoseksüellik, zina, sıra dışı dini inançlar ve aktiviteler kınanmaktadır. Oysa Bentham'a göre bu gibi davranışlar fayda prensibi rehberliğinde hiçbir sistemde yasaklanmamalı, kınanmamalıdır. Bir insana bu türden davranışları ancak kendisine ya da başkalarına zarar verdiği durumlarda yasaklayabiliriz. Zira o, bu türden özgürlüklerin genel mutluluğa hizmet edeceğini savunmaktadır. Söz konusu konularla ilgili olarak fayda ilkesine başvurulduğunda bu yasakların kaldırılması gündeme gelecektir. İnsanlar bu davranışların kamusal alanı da etkileyen davranışlar olarak görseler de Bentham, bu davranış çeşitlerini özel alan sınırları içinde değerlendirir ve onlara özgürlük verir. Özgürlük, bireyin tikel haz ilkesidir, yani özgürlük olmadan hazzı ulaşma mümkün olmayacağı için, özgürlüğün de bir haz olduğunu belirtmek gerekir. Bu tanımın içine ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü de dahildir.

Her haz, kendi içinde değerlendirildiğinde onu deneyimleyen bireyler için iyidir. Eğer bir şey, suçlu ya da ahlak dışı olarak hükümlendirildiyse, bunun etkilenen kişilere açıklanması gerekmektedir. Bunun nedeni, bireylerin bu edimlerinden dolayı toplumun diğer fertlerinin bu durumdan etkilendiğinin, toplum üyelerinin mutluluğu için zararlı olduğuna dair iknanın gerekliliğidir.¹³¹ Demek ki bireyler, hangi amaçla kısıtlandıklarının meşrulaştırılmasını isterler. O halde özgürlüğü sınırlandırıcı ve ortadan kaldırıcı zorlamalar, yalnızca davranışı faydacı karakter taşıması amacıyla denetlemek için ortaya çıkabilir. O halde, bir insanın girişimlerini engellemek, sadece o kişi bir başkasının sınırlarına tecavüz ediyorsa ya da fayda ilkesine zarar veriyorsa mümkün olmalıdır.¹³² Aksi halde otorite de sınırsız bir özellik taşıyacaktır ve bu durumda toplum baskı altında ezilmeye doğru gidecektir. Bu, insanların bireyselliklerini zedeleyecektir.

¹³¹ Steintrager, *Bentham*, s :31-32

¹³² Long, *Bentham on Liberty*, s: 75

Douglas Long, Bentham'ın bu tanımlamalarının, faydacılığın birey anlayışının liberalizmin birey anlayışından farklı olduğunu gösterdiğini söylemektedir.¹³³ Bentham'a göre insan, doğal olarak hedonisttir; ancak o, toplumsal yaşamda hedonizmi sonuna kadar götürmemeli ve yasalara uymalıdır. Bu demektir ki, birey, haz peşinden koşuyor olsa da, onun bir diğer yönelimi, özel alanda ailede ve kamusal alanda ise politik toplumda uyum içinde yaşamaktır.¹³⁴ Burada söz konusu olan uyum, özgürlüklerin gerekli ölçülerde sınırlandırılmasıdır; uyumlu bir birey söz konusu sınırlandırmayı sorun olarak görmez. Buradaki uyum, bireyin kendi özgürlüğünü ancak toplumsallık içerisinde kazanabileceğine duyulan güvenin gerektirdiği uyumdur. Pragmatik nedenlerle birey, topluma uyum göstermelidir.

Bu nedenle birey özgürlüğün sınırlandırılması olarak cezalandırmaya da karşı çıkmaz. Özgürlük söz konusu olduğunda, bir çeşit özgürlük kısıtlaması anlamına da gelen cezalandırma konusu da çalışma içinde önem kazanmaktadır. Bentham, bilimsel bir hukuk sisteminin önemli unsurlarından birini cezalandırma sistemi olarak tanımlar. Zira ceza mekanizmasını adalet sisteminden bağımsız olarak düşünmek imkânsızdır. O halde Bentham için hukukun önemli bir parçası olan cezalandırma mekanizmasının da bilimsel bir nitelik taşıması gerektiği açıktır.

Bentham'a göre, cezalandırma, ceza olması, özgürlükleri engellemesi anlamında kötüdür. Bununla birlikte cezalandırma tersine işleyerek özgürlükleri güvence altına almaktadır. Bu nedenle özgürlük sorunsalı ile doğrudan ilgili olan Bentham'ın cezalandırma anlayışı ileride ele alınacaktır.

Peki, bahsi geçen bu tashihten sonra Bentham'ın özgürlük anlayışı liberal düşüncenin negatif özgürlük anlayışına ne kadar benzemektedir ? Bentham, teorisinde toplum için yapılan sınırlamaların üzerinde, bu sınırlamalardan muaf kimsenin olamayacağını düşünmekte bu yüzden aristokratların, kendisini bu kuralların üzerinde varsayan kişilerin de aynı sınırlamalara dahil edileceğini söylemektedir. Son tahlilde tüm moral yaptırımlara direnen insanları vahşiler/kurtlar olarak tasvir etmektedir.¹³⁵ Aslında onunla ilgili çalışmamız sonlandığında karşımıza çıkacak birey anlayışı genel

¹³³ A.g.e: 7

¹³⁴ A.g.e: 211

¹³⁵ Steintrager, *Bentham*, s: 40

hatları ile toplumun içinde/kuralları altında kendisini gerçek ve tam değerinde açımlayabilen bir bireydir. Bu yüzden Bentham'ın bireyinin, liberal gelenekten bir kopuşunun da bu noktada olduğunu düşünmekteyiz. Bentham'ın, serimlediği düşünceler onun bireyinin özel alanda negatif özgürlüğe sahipken bu özgürlüğün tashih edilmesi ile kendini gerçekleştiren pozitif özgürlük sahibi birey olarak da tanımlanabileceği imkanını doğurmaktadır.

F.1.1. İnanç Özgürlüğü

Bentham'ın, özgürlükle ilgili düşüncelerinin tüm özgürlüklerin toplumun faydası uğruna sınırlandırılması gerektiği temeline dayandığını belirttik. O, bu sınırlamalarla liberal geleneğin yalnızlaştırdığı bireyin toplumla ortak bir bağ tesis etmeyi amaçlamaktadır. Peki, bu bağ için gereken sınırlamalar, onun din ve inanç özgürlüğü görüşleri için de geçerli midir ?

Bireylerin istedikleri ve inandıkları dinin kurallarına uyabilmeleri onların özgürlüklerinden belki de en önemlisidir. O halde Bentham'ın teorisinde, dinin yerinin incelenmesi de önem kazanmaktadır. Zira dinin insan hayatında belirleyici bir unsur olduğu ve onun kuşatıcılığının başka bir şeyde bulunamayacağı tarihsel olarak tartışılmayacak bir gerçektir. Peki, Bentham bu kuşatıcılığın farkında mıdır ? O fayda teorisinde dine yer ayırmış mıdır ? Bentham'ın teorisinde, dinin işlevi nedir ? Toplumda fayda prensibi hakim olacak ve bu matematiksel formülle belirlenecekse bu durumda toplumun tek bir dine mi ilgi göstermesi beklenecek ya da uygun bulunacaktır ?

Din, modernitenin sorunudur. Liberal gelenek sekülerizm yanlısıdır. Liberal gelenek, dinin politik taleplerinden vazgeçmesi gerektiği, mevcut düzenin destekleyicisi olması gerektiğini savlayan teorilerle doludur. O halde liberal gelenekte din, araçsallaştırılmak istenen, politik alandan ziyade toplumsal alana, özel alana dayanak olan bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Bentham'ın dine dair görüşleri üç farklı bakış altında toplanabilir. Bunlar,

- a) Dinin toplum için faydalı olup olmadığının tartışılması,
- b) Dinin toplum için zararlı olup olmadığının tartışılması,

c) Epistemolojik açıdan din, tanrı ve kutsiyet gibi kavramlara ya da varlıklara onun teorisinin izin verip vermediğinin tartışılmasıdır.

Bentham, dinin duygusal boyutuyla ilgilenmemektedir. Onu asıl ilgilendiren, dinin topluma ya da bireylere bir fayda sağlayıp sağlamayacağıdır. Zira din, topluma ve bireylere bir fayda getiriyor olsaydı, toplum teorisinde önemli bir işgal ediyor olabilirdi. Ancak Bentham'a göre din, fayda cephesinden bakıldığında işlevsiz görünmektedir. Bentham, fayda prensibinin en inatçı rakibi olarak dini görmektedir. Zira insanlar, yani dindar olan insanlar, tanrının isteklerinin davranışlarda belirleyici olması gerektiğini savunurlar. Bu düşünceye göre iyi ya da kötüyü belirleyen de tanrının buyrukları, onun istedikleridir. Bu, ahlakın dini ilkelere göre temellendirilmesi anlamına gelmektedir. Ahlakın din ile temellendirilmesi, hukukun da aynı temellere dayanmasına imkan vermektedir. Bu durumda kendi dini yani ahlaki ilkeleriyle yaşamak isteyen bireyler, bunun tüm toplum için geçerli olması gerektiğini düşünebilirler. Üstelik bu bakış, fayda ilkesiyle de çelişir gözükmemektedir. Zira dindar olan insanlar, tanrının onaylamadığı davranışların çok büyük miktarda fiziksel haz içerdiğini düşünürler. Bu demektir ki dindar olan kişiler de aslında çok büyük haz içeren edimlerin toplumun bazı kesimlerine zarar vereceğinin ya da diğerlerinin haz alanına tacizde bulunacağının farkındadır. Bu akıl yürütmeye/inanç sistemine göre tanrı insanların mutluluğunu istemektedir ve çok büyük hazların olması kişilerin vicdanlarını yaralar. Dine uygun yaşamak isteyen bireylerin bu düşünceleri Bentham'ın fayda teorisiyle, insanların mutlu olma isteğiyle aynı amaca sahip olsa da bu iki görüş bir noktada birbirinden ayrılmakta ve bu nokta Bentham'ın, dine karşı çıkışına sebep olmaktadır. Bentham, dine dayalı teorilerin bu teoriyi genişletmek istediklerini düşünür. Dindarlar, toplumda yaşayan herkesin aynı ilkelere göre davranması gerektiği talebinde bulunurlar. Zira onların inançları bunu gerektirir. Teolojinin perspektifinden bakıldığında, dinin yaşam alanının tümüne nüfuz etmesi, daha ahlaklı bir toplum oluşmasına neden olacağı için din, hem insan davranışlarını hem de hukuku yönetmelidir. Ancak Bentham, böyle bir teorisin bireysellikleri zedelediğini düşünür. Zira herkes aynı inanca sahip olmak zorunda değildir. Din, toplum içinde var olabilecek inançsızlara karşı bir düşmanlık geliştirilmesine neden olmaktadır. O halde sanıldığı gibi aksine din, birleştirici değil, ayırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden dine dayalı ilkeler topluma daha ahlaklı bir

düzen değil daha çatışmacı bir kargaşa sunar. Ona göre bu, antipatinin dilidir.¹³⁶ Fayda teorisi ise antipatinin değil hazların, ilgilerin dilidir. O halde din, bir toplum için faydalı değildir, hatta zararlıdır. Din, toplumsal hayatta ortaklaştırıcı bir etken olamaz; çünkü din, ortak fayda cephesinden bakıldığında işlevsiz durumdadır. Bu nedenle dinin toplum için temel ve kurucu bir etken olarak ortaya konulmasına gerek yoktur. Ortodoks dini inançlara sahip olan bireyler, bunun dışında kalan her türden dini oluşuma karşı kin beslerler ve onları kendi inançları için bir tür tehdit olarak algılarlar.

Bentham'ın, din konusunu sisteminden uzak tutmasının tek nedeni onun faydasız ya da zararlı olması değildir. Onun bilgi teorisinde gördüğümüz gibi o tanrıyı algılayamayan gerçek varlıklar kategorisine yerleştirmiştir.¹³⁷ Kimse tanrıyı algılayamamıştır ve kimse onunla ilgili bir bilgi sahibi olduğunu iddia edemez. Bu yüzden tanrının erdemlerinden bahsetmek saçmalamaktan başka bir şey değildir. Bentham, insan eylemlerinde deneyimlerin en önemli belirleyici faktör olduğunu savunmaktadır. Onun deneyime verdiği önem o kadar fazladır ki, gerek haz ilkesi gerekse din hakkındaki görüşleri deneyimin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle ne haz ilkesi ne de dinin işlevsiz ve zararlı olduğu düşüncesi apriori bir nitelik taşımamaktadır.

Bentham'a göre bizler, dinin vaaz ettiği yani yaşamadığımız bir geçmiş ve yaşayamayacağımız bir gelecekle ilgili, haz ve acıları bilemeyiz; zira bunlar bizim deneyimlerimize bütünüyle kapalıdır.¹³⁸ Bilimsel olmayan ve deneyimden bağımsız olan din, toplumsal ve politik sorunları çözme konusunda yetersizdir. Oysa bilimsel nitelik taşıyan fayda ilkesi çözüm üretmektedir. Toplumu bir arada tutan şey hukuk olduğundan, dinin ahlak yoluyla toplumu bir arada tutması gereksiz hale gelmektedir. Hukuk ise ahlaki ve politik yükümlülüklerimizi belirleyen ölçülebilir, hesaplanabilir hazları temel almaktadır. Zira Bentham'a göre, hem biyolojik hem de psikolojik olarak eylemlerimizde temel aldığımız hazlar, fayda ilkesi uyarınca bilimsel bir nitelik kazanmıştır ve hazza yönelme durumu, ahlaki yükümlülüklerde de zorunluluk halini almıştır. Ortak ahlaki ve politik yükümlülüklerin tesisi için ise temel alınacak olan şey,

¹³⁶ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 15

¹³⁷ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 17

¹³⁸ Delos Mckown, *Behold the Antichrist*, Prometheus Books, 2004: 54

ortak faydaya eşitlenen ortak hazlar olacaktır. Bu toplumun hakikati demek olan ortak faydanın uzlaşımsal bir karakter taşıdığı anlamına gelir. O halde “hakikati” “uzlaşımsal” kılmakla, Bentham, bireyden önce gelen her türlü (ontolojik, etik) metafizik ilkeyi reddetmektedir.

Peki, bu durumda ortak faydanın kapsamına neler girmektedir ? Bu sorunun yanıtı deneyimin emprizm lehine sınırlandırılması olacaktır. Nitekim Bentham, bilimsel kılınmış fayda ilkesi ile toplumsal sorunların çözüme kavuşturulabileceğini savunmaktadır. Oysa her türlü bilimsellikten ve deneyimden bağımsız olan din, söz konusu problemleri çözme konusunda bireylere ve topluma bir fayda sağlamayacaktır. Bentham, bizlerin, dinin sözünü ettiği gelecekle ilgili olan haz ve acıları bilemeyeceğimizi; çünkü bunların bizim deneyimlerimize açık olmadığını söylemektedir. Bu demektir ki dinin sözünü ettiği deneyimler, emprizmle uyuşmadığı için Bentham’ın felsefesinden -temel yapı taşı olma anlamında- kovulmuş durumdadır. Dinin işlevsiz ve zararlı olması, bu epistemolojik güçlük yanında Benthamcı sistem için ikinci dereceden bir öneme sahiptir. Ancak unutulmamalıdır ki, Bentham’ın epistemolojisinin temel işlevi onun yapılmasını istediği hukuksal ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmenin en uygun aracı olmasıdır. Kısaca ifade edersek tamamen özel alana terk edilmiş olan din, söz konusu bilimsel hesaplamalara dayandırılan bir toplumun kurucu unsuru olmaktan uzaktır. Dinin özel alana hapsedilmesi, Bentham’ın radikalizminin bir göstergesidir ve dine dayanan muhafazakarlığa karşı bir meydan okumadır.

Faydacı öğretiyi bir kenara bıraktığımızda dinin, muhafazakârlar tarafından önem verilen ve saygı duyulan kurumların başında geldiğini görürüz. Din, bireysel değil, aynı zamanda toplumsal işlevleri olan bir kurallar bütünüdür; zira toplumun bütünlüğüne ve bir arada uyum içinde yaşamaya katkıda bulunur. O yüzden din, toplum tarafından korunmalı, gözetilmelidir. Yukarıdaki betimleme göstermektedir ki, Bentham dini faydasız bularak sistemin dışına atmakla, din eleştirisi üzerinden muhafazakârlığa da cephe almış olmaktadır. Bu durum, içinde yaşadığı dönemin Britanya’sının ve Avrupa’nın koşulları göz önüne alındığında, daha açık ve anlaşılır hale gelmektedir. Zira muhafazakârlık değişime direnmede dini bir dayanak noktası olarak almıştır. O

halde din, ilerlemeye ket vurmaktadır. Bu ise Bentham'ın, çağın ruhuna ilişkin olarak yaptığı tespiti, yani ilerlemeye aykırılığıdır.

Nitekim muhafazakârlığın tarihine bakıldığında, onun, dinsel ve monarşiyi temel alan bir anlayışla iç içe geçtiği ve aydınlanmanın radikal din karşıtlığına bir tepki olarak boy gösterdiği kolaylıkla görülebilir. Muhafazakârlık, moral, politik ve hukuki bakımdan mevcut durumun olduğu gibi korunması şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım doğrultusunda, liberalizm ve muhafazakârlığın kıyaslaması yapılacak olursa, muhafazakârlığın doğruluğu deneyimle sabit olan bir sistemin sürdürülmesi çabası olduğu söylenebilir. Liberalizm ise, muhafazakâr ideolojinin tersine, dinamizme yeniliğe ve deneyime açık olduğundan, statükonun radikal eleştirisi ve değişimini temel alır. Liberalizm, değişimi temel alan ve pratiğe yönelik akli rehber edinirken muhafazakârlık akla karşı dini savunmaktadır. Muhafazakâr düşünürler, yasaların egemenliğini savunup bundan, yasaların değişmemesini/değiştirilmemesini anlarken Bentham, bunun yerine koymak istediği hukukun üstünlüğü paradigmasından, yeni ve bilimsel hukukun yaşama geçirilmesini anlamaktadır.

Muhafazakârlık bireyci değil toplumcu bir anlayıştır. Bireyden önce aile, toplum gibi kavramlar önemlidir. Bentham için ise aile, toplum gibi kurumlar sadece bireylerin mutluluğunun daha yüksek seviyede olabilmesi için gereklidir. Çünkü temel ilke bireydir. Zira aile ve toplum gibi kurumlar, muhafazakârların savladığının tersine, kendinde birer değer değildirler. Bentham için, bu kurumların bireylere fayda vermedikleri durumlarda yanlış giden bir şeyler var demektir ve bireyler bu yanlışlığı akıllarıyla çözmek, yani mevcut durumu ve kurumu kendilerine fayda sağlayacak bir şekle dönüştürmek zorundadırlar. Bu demektir ki, aile, toplum ve politik yapı sadece bireye faydalı olduğu sürece ve faydalı olduğu oranda değerlidirler; bu kurumların birey için birer araç oldukları, araçsal değere sahip varlıklar oldukları anlamına gelir. Burada ise her şey dünyevidir ve kutsal olana yer yoktur.

Bentham'ın, şimdiye kadar din konusuyla ilgili tasvir etmiş olduğumuz görüşleri onun, toplumsal yaşamı ne kadar sistemli, nesnel ölçütlerle donatılmış olarak tasarladığını açıkça ortaya koymaktadır. O, bir toplumda en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğunun sağlanması gerektiği ile ilgili mottosunun, ancak ahlak bilimi ve

bunu temel alan bir hukuk ile gerçekleştirebileceğini düşünmektedir. Buna giden yol ise, kapsamlı ve radikal bir hukuk reformundan geçmektedir.

O halde haz ilkesinin yaşama geçirilmesi, ahlakın bilim olabilmesi, bilimsel olarak hesaplanabilen bir ortak faydaya ulaşılabilmesi için, din değil, sağlam, kesin ve bilime dayanan hukuk ve yasalar gereklidir. Buraya değin yaptığımız betimleme onun dini ve muhafazakârlığı dışladığını göstermektedir. Hukukun üstünlüğünü temel alan Bentham yasaların nasıl yapılacağını bilimsel yöntem ile belirlemiş; bununla birlikte salt hukukun ve egemen gücün yurttaşları itaate mecbur kılmakta yetersiz kalacağını da hesaplamıştır. Oysa dinde hukukun üstünlüğü olamayacağı için dinin itaati sağlaması da mümkün gözükmemektedir. Zira Bentham, bireye önsel herhangi bir otoritenin eninde sonunda bireysel ihtiyaçları karşılayamaması nedeniyle çözüleceğini düşünmektedir. O halde bireyi yok sayan bir politik düzen, bu otoritenin kaynağı ne olursa olsun sadece birey haklarını gaspetmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzene de zarar verir. Bu durumda görülecektir ki bireye dışsal bütün otoriter düzen ve sistemler aslında irrasyoneldir. Bu noktada Bentham, Tocqueville'in görüşlerini de onaylamayacaktır.

Liberal düşünürlerden Tocqueville, devlete itaati sağlamak için dini öne sürmektedir. Bentham ise, itaati yukarıda betimlediğimiz anlayıştan hareketle çözmeye çalışmaktadır. O, bireylerin toplum sayesinde elde edeceklerini düşündükleri fayda ilkesinin, devlete itaati de sağlayacağını düşünmektedir. Fayda ilkesi sayesinde her birey, bu sistemden bazı çıkarlar elde edecek ve mutlu olacaktır. Bu mutluluk ise bireyleri devlete karşı itaatkâr kılacaktır. Bentham'a göre faydacılığın sağladığı itaat, otoriteyle sağlanan itaatten daha etkili olacaktır; çünkü fayda ilkesi doğrudan bireylerin çıkarlarına denk düşmektedir. Çıkarlarına hitap edilmesinden dolayı mutlu olan bireyde, bu durum, politik yapıya karşı sorumluluk bilinci oluşturacaktır. O halde bu noktada itaatin sağlanması için dine ihtiyaç yoktur. Zira Bentham'ın sisteminde, fayda ilkesi itaati zaten sağlayacaktır. Bentham, hukuki olanın salt ahlaki ya da dini olandan daha kuvvetli ve zorlayıcı olduğunu düşünmektedir. Zira çok az sayıda insan cehennem gazabından korkarken, insanların tümü adli sistemin bir tezahürü olarak cezalandırmadan ve darağacından korkar. Demek ki, insan eliyle oluşturulmuş olan kural ve yasalar dinin etkisinden daha güçlüdür; çünkü bunların tümü somut şeylerdir.

Görüldüğü üzere Bentham, hazları temel alan fayda ilkesini bilimsel kılarak itaati ve toplumsal barışı tesis etme konusunda ciddi bir kazanım elde etmektedir. Fayda ilkesinin nesnel ve ölçülebilir kılınması ile itaat ve kamusal iyi gibi konular görecelikten arındırılıp kolayca hesaplanabilir ve uzlaşılabilir konulara dönüşmüştür. Kısaca ifade edersek Bentham'a göre din, bilimsellikten ve deneyimden yoksun olduğu için, yani hesaplanamaz, ölçülemez ve deneylenemez olduğu için hukukun içinde yer alamaz.

Bentham'ın, bu düşünceleri onun dini toplumsal alandan dışlamasına sebep olmaktadır. Bentham, ölmeden önce vücudunu kurulmasında payının olduğu University College'a bağışlamıştır. Bu okulun özelliği, kurallarındadır. College'da Oxford ve Cambridge'de henüz sürdürülmekte olan dinsel sınavlar olmayacaktır.¹³⁹

Peki, bireylerin dini inanışları olmayacak mıdır ? Onların bir dine inanıyor olmaları topluma zarar getiriyorsa inançlar yasaklanacak mıdır ? Bentham'ın faydacılığı zarardan kaçmayı emrettiğine göre dinden de kaçılacak mıdır ? Yukarıda da belirttiğimiz gibi Bentham, dine değil, dinin alanının sınırlarının genişletilmesine karşı çıkmaktadır. Zira o, dinin bireysel yaşamdan söküp atılamayacağını farkında olacak kadar realisttir. O halde Bentham'ın dinin konumu ile ilgili görüşleri onun legalist ve realist olma perspektifinden hareketle şekillenmektedir. Ona göre tanrının insan algısına yetişemeyen bir çeşit varoluşu olabilir. Ayrıca fizik dünyada neyin var olduğuyla ilgili bir ifade, neyin var olması gerektiğiyle ilgili bir ifadeden ayrı olamaz. Bu yüzden inanç çok önemlidir.¹⁴⁰ Sonuç olarak Bentham'ın, legalist yönü, dini ve tanrıyı teorisinden dışlarken onun realist yönü, dinin ve dini özgürlüklerin gereğinin farkındadır.

Bu ayırımdan hareketle Bentham, dinin toplumdaki yeri ile ilgili dengeyi özel alan ve kamusal alan ayrımı yaparak sağlamaya çalışmaktadır. O, dini inanışlar ve pratiklerle ilgili olarak, bu alanın insanların özel alanlarıyla sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Dini inanışlar ve pratikler, bireylerin özel alanında birçok özgürlüklere sahip olmalıdır. Bireyler, özgür bir şekilde kendi inançlarına uygun hareket edebilir olmalıdırlar. Ancak bu özgürlük, başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde bitmek durumundadır. Başka bir deyişle diğer bireyler farklı inanç sistemlerine mensup

¹³⁹ Frederick Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, Çev: Deniz Canefe, İdeaYayınları, 2000: 13

¹⁴⁰ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 18

olduklarında ya da inançsız olduklarında, bu durum inanç özgürlüğünden hareketle müdahale edilebilecek bir durum değildir. Bentham'ın dini, bireylerin özel alanıyla sınırlaması, Hobbes'la uyum içindedir. Zira Hobbes'un sisteminde, kamusal tapınma yasayla engellenmektedir. O halde Bentham'ın, dinle ilgili görüşleri, onun inanç özgürlüğü ile ilgili düşüncelerini etkilemez. O, insanların cinsellik ve din ile ilgili her türlü reforma düşman kesilip kin beslemelerine karşı eleştirel bir tavır takınmaktadır. O, alışılmışın dışında, ortodoks olmayan dini inanış ve pratiklere yapılacak her türlü müdahaleye karşıdır.¹⁴¹ Zira bu türden özgürlüklerin toplum içinde yaşanabiliyor olması, genel mutluluğu, toplumun faydasını arttırmaktadır. O halde toplum içindeki bireyler, hem kendi inançlarıyla ilgili etkinlikleri istedikleri gibi yapabilmeli hem de herhangi bir dine inanmayan bireyler toplumun diğer bireyleri tarafından dışlanmadan yaşayabilmelidirler. Çünkü bu türden özgürlükler en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutlu olma amacını besleyecek türden özgürlüklerdir. Bu demektir ki, din, toplumsal bir temel olarak ele alındığında işlevsiz hatta zararlı olurken, özel alanlarında bireylere fayda sağlayan, onlara mutluluk/fayda getiren bir faktördür. Dinlerini yaşamanın özgürlüğü içinde olan bireyler, kısıtlanmanın getirdiği duygulardan da uzak olacaklardır. Bu, düşünce özgürlüğünün bir parçası olarak da tanımlanabilir. Unutulmamalıdır ki, bu türden özgürlüklerin, toplumsal fayda açısından daha olumlu olduğu deneyimle kanıtlandıkça, farklı inanç ve eylemlerin zorlama ve baskı altında tutulmaları haksızlık olarak görülmeye başlanacaktır.¹⁴²

Bentham, dinin özel alanda kalması gerektiğini belirtirken, din adamlarının bireylerin düşüncelerinde kanaat önderliği yaptıklarını da kabul eder. Bundan dolayı dini temsilcilerin davranışlarına diğer bireylerden daha fazla dikkat etmeleri gerektiğini salık verir. Zira bu insanların diğer insanlar üzerindeki etkisi, onların ahlaklarını aşağıya çekmeye yetecek güçtedir.¹⁴³ Ancak bütün politik düzeni baştan aşağıya din adamları sağlayamaz, ayrıca hukuksal ilkelerin tamamı da dinden beslenemez. Böylece Bentham, din ve inanç özgürlüğünü garanti altına alırken aynı zamanda yasaları da dinsel, ahlaki ve otoriter içeriğinden de soyutlamak istemekte ve bunu da inancın, toplumdaki

¹⁴¹ Steintrager, *Bentham*, s: 30-46

¹⁴² John Burry; *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, Çev: Durul Bartu, Erdini Yayınları, 1978: 221-222

¹⁴³ Bentham, *Principles of Legislation*, s:124

etkilerini, seküler bir biçimde konumlandırarak ölçüde yaşama geçirilmesini talep etmekle sağlamaktadır.

2. BÖLÜM

BİLİMSEL AHLAKTAN BİLİMSEL HUKUKA: BENTHAM'IN HUKUK FELSEFESİ

A.YAŞADIĞI DÖNEMDE HUKUKUN TEMEL SORUNU OLARAK YÖNTEM SORUNU

Bizim tüm hukuk kurumumuz, katışıksız bir yozlaşma yığınıdır.¹⁴⁴

Bu noktaya kadar Bentham'ın teorisinin hemen her aşamasında hesaplamayı, hesap makinelerini gördük. Bireyler zihinlerini kendi hazları için birer hesap makinesine dönüştürmüşlerdir. Bu makine, kişilerin kendi hazlarını hesaplariken, aynı zamanda dahil oldukları toplumun hazlarını/faydasını da hesaplamaktadır. Hesap makinesinin işleyişini, yani bireylerin davranışlarını yönlendiren ve ona yasalar yoluyla birtakım ilkeler getiren kurum ise, politik yapı ve yöneticilerdir. Zira politik yapı, modern tanımıyla devlet, oluşturduğu yasalarla topluma bazı kurallar getirecektir. O halde, düzenli, sistemli bir toplum tesis etmeye çalışan Bentham için, bireylere yön veren yasalar, yasaların yapılışı, yasaları yapan kişiler ve yasalara uymayan kişilerin durumunun ne olacağı onun sisteminde çok önemlidir. Zira bu sayede toplumsal bağ tesis edilecektir. Bu durumda Bentham'ın önerdiği temel ilke, yöneticilerin de zihinlerini tek tek bireyler gibi hesap makinesi olarak kullanarak toplum lehine yasalar oluşturmalarıdır. Bu yasalara uygun hesaplama yapmayan ve yasaya uygun davranmayan bireyler de bu davranışlarının karşılığını ceza yoluyla alacaklardır.

Bentham, hem hukuka hem de hukuk dışı davranışların değerlendirilmesi olan cezalara geniş kapsamlı yer ayırmaktadır. Onun eserlerinde politika, hukuk, ortak fayda ve ceza, birbirleri ile bağlantılı olarak iç içe işlenmektedir. Bunun nedeni onun akıl

¹⁴⁴ MacCunn, *Six Radikal Thinkers*,s: 9

yürütmesidir. O, teorisinde doğrusal bir çizgi üzerine önce bireysel ve toplumsal faydayı, arkasından hukuku ve hukukun yapıcısı olan politik yapıyı, yani hükümeti ve parlamentoyu son olarak da cezalandırma sistemini yerleştirmektedir. Ancak bu yerleştirme ona göre bu şekilde doğrusal olarak sonlanmamaktadır. Bu aslında tekrar faydaya dönen, faydayla sonuçlanan bir döngüdür.

Peki bu döngüde yer alan kavramların işleyişinin nasıl olması gerekmektedir ? Bentham'ın, toplumun tüm katmanlarını ve kurumlarını bir hesap makinesine dönüştürme isteğinin nedeni nedir ? Çalışmamızın geçtiğimiz bölümlerinde belirttiğimiz gibi onun asıl amacı, bireylerin davranışlarına yön veren en önemli kurum olan hukukun nesnel bir karakter kazanmasıdır. Bu ise, hesap makinelerinden oluşan toplumun hukuk sisteminin, bir bilim olması ile mümkündür. O halde, hukukun bilim yapılması ile toplumun ve bireylerin neler kazanacağını incelemek gerekmektedir. Gerçekte Bentham'a göre, hukukun bilim olması topluma kazançlar sağlasa da asıl önemli husus, bilim olan hukukla toplumun kaybedeceği şeylerin azalacak olmasıdır. Bentham'ın, doğal hak teorilerine ve doğal hukuka karşı çıktığını önceki bölümlerimizde belirtmiştik. Bentham, hukukun kaynağını doğal haklara dayandırmamanın handikaplarının farkındadır. Zira hukukun kaynağı olarak doğal hakların temel alınmaması, bu hukukun egemen gücün elinde onun istediği keyfilikte şekilleneceği anlamına gelmektedir. Bu durumda ise üstün egemen gücün, hukuku, kendi çıkarları yönünde belirleme eğilimi kaçınılmaz olacaktır.

O halde bir bilim olması sayesinde hukuk, herkes tarafından aynı ölçütlerle ölçülebilir, herkese eşit mesafede duran ve kurallarını dayatan, kayırmaların ve çıkar çatışmaların barınamayacağı bir yapı olacaktır. Ona göre nasıl ki doğa, fizik yasaları ile açıklanıyorsa, insanın doğası da iki temel itki olan haz ve acıyla açıklanmaktadır. Bu durumda hukuk da haz ve acı kavramları ve bunların ilk bölümde belirttiğimiz türden bir hesaplamasıyla, matematiksel bir hesaplamayla açıklanmalıdır. Bilim, bir konudaki olguların tanımlanarak olgular arasında nedensellik ilişkisi kurup, bu ilişkileri teori olarak sunma yoluyla yasalara ulaşma yolu olduğuna göre, hukuk da kendi kurallarına aynı yöntemle ulaşmalıdır. Bilim tanımını Bentham'ın sistemine uyguladığımızda bu, bilimin nesnesi üzerinde kurduğu denetimin insan üzerinde de kurulması anlamına

gelmektedir. Bu noktada Bentham'ın hukuku doğal haklara dayandırmama amacı ve nedeni ortaya çıkmaktadır. Zira doğal hak teorilerinde toplumun sınırları ve işlevi insanın haz peşinde koşmasını buyuran doğal ödevine¹⁴⁵ değil doğal hakkına göre tanımlanmaktadır. Bu durumdaysa devletin işlevi erdemli bir hayat yaratmak ya da insanları bu yöne doğru yönlendirmek değil, herkesin doğal hakkını korumaktır.¹⁴⁶ Ancak sadece bireylerin haklarının korunmasına dayalı bir yapı, Bentham'ın, bilimsel hukukla dönüştürmeye çalıştığı toplum için uygun ve yeterli değildir. Zira onun amacı, ilerleyen bölümlerde Panopticonla beraber göreceğimiz bir çeşit denetim altında tutulan, dönüştürülen, ahlaklı üyelerden oluşan bir toplum üretmektir. Böyle bir toplum güvenliğinin sağlandığı ve herkesin içinde eşit olarak yaşadığı bir tür ahlak anlayışı çerçevesinde biçimlenen bir toplum olacaktır. Bu demektir ki ahlak ve hukukun bilim olması, Bentham'a, sadece nesnellik ifade etmemektir. Bilim, Bentham için, aynı zamanda bir denetleme ve dönüştürme projesi için bir araçtır. Şimdi konumuz, Bentham'ın bunu nasıl başaracağıdır.

Peki, Bentham'ın, önce morali ardından hukuku bir bilime dönüştürme isteği toplumun zararının azalması ve faydası ile sonuçlanacaksa bu, onun döneminde mevcut hukuk kuralları ile mümkün değil midir ? Bu bölümde ilk önce Bentham'ın, yukarıdaki soruya cevap verirken tespit ettiği sorunları, daha sonra da tespit edilen sorunlara getirdiği çözüm önerisini incelemeyi düşünmekteyiz.

Bentham, yaşadığı dönemde hukukun işleyişinden rahatsızdır. 19. yüzyıl İngiltere'nin göç nedeniyle nüfusunun hızla arttığı, Endüstri Devriminin sebep olduğu işsizliğin ve fakirliğin yüksek oranda seyrettiği bir dönemdir. Bu durum, evsizlerin sokaklarda yaşadığı, ceset ve organ gaspının toplumsal güvenliği sarstığı, bir durumdur. Bu durumda, toplum hukuka çok ihtiyaç duyulan bir dönemden geçmektedir. Hukuktaki mevcut uygulamalar ise toplumun güvenliği konusunda yetersiz kalmaktadır. O halde Bentham'ın, felsefesinde ifade ettiği şekilde; bireylerin güven içinde yaşadığı, ortak faydanın gözetildiği bir toplumun, mevcut hukuk uygulamaları ile inşa edilmesi mümkün değildir.

¹⁴⁵ Jeremy Bentham, *Deontology*, Kessinger Publishing, s:227

¹⁴⁶ Leo Strauss, *Doğal Hak ve Tarih*, Çev: M, Erşen, P, Onur, Say Yayınları, 2011: 213

Bentham, eserlerinde, yönetimin, yasamanın ve hukuki gücün doğasını belirlemeye çalışmaktadır.¹⁴⁷ Zira o, mevcut İngiliz hukuk sistemindeki köhneliği ve bu sistemin işlevsizliğini oldukça iyi gözlemlemektedir. Ona göre, bu işlevsizlik, hem bireyler için faydasızdır hem de onların, çevrelerindeki sorunlara karşı duyarsız olmalarına neden olmaktadır. Bentham’a göre, bireyler zaten modern antropolojinin tanımına uygun olarak tutkulu hayvanlar olarak yaşamaktadır. Atomize ve ayırıştırıcı doğalara sahip bireylerin birbirlerine karşı kendiliklerinden geliştirdikleri bir ortak bağlarının olmaması da mevcut durumun kötü olmasına sebep vermektedir. Bireyler, endüstri devriminden önce var olan birebir ilişki zeminlerini, iş yaşamlarındaki usta çırak ilişkilerini kaybetmişlerdir. Devrimin de etkisiyle merkezde varolan iş imkanlarının artması göçe neden olmuştur ve merkezde yaşayan insan sayısı fazlalaşmış, ancak bunların barınabilecekleri bina sayısı yetersiz kalmıştır. Bu durumda zaten monad olan bireyler, iyiden iyiye tutkularıyla, güdüleriyle davranmak zorunda kalmışlardır. Zira fakirlik, evsizlik ve salgınlar aynı zamanda gaspı körüklemiştir. O halde bireyleri bu durumdan kurtarmak, yalnızca yeni bir hukuk sistemi ile mümkün olabilecektir. Ancak bu hukuk, tıpkı onun ahlak anlayışındaki haz ve acının hesaplanması gibi hesaba dayalı olmalı, herkese açık ve kullanışlı bir yöntemi bulunmalıdır. Zira ona göre “hukuk metinleri” ile “uygulanan hukuk” (adli pratikler) ve onunla da “toplumsal düzeydeki hukuk” (kamunun zihnindeki hukuk) arasında kopukluk vardır. Bentham, yaşadığı dönemin İngiltere’indeki hukuk adamını; doğruyu ve yanlış ayırma yeteneğinden yoksun, dar görüşlü, yersiz korkulara kapılmaya yatkın, akla ve kamu yararına karşı sağır, çıkar ve erke boyun eğici olarak tanımlamaktadır.

Bütün bu koşullar altında Bentham, erke boyun eğen bir politik yapının yasa koymada da erke boyun egeceğini, bunun ise tüm toplum faydasından ziyade bazı güçlerin faydasıyla sonuçlanacağını düşünür. Peki, yukarıda genel hatlarıyla bahsettiğimiz sözkonusu yasalardaki uygunsuzluk, köhnelik, topluma hitap edememe gibi özelliklerle Bentham ne demek istemektedir ? Bunu anlamak için onun politik yapı ve hukukta gördüğü yanlışları örneklerle incelememiz gerekmektedir.

¹⁴⁷ Steintrager, *Bentham*, s: 49

Bentham'ın, metodundaki öncelikle yanlış olanın tespit edilmesi, Descartes'ın özne olarak benliği kurması ile benzerdir. Çözümleyici bir biçimde doğru olmayanın elenmesini gerektiren bu işleyişe, Bentham'ın, hukuk biliminin esaslarını belirleme yönteminde de rastlayabiliriz.

Bentham'a göre, İngiliz yasaları iki ana dala ayrılmaktadır. Bu dallardan ilki, yazılı yasalardır. Diğer dal ise genel- yazısız yasalardır. Bunlara gelenek adı verilir ve gelenekler, ona göre topluma zaten adapte olmuş durumlardan ortaya çıkan yasalardır. Aslında Bentham'ın, geleneklerle çok sorunu yoktur. O daha ziyade yazılı yasalardaki aksaklıklarla ilgilenmektedir. Zira gelenekler toplumun özel alanına ait bölgenin yasalarıdır.¹⁴⁸ Ancak buradan Bentham'ın, tüm geleneklere hoşgörüyü yaklaştığı gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Tam tersi Bentham, toplum faydasını zedeleyen kimi geleneklerden bilimsel ilerleme adına uzaklaşılması gerektiğini düşünür. Bentham'ın onayladığı gelenekler, sadece bireylerin moral alanlarında kalan, diğer toplum fertlerini etkilemeyen ya da onlara zarar vermeyen geleneklerdir. Buradan anlamamız gereken Bentham'ın, özel alan- kamusal alan ayrımında farklı değerlerin rol oynadığıdır. Topluma zarar vermeme koşuluyla uyulan bir gelenek özel alanda kalır ve ortak faydayı etkilemez. Ancak kimi gelenekler ortak faydayı da etkiler ve kamusal alanda görünür olur. Kısacası Bentham'ın gelenekçiliği, onun ortak kabullere verdiği önemden gelir. Gelenek, liberal etosu temsil edecek düzeyde tözsel bir karakter taşımaz; aksine işlevsel bir boyutu olan ve sadece işe yaradığı ölçüde geçerli olan, pragmatik değeri dışında kalıcı bir toplumsal değeri olmayan alışkanlıklardan ibarettir. Ortak faydaya zarar veren gelenekler de bulunabilir; bu durumda söz konusu geleneğin toplum faydası uğruna reddedilmesi gerekir. Bentham'ın, gerçek ilgisi yazılı yasalarla ilgilidir. Onun yazılı yasalara dair eleştirileri beş ana başlık altında ele alınabilir.

1- Sinister İlgisi: Bentham, “sinister ilgisi”¹⁴⁹ kavramına kendi karşılaştığı bir sorun üzerinden ulaşmıştır. Sinister ilgisi, kelime anlamı olarak tekin olmayan ilgi anlamına gelmektedir. Bentham'ın, tüm teorisini bireylerin ilgileri ve

¹⁴⁸ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 5

¹⁴⁹ Bentham sinister ilgisini “kötü” anlamında kullanmaktadır

kimi ilgilerin kısıtlanması gerektiği üzerine oluşturduğunu bilmekteyiz. O halde onun sinister ilgisi adını verdiği ilgi çeşidi, toplumun faydasına ya da zararına olabilecek bir ilgidir. Peki, sinister ilgisi nedir ?

Bentham, daha sonra özelliklerine değineceğimiz, Panopticon olarak adlandırılan, yasalara uymayan bireylerin cezalarını çekecekleri bir cezaevi tasarlamıştır. Ona göre bu mükemmellikteki bir mimari yapıyla kurgulanmış bir cezaevi sayesinde toplum yüksek oranda suçluları hayırlı bireyler olarak geri kazanacaktır. Bu fikirlerini Bentham, Parlamente'ya da iletmiştir ve söz konusu cezaevinin yapımı konusunda buradan izin almayı başarmıştır. Burası özel olarak işletilecektir ve işletmeciliğini de Bentham yapacaktır. Ancak parlamento bu cezaevinin inşasını kabul etmiş olsa da mevcut yönetim, bu inşaatın yapımını bloke etmiştir. Oysa Bentham, bu fikrini hayata geçirebilmek için çok miktarda para ve zaman harcamıştır. Söz konusu blokajın nedenini araştırdığında Bentham, Panopticon'un kurulacağı yerde zengin ve aristokrat bir ailenin arazilerinin olduğunu öğrenir. Bu arazilerin çevresine inşa edilecek bir cezaevi ise bu arazilerin değerini düşürecektir. Bunu öğrendiğinde Bentham, yönetimde bulunan kişilerin bu aileyle ilişkisini ve bu ailenin gücü sayesinde onların çıkarına olacak bir kararla inşaatın bloke edilmiş olduğunu anlamış olur. İşte bu duruma Bentham, sinister etkisi/ilgisi adını vermiştir.¹⁵⁰ Politik yapının dolayısıyla hukukun ona göre yürekler acısı olma nedeni bu ilgidir. Ona göre parlamentonun favori olan ve olmayan edimlerle ilişkisini sinister ilgisi belirlemiştir. Bentham, sinister ilgisinin farkına vardığı tarihlerde zaten pek çok kurumu eleştirmektedir. Ancak bu ilgi onu daha şiddetli bir hukuk savunucusu haline getirmiştir. Zira ona göre Panopticon tüm toplumun doğru bir şekilde yapılanması için faydalı iken, bunun inşasının engellenmesi sadece söz konusu aileye fayda getirecektir. Bentham, bunun nedeninin hukukun herkes için aynı işlememesi, bir bilim kesinliğine sahip olmaması olduğunu söyler. Zira bilim, bir doğruyu temel almaktadır, kişisel doğru, ilgi ya da çıkarları değil. İşte bu bilimin temel alacağı doğru, toplumun doğrusu yani faydası olacaktır. O halde hukuka getirecek kıstaslar, bu türden kayırmaların, sinister ilgilerinin önüne geçebilecektir.

¹⁵⁰ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 110

Bentham'ın hesaplamasına uyarladığımızda; bu, sadece 10 kişilik bir aileye 10 birim mutluluk, fayda sağlayacaktır. Bu, toplamda 100 birimlik¹⁵¹ bir faydadır. Oysa Panopticon, 1000 kişilik bir topluma 10 birim mutluluk, fayda sağlayacaktır. Bu ise, 10000 birimlik bir faydadır. 10000 sayısı 100 sayısından büyük olduğuna göre tercih edilmesi gereken Panopticon'un öngörülen ve hesapla ispatlanan faydasıdır.¹⁵² İşte söz konusu doğru tercihin sağlanması, ancak hukuk yoluyla başarılabilir. Hukukun da aynı bilimsel hesaplama dayanağına dayanması, tüm toplumun faydasını arttıracaktır. Zira hukuk, bu hesaplama ile her zaman yüksek rakamların çıktığı ve hakim olduğu kurallarla toplumu donatacaktır. Elbette ki burada belirli bir tür hesaplama mantığı içerisinde bir tutarlılık arayışı söz konusudur. Başka bir deyişle Bentham'ın düşüncesi içerisinde birim hesabına dayalı olarak katlanarak artacağı düşünülen fayda, toplumsal olayları matematiksel formülasyonlara indirgeyen ve tam da bu nedenle bir kesinlik arayışını yansıtan bir metodoloji içerisinde ölçülüp biçilebilir, hesaplanabilir, kendisine değer biçilebilir ve sayısal olarak tanımlanmış bir rakamsal değeri ifade eder hale gelebilmiştir. Burada Bentham'ın, Kartezyen metodolojiye benzer bir metodolojik tutum sergilediğini görmekteyiz. Öncelikle O, Kartezyen bilim anlayışından devraldığı kesinlik iddiasını kalkülatif aklın işleyişini temellendirmek üzere merkeze koymuştur. Diğer taraftan pozitivist denilebilecek bir ilerlemeci bilim perspektifinden hareketle katlanarak artacağı düşünülen ortak faydanın birim bazında değerini açıklamaya çalışmaktadır. Toplumsal olayları matematiksel bağıntılardaki sonuçların kesinliğine dayalı olarak açıklayan Bentham, çağının sorunlarına, öngörülemez ve güvenilirliği zayıf hukuksal çözümlerin neden olduğu açmazları çözüme kavuşturmak iddiası ile yaklaşmaktadır.

Belirtmek gerekir ki Bentham, sinister ilgisinin hukuktaki tek sorun olduğunu düşünmemektedir. Bunun dışında onun yaşadığı dönemde, İngiltere yasalarında duygusuzca gaddarlık, cezalandırmada ise avcılarda bulunan türden bir vahşilik ve nihayet ölüm cezasının kullanımında tam bir keyfilik vardır.¹⁵³ Oysa Bentham, yönetimin hiçbir şekilde keyfilik içermemesi gerektiğini, cezalandırma dahil tüm adalet

¹⁵¹ çarpım

¹⁵² Sadece formülasyon Bentham'a aittir. Sayılar örnek olarak verilmiştir.

¹⁵³ Steintrager, *Bentham*, s: 31

sisteminin çok sağlam dayanaklar üzerine kurulması gerektiğini savunmaktadır. Sağlam dayanak ise, onun rasyonel kılınması, daha açık bir ifadeyle söylersek, hukukun bilim olması demektir.

2- Teknik düzenleme: Bentham'a göre, tıpkı diğer bilimler gibi hukuk bilimi de ya doğal bir tanzim/düzen ya da teknik bir düzene göre organize edilir. Hukuku doğal düzene göre organize etmek demek, organizasyonun bireyin doğasından hareketle inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Bireylerin doğasına haz isteği ve acıdan kaçınma güdüsünün birer efendi olarak yerleştirildiğini belirtmiştik. Yasalar insanların sahip olduğu bu doğalara göre oluşturulmadıklarında topluma hitap edemez olacaktır. O halde yasalar insan doğasının talimatlarına uymalı yani mutluluğu arttırmalıdır. Bu, doğanın fizik yasalarıyla açıklanmasıyla aynı şeydir. Bireylerin haz ve acı hesabı yapması hukuksal düzenlemelere de uygulanmalıdır. Oysa Bentham'a göre, İngiliz yasaları bu açıdan açık ve tatmin edici özelliklere dayandırılmamıştır. Zira onlar doğal düzenlemeyle ilgili değildir. Tam tersi teknik düzenlemeyle ilgilidir. Teknik düzenleme ise istenen açıklığı sağlamamaktadır. Ayrıca teknik düzenleme bireyler açısından kafa karıştırıcıdır ve onların doğalarını tatmin etmeye yönelik değildir.¹⁵⁴ Oysa yasalar doğal bir düzenleme ile kurgulanmış olsaydı kötü bir yasanın iş görmezliği anlaşılabilirdi. En azından doğal düzenlemeye dayalı yasalar Bentham'a göre, faydayla olan ilişkilerini açığa çıkarır niteliktedirler. Ancak bu, mevcut teknik düzenlemede mümkün değildir. Teknik düzenleme sadece sanatla ve bilimle anlam kazanır. İngiliz yasalarındaysa bilimsel bir düzenleme olmadığı için onun teknik yapısı iş görmez olacak ve anlamsızlaşacaktır. Bentham, aslında tekniğe karşı değildir. Zira onun mükemmel yapı olarak adlandırdığı Panopticon teknik bir yapıdır. Burada vurgulanan, teknik yapıya sahip bir hukukun ancak bilimle anlam kazanacağıdır. Zira salt teknik, yani insan doğasının gerçeğinden bağımsız, ondan soyutlanmış bir teknik iş görmezdir.

3- Dini-kutsi yapı: Bentham'ın, yeni bir hukuk sistemine ilişkin tasarısı, olabildiğince radikaldir. Onun savunduğu politik radikalizm, bireylerin kutsal haklara sahip olduğu anlayışına karşı çıkmasını sağlamaktadır. Yukarıda

¹⁵⁴ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 53

Bentham'ın, gelenekler adını verdiği yazısız yasalara karşı olmadığını belirtmiştik. Ancak Bentham, hukuksal değişimin önünde bir engel olarak gördüğü geleneklere karşı da bir tavır almış; böylece geleneklerin bilimsel hukukun önüne engel olarak çıkmalarını imkânsız hale getirmek istemiştir.¹⁵⁵ Oysa dini yapının otoritesiyle sarmalanmış bir hukuk, bu ilerlemeye ket vuracaktır. O halde gelenekler ancak hukukun bütünlüğünün ve eşitlik ilkesinin önüne geçmezse, Bentham'ın sisteminde yer alabilecektir. Peki, bu durumda toplumun geleneklere ya da dinin emirlerine dayanarak karşı çıktığı bir davranışın durumu ne olacaktır ? Burada ölçüt, bir davranışın geleneklere aykırı olduğu halde toplum üyelerine zarar verip vermediğidir. O halde Bentham'ın sisteminde, bu soru hesaplama yöntemiyle çözüme kavuşacaktır. Örneğin topluma zarar vermeyen bir davranış olan homoseksüellik, sadece geleneklere uymuyor diye yasaklanmamalıdır. Zira bu davranıştan zarar gören bireylerin sayısı, bu davranıştan fayda sağlayanlara oranla daha fazla olamaz. Bentham, yaşadığı çağın özellikle bilimsel alanda büyük gelişmelerin yaşandığı bir çağ olduğunu düşünmektedir. O bilimsel alandaki bu büyük gelişmelere ahlak ve hukukun da eşlik etmesi gerektiğini düşünmektedir. Oysa yaşadığı dönem İngiltere'de mevcut hukuk sisteminin mükemmelliğe doğru ilerlemediği açıktır. Bu ilerlemenin en önemli engeli ise yasaların dini yapıdan ve kutsiyetten sıyrılabilmesidir. Ayrıca Bentham, dinde, hukukta olması gerektiği seviyede saygı ya da korku uyandıracak otoritelerin olmadığını görmüştür.¹⁵⁶

4- Haksız cezalandırma: Bentham, kendi zamanının yanlış işleyen hukuki prosedürlerinden şöyle bir örnek vermektedir: “Bir babanın masum ve suçsuz olan bir oğlu olduğunu düşünelim. Bu çocuk, kendi akrabalarının işlediği bir suçtan dolayı, kendi suçsuzluğuna rağmen bir takım haklarından mahrum bırakılmaktadır.” Söz konusu çocuk, örneğin babasının işlediği bir cinayetten dolayı miras hakkından mahrum bırakılmaktadır. Bu örnek, ilgili yasanın kuruluşundaki yanlış apaçık olarak göstermektedir. İlk olarak Bentham'a göre, bu çocuğun bir takım haklarından artık yararlanamıyor olması, suçsuz birinin cezalandırılması anlamına gelir ve doğru değildir. Zira suç, cezayı hak etmelidir. Oysa bu örnekte

¹⁵⁵ Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s: 4-5

¹⁵⁶ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 60

çocuk suçsuzdur. Ayrıca, mevcut sisteme göre bu cezalandırmaya belli bir noktada son verilmektedir. Suçsuz çocuk, bir süre haklarından mahrum kalmakta sonrasında ise yeniden haklarına kavuşmaktadır. Bu demektir ki suçsuz çocuk, ne tam olarak cezalandırılıyor, ne de tam olarak suçsuz gibi değerlendiriliyor. Eğer mevcut sistemin doğru olduğunu kabul edecek olursak, bu durumda neden cezalandırma tam olarak uygulanmıyor sorusu ortaya çıkmaktadır. Eğer bu sistem doğruysa o zaman, bu tür babaların çocukları ya hemen imha edilmelidir ya da onlar da babalarıyla beraber idam cezası ile cezalandırılmalıdırlar.¹⁵⁷ Oysa suçsuz bir çocuğun cezalandırılmasının haksızlık olduğu açıktır ve mevcut sistem de bu haksızlığa belli bir noktada son vermektedir. O halde ortada bir suç varsa, ya tamamen ceza verilmeli, suç yoksa cezadan tamamen muaf tutulmalıdır. Mevcut sistemin cezalandırmaya bir noktada son veriyor olması, zaten uygulamadaki yanlışlığın göstergesidir. Eğer hukuk sistemi bir bilim gibi hesaplamalar ile işliyor olsaydı, bu örnek türünden hatalar ve mağdurlar İngiliz toplumunda yer almazdı.

Yukarıda ele alınan çocuğun cezalandırılmasıyla ilgili örnek bizlere Bentham'ın felsefesiyle ilgili iki bilgi vermektedir. Bunlardan ilki, Bentham için tarihsel suç ya da soya dayalı imtiyaz devrinin kabul edilemez olduğu; ikinci olarak ise hukuk sisteminin de bu türden saçmalıklarla asla bilimsel olamayacağıdır. Elbette ki burada bilimselliğin nesnellik sorunuyla bağlantılı olduğu vurgulanmalıdır. Adalet, Bentham'ın teorisinde neredeyse nesnellikle aynı şeydir. Haklar, herkese eşit derecede tanınmalı ve herkesin bu haklardan eşit derecede yararlanması sağlanmalıdır. Bu yüzden soydan dolayı cezalandırma mekanizmalarının, bilimsel kılınmak istenen bir hukuk sisteminde yeri olmamalıdır. Zira Bentham, bu yapıların hukuk konusundaki cehaletten kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre kişinin soyu onun cezai ehliyetini ve ona uygulanacak cezai müeyyideyi belirlemez. O, soydan gelen suça olduğu kadar soya dayalı imtiyazlara da karşıdır. Ona göre insanların ataları üzerinden yarışa girişmesi çocukça bir budalalıktır. Bentham, geçmiş hiçbir zaman muhafaza etmek istememiştir; ona göre geçmişle ilişki kurmak, yalnızca eskinin aptallıklarını,

¹⁵⁷ MacCunn, *Six Radical Thinkers*, s: 10

hatalarını ve suçlarını öğrenmemize yarar. Bunun dışında geçmişin bize hiçbir yararı olamaz. O halde Bentham, yasaları sadece haklarla tanımlamaktadır. Bu haklar ise, her bir bireyin eşit miktarda sahip olduğu, politik yapı tarafından tesis edilen, bilimsel olarak hesaplanabilen ve tarihsel olarak geçişe, imtiyaza izin vermeyen haklarıdır.

Bentham, yukarıda betimlediği türden bozuk bir hukuk sisteminin nereden kaynaklandığını ise şöyle açıklamaktadır: Ona göre hâkimler, doğrudan yapmaları gereken bir şeyi dolaylı olarak yaparlarsa bozuk bir hukuk sistemi karşımıza çıkmaktadır. Bozuk hukuk sisteminin bir diğer nedeni ise, hâkimlerin, yanlış kararlar verip yanlış uygulamalar yaptıklarında yasaları yanlış yönlendirmeleridir.¹⁵⁸ Yasayla uğraşan insanlar yetersiz yönetimdir ve bunun sebebi eğitimsizliktir.

Yaşadığı dönemin yukarıdaki türden örnekler gibi pek çok örneklerle dolu olduğunu düşünen Bentham, irrasyonel olarak tanımlamış olduğu bu cezalandırma sistemini kınamaktadır. İrrasyonel olan cezalara ise fahişelere verilen yakılma cezaları örnek olarak gösterilebilir. Bu sistem ona göre toplum için hiçbir fayda sağlamamaktadır.¹⁵⁹ Hatta bu yanlış sistem, cezalandırmadan mağdur olanlar dolayısıyla topluma zarar vermektedir. Bu demektir ki, bu sistem ortak faydaya hizmet konusunda kabiliyetsizdir. Yasalar ve yasa koyucular da ortak faydaya yönelmek durumunda olduğuna göre, ilk olarak hukuk sistemi ve ceza reformu ile ilgilenmek gerekmektedir. Bentham da, bu nedenden dolayı dikkatini, hem anayasal reform, hem de yasaların düzenlenmesine vermektedir.

5- Mevzuatın karmaşıklığı ve eşitliği ihlali: Bentham’a göre, bir ülkenin büyümesi ve gelişmesi o ülkedeki hukuk mevzuatının giderek karmaşık bir hale gelmesine yol açar. Bu durum, İngiliz mevzuatı için de geçerlidir.¹⁶⁰ Mevzuatın giderek karmaşıklaştığı yerde sorunlar artar, hile yapmak ve rüşvet kolaylaşır. Bentham, yaşadığı dönemin İngiltere’sini de bu şekilde tanımlamaktadır. Onun döneminde insanlar, yasaların anlaşılmasız olduğunun farkındadırlar. Ancak bu karmaşıklığa rağmen mevcut durumu korumakta ısrarlıdırlar. Bunun nedeni,

¹⁵⁸ A.g.e: 10-12

¹⁵⁹ Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s: 5

¹⁶⁰ MacCunn, *Six Radikal Thinkers*, s: 7-8

insanların söz konusu yasaların ortadan kalkmasından korkmalarıdır. Zira yasaların ortadan kalkması, bir toplumda anarşiye yol açabilir ve bu durum toplumun fesholmasına kadar gidebilir. O halde yasalar karmaşık bile olsalar bu durum, toplumun, politik yapının yok olup gitmesinden daha iyi bir durum olarak anlaşılmaktadır. Bu demektir ki bireyler, eski ve iş görmez yasaları ehveni şer olarak görüp kabul etmektedirler. Oysa bu yersiz korku, toplum içinde mevcut yasalardan mağdur olanların sayısını arttırmaktadır. Bu nedenle söz konusu durumun müzakere edilmesi gerekmektedir. Zira Bentham'a göre, İngiliz yasalarının terminolojisi fayda prensibi kategorilerinin bağlantısını açıklamaya yetersizdir. İngiliz yasaları hukuk ve etiği birleştirmeyen ve yasaları, olması gerektiği gibi bir bileşim olarak gösteremez. Bentham, yaşadığı dönemde mahkemelerde yüksek oranda uygulanan vergilere de karşı çıkmaktadır. Bir dava açma gereği duyulduğu anda böyle bir vergilendirmenin fakirleri mağdur duruma düşüreceği çok açıktır. Zira toplumun fakir kesimi söz konusu vergiyi ödeyemeyecekleri için adaletten yeteri oranda faydalanamayacaklardır. Oysa zengin kimseler istedikleri gibi dava açabilecekler, hukukun tüm nimetlerinden yararlanacaklardır. Bu durum, hukukun herkese eşit uygulanması gerektiği prensibini zedelemektedir. Zenginler, adaletten kendilerine düşen payı fakirlere oranla çok daha fazla alacaklardır. Bentham, mevcut yasaların zaten yeterince açıklayıcı olmadığını belirtmektedir. Ona göre yasaların mevzuatı topluma yapılmaması gerekenin, yasaklanan davranışların bilgisini vermemektedir. Toplum neleri yapmaya hakkının olduğunu neleri yapmaya hakkının olmadığını ancak ceza ile karşılaştıklarında öğrenmektedirler. Bu, yasaların sadece deneyim yoluyla öğrenilmesidir. Oysa Bentham, bireylerin ceza deneyiminden önce teorik olarak yasaların bilmesi ve anlaması gerektiğini söyler. Eğer bunlar okullarda ve kiliselerde anlamlı cümlelerle öğretiliyor olsaydı bu durumda toplum daha az yasaya aykırı işlerde bulunacaktır. Tüm bu kötü örneklerle Bentham, bir de avukatların davalardan aldığı yüksek ücretleri de ekleyince ortaya büyük bir eşitsizlik çıkmaktadır. Özetlemek gerekirse, bilinmeyen yasalar, yüksek mahkeme vergisi ve yüksek avukat ücreti hukukun işlevini o dönemde kötüye götürmektedir.¹⁶¹ Buna ek olarak hakim ve avukatların kötü niyetli olma ihtimali de Bentham'ın üzerinde

¹⁶¹ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 115-122

durduğu bir husustur. Zira avukatlar gerekmeyen maddelerden dava açabilmektedir. Aynı şekilde hakimlerse sadece adaletin ünüyle ilgilenmekte bireylerin durumunu umursamamaktadırlar. Bu durum, kötü niyetli avukatların, mahkemenin vergisinin suçla orantılı olması sayesinde farklı maddeler üzerinden kendi maddi çıkarlarına göre davayı yürütmelerine sebep olmaktadır. Vergi veremeyenin adaletten mahrum kalması ise fayda prensibiyle uyuşmamaktadır.¹⁶² O halde yasaların yapısında ve formunda reform yapmak gereklidir.¹⁶³

Yukarıda açıkladığımız mevcut hukukun işleyişiyle ilgili problemleri Bentham, genel olarak yanlış yasa yapımına bağlamaktadır. O halde ilk olarak yapılması gereken şey, yasalardaki yanlışların hangi metotlara dayandığını bilmek ve bunları bertaraf etmektir. Bu yanlışlıkların yasa yapım ilkelerinden çıkarılması hukuksal mağduriyetleri önleyecektir. Doğru metot, doğru yasaların yapımını sağlayacaktır. Yasaların yanlış yapılma metotları genel olarak şöyledir:¹⁶⁴

1- İlkellik: Bentham, yasaların ilkel yapıda olmasının yasamaya temellendirme olamayacağını düşünür. Zira ilkellik yasalar üzerinde bir önyargı oluştururlar. Bu durum da yasalara uyma eğiliminin önünü keser. Bu, geleneklere saplanmakla aynı şeydir. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi Bentham, ilerleme taraftarıdır.

2- Dinin Otoritesi: Bentham, dini otoritenin yasa koyucunun üzerinde olmasını doğru bulmamaktadır. Zira dine dayalı üretilen yasalar, sadece bazı yararlar sağlamaktadır. Dini açılımlar yasalara bir temel oluşturamayacağı için dini otoriterin yasa yapımında yer almaması gerekir.

3- Yeniliği Kınamak: Bentham'a göre, yeniliğe karşı çıkmak, gelişime, hayatın seyrine karşı çıkmaktır. O halde yeniliğe karşı durmak yasamanın temellendirmesi olamaz.

4- Yasayı İsteğe Bağlı Olarak Tanımlama: Bentham, politik yazarların toplum için her zaman bir yol gösterici olduğunu düşünür. Bu konuda o, kendi kitaplarının da ne kadar çok okunursa o kadar çok anlaşılacağını düşünmektedir. Ancak ona göre,

¹⁶² A.g.e: 128

¹⁶³ William Davidson, *Political Thought in England*, Oxford University Press, 1950: 60

¹⁶⁴ Bentham, *Principles of Legislation*, s:67

politik yazarların kendi isteklerine göre toplumun faydasına ters düşen yasalar önermeleri doğru değildir. Aynı şekilde yasa koyucuların da bu istekler doğrultusunda hareket etmeleri yanlış yaşamaya yol açar. O halde yasalar, tek tek kişilerin ya da politik öncülerin istekleriyle temellendirilmemelidir.¹⁶⁵ Zira bu durum sinister ilgisini meşrulaştıracak, eşitsizlik toplumda hakim olacaktır.

5- Metaforlar: Metaforlar yasalar için bir temellendirme olamaz. Zira metaforla beraber hayal de işin içine girecektir. Hayalin tutkusu ise sadece önyargıları doğuracaktır. O halde yasa yapımında metaforların kullanılması onların gerçek iyiyle olan bağına sağlayamayacaktır.

6- Hayaller: Bentham'a göre, ayağı yere basmayan hayaller yasalar için temellendirme olamaz. Ona göre örneğin Leviathan'daki doğal özgürlükler sadece kötülükle sonuçlanmaktadır. Yasalar hayali durumların üzerine temellendirilmemelidir.

7- Fanteziler: Bentham, burada iyi ve kötünün ne anlama geldiğinin önemini belirtir. Ona göre iyi ya da kötünün sağlam dayanakları yoksa ve bunlar sadece fanteziye bu türden yasalar despotizmle sonuçlanacaktır. Bu, bir babanın çocukları üzerindeki hakkı olarak betimlenebilir. Zira bir ailede baba hakim figürdür. Bu durumda iyi ya da kötü yoktur, babanın bunları belirleme hakkı, babanın sözü vardır.¹⁶⁶ Benzer şekilde iyi ve kötünün ne olduğunun temellendirilmemesi hukukun da temelsiz olmasına, kişilerin özel, sadece kendilerine hitap eden yasaların oluşmasına yol açmaktadır.

8- Antipati-Sempati: Bentham'a göre, suç sayılan davranışlara ve suçluya karşı antipatimiz vardır. Bu duygu bize, cezayı hak eden davranış üzerine konuşmamızı sağlar. Sempati ise ödüle layık davranışları sevmemize yol açar ve bu, iyi ve kötüyü etkiler. Bentham, bu duyguların yasa koyucuya yasa yapma sürecinde etki etmemesi gerektiğini savunur. Zira antipati ve sempati duymak doğru yasalar yapılmasını engelleyebilir. Yasamacı tüm toplumun ilgisini kendi antipati ve sempati

¹⁶⁵ A.g.e: 68

¹⁶⁶ A.g.e: 75

duygularının önüne koymazsa yanlış yasaların oluşacağını düşünür.¹⁶⁷ Yasa koyucu, yasaları kendi sempati ve antipatisi üzerine inşa edip bunun üzerini örtmeye, maskeleyemeye çalışabilir. Ancak bunun sonucu despotizmdir.¹⁶⁸

9- Çeşitli Sorunlar ve İstekler/İsteğe Dilenme: Yasalar kişilerin tek tek isteklerine göre temellendirilmemelidir.¹⁶⁹ Burada fayda hesabı yapmayan yasamacı yanlış yasalar üretecektir.

10- Hayali Yasalar: Buna doğal yasa örnek verilir. Doğal yasa hayali bir yasadır. O halde hayali bir yasanın gerçek bir yasaya temel olması mümkün değildir. Yasa yapımında doğal haklara başvurmak, kuru gürültüye başvurmaktan başka bir şey değildir.¹⁷⁰

Yukarıda bahsettiğimiz yasaların yanlış metotlarla yapılması, Bentham'ın döneminde, uygulanan cezaların gaddarlığına sebep olmaktadır. Ona göre genel olarak bu gaddarlık, kişilerin kendi kişisel seçimlerini ilgilendiren alanlara daha fazla uygulanmaktadır. Oysa Bentham, özel moral alan ile politika ve hukukun ilgilendiği kamusal alanı birbirinden ayırmış, her iki alanda farklı edimlere farklı değerler yüklemiştir. Bu görüşe göre kimi alanlar vardır ki buna hukukun müdahalesi yersizdir hatta yasaklanmalıdır. Zira bireylerin farklı ilgileri birçok durumda birbirleriyle uyuşmaz. Bu uyuşmama durumunda bireylere yapılacak müdahalenin ayrımı bize kamusal moral alan ve özel moral alan arasındaki farkı vermektedir. Özel moral alan bireylerin davranış kontrolünü yönetirken, politik ve hukuksal alan yönetimin ve toplumun davranışlarını, kamusal moral alanı yönetir. Bu durumda özel etik yani moral alan her durumda yasanın asistanlığına ihtiyaç duymamaktadır. Zira insanların moral görevleri basit kurallardır. İnsanlar kendilerine dair olan görevlerinde bir yanlışlık yaptıklarında bunu borçlu oldukları kimse yoktur. Bu durumlarda yasamacı bu kişilerle ilgilenmemelidir. Bu konudaki tek kıstas sadece bazı durumlarda kişilerin özel moral alanlarıyla ilgili hukuksal uygulamalarda bulunulabileceğidir. Buna örnek olarak çocuklarına karşı sorumluluğu bulunan bir ebeveynin her davranışının sadece kendisini

¹⁶⁷ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 126

¹⁶⁸ Bentham, *Principles of Legislation*, s:8

¹⁶⁹ A.g.e:79

¹⁷⁰ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 75

ilgilendirmeyeceği, yanlışlıkların onun ailesini de ilgilendireceği verilebilir. Ancak bu türden örneklerin haricinde bireylerin özel moral alanları bir tarafta bir bilimdir ve kişisel mutluluk rotasını tayin eder. Diğer tarafta ise hukukun yasama bilimi vardır ve bu da toplumda bulunan herkes için mutluluk rotasını tayin eder.¹⁷¹ O halde toplum kimi masum davranışları da suç olarak tanımlayıp küçük büyük her suçu yanlış algılasa buna bir standart getirmek zorunlu olacaktır.¹⁷² Yasama bireylerin davranışlarına doğrudan müdahale edemez. Sadece onları yönlendirip, uymaları gereken kuralları belirleyebilir. Eğer bireylerin davranışlarına doğrudan bir müdahale söz konusu ise, bu sadece ceza ile olmalıdır.

Peki, bireylere müdahale edilip edilemeyeceği ile ilgili bu ayrımı kim belirleyecektir ? Eğer toplumun moral alanını hukuk belirleyecek ise yasamacı, hukuk kuralları yoluyla topluma şekil verecektir. Peki, yasamacıya yasa yapma hakkını kim vermektedir ? Toplumun faydasını, çoğunluğun mutluluğunu bilen ve uygulayan kişi ya da kişiler kimlerden oluşacaktır ? Yukarıda sıraladığımız yanlışlıkların yasalarda bulunmamasını kimler sağlayacaktır ? Hukuk ve politik yapı birbirinden tamamen bağımsız mı olmalıdır ? Tüm soruların yanıtını Bentham'ın, İngiliz politik yapısına bakışında bulabiliriz. O, İngiltere'de var olan durumu betimlerken, yanlışlıkları ve yeni önerilerini de anlatmaktadır.

O halde bu noktada, İngiltere'de mevcut yasaların nasıl yapıldığını, nasıl uygulandığını, yasama ve yürütme gücünün işleyişini anlamamız gerekmektedir. Bu süreç bize, Bentham'ın, politik olarak kendisini hangi noktada konumlandığını da gösterecektir.

¹⁷¹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 147-148

¹⁷² A.g.e: 81

B. POLİTİK YAPI

İngiltere parlamenter demokrasiye geçen ilk ülkedir. Ancak bu geçiş, yüzyıllar süren monarşinin gücünün sınırlandırılması çabaları sonucunda gerçekleştirilmiştir. 1689 tarihli Haklar Bildirgesi ile monarşinin kurumlar üzerindeki etkisi oldukça azalmış ve kuvvetler ayrılığı prensibi tamamlanmış olur. Bu sayede yasama yetkisi tamamen parlamentonun eline geçmiştir. Bu, kralın yasama üzerindeki gücünün önünü kapatmakta ve onu simgesel bir güç kılmaktadır. İngiltere siyasi rejimini yazılı bir anayasaya dayandırmak mümkün olmasa da bu, siyasi düzenin sadece geleneklere bağlı olarak şekillendiği anlamına gelmemektedir. (Haklar Bildirgesi) 18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde İngiltere politik yapısı şu şekildedir:

- Sorumsuz ve irsi bir kral
- Avam kamarası önünde siyasi sorumluluğa sahip bir kabine
- Hükümet fonksiyonunu kral ve kabine ile paylaşan bir parlamento.¹⁷³

İngiltere’de Avam Kamarası ve Lordlar Kamarasından oluşan bir parlamento vardır, bunlar yasa yapmakla görevlendirilmişlerdir. Avam Kamarası, seçimle iş başına gelmekte ancak Lordlar seçilmemektedir. Yasa tasarılarını Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası, incelemekte ve uygun bulunursa tasarı imzalatılmak üzere krala verilmektedir. Kralın onayladığı yasa ise hükümet tarafından uygulanmaktadır. Ancak kral, kendisine gelen yasayı onaylar. Bu demektir ki onun gücü sadece simgeseldir. Kral, topluma karşı ilgilidir ancak Devrimle beraber yetkileri kısıtlanmıştır. Bu yetkisizlik aynı zamanda ünlü “kral hata yapmaz” anlayışını yerleştirmiştir. Çünkü kral kişisel olarak hükümetin davranışlarından sorumlu tutulmamaktadır. Kralın sorumlu olmaması hatadan da sorumlu olmaması anlamına gelmektedir. Bentham, kralın hata yapmamasını, onun kişisel ilgisini ulusun ilgisiyle kombine etmesine bağlamaktadır.¹⁷⁴ O halde Bentham’ın, monarşinin gücünün sınırlandırılmasından memnun olduğunu söyleyebiliriz. Zira ona göre, bu sınırlandırma, kralın ilgisinin toplum üzerine daha samimi olarak yönelmesi ile sonuçlanmıştır.

¹⁷³ Şadiye Deniz, *Türkiye’de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları*, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Muğla Üni.SBE, 2005: 11

¹⁷⁴ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 95

Parlamente rejim kuvvetler ayrılığına dayansa da bu ayrılık esnek bir ilişki de içermektedir. Bundan dolayı Bentham, ilgisini hem hukuk reformuna hem de parlamente reforma çevirmiştir. Zira yasa yapımı, buna onay veren merci ve yürütmeyi sağlayan hükümet onun idealindeki toplumun inşasını mümkün kılacaktır. O halde parlamenteonun yapısının incelenmesi gerekmektedir.

Bentham, eski insanların monarşi, aristokrasi ve demokrasi çeşitleriyle yönetildiklerini düşünür. Bu yönetim şekillerinde egemen güç yasamadır, yasa yapmadır. Bentham, politika ve yasalara aynı bakış açısıyla, yani egemen gücün yasama olduğu şeklinde bakmaktadır. Buna göre, monarşide yasa yapma hakkı tek bir kişiye aittir. Aristokrasi ile olan yönetimlerde ise bu güç sadece birkaç kişinin elindedir. Demokraside bu güç herkesin eline geçmektedir. Ancak burada Bentham'a göre, şöyle bir sorun vardır: Güç kimin elindeyse herkes bu gücün buyruklarına uymak zorundadır. Yönetimin şekli nasıl olursa olsun bu yönetimlerde bir yasa yapıldığında yasaların kimi memnun edeceği, kimi etmeyeceği ile ilgilenilmemiştir. Tek önemli gerçek bu kurallara uymak olmuştur. Bentham, bu gerçeğe İlkçağ yazarlarının sebep olduğunu düşünür. Ona göre İlkçağ politik yazarları başka türden bir sisteme izin vermemişlerdir ve onlara göre yasamacı hata yapamadığı için herkes onlara uymak zorundadır.¹⁷⁵

Bentham, kendi ülkesindeki yönetimin İlkçağ yazarlarının salık verdiği bu üç yönetim biçiminden müteşekkil olduğunu düşünür. Ancak ona göre İngiltere, bu yönetim biçimlerinin hepsinin dezavantajlarını bırakmış, sadece onların avantajlı kısımlarını almıştır. Örneğin monarşi aslında tiranlıkla eşdeğer olsa da İngiltere bu yönetim şeklinden sadece onun gücünün mükemmelliğini almış, tiranlığı dışarıda bırakmıştır. İngiliz yapısının Aristokrasiden aldığı şey ise bilgeliğin gücünün mükemmelliğidir. Son olarak Demokrasiden de iyiliğin gücü alınmıştır. Bentham'a göre, demokrasi iyilik ile örtüşmektedir. Bu yüzden İngiltere'de demokrasinin de benimseniyor olması, aristokrasi ve monarşinin bireylere tahakküm yönündeki gücünü

¹⁷⁵ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 68

azaltır.¹⁷⁶ Demokrasi, yasamacı aristokratların sinister ilgisinin azalmasını sağlayacaktır.¹⁷⁷

O halde Bentham'a göre, İngiltere'nin yapısı gücün bütün avantajlarına her açıdan sahiptir. Bunlar: Bilgelik, güç ve iyiliktir. Zira o, kesin monarşiyi içinde barındırır. Bentham, Rousseau gibi bir monarşi düşmanı değildir. O, kendi deyimiyle her yönetimin avantajlarını onaylamaktadır. Ancak o, sinister ilgisiyle karşılaşana kadar yönetimde daha ziyade bir "aydın" savunucusu olmuştur. Sinister ilgisi onu, demokrasiye karşı da eğilimli kılmıştır. Ancak bu eğilim onun teorisinin demokrasiye tamamen açık olduğunu göstermemektedir.

Bentham'a göre, İngiltere'de yasa yapımı üç ayrı sınıfın mensuplarına aittir. Bunlar:

- 1- Kral
- 2- Lordlar; yani ruhani olarak bilgiler, aristokratlar
- 3- Seçilmişler

Kralın, aristokratların ve seçilmişlerin yasa yapmasıyla ise İngiliz Parlamentosunun gücü ortaya çıkmaktadır. Bu üç gücün de olumlu özelliklerini taşıyan gruptaki her bireyin düşünce ve istekleri diğerleri tarafından da kabul edilmektedir. Zira aksi takdirde ona göre her birim güçlerini ayrı ayrı kullanmaya kalkarlarsa, bu durumda üç ayrı kolun oluşma tehlikesi ortaya çıkabilecektir. Oysa asıl amaç bu üç gücün ortak kullanıldığı bir sistemin varlığıdır. Eğer yasaları sadece Kral ve Lordlar yapmış olsalardı var olan yasalar sadece tedbir içeren yasalar olacaktır. Bu durumda iyilik gücünün sahibi olan seçilmişlerin eksikliği yasalardaki iyiliği de göz ardı ettirmiş olacaktır. Oysa halktan seçilenlerle kral aynı oranda güce sahiptir ve bu güçler aynı zamanda birbirlerinin denetleyicisidirler. Denetlemenin olmaması ise bağımsız düşüncenin yok oluşu anlamına gelmektedir. Bu durumsa Bentham'ın, övgüler yağdırdığı İngiliz yapısının sonu olacaktır. O halde Bentham'a göre, İngiltere'nin

¹⁷⁶ A.g.e: 71

¹⁷⁷ Jeremy Bentham, *Legislator of the World*, Clarendon Press, 1998: 286

yapısı, bilgeliği az ama dürüstlüğü çok olan seçilmişler, bilgelik ihtiyacını karşılayan aristokratlar ve gücün simgesi olan kralın branşlarının bir koordinasyonudur.¹⁷⁸

Peki, bu sistemde toplumun iyiliğini düşünen tek güç iyiliği temsil eden seçilmişler midir ? Bentham, her ne kadar demokrasiye de ilgi duymuş olsa da toplum iyiliği söz konusu olduğunda demokrasinin temsilcileri olan seçilmişler onun için yeterli olamayacaktır. Bentham, bu üçlü koordinasyonda aristokratların, zengin ve bilge kişiler olarak en eğitilmiş kesim olduğunu düşünür. Bu özelliklerinden dolayı onlardan hep bilgelik umulur. Aristokratların yaptığı da Bentham'a göre, bir eylem gerçekleştirmekten çok bilgilerini yansıtmaktır. Onların zihinlerinde eğitimle beraber yerleşmiş olan yaşanmışlık ve deneyim vardır. Onlar seçilmişlere oranla daha eğitilmiş ve daha deneyimlidirler. Bu özellikleri sayesinde daha fazla etkeni göz önünde bulundurup toplumun faydasına hareket etme ihtimalleri yüksektir. Zira Bentham'a göre, bir mermer ustasının mı yoksa bir avukatın mı yasama konusunda daha bilge olacağının cevabı açıktır.¹⁷⁹ Bu, Platon'un filozof bilge kral öğretisine benzer nitelikler taşır. Bentham, eğitim ve deneyimin toplumun iyiliğine karar vermede etkin olduğunu düşünür. O halde, yasamayı bir mermer ustasından ziyade bir avukatın yapması toplumun hayrınadır. Bentham'ın, bilgeliği onaylaması bir uzmanlar sınıfının ya da kanaat önderlerinin topluma yön vermesi anlamındadır. Bentham, egemen gücün otoritesini onaylasa da hukuksal açıdan asıl olan, bireysel hazlar ve mutluluk ilkesidir. Yasamanın bir eylem olduğunu savunan Bentham, bunu aynı zamanda bir bilim olduğunu düşünmektedir. Oysa az önce belirttiğimiz gibi yasamanın aristokrat kanadı sadece deneyimlerini yansıtır. Yansıtma, yasa yapımı için yeterli değildir.

Bentham'ın, egemen gücün yasama yapma olduğu görüşünde olduğunu belirtmiştik. Ona göre, kralın, aristokratların ve seçilmişlerin birleşimi, yasa yapmada üstün güce sahiptir. Yasama gücü üstündür ve otoriteye sahiptir. Otorite var olduğu sürece, o otorite yasa yapabilir. Üstün otorite yasamanın gücüdür. Üstün gücün bulunduğu yerde olan kişi, üstün güce sahip kişidir ve o, yasa yapma hakkına

¹⁷⁸ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 42

¹⁷⁹ A.g.e:81

sahiptir.¹⁸⁰ Bu demektir ki Bentham'ın önerdiği sistemde iyilik, güç ve bilgiye sahip olanlar yasa yapacak, bu yasa üstün gücün yasası olacaktır.

O halde Bentham'ın bu tarifinden bir hükümetin nasıl olması gerektiğiyle ilgili şu tanım ortaya çıkar: Hükümet çeşitlerinin hepsi güçlü, otoriter, karşı konulamaz ve kesin olmalıdır. Bu otorite, bilge, iyi, güçlü kimselere verilmelidir.

Söz konusu güce sahip olan hükümetin uygulamaya geçireceği yasalar ise, sadece genel yarara uygun olarak değişiklikler gösterebilir. Aksi bir durum anarşiye sebep verir. Tek güç yasamacı güçtür ve buna egemen güç denir. Bu noktada Bentham'ın, aslında politik yapıya da sadece hukukun üretimi anlamında değer verdiği görülmektedir. Bunun nedeni yukarıda güç ile ilgili tespitlerine de dayanmaktadır. Zira ona göre güç, sorunlar yaratabilmektedir. Gücün nasıl kullanılacağına bilinmemesi durumunda bu durum toplumda güvensizlikle ya da sadakatsizlikle sonuçlanabilir. Söz konusu güç, doğal güç de olabilir, politik güç de olabilir. Bireylerin sahip oldukları doğal güç, zaten bireylerin doğalarında ve hükümetten/politik yapıdan önce de vardır. Ancak politik güç, yoktan var edilmiştir ve onun gücü tahmin ve varsayımlarla elde edilemez.¹⁸¹ İşte politik gücün bu belirsiz, sınırlandırılmaz ve ne ile sonuçlanacağı önceden kestirilemeyen özelliği, Bentham'ın, politika yerine hukuku ikame çabasının nedenlerinden biridir. Politik gücün, “gücünden” endişe duyan Bentham, hukukla her alanı bir çember içine alabilecek ve bu çemberi yönetecektir. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi hukukun işlerliği için parlamentonun yapısıyla ilgilenilmek zorunludur.

Peki, Bentham, İngiltere’de hali hazırda sürdürülen parlamenter sistemi ve üyelerini onayladığına göre neden yasaların kötülüğünden şikayet etmektedir ? Üç branşın koordinasyonu iyi yasalar için yeterli değil midir? Madem egemen yasamacı güçten memnun, neden yasaların reformunu istemektedir? Bentham, bunun cevabını seçilmişler meclisinin yani House of Common’un¹⁸² eleştirisini yaparak vermektedir.

¹⁸⁰ A.g.e:89

¹⁸¹ A.g.e:62

¹⁸² Avam kamarası, yasamacı meclis

Bentham, İngiltere’de House of Common’da 658 üye olduğunu söyler.¹⁸³ Ancak bu sayı ona göre yasa yapımı için yeterinden de fazladır. Bentham, verimli çalışmalar yapabilmek için 40 kişinin mecliste bulunmasının yeterli olacağını düşünmektedir. Ancak mevcut mecliste çalışmalar yapabilmek için bu sayıya bile ulaşamamaktadır. Bentham, bunun nedeninin, meclise insanların ikinci bir iş olarak bakmalarından kaynaklandığını belirtir. Üyeler, kendi özel işlerine daha fazla vakit ayırdıkları için yasama yapacak yeterli sayıya mecliste ulaşamamaktadır. Bentham’a göre, üyelerin meclise katılma nedeni sadece şov yapmak ve eğlenmek amaçlıdır. Üyelerin amaçları sadece eğlence olduğu için de meclis dışında haberdar oldukları en ufak bir hazzın varlığı bile onların devamsızlıklarına sebep olmaktadır. House of Common üyeleri, toplumun hayrına yasalar yapmak yerine kendi eğlencelerini düşünmektedirler. Bu durumda çalışmayan bir koordinasyonun faydasını elde etmek mümkün değildir. O halde yasa yapımı için yeterli iyilikte bileşimlerin olması iyi yasaların da olması anlamına gelmemektedir. Zira söz konusu iyi yasalar için emek verilmemektedir. Ancak Bentham, bu durumu üyelerin bir hatası olarak görmemektedir. Zira ona göre, üyelerin bu şekilde davranmasına yasalar izin vermektedir. Bu durumu engellemek için zamanla maddi cezalar getirilmiştir.¹⁸⁴ Yasal olarak emek vermesi için kurallarla zorlanmayan üyelerin yasama işini gerektiği gibi yapmayacakları açıktır. Zira onların doğaları gereği başka türden hazlara yönelmesi doğaldır. O halde mevcut meclis iyi olsa da onları yöneten yasalar kötüdür. Bentham, bu işleyişin düzelmesi için bir parlamenter reform önermektedir. Bu reformun ayrıntılarına ileride değineceğiz. Ancak ilk önce Bentham’ın anlatımıyla parlamentoda yasa tasarısının nasıl şekillendiğini görmemiz gerekmektedir.

İngiltere tartışma kültürünün olduğu bir toplumdur. İngiltere Parlamentosunda kurala göre her yasa teklifi ayrı günlerde üç kere tartışmaya açılmaktadır. Buna yasa tasarısının Üç Okuması denir. Bu okumalarda tasarılar her üç okumada da reddedilebilir. Ancak tasarının üç okuması birden tamamlanmadan kabul edilmesi mümkün değildir. Önemli olan, okumalar sırasında tasarının, tüm meclisin bir komitesi

¹⁸³ Çeşitli kaynaklarda bu sayı farklı verilmektedir. Örn:625

¹⁸⁴ Bentham, *Political Tactics*, s:60

tarafından defalarca tartışılmasıdır. Tartışma, en çok bilgiye sahip olanlar tarafından devam ettirilir. Okumalarda sırasıyla şunlar yapılır:

- 1- İlk okumada, yasa tasarısının tanıtımını ve gözlemleri aktarılır.
- 2- İkinci okuma onun ilkeleri hakkında bir tartışmadır.
- 3- Üçüncü okumada ise tasarının tamamı tartışılır.

Bentham'a göre, üç okumanın avantajı müzakeredir. Zira bu, tasarı üzerinde konuşma fırsatı sağlamaktadır. Müzakere, bireylerin kendi haz ve isteklerini ortaya koyabilmelerinin bir yolu olduğu için Bentham'da, daha önce de bahsetmiş olduğumuz pratik aklın işleyişi için önem taşımaktadır. Söz konusu bu konuşma ve müzakere ortamı, yasa tasarılarının okunması ve değerlendirmesi ile yani hukuk yoluyla sağlanabilir. Okumalar farklı günlerde yapıldığı için bilgiyi sindirme sağlanır. Bu geçen süreç içinde topluma da yeni tasarıyı duyma ve değerlendirme fırsatı verilmiş olur. Ayrıca üç okuma; bir bilginin, tasarının ilk duyulduğundaki hitabın büyüsunü engellemektedir. Üç okumanın farklı günlerde olması, meclisin azınlığına karşı da bir koruma sağlamaktadır. Çünkü birinci okumada orada bulunamayanlar diğer okumalara katılıp değerlendirme yapabilmektedirler.¹⁸⁵ Üç okuma, bir şeyin ilk duyulduğunda tam anlaşılamamasının riskini de ortadan kaldırır. Bu yüzden tasarının ilk okuması aslında o tasarıyla ilgili gerçek değeri vermemektedir. İlk okuma sonrasında bir taraftan komitenin zihni tasarının yönlerini sakince düşünür, diğer taraftan da toplumsal fikir ortaya çıkar. Bu durumda ikinci okumanın tartışmalarına çok daha farklı görüşler gelebilir. Son gün yapılan okumada ise hem zihinler berraklaşmış, hem yasanın olumlu olumsuz yanları ortaya çıkmış hem de toplumun tavrından biraz haber alınmış olunur. Bu durumda son okumada yasa ile ilgili bir karar verilebilir.

Bentham, parlamentonun işleyişini doğru bulmasına ve buna övgüler yağdırmasına rağmen, o, az önce bahsettiğimiz türden eksiklikler yüzünden bir parlamenter reform önermektedir. Zira eksikliklerin yasalardan kaynaklı olduğunu belirtmiştik. Ayrıca ona göre parlamento ve yasayla ilgili meslek sahipleri(avukatlar, hakimler) insanların harcamalarındaki sinister ilgiyi yükseltmek için bir ilişki

¹⁸⁵ A.g.e:129

kurmuşlardır. Parlamento ise, avukatların suiistimallerindeki keyfiliği korumuştur. Bu onun Panopticondaki hüsrânında açıktır. Panopticonun inşasının mümkün olmaması onda şunu uyandırır: “Benim projem kralın ve aristokratların kişisel etkisiyle öldürüldü ve bu yönetim göstere göstere açık bir şekilde yasama politikasının otoritesine meydan okumuştur.”¹⁸⁶ O halde Bentham, parlamentoda uzlaşım olmadan gerçekten değerli yasaların oluşacağına inanmamaktadır.

Bentham, meclisi kas sistemine benzetmektedir. Sağlıklı bir vücutta her kasın iyi çalışması zorunludur. Aynı şekilde mecliste de iyi sonuçlar için herkesin doğru ve iyi çalışması gerekir.¹⁸⁷ Bentham’da, bütün ve parça ilişkisini düzen temelinde kavrayan bir tür organizmacılık olduğu söylenebilir. Bu yüzden de farklı parçaların düzeni tehdit etmediği oranda/şartıyla bir arada bulunması onun için sorun değildir. İngiliz tüzüğünde ona göre, monarşi ve aristokrasi iyi bir oranda bulunmaktadır. Ancak bu, iyi organize edilmiş bir politik yapıyla kötü oranlanmıştır. Bu demektir ki mevcut sistemde vücudun kaslarından bir bölümü doğru çalışmamaktadır. Peki, bu kasların doğru ve uyumlu çalışması için ne yapılması gereklidir ? Her üç gücün birden yasaları belirlemesi önemliyse ve bunun için gerekli koşullar da sağlanmışsa, yapılacak bir düzenleme sorunları ortadan kaldıracaktır. Zira o, parlamentonun dengelerinden değil, işleyişinden rahatsızdır. Bentham teorisinde monarşi, aristokrasi ya da demokrasi güçlerinden herhangi birinin feshedilmesine gerek duymamaktadır. Demek ki o, kökten bir değişime ihtiyaç duymamaktadır. Bu durumda mevcut sorunların giderilmesi için bir devrime ihtiyaç duymamış olması anlaşılır bir şeydir. Bu yüzden Bentham, bir parlamenter reform önermektedir.

O halde şimdi Bentham’ın önerdiği reformun topluma hangi faydaları sağlayacağını ve gereklilik nedenlerini görmemiz gerekmektedir.

1- Politik mecliste başkanlık etmek için bir kişi mutlaka olmalıdır. Kalıcı olabilmesi için meclisin bir şefinin ve onun yedeğinin mutlaka bulunması gereklidir. Meclis başkanı ise kalıcı olmalıdır. Bu, meclisin iyiliği içindir. Zira devam, deneyim sağlar. Böylece meclis iyi bilinir yani yapılacak işin içeriği iyi bilinir. Bu sayede söz

¹⁸⁶ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 138

¹⁸⁷ Bentham, *Political Tactics*, s:72

konusu kişiler ülkeyi iyi yönetme işiyle daha ilgili olacaklardır. Zira geçici başkanlık uygulamalarında başkanlar ülkeyi iyi ya da kötü yönetseler de yöneticilik durumunu bir gün kaybedeceklerini bilirler. Ancak kalıcı başkanlar sadece kötü yönettiklerinde bu mevkiyi kaybedeceklerini bilecekleri için bütün görevlerini iyi yapmak için motive olurlar. Liyakate dayalı bu sistem, doğru yasaları oluşturacaktır.

2- Meclisi sadece bir kişi yönetmelidir. İki yöneticinin olması fikir ayrılığına sebep olur ve kararlar çıkamaz. Bu sayı daha da fazla sayıda olursa bu, ayrı bir küçük meclis demektir ve orada üyeler tartışmaktan çalışmaya fırsat bulamaz.

3- Meclisi yöneten kişide hem yargıç hem de vekil yetileri olmalıdır. Yargıç yetisi onda iyi ile kötüyü ayırt edip toplum hayrına davranma gücü sağlayacaktır. Bu kişi aynı zamanda tartışmalarda yer almamalı ve oy kullanmamalıdır. Bu, ona özgürlük kazandıracak, onu haksızlıktan ve şüphelerden uzak tutacaktır.

4- Yasamacı bir mecliste başkan her durumda özgür bir şekilde meclis tarafından seçilmelidir. Seçimde oylar gizli verilmelidir ve başkan sadece meclis tarafından uzaklaştırılabilir.

5- Meclis tüm işlerde her zaman özgür olmalıdır.¹⁸⁸

6- Bir House of Common üyesinden beklenen, bireylerin taleplerini meclisle tanıştırmaktır. Bu durumda bakanlar ve House of Common üyeleri birbirlerinin zekalarından yararlanacaklardır. Böylece bir sinister yönüne sapmış olan kararların tehlikesinden kaçınacaklardır.¹⁸⁹

7- Seçimlerin yıllık yapılması sayesinde vekiller koltuk kaybetme riski taşırlar ve bu, doğruluğu korumada en önemli araç olacaktır. Aynı zamanda kralın ya da bakanların herhangi bir milletvekilinden ele geçireceği sinister servisin maksimum uzunluğu yedi yıldan bir yıla düşürülmüş olacaktır. Yıllık seçimler aynı zamanda entelektüel eğilimi de yükseltecektir ve koruyacaktır.

8- Vekillerin katılımının sağlanmasıyla onların doğrulukları yükselecektir. Zira vekil sadece fiziksel olarak mecliste olduğunda görev yapabilecektir. Bu şart,

¹⁸⁸ A.g.e:65-70

¹⁸⁹ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 143

onların katılımını yükseltecektir.¹⁹⁰ Her yasamacı mecliste üyelerin yokluğu kötü bir durumdur. Katılımın yüksekliği ise entelektüel eğilimi yükseltecektir. Çünkü vekil ne kadar sıklıkta meclis çalışmalarına katılırsa işin doğasıyla ilgili anlayışı o kadar artacaktır. Bu ilgi onların daha yararlı hizmet sunmasını sağlayacaktır.

9- Seçimler için o, hem ucuz hem de komplike olmayan, rüşveti azaltacak bir sistem önermektedir. Gizlilik oy sisteminde uygulandığında ise rüşvet önlenebilir.

10- Milletvekilleri tarafından en yüksek eğilim derecesini korunmalıdır. Reform sayesinde temsilciler toplumun genel iyisine yönelik hareket edeceklerdir. Bu iyilik ise onların da en yüksek eğilime, toplumun eğilim gösterdiği şeye eğilmeleriyle gerçekleşecektir.

11- Seçimlerle ilgili olan uygunsuzlukların mümkün olan en aza indirilmesi hatta kaldırılması sağlanmalıdır. Bu sayede seçimlerde var olan rüşvet gibi usulsüz durumlar önlenecektir.

12- Seçim mahkemesinin uygunsuzluklarının bertaraf edilmesi gerekir.

13- Kapalı oy gerekir, çünkü birey sadece toplumun iyisiyle ilgili şeyler söylemelidir. Oylamanın kapalı olmaması rüşvet dolayısıyla sinister ilgisini beraberinde getirir.

14- Vekiller topluma değil krala bağlıdır. Radikal parlamenter reformla ortaya çıkan demokratik hakimiyet vekillerin bağımsızlığını kraldan alıp topluma verir.¹⁹¹

15- Problemler en başta seçim sisteminde merkezileşmektedir. Zira oy kullanma hakkı çok daraltılmıştır ve bu hak sadece servet ve mal sahibi olanlara tanınmıştır. Bu, eşitsizliğe sebep olmakta ve zenginliğin baştan çıkarıcı gücünü kuvvetlendirmektedir. Bunlara karşılık Bentham, aynı gün içinde gizli yapılacak oylamayı savunmaktadır.¹⁹²

¹⁹⁰ A.g.e: 145

¹⁹¹ A.g.e: 152

¹⁹² A.g.e: 99

16- En önemli merkezi problem sinister ilgisidir.¹⁹³

17- Bir hak, herkes için hak olmalıdır. Bu da eşitlik gerektirir.

18- Mecliste üyelerin dinleyicilerden farklı olduğunun anlaşılması için ayrı bir elbise gereklidir.¹⁹⁴

19- Kral yönetimi sorun değildir ancak, House of Common üyelerinin kaliteli insanlar olması gerekir. Zira bu meclis aynı zamanda hükümetin denetlendiği kanattır.

Sonuç olarak Bentham, reform önerisi ile seçim sistemine yenilikler getirmek istemekte ve mevcut uygulamada sadece servet sahibi olanların hakkı olan oy kullanma hakkını genişletmek istemektedir. Ancak o, öğrencisi Mill'in aksine bir kadın hakları savunucusu olarak ünlenmemiştir. Bentham, oy kullanma hakkını kadınlara tanımamaktadır. Ona göre kadınlar hükümetle ilgili kendilerine verilen işleri yapabilirler ancak oy kullanmak için yeterli kapasiteleri yoktur. Onların bir seçim yapma iradesi yoktur ve her yere, her şeye geç kaldıkları için oy kullanmak için de geç kalacaklardır. Bu özelliklerinden dolayı kadınlar, Bentham'ın, sisteminde delillerle beraber oy kullanma hakkından mahrum bırakılmışlardır.

Bentham, reform önerisinin nihai bir son olmadığını, reform isteğinin sadece evrensel ilginin terfisi olduğunu söyler. Çünkü bu reform ona göre, çok büyük yenilikler getirmez. Ona göre reformla kısa zamanda seçilen temsilciler monarşiye bağımlı olmaktan çıkarlar ve insana bağımsız olurlar. Daha doğrusu onların tek bağları toplumun iyisi olur. Bu boyut, reformun demokratik yönünü temsil etmektedir. Zaten ona göre monarşi ve aristokrasi içeren bir demokrasiden korkulmamalıdır. Bentham'ın reform isteği, Rousseaucu tarzda bir monarşiyi öldürme amaçlı değildir. Zira o, her alanda reform önermektedir. Bu istek, meclisin halk temsiline de yöneliktir.¹⁹⁵ Ancak o, her ne kadar demokrasiye sistemde yer açmaya çalışsa da onun kimi dezavantajlarını da dile getirmektedir. Bentham'a göre, demokratik hükümetlerin özellikleri arasında cehalet, şiddet, müsriflik, hoşnutsuzluk ve sıkça olan savaşlar vardır. O, bu

¹⁹³ A.g.e: 142

¹⁹⁴ Bentham, *Political Tactics*, s:51

¹⁹⁵ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 148

özelliklerden en çok cehaletin üzerinde durmaktadır. Zira çok az insan hükümetle eşit bilgiye sahip olabilir. Bu demektir ki seçim yapmak için oylarını istediğiniz kişiler seçecekleri kişilerin yetilerini ayırt edecek kadar bile yetiye sahip olmayabilirler.¹⁹⁶ Çünkü insanlar sadece istektirler, onların sebepleri ya da anlayışları yoktur. O halde böyle bir antropoloji, toplum üyelerine her şeyin ayrıntılı olarak açıklanmasının gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bentham, parlamenter reformla beraber toplumda aleniyetin de olması gerektiğini savunur. Bu ilke sayesinde toplumun her kesimi aydınlanacaktır. O halde reform isteği sadece politik yapı üzerine değildir. Reformla beraber aleniyetin de uygulanması gerekir. Bu sayede bireyler- toplum- politik yapı birbirlerini daha iyi tanıyacaklardır. Aynı zamanda yasaların yanlışlık ve doğrulukları aleniyet sayesinde sergilenmiş olacaktır. Bu, toplumun ikna sürecinde de etkili olacaktır. Aleniyet, toplumun tüm katmanlarının daha verimli işlemesini sağlayacaktır.

Bentham aleniyet sayesinde toplumun kazanacaklarını şu şekilde sıralar;

1- İlk olarak aleniyet sayesinde meclis üyelerinin görevlerini yapmaları için onları kısıtlamak mümkün olur. Bu noktada, politik gücün maruz kaldığı kötülüğe teşvik ne kadar büyükse onları önlemek için de en güçlü sebepler verilmelidir. Burada en büyük sebep toplumu kontrol altında tutmaktır. Zira ona göre toplumun mahkemesi tüm mahkemelerden daha güçlüdür. Birey bunu göz ardı edebilse de bu, her zaman böyle devam eder ve ulusun adaletini sağlar. Bu, toplumdaki bireylerin kaderini belirler. Cezalar da kaçınılmazdır. Aleniyetin olmadığı durumlarda ise, kötülük eden kimseler yargıcın dikkatinden kaçmaya çalışırlar. Zorbalar, toplumsal düşüncüyü bastırmaya çalışırlar ve tembeller, kendi yetersizliklerini gizlerken genel yetersizlikten şikâyet ederler. Aleniyet ilkesinin uygulanması aslında Panopticondaki gözlemin kamusal alandaki halidir.

2- Aleniyet sayesinde insanların güveni emniyet altına alınır ve onların yasama ölçütlerini kabulleri güvenceye alınır. Her şey daha aydınlık, açık olmalıdır. Zira karanlık topluma alarm verir. Açık ve özgün politikalarda güven ve güvenlik vardır. Bu madde yönetimler için söylenmiştir. Yönetim halka güven verirse, onlar

¹⁹⁶ A.g.e: 101

da bu güveni yönetime geri verir, yansıtır. Bu durumda iftira gücünü kaybeder. Gizli olan tutumlarda ise sistem kendini bazı uygunsuzluklardan korur. Ama uzun vadede kaçındığından daha çok zarar görür.

3- Aleniyet sayesinde yöneticilerin yönetilenleri anlaması sağlanır. Aynı şekilde yönetilen de yönetenin gerçek istek ve amacını bilmek zorundadır. Toplum her zaman bir şeyleri, verilen hizmetleri yargılar. Ancak bu yargılama yanlış bilgiler üzerine değil, doğru bilgiler üzerine yapılmalıdır.¹⁹⁷ Bu durumda hükümetin konuşmaktan ve toplumu aydınlatmaktan başka yapacak işi yoktur. Politik yapı, gerçeği bilinir hale getirerek toplumsal düşünceyi değiştirmelidir. Ancak şüphesiz ki güven yavaşça oluşan bir şeydir ve geç aydınlanma kötülüğü tamir etmez. Aleniyet ilkesi sayesinde hükümet ivedilikle toplumun güvenini kazanmalıdır. Zira hükümet edimleri topluma düzgün tanıtılmıyorsa sonrasında ortaya çıkacak gelişmeler bir şok şeklinde meydana gelir ve bu anarşiye, karmaşaya sebep olur. Bentham, yöneticilere düşen önemli görevlerden birinin de “sözlerini tanımlamak”¹⁹⁸ olduğunu söyler. Tanımlamalar yapmak, dolayısıyla bireyleri bilgilendirmiş olan yöneticiler, sözlerini, tanımlarını sistemlerinin birer aleti, aracı gibi kullanmalıdırlar. Yöneticilerin yapacakları tanımlamalar, bireylerin zihninde yasaların anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu tanımlamaları anlayan birey, yöneticinin sözlerini kolaylıkla içselleştirecektir. Bu durum, bireylerin zihnindeki korkuyu, dolayısıyla yeni yasalara olan direnci kırmalarını sağlayacaktır.

4- Aleniyet, seçilmiş meclis ve zaman içinde yenilenen mecliste seçmenlerin bilgiyle hareket etmesi için çok önemlidir. Zira meclis neden yenilenir ? Seçim yapan kişiler, seçilenler hakkında bir şey bilmezlerse meclisin yenilenme amacı da ortadan kalkacaktır. Aksi durumda seçmen, adayın ne özelliklerine sahip olduğunu bilmeden seçim ya da eleme yapacaktır. Seçmenlere seçim yapacakları sebeplerin yasak olması, onlara kimi seçecekleri ile ilgili sadece şans ve hayal gücünün yardım etmesi doğru değildir. Zaten mevcut sistemde de seçilmek isteyenler sadece itaatleri ile sınanmaktadırlar. Oysa seçmenlerin adayı tanıması, yani aleniyetin işlemesi doğru seçimin de belirleyicisi olur.

¹⁹⁷ Bentham, *Political Tactics*, s:30-32

¹⁹⁸ Long, *Bentham on Liberty*, s: 6

5- Aleniyet sayesinde toplumun bilgisinden yararlanarak mecliste yarar sağlanır. Sadece kendisi için davranılan ulus, güveni vekillerine havale etmekle yükümlüdürler.

6- İyi, keyifli sonuçları vardır. Bu, avantajdır. İşe yarar olan da avantaj sağlar.

Aleniyet ilkesinin uygulanmaması gereken durumlar ise şöyledir:

- 1- Bir düşman teşebbüsü hoş görülecekse,
- 2- Masum insanlara gereksiz zarar verilecekse,
- 3- Suçluya çok ağır ceza verilmesi gerekecekse aleniyet ilkesi uygulanmamalıdır.¹⁹⁹

Aleniyet ilkesi her ne kadar çok gerekli olsa da onu kesinleştirmek bir kural olarak benimsenmemelidir. Zira ortaya çıkacak durumları öngörmek mümkün değildir. Kurallar toplumun sakin ve güvenli olması için vardır. Kurallar bazı yeni durumlarda sıkıntı verici şekle dönüşmemelidir. Aleniyetin uygulanması içinse bazı araçlara ihtiyaç vardır. Bunlar,

- 1- Meclisin özgüvenle işlerini yayınlaması,
- 2- Konuşmaların, soruların ve cevapların yazılması için daktilocuların işe alınması,
- 3- Aynı yasa üzerindeki diğer yayınların tolere edilmesi,
- 4- Yabancıların oturlara girmelerinin kabulüdür.²⁰⁰

Bentham, reformlar ve aleniyet ilkesi sayesinde toplumun düzenli ve güvenli işleyişinin sağlanacağını düşünür. Ancak tarih boyunca devrimler, reformlardan daha etkili olmuştur. Bentham, önerilerinin daha etkili olması için neden reform yerine devrim önermemiştir ? İlk olarak belirtmeliyiz ki Bentham, her şeyden önce toplumun düzen ve güvenliğini önemsemektedir ve devrimler ona göre, anarşiye sebep oldukları güvensiz bir ortam oluştururlar. Ayrıca Bentham, devrimlerin artık iş görmez

¹⁹⁹ Bentham, *Political Tactics*, s:33-39

²⁰⁰ A.g.e:40

olduklarını düşünmektedir. Zira devrimler, politik tartışmalara dayanmaktadır. Oysa onun sisteminde gereken, ivedilikle sorunların çözülmesidir. Politikanın temel aldığı meselelerle uğraşmak, hukuka bir kazanç sağlamayacaktır. Oysa Bentham, hukuksal düzenlemeleri toplumun hedeflenen güvenliği için tek çare olarak görmektedir. Bu yüzden hiçbir yararlı değişimin politik değişimlerle olacağına inanmaz.²⁰¹ Ona göre devrimler, yeni politik hakikatlerin keşfi sonucunda gerçekleşen olaylardır. Oysa onun düşüncesine keşif denilen şey, sadece doğaya yönelik konularda geçerlidir. Doğal dünyadaki keşfin yerini moral alanda reformlar karşılamaktadır.²⁰² O halde artık keşfe yer kalmamıştır. Hukuk, politik keşiflerin işlevini daha uygun, kansız ve çabuk şekilde gerçekleştirebilecektir.

Bentham'ın, neden devrim değil de reform önerdiği, devrime neden karşı çıktığı onun Fransız devrimine karşı olan düşüncelerinde netleşmektedir.

Bentham, doğal hak doktrinlerinin Fransız İhtilal'inin başlangıcından beri Fransızların başına bela olan kötülüklerden sorumlu olduğunu iddia eder. Çünkü Fransızlar doğal hakka olan inançlarından dolayı, bireylerin doğuştan getirdikleri bazı haklara sahip olduklarını savunarak devrime giden yolu açmışlardır.

Bentham, Fransız Deklarasyonuna olan eleştirisini 5 ana noktaya ayırır.

1- Bu deklarasyonun anarşi üretmeye bir eğilimi vardır. Çünkü devrimi gerçekleştirenler, devrimi üreten isyanı haklı çıkarmaya çalışırken daha ileri isyanları cesaretlendirmekten kaçamadılar. İnsanlar haklarıyla bilgilendirildiler ve onlara; eğer herhangi bir hükümet tarafından şiddet görürlerse buna karşı koymanın onların sadece hakkı değil, aynı zamanda kutsal görevleri olduğu söylenmiştir.

2- Bu deklarasyon aldatıcı tartışmalar barındırmaktadır. Hakların tanımlanması ne kadar soyutsa, anlamı ne kadar genişse ve ucu açıksa o kadar hata barındırırlar. Oysa yasaların ve hakların herkes için net ve aynı olması gerekir.

²⁰¹ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 81

²⁰² Bentham, *A Fragment on Government*, s: 17

3- Deklarasyon şiddet duygularını cesaretlendirmiştir. Devrimle bencil duygular kısıtlamaktansa bu duygulara mümkün olduğu kadar daha fazla güç eklemiştir.

4- Deklarasyon, başarılı yasama organlarına kısıtlamalar dayatmıştır. Bu sayede gelecekteki bir hükümetin nasıl bir tavır alması gerektiğinin önceden tahmin edilmesi imkansızlaşmıştır.

5- Deklarasyon dilin kötüye kullanımı tarafından karakterize edilmiştir. Onun dili bir magazindeki alegori için uygundur ama yasa maddeleri için uygun değildir. Devrimde uygunsuz en ufak bir kelime bir ulusun felaketine yol açabilir ve iç savaş da bunun bir sonucu olabilir. Örneğin muğlak kelimelerin gereksiz kullanımı, aynı kelimelerin farklı anlamlarda kullanılması gibi. Uygun kelimeler yerine uygun olmayan kelimeler kullanılmıştır. Bu demektir ki deklarasyonda kullanılan kelimeler itibarı ile bile kendi içinde tezattır.²⁰³ O halde Fransızlar yeni bir dizayn icrasında başarısız olmamışlardır. Çünkü anlaşılması güç bir dil kullanmışlardır.

Bentham'ın, Fransız devrimine olan itirazı aslında temel olarak bu devrimin “hak”lara dayanmasıdır. O, bireylerin haklarının savunulmasına karşı değildir. Ancak Fransa örneği hakları fiktif/hayali temellendirmeler üzerinden inşa etmektedir. Bu durumda ona göre deklarasyonda savunulan haklar gerçek haklar olmadığı için deklarasyon temelsiz olmaktadır. Hayali bir hak üzerinden hak iddia etmenin kendisi yanlıştır. Gerçek haklar sadece gerçek yasaların ürünü olabilirler. Pozitif yasayı geçersiz kılmak için doğa yasasına başvurmak saçmalaktır. Doğa yasası var olmamıştır. Var olmayan bir şey de bilinemez. Doğa yasasına inanıldığı taktirde hiçbir hükümet çeşidi hayatta kalamaz. Zira eğer bir yasa koyucu yoksa yasa da yoktur. Bentham, her ne kadar eleştirilerini doğal hakların soyutluğu üzerinden yapıyor olsa da onun itirazlarının alt metinlerinden başka imkanlar çıkarılabilir. Açıktır ki o, bireylerin haklarıyla bilgilendirilmelerinden rahatsızlık duymaktadır. Bu bilgilendirme, aslında bu hakların ihlali durumlarında bireylere güç ve isyan vermektedir. Oysa Bentham, kendi teorisinde tüm mutluluğa ulaşma konusunda tam eminliğe sahiptir ve bu emindikten dolayı

²⁰³ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 64-65

devrime şans tanımamaktadır. Ancak öylesi bir eminliğin her an için mümkün olması gerçeklik ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Kuşkusuz Bentham'ın, bunun farkında olmama ihtimali yoktur. O halde onun zihnindeki düşüncenin bir çeşit fayda teorisinden yola çıkarak, bireyleri rızaya da razı etme ve iknanın içselleştirilmesi olduğu söylenebilir. Zira Bentham, gerek aleniyet ilkesiyle, gerekse yasalardaki uygulamalarla bireylerin tüm zihinlerini ele geçirecek gibidir.²⁰⁴

Bentham, bir deklarasyonun yasa kesinliğinde kavranılıyor olmasına da karşı çıkmaktadır. Zira ona göre bu tip deklarasyonlar yasamacıya yol gösterici olarak iş görebilir, ancak onlar birer yasaymış gibi ele alınmamalıdır.²⁰⁵

Deklarasyonlar, yasalar olarak ele alınmayacağına ve her türlü devrime Bentham karşı çıktığına göre, mevcut sorunların çözülmesi için hukukun yani yasaların yapılışının incelenmesi gerekir. Bireylerin fayda hesabının toplumda da yapılması ile oluşacak yeni hukuk sistemi, Benthamcı sistemde, bireylerin özgürlükleri üzerinde güven duygusu oluşturmalarını sağlayacaktır. Aynı şekilde toplum kurgusunda bir çeşit cezalandırma mekanizmasının bulunması ve bunun adaletli bir şekilde işlemesi bireylerde güven ve hakkaniyet hissinin oluşmasını sağlayacaktır. Bu his, bireylerin yasalara uygun davranmaları için ikna olmalarını da sağlayacaktır.

Toplum mutluluğunu hedefleyen hukuksal açılımlar fayda öğretisini besleyen ve genişleten açılımlar olacaktır. Fayda prensibi zaman zaman yasalara girmiş olsa da yine de bu, iyi geliştirilememiş ve incelenememiştir.²⁰⁶ Ona göre, bu tip konularla ilgili olarak en önemli kaynak, kamuoyudur. Yapılacak olan düzenlemelerde temel alınması gereken ölçüt, yöneticinin icraatlarının sadece belli bir kesim için faydalı olması değil, bu icraatlardan toplumun çoğunluğunun fayda sağlayabilmesi, mutlu olabilmesidir. Bunun için hukuk sisteminin kuruluşunda yapılacak en ufak bir adaletsizlik içeren edim, bireylerin iknasını ve itaatini güçleştirecektir. Zira bir şekilde adaletsizlik içeren bir cezalandırmayla karşılaşan bireyler, hukuka uymama yönünde bir eğilim gösterebilirler. O halde, liberal bir toplumda, bilimsel içerikli bir hukuk sisteminin sağlanması, yöneticilerin ortak fayda merkezli yasalar çıkarmasından geçmektedir. Ortak fayda, bir

²⁰⁴ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev: M,A,Kılıçbay,İmge Kitabevi, 2006: 300

²⁰⁵ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 72

²⁰⁶ Bentham, *Principles of Legislation*, s:17

toplumda en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutluluğunu tesis eder. Hukuk üzerinde yapılacak olan reformlar, herhangi bir bireyi, diğeri için bir araç konumuna düşürmemek durumundadır. Bir toplumda araç olarak algılanabilecek olan bir şey varsa bu, yönetimin kendisi olabilir.

Yukarıda Bentham'ın, insanların karmaşık da olsa mevcut yasaları onaylamaya devam edeceklerini düşündüğünü belirttik. Mevcut yasaların onaylanması, yeniliklere karşı insanları muhafazakâr kılmaktadır. Bentham, hukuk sistemin radikal bir şekilde değiştirilmesi ile ilgili olarak insanların bir direnç geliştirdiklerini düşünmektedir. Zira insanlar, içinde bulundukları durumda acı çekiyorlarsa, bu durumun suçlusu olarak hukuk sistemini görmemektedirler. Oysa mevcut sistemde pek çok yanlışın olduğu apaçıktır ve bu durum bireylerin acı çekmesine, faydadan mahrum kalmasına neden olmaktadır. Bireylerse, bu durumdan doğayı sorumlu tutmaktadırlar. Mevcut yasalar insanlarda acı hissi oluşturuyor olsa da bu demektir ki insanlar aslında bu tür acıların sebebinin İngiliz yasa sistemi olduğunun farkında değildirler. Bireyler, genel olarak körlemesine İngiliz anayasasını onaylayacaklar ve her şeyin, sorgulamaksızın olması gerektiği gibi olduğunu öne süreceklerdir. Genel olarak onlar, kendilerine yarar sağlayacak olan reformlara bile muhalif olacaklardır. Zira onlar kadim özgürlüklerinin ve haklarının değişimle beraber tehlikeye gireceğinden korkmaktadırlar.²⁰⁷ Bu korku, yukarıda bahsetmiş olduğumuz direncin de nedenidir. Bireyler, deneyimlerinin verdiği güvenle mevcut duruma karşı bir bağlılık gösterme eğilimindedirler. Yeni yasalar ise onlarda doğal olarak korku uyandırmaktadır; çünkü bu yeni yasaların onların deneyimlerinde bir karşılığı yoktur. O halde Bentham'ın, hukuk ile ilgili görüşlerinin hayata geçmesi bazı zorluklar ve dirençler barındırmaktadır.

²⁰⁷ Steintrager, *Bentham*, s: 45

C. YENİ HUKUKUN KARŞILAŞABİLECEĞİ GÜÇLÜKLER

Bentham, yeni bir hukuk sisteminin inşasında en çok ikna kavramına önem vermektedir. Hukuk her ne kadar bilimsel ve kesin sonuçlara ulaşsa da yönetici sınıf bu sonuçları tepeden inme uygulamaya koymak yerine kamuoyunu ikna etmek durumundadır. Bentham, bu ikna sürecinin ne gibi güçlüklerle dolu olduğunu önceden hesaplayıp buna göre önlemler alınması gerektiğini düşünmektedir. Yasa ile yurttaş arasında köprü vazifesi gören, ikna yoluyla itaati sağlamaya çalışan yöneticilerin karşılaşılabilecekleri güçlükler şu şekildedir:

- İlk olarak yasaya karşı itaatsizlik durumunu ele almalıyız. Buna göre mevcut yasalara karşı bir meydan okuma durumu olduğunda, yasa koyucunun uzun süredir hükmünü sürmekte olan yasalara tutunacağı çok açıktır. Zira uzun süredir varolan kuralları muhafaza etmek ve onları takip etmek yasa koyucunun işini kolaylaştıracaktır. Bunun nedeni baştan başa bir değişimi gerçekleştirmenin zor olacağıdır. Ayrıca mevcut yasalarla ilgili olarak kazanılmış deneyimler, yasa koyucunun elinde çok önemli birer veri olarak durmaktadır. Örnek vermek gerekirse; bir cezalandırmanın ne gibi sonuçlar doğurduğu yıllarca deneyimlenmiştir. Ancak yeni getirilecek bir cezalandırma sistemiyle ilgili hiçbir deneyimin olmaması işin zorluğunu artırmakta, onun doğruluğu ile ilgili şüpheleri korkutucu kılmaktadır. Deneyimler insanlara yasaların kullanışlılığı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu şekilde sahip olunan bir bilginin ise yasa koyucunun işini kolaylaştıracağı açıktır. Herhangi bir işe baştan başlamanın yaratacağı tüm sorunlar yasama ve hukukun inşası için de geçerlidir.²⁰⁸ Burada bahsedilen eski yasalara tutunma durumu, hem yöneticilerin hem de toplum üyelerinin kolaylıkla yapabileceği bir şeydir ve değişimin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.

- Bunların dışında yeni bir sistemin kuruluşunda güçlüklerin boy gösterebileceği alanlar; sağlam bir yöntemin tesisi, adlandırmalar ve

²⁰⁸ Steintrager, *Bentham*, s: 32

sınıflandırmalardır. Sınıflandırma ve adlandırmanın, deneyimin gözetiminde yapılması yöneticinin işini kolaylaştırır; ancak bu durumda da yasa ya da hukuk, eski deneyimlerin boyunduruğu altında kalacağından değişmez.²⁰⁹ Eski yasaların kötü olduğunun bilgisini bize veren de deneyimlerdir. Bununla birlikte bir noktayı hatırlatmakta fayda vardır; buna göre deneyim, yasanın değişmesini olduğu kadar değişmemesini de talep eden bir ilke olarak karşımıza çıkabilir. Deneyimin bu çift değerli karakteri asla unutulmamalıdır. Bu maddeden anlaşılan, yasa koyucunun, eski hukuk imgesini aklında tutması gerektiridir.

Buraya değin betimlediğimiz iki güçlüğün dışında başka türden güçlükler de mevcuttur. Nitekim hukukun düzenlenişinde karşılaşılabilecek sorunların dışında, daha önce ifade ettiğimiz türden bireysel sorunlarla da karşılaşılabilir. Bunlar temel olarak iki madde halinde ele alınabilir.

- Bireyler, toplumun faydası için gerekli bazı düzenlemeler nedeniyle kendi faydalarına olacak kimi davranışlardan vazgeçmek zorunda kalacaklardır. O halde temel işlevi acıya karşı önlem almak olan bir yöneticinin, hangi saikle birtakım yasalar düzenleyeceği ve bunu ne şekilde uygulayacağı sorunu önem kazanacaktır. Yöneticilerin, bir topluluk söz konusu olduğunda, herkes için faydalı ve haz verici olanı bireylere göstermesi ve bu hesaplamayı nasıl yapacağını öğretmesi gerekmektedir. Bu, önemli bir konudur çünkü haz verici olan ile haz verici olmayan, yani faydalı ve faydasız olan arasındaki ayrım, titiz bir hesaplamayı gerektirir. Bu bilgi ise bir toplumdaki insanın tikel kapasitesini aşacak bir bilgi türüdür. O halde yeni bir yasanın yapımı aşamasında bireylerin bir yol göstericiye ihtiyaçları olacaktır.

- Faydacı ahlakın pratikte kuralları belirlediğini kabul ettiğimizde, bireylerin hesaplamada hatalar yaptığını da kabul etmemiz gerekir. Çünkü bireyler, haz ve fayda getirici bir eylem ararken bunun gerçekten hazla veya faydayla mı sonuçlanacağını bilmeyebilirler. Ayrıca bir bireyin, eylemiyle, eyleminden beklediği sonuç arasında doğru bir ilişki kurması, yani beklediği sonuç için o eylemi gerçekleştirmesinin doğru olup olmadığına karar vermesi çok zordur. İşte bu

²⁰⁹MacCunn, *Six Radical Thinkers*,s: 30

noktada yöneticilere, buraya değin bahsettiğimiz eğitimin sorumlulukları daha fazla yüklenmektedir.²¹⁰ Yöneticiler bireylere, hem vazgeçtikleri kişisel faydanın meşruluğunu kanıtlayacaklar, hem de hangi türden davranışların benimsenip hangi türden davranışlardan kaçınılacağını öğreteceklerdir.

Bentham, yeni yasaların oluşturulmasında bireylerle yasa koyucular arasında oluşabilecek sorunlardan bahsettikten sonra, politik yapının, yasama merciinin kendi koşulları içinde karşılaşılabileceği sorunlara da değinmektedir. Bentham, yasa koyucuların ve mahkemelerin yaşadıkları güçlükleri ve ortaya çıkan hataları tasnif eder; bunlar, yasama kurulunun, yani politik yapının içinde bulunduğu durumun zorluğunu ve kararların alınışındaki hataları gösterir. Bentham, yasa koyucu kurulun karşılaşılabileceği sorunları *Politik Taktikler (Political Tactics)* isimli kitabında incelemiştir. Taktik kelimesinin kökeni eski Grekçedir ve askeri düzenleme sanatı ile ilgili bir alan anlamına gelmektedir. Bentham'ın sisteminde, karşımıza çıkan taktik anlayışı ise toplumun sıkıntılardan kaçınması, zorluklarla mücadele etmesi anlamında kullanılan bir kavramdır. Toplumun taktiği demek, toplumun haz ilkesine uygun davranması demektir. İnsanların özgürlüklerinin, bilgilerinin, akıllarının gelişimini engelleyen durumların önüne geçilmesi gerekmektedir. Bir başka, deyişle yasa koyucunun önlemeye çalıştığı her şey, bireylerin gelişimlerinin hayrına olmak durumundadır.

Bentham'ın, yöneticilerinin de hesaplama faaliyeti içinde olduğunu belirtmiştik. Bu müzakereci (*deliberative*) kurulun taktikleri, toplumun en büyük faydasını gözetme amacına hizmet eder. Bu kurulun en önemli görevi ise, yürütmenin maruz kaldığı kimi engellemeleri önlemektir. Bentham, yürütmenin karşılaşılabileceği sıkıntıları on temel başlık altında toplamaktadır²¹¹:

1. Hareketsizlik
2. Kullanışsız Karar
3. Kararsızlık
4. Gecikme

²¹⁰ Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s: 12

²¹¹ Bentham, *Political Tactics*, s:302

5. Sürpriz ve Acelecilik
6. Önlemlerdeki Dalgalanmalar
7. Çekişmeler
8. Sahtelik
9. Şeklinden Dolayı Kötü/Kısır Olan Kararlar
10. Altyapısından Dolayı Kötü/Kısır Olan Kararlar

Bentham, yukarıdaki başlıklar altında ele aldığı güçlüklerin toplumsal faydanın üzerinde olumsuz etki yaratacağını düşünmektedir. Toplumun faydasının olumsuz yönde etkilenmemesi için ise, bu sıkıntıların incelenmesi onlara karşı önlemlerin alınması gerekmektedir. Peki Bentham'ın yukarıdaki tasnifi neleri içermektedir ?

1- Hareketsizlik: Bu sıkıntı çeşidi, bir takım kararların talep edildiğine işaret etmektedir. Fakat bu kararların alınamama nedenleri olabilir ve bunlardan biri, kurulun karar almasını mümkün kılacak koşulların mevcut olmamasıdır. Faaliyet içinde olmamanın muhtemel nedenleri şunlardır:

- Doğal tembelliğin üstesinden gelmek için yeterli güdülenmenin olmaması.
- İşe başlamak için kurulu araçların mevcut olmaması.
- Son olarak, kurulun sadece yönetici güç tarafından sunulan öneriler üzerinde hareket ediyor olması.

2- Kullanışsız Karar: Kararların kullanışsız olma durumu, bir toplumda sadece vakit kaybına sebep olacak olan bir kötülük üretmemektedir. Kullanışsız kararların zararları bundan çok daha fazladır. Zira her kullanışsız karar, aynı zamanda yasalar bütününde bir artışa, çoğalmaya ve yığılmaya sebep olacaktır ve bu durum, insanların zihninde artan bir belirsizliğe yol açmaktadır. Bu durumda bireyler alınan kararları kavramakta güçlük çekeceklerdir. Oysa Bentham, karmaşık ve yoğunluk içeren yasaları değil, bir bilim kadar kesinlik taşıyan net yasaları savunmuştur.

3- Kararsızlık: Toplumdaki mutluluğun engellenmesinin önüne geçmek için önerilen önlem yeni bir kötülük üretebilecektir. Peki, bu durumda kötülük oluşmasın diye kararsız mı kalınmalıdır ? Bentham’a göre, kararsızlık da vakit kaybına sebep olacaktır; ama vakit kaybı kararsızlık içinde olma durumunun tek ve en kötü yönü değildir. Kararsızlık, endişeli bir durumun ortaya çıkmasına izin verir ve bu durum, toplumun zihninde endişe içinde bir yaşam kurgusu oluşmasına sebep olur. Bir karardan, kötülüğe sebep olacak diye korkup kaçınmak için karar vermemeyi seçmek yöneticilerin son çaresi olmalıdır. Zira bireylerin zihninde oluşacak olan en ufak bir muğlaklık hissi, kişilerde adaletsizlik hissine de sebep olabilir.

4- Gecikme: Bu başlık kimi zaman kararsızlık ile karıştırılmaktadır. Fakat bunlar farklı sıkıntılardır. Gecikme olmadığı durumlarda da kararsızlıktan şikâyetler yaşanabilir. Kurulun tek bir oturumundan sonra eğer hiçbir şey yapılmadıysa bu durum gecikmeden dert yanmak için bir zemin olabilir. Bentham, gecikme başlığı altında şunların olabileceğini belirtir:

- Belirsiz ve kullanışsız yöntem; kurulun kullandığı yöntem uygun kararlar almak için verimli olmayabilir.
- Karar eğiliminde olmayan adımlar; bir karar olma aşamasına getirilememiş düşünceler.
- Kötü şekilde öne sürülen sorular; bu madde de kullanışsız yöntem ile aynı şekilde değerlendirilebilir.
- Hali hazırda kötü olan düzen
- Kişisel tartışmalar
- Oyalanmaya uygun amfiler ve tiyatrolar

5- Sürprizler ve Acelecilik: Sürprizler bir kararın alınışındaki aceleden oluşurlar. Sürprizler aynı zamanda bir toplantıdaki bulunması gereken üyelerin yokluğunun avantaj olarak kullanılmasından da ortaya çıkabilir. Acelecilik aslında alınması gereken kararların bir an önce alınıyor olmasından dolayı yararlıdır. Ancak,

kimi durumlarda acele olarak alınmış kararlar, bu karara şüpheli bir karakter vermektedir. İşte bu şüpheli karakterinden dolayı acele alınan kararlar toplumun zihninde bulanıklığa neden olurlar.

6- Önlemlerdeki Dalgalanmalar: Alınacak önlemlerle ilgili varılacak karar aşamasında yaşanan dalgalanma ve gecikmeler, bir çeşit zaman kaybına işaret ediyor olsa da, dalgalanmanın en kötü tarafı bu değildir. Kurulun karar alma sürecindeki dalgalanmalar bu kurulun aklına yönelik güveni sarsıcı olmaktadır. Bu durum da aynı şekilde toplum zihninde genel olarak güven sarsıcı bir şeydir.

7- Çekişmeler/Tartışmalar: Çekişmelerden kaynaklanan zaman kaybı, aslında gelebilecek en hafif zarardır. Politik kurullarda yaşanan düşmanlıklar ve kişilik çatışmaları genellikle “gerçeğin peşinde koşma”nın karşıtı olan türden eğilimler, istekler üretmektedir. Bentham, bu türden husumetlerin çok daha ağır sonuçlara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bentham’a göre, sert partiler, sivil savaşırlara sebep olanların babası sayılabilirler ve çekişmelerle dolu kurulların bu tip durumlara daha fazla eğilimi vardır. Savaş, daha çok yıkıcı edimlerin bir toplamı olarak değerlendirildiğinde iç savaşın dışarıdan gelen bir düşmanla yapılan savaştan daha az kötü olmadığı söylenebilir. Bu safhaya gelmek Bentham’a göre, öldürücü bir durumdur. O çağındaki birçok olayın, hizmetlerin ihmeline yol açtığını gördüğü için böyle düşünmektedir. Nitekim ona göre böyle bir durumda, kuruldan pay alan herkes acı ve çalkalanma durumu içinde olacaktır. O halde çok fazla güven hissi, aşırı saf olmaktan ve bir şeylere fazla inanmaktan daha fazla kaybettirici olabilir. Bu durumda olacak malum sonuç, onur kaybıdır. Üyelerden ya da partilerden biri bu çeşit çekişmeler esnasında itibar kaybedebilir ve bu durum tüm kurulu kapsayıcı olabilir.

8- Sahtelik/Gerçek Dışılık: Bu başlık altında Bentham’ın kastettiği şey, politik kurulun etkinliklerinin karşıtı olan her şeydir. Dürüstlük kurulun en önemli prensibi olmak durumundadır. Politik kurul, genel ilgi üzerine en fazla miktarda aydınlanmışların oluşturduğu kuruldur ve onlar dürüstlüğün önemini ve haklılığını en fazla hissetmeleri gereken kimselerdir.

9- Şeklinden Dolayı Kötü/Kısır Olan Kararlar: Bentham, bu başlık altına aşağıdaki maddelerin girebileceğini belirtir:

- Aşırılık: Bir şey fazla kapsayıcı olduğunda bu durum aşırılıktır ve yanıltıcı olabilir.
- Bozukluk: Olması gereken şeyin ifade edilmiyor olması bozukluktur.
- Belirsizlik: Topluma şaşırtıcı ve karışık düşünceler sunulduğunda bu durum belirsizlikle sonuçlanacaktır.
- Muğlâklık/şüphelilik: Topluma iki veya daha fazla anlam içeren şeyler sunulduğunda bunlar muğlâk ve şüpheli olarak değerlendirilecektir.
- Farklar: Farklı bireyselliklerin bulunması ters kararlar alınmasına sebep olacaktır.

10- Altyapısından Dolayı Kötü/Kısır Olan Kararlar: Bentham'a göre, alınan kararlar toplumun huzurunu desteklemeli ve onun mutluluğunu yükseltmek amacı ile olmalıdır. Bu kararlar her neye karşı olursa olsun, temel amaç bu olmalıdır. Sıkıntı verici durumlar belirtilmeden, yani toplumla paylaşılmadan önce aşağı yukarı halledilmelidir. Kurul, uygunsuz veya zararlı bir karara şekil verdiğinde bu kararın, onların isteklerini gösterdiği, sadece onlara hizmet ettiği zannedilir. Ancak eğer kurul kararı olması gerektiği gibi oluştursa o zaman kurulun istekleri ile kamu yararı birbiriyle uyumlu olacaktır. Eğer bu durumda, yani uyum durumunda bir sapma meydana gelirse bundan dolayı başka birtakım pürüzlerle karşılaşılacaktır. Bu sorun başka sorunlara neden olacaktır. Bentham bunları aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Yokluk: Kurulun genel isteği, üyelerin toplam sayısının çoğunluğunun isteğidir. Fakat üyelerin büyük miktarı var olan oluşumun içinde değilse, burada şüpheli bir durum ortaya çıkacaktır.
- Özgürlük isteği: Özgürlük konusuna çalışmamızın başında uzun bir şekilde değinmiştik. Burada söz konusu edilen özgürlük üyelerin devredilemez/verilemez olan hakları grubuna girmektedir. Oy verme hakkının üzerine uygulanan bir kısıtlama, toplumdan gelen talepleri seslendiren üyenin etkinliğinin kısıtlanması demektir; bu, aynı zamanda üyenin seslendirdiği taleplerin kısıtlanması demektir. O halde hak kısıtlaması talep kısıtlamasına dönüşecektir.

- İğfal: Üyelerin vicdanlarıyla belirttikleri istekler, cazip gelen birtakım başka isteklerle uyumlu olmayabilir. Bu durumda üyeler, söz konusu ilgi ve isteklerin cazibesiyle harekette bulunabilirler.
- Hata: Kurul üyeleri doğru bilgi edinme konusunda yeterli imkanlara sahip değiller ise onları, kandırmak için yanlış ifade ve demeçler sunulabilir.

Bentham'ın, buraya kadar belirttiği tüm sıkıntılar aslında yöneticinin karakteri ile de ilişkilendirilebilir. Çünkü yukarıda belirttiğimiz türden problemler, daha önceki çalışmalarımızda belirtmiş olduğumuz “basiret sahibi yönetici” ihtiyacı tanımlamasını açıklamaktadır.

Yasama kurullarına ve yasa koyucuya ilişkin olarak yukarıda saydığımız zorluklar yeni ve bilimsel bir hukuk sisteminin oluşturulmasında, yöneticilerin üstesinden gelmek zorunda olduğu durumlardır. Yönetici bilimsel hukukun bilgisine sahip ve basiretli ise, elindeki empirik verileri söz konusu bilgi ışığında değerlendirerek nesnel sonuçlara ulaşabilecektir. Bu yöneticinin toplumun ortak faydasını bireylerin özel ilgileriyle bağdaştırmasını ve yasa konusunda tüm bireyleri bilgilendirip ikna edebilmesini sağlayan en önemli güçtür. Zira toplumun ortak iyisinin bilgisi olmadan, yönetici, ne yasa koyabilir ne de ikna çabasına girişebilir. O halde bir yönetici, hem yukarıdaki sorunları aşmak hem de bireylerin ilgileriyle ilgili tam donanımlı bilgilere sahip olmalıdır. Peki, bu yöneticilerin öncelik vereceği yasalar neleri içermelidir ? Yönetici toplumu gözetirken bireyleri feda etmemek için ne gibi yasalara vurgu yapmalıdır ?

D. YASAMA GÜCÜNÜN İŞLEYİŞİ

D.1. YASAMANIN İLKELERİ/HESAPLAMA

Bentham için hukukun topluma yön vermek anlamına geldiğinden bahsettik. Bu demektir ki hukuk reformu ile pek çok şey çözülebilecektir. Zira mevcut durumda insanlar alışkanlıkları üzerinden hukukla ilişkilenebilmektedirler. Oysa Bentham'a göre hukuk, bilim olmalıdır. Peki, hukukun bilim haline gelmesi nasıl olacaktır ? Bentham'ın bu konuyla ilgili bir formülü var mıdır? Tezimizin ilk bölümünde Bentham'ın matematiksel hesaplama yoluyla kişisel hazları belirlediğini gördük. Bentham, hukuk alanında da aynı ilkenin geçerli olduğunu belirtir. Ancak burada hesaplamayı yasamacılar yapacaktır. Hesaplama sayesinde yasamacı, topluma en fazla fayda getirecek yasalara ulaşacak ve bunları uygulayacaktır.

Peki, hesaplama nasıl olacaktır ?

Bildiğimiz gibi bireylerin fayda hesabında, bir davranıştan ortaya çıkan kötülüğün ya da iyiliğin toplam değerini ölçmek için bir insan her bir duyurunun/verinin değerini toplamaktadır.²¹² Bunlar, süre, verimlilik v.b.dir. Bu hesap sonucuna göre bireyler davranışlarına karar vermektedir. Hukuk da yasalarla davranışları belirleme/kısıtlama/düzenleme alanıdır ve bu düzenlemeye uyulmadığı durumlarda cezalarla itaati sağlayan kurumdur. Bireysel yasa ahlaktır ve insan davranışlarını mümkün en yüksek mutluluğa ulaştırmaya çalışır. Toplum yasalarının da aynı hedefe sahip olması gerekir. Ancak tüm davranışlar ilk önce ahlaki yargıyla karşılaşırlar ve bu yargı, yani ahlak ister özel olsun ister genel olsun her bireye tüm toplum için avantaj sağlamasını emreder. Toplumsal yasa, politik toplumda parlamento tarafından oluşturulan ve bireylerin hangi davranışları yapmaları hangilerini yapmamaları gerektiğiyle ilgili belirlemeleri ortaya koyan şeydir. Yasama, ahlakla aynı merkeze sahiptir ancak sınırları farklıdır. Zira kimi durumlarda hukukun şekillendirdiği yasalara ihtiyaç yoktur. Ahlak, zaten bu görevi yapmaktadır. Yasalar, hem doğru davranışın ilkelerini hem de yanlış davranış olan suçun tazmin edileceği cezaların ilkelerini taşırlar. O halde bu tanımından dolayı yasa kötüdür. Zira her bir yasa, haz veren bir takım davranışların kısıtlanmasını

²¹² Schofield, *Utility&Democracy*, s: 40

gerektirmektedir. Bireyler hazlarının peşinden gitmekle görevlendirildiklerine ve hazları onların hakları olduğuna göre yasalar aslında birer hak ihlali olarak da tanımlanabilir. O halde Bentham'a göre, suç kötü ise, yasa da kötüdür. Peki, bu durumda yasalar uygulanmayacak mıdır ? Bentham bunu, hastalığın da çarenin de kötü olmasına benzetir. Yasamacının en önemli işi de hastalıkla çare arasındaki bu ayrımı doğru yapabilmektir.²¹³ Yasa koyucu, yasaların “kötü” tanımlamasından sıyrılıp “iyi” tanımlama alabilmesi için bunun gerekliliğini ve toplumsal faydayı sağladığını ispat etmek zorundadır. Ancak, herhangi bir saikle oluşturulmuş bir yasa her zaman herkesi memnun etmeyeceği için yasaların “kötü” tanımlamalarından sıyrılmaları kolay değildir. Bentham'a göre yasalar, ancak toplumsal faydayı yükseltme amacıyla meşru olabilirler. Toplumsal faydayı herkes için aynı açıklık ve kesinlikte arttırmanın yolu ise, yasayı yani hukuku bilimsel kılmaktan geçmektedir. Bu durumda yasa koyucu, nesnesini, tıpkı bir bilim adamı gibi analiz etmekle işe başlayacaktır. Yasa koyucunun nesnesi insan ve onun davranışları olduğuna göre bu bilim adamının ilk önce davranışları ve onun etkilerini incelemesi, analiz etmesi gerekir. Şimdi Bentham'ın, yasa koyucuya verdiği hesaplamanın ilk adımı olan davranışların analizi görevinin nasıl olacağını inceleyelim.

Davranışlar;

1. Pozitif davranışlar: Pozitif davranışta bir hareket vardır.

2. Negatif Davranışlar: Negatif davranışlarda hareket yoktur. Bir kişiye yemek getirmemek negatif bir davranışken bir kişinin açlıktan ölmesi pozitif bir davranıştır. Bu durumda negatif ve pozitif davranışlar iç içe bulunur.

3. Harici Davranışlar: Bunlar vücudun davranışlarıdır.

a) Geçişli davranışlar: Birini yıkamak geçişli davranıştır.

b) Geçişsiz davranışlar: Yıkanmak geçişsiz davranıştır.

Davranışların geçişli olup olmaması o davranıştan etkilenen olmasına ya da olmamasına bağlıdır.

²¹³ Bentham, *Principles of Legislation*, s:47

4. Dahili Davranışlar: Bunlar zihnin davranışlarıdır. Bir hareketi vücuda getirmek harici bir davranışken onu sadece düşünmek dahili davranıştır. Bu durumda konuşma davranışı bu ikisinin bir karışımıdır.

5. Devamlı Davranışlar: Süren Davranışlardır. Eğri durmak devamlı bir davranıştır.

6. Devamsız Davranışlar: Bir kişiye vurmak devamsız bir davranıştır. Kişi vurduğu zaman davranış biter.

7. Tekrar eden Davranışlar: Ara verilerek yinelenen davranışlardır.

8. Devam eden Davranışlar: Ara olmadan devam eden davranışlardır.

9. Alışkanlık Davranışları: Davranışın tekrarı uzun sürüyorsa buna alışkanlık denilir. İçki içmek davranışı tekrar eden davranışken alkolik olmak, uzun süre içki içmek alışkanlıktır. Her alışkanlık bir davranışın tekrarı iken her tekrar bir alışkanlık değildir.²¹⁴

Bentham, davranışların kendinden fayda sağlama ya da zarar verme özelliğinin olmadığını düşünür. Zarar veren ya da fayda getiren şey, davranışların sonuçlarıdır, yani olaylardır. Zira davranışlar maddidir. Onlar, haz ya da acı üretirler. Acı ve haz, iyi ve kötü de belirlediğine göre davranışlar, sonuçlarına yani haz sağlayıp sağlamadıklarına göre değerlendirilir. O halde Bentham, yukarıda sıraladığımız davranışların hem faydalı hem de zarar verici sonuçlarının analiz edilmesi gerektiğini söyler.

Bentham'ın bu yöntemi, Batı düşüncesinin Descartes'dan miras aldığı bilimselliğin izlerini taşır. Descartes'ın analitik yöntemi sayesinde evren ya da toplum parçalarına ayrılarak analitik bir biçimde incelenir. Ardından bilincin mantıksal işleyişi çerçevesinde bu bilgiler birleştirilir.

Buna göre bir davranıştan ilk olarak birincil zarar, daha sonra da ikincil zarar ortaya çıkar.

1. Birincil zarar

a) Orijinal zarar. Bir cinayette öldürülen kişi orijinal zarar görmüş demektir.

²¹⁴ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 37

b) Türemiş Zarar: Cinayette öldürülen kişinin yakınları bu davranıştan türemiş zarar görmüş olurlar. Dolaylı yoldan bir zarar söz konusudur.

2. İkincil Zarar

a) Alarm: Zararın ilk olarak meydana gelmesidir.

b) Zararın/acının tekrar olma korkusu, tehlike. Toplumda var olan kötü ve zararlı olayların tekrarlanması yarattığı endişe.²¹⁵

Bentham, tüm bu analizlerin yasamacılar tarafından yapılmasının gerekliliği üzerinde durur. Çünkü bireylerin davranışlarının etkilerinin ayrımını yapmak, bu ayrımları göz önüne almak, davranışları düzenlemede en önemli hesaplama değildir. Bu, ince bir hesaplama değildir. Zira bu ayrım olmadan davranışların etkilerinin faydalı mı yoksa zararlı mı olduğu bilinemez. Fayda/zarar ile ilgili verileri bize sadece bu analizin sonuçları verebilir. Ayrıca Bentham, acıdan etkilenen herkesin farklı acı hissedeceğini düşünür. Örneğin, adam öldürmek iyi bir davranış değildir. Ancak kimi durumlar vardır ki, böyle durumlarda adam öldürmek faydalıdır. Toplu katliam yapmak üzere olan bir adamın öldürülmesi, failinin cezalandırılmasıyla sonuçlanmamalıdır. O halde kimi durumlarda bir kişi başkasına zarar verdiğinde bile cezalandırılmamalıdır.²¹⁶ Aynı şekilde, birinin önüne yemek koymak aslında faydalı pozitif bir davranıştır. Ancak bu yemek kişiye zarar verecekse, bu durumda yemek koyma davranışı, zararlı bir nitelik kazanacaktır. O halde yasamacılar, bireylerin davranışlarıyla ilgili karar alırken tüm bu ayrımları göz önüne almak durumundadırlar. Bu analiz hesaplamada kullanılacak davranışların aldığı değer birim hesabını oluşturmaya yaracaktır. Örneğin bir davranış, geçişli ya da geçişsiz olmasına göre farklı birim değerler alacaktır ve yasa da o bu değere göre şekillenecektir. Aynı şey cezaların belirlendiği yasalar için de geçerlidir. Suç olan bir davranış, tekrar eden davranış olup olmadığına göre cezaya maruz kalma bakımından farklı değerler alacaktır.

Bentham, bu analizlerin pratikteki uygulaması ile ilgili şunları söylemektedir:

²¹⁵ A.g.e: 70

²¹⁶ A.g.e: 147

1- *Bir suçtaki kötülüğün ortaya çıkarılması:* Davranışların analizi bize, kimin söz konusu davranıştan ne kadar zarar gördüğüyle ilgili bilgi verir. Zira ona göre zarar gören her bireyin mantığı ayrı işler. Bu durumda yasamacı zarar görülen davranıştaki kötülüğün oranını belirlemek durumundadır. Örneğin bir gasp olayından kadın ve erkek farklı etkilenecektir. Erkekten gasp edilen bir çanta erkek için sadece para kaybıyla sonuçlanırken, kadından çalınan çanta, hem para kaybına hem de kolunun kırılmasına neden olabilir. Bu demektir ki bir davranış, ortaya çıkardığı acı oranında ceza ile karşılaşacaktır. O halde tek bir hırsızlık suçu ve buna tekabül eden tek bir ceza yoktur.

2- *Zarar görmüş bireye uygun bir tatmin verilmesi:* Bu madde, yukarıda örneklendirdiğimiz durum ile paraleldir. Bu demektir ki, gaspa uğrayan bir kadını, suçluya verilecek az miktarda ceza tatmin edemez. Zira kadın açısından az bir ceza, suçu tazmin etmiş olmaz. Oysa gaspa uğrayan erkek, suçluya verilecek az bir cezalandırmayla tatmin edilmiş olacaktır. Çünkü erkeğin gördüğü zarar az bir cezayla bile tazmin edilecektir.

Yukarıdaki iki madde bize, ahlaki rölativizmden hukuk ve ortak bağ yoluyla kaçmaya çalışan Bentham'ın rölativizmi, bu sefer suçlar ve cezalar alanına taşıdığını göstermektedir. Bentham her ne kadar hukuku bilimsel kesinliğe dönüştürmeye çalışsa da davranışların analizi kimi durumlarda bunun zor olduğunu göstermektedir. Bentham böyle örnekleri hakimlerin basiretine bırakmakta ve hukukta içtihadı mümkün kılmaktadır. Bu demektir ki bilimselliğe zarar vermeyecek miktarda bir yorum, hukuk sisteminde yer bulabilecektir. Hakimlerden kimi konularda af dilenebilir. Ama onlar bebeğe benzetilmemelidir.²¹⁷

3- *Cezanın gücünü tahmin etmek ve cezanın suçlu üzerindeki etkileri:* Bir ceza, herkes için aynı ceza değildir. Örneğin sürgün cezası, bekar yaşayan biri ile ailesi olan birini farklı etkiler. Aynı şekilde hapis de erkek ve kadın için aynı değildir. Bu durumda, suçluların mağdurla eşit miktarda acı çekmesi, zarar görmesi gerektiği ilkesi, davranış analiziyle ancak uygulanabilecektir. Aksi halde evli olan

²¹⁷ Bentham, *Theory of Legislation*, s: 427

suçlu, bekar olan suçludan daha fazla ceza aldığını düşünecektir ve bu yasalarla ilgili güvensizliğe neden olacaktır.

4- Yasayı ülkeler arası adapte etmek: Bir yasa farklı ülkelerde farklı algılanır. Örneğin Avrupa’da mutluluğa dayalı bir yasa, Asya’da toplumun felaketi olabilir. Bentham buna, kadınların kişisel özgürlüklerini örnek olarak verir. Ona göre, Avrupa’da bir kadın kişisel özgürlüğün keyfine alışık ve ona sınırlayıcı yasalar getirilemez. Oysa Asya’da yaşayan bir kadın bu tarz özgürlüklere alışık olmadığı için sınırlayıcı yasalar bu kadınları etkilemez, onların özgürlüklerine bir müdahale olarak anlaşılmaz. O halde yasalar, her ülkenin kendi dinamiklerine göre kurgulanmalıdır.²¹⁸

Bentham’ın, bu analizi ile elde ettiği şeyin hesaplama olduğunu belirttik. Peki, Bentham’ın, önerdiği matematiğin bu hesaplamada yeri neresidir ? Zira davranışların ve sonuçlarının incelenmesi sadece bir analizdir.

Bentham, bu analizi matematiksel bir oranlamaya çevirmektedir. Buna göre yasamacılar, bir davranıştan her bir bireyin etkilendiğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu durumda bir davranıştan bir kişi etkilendiğinde bu; 1’e eşittir. Beş kişi etkilendiğinde ise bu; 5’e eşittir. Önemli olan, herkesin aynı sayıyla aynı eşit sayıyla hesaplamaya girmesidir.²¹⁹ O halde bir eylemin faydası, onun katkıda bulunduğu mutluluğun katkıda bulunduğu insan sayısı ile orantılıdır. Bu demektir ki her bir insana 2 pay fayda sağlayan bir davranış, 1 pay fayda sağlayan bir davranıştan 2 kat daha değerlidir. 10 insana verilen eşit mutluluk payı veren bir eylem 5 insana verilen aynı paydaki eylemden daha değerlidir. 10 insana 1 pay fayda sağlamak, mutluluk vermekle, 5 insana 2 pay mutluluk vermek aynı değerdedir.²²⁰ Ancak 10 insanın mutluluğu 5 insanın mutluluğuna tercih edilmelidir.

Yukarıdaki hesaplama göstermektedir ki davranışlar, sonuçları bakımından detaylı bir analizden geçirilecek ve her davranışın etki ettiği insanlarla elde edilen mutluluğun çarpımı, oranı toplum için fayda sağlama oranını verecektir. Bu oranlamaya

²¹⁸ Bentham, *Principles of Legislation*, s:47

²¹⁹ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 40

²²⁰ A.g.e: 85

dayalı hesaplamının sonucunda çıkan sayı ise yasamacıya, hangi davranışları yasaklaması gerektiği ve hangilerini önermesi gerektiği ile ilgili yol gösterecektir. Yasamacının elde ettiği sayının büyüklüğü ise, “en fazla sayıda insanın en fazla miktarda mutlu olmasını” sağlayacak ve sinister ilgisinin önüne geçmiş olacaktır. Bu sayının elde edilmesi, hukuku kişisel uygulamalardan arındıracak ve onu bir bilim haline getirecektir. Bu sayede hukuk, herkes için aynı netliğe ve açıklığa sahip, herkese eşit uzaklıkta olan ve nesnel bir yapı, bir bilim olacaktır

Peki, hesaplamaya rağmen yasanın, hukukun yanlış, kötü olma ihtimali yok mudur ? Bentham, faydanın iyiliklerin sebebi, hatta iyinin kendisi olduğunu düşünmektedir. Ancak fayda aynı şekilde hataların da sebebidir. Bireysel hesaplamada olabilecek hatalar kamusal alanda da olabilir. Ancak bu durum faydadan kaynaklanmamaktadır. Fayda eğer, hatalı bir kişisel ya da toplumsal yasaya sebep oluyorsa bunun nedeni hesaplayıcıdır. O halde tıpkı özel alanda olduğu gibi kamusal alanda da hesap değil hesaplayıcı sorunlu olabilir. “Kötü hesaplamada aritmetiğin değil adamın suçu vardır”²²¹

Peki, davranışlardan alınan hazzın hesaplanması bu kadar kolay mıdır ? Bireyler bazı şeyleri diğerlerinden daha fazla isteme hakkına sahip değiller midir ? Bentham, her bir bireyin mutluluk için eşit bir isteğe sahip olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda her bir bireyin mutluluğu deneyimlemesi için eşit bir gücü vardır. Herhangi bir mutluluğu diğerinin mutluluğundan daha değerli değildir. Bentham, yasalara bu tarz istekler dolayısıyla karşı çıkılmaması gerektiğini söyler ve herkes için eşit hakların olduğunu söyler. Bunlar;

- 1- Mutluluk için hak eşitliği
- 2- Mutluluğu hissetmek için kapasite eşitliği
- 3- Mutluluk için istek eşitliğidir.²²²

Eğer bu hususların herhangi birinde ölçülebilir bir eşitsizlik ortaya çıkarsa mutluluğun dağılımındaki bu eşitsizlikler yargılanmalı, değerlendirilmelidir. Ancak

²²¹ Bentham, *Principles of Legislation*, s:16

²²² Schofield, *Utility&Democracy*, s: 84

Bentham'ın sorunu, bu eşitsizliklerin var olmaması değil onların ölçülememesidir. Bentham, mutluluk isteğinin daha fazla olduğu kimselerin ya da mutluluktan pay alma kapasitesi daha yüksek olan kimselerin var olma durumlarını tamamen reddetmemektedir. Ancak o, bu farkın ölçülemeyeceğini düşünmekte, bir bakıma bunları istisnai durumlar olarak yorumlamaktadır. Ona göre kimi insanların daha büyük istekleri olsaydı, bu onları, daha büyük mutluluk paylaşımı almaları bakımından haklı çıkarırdı. Ancak bireyler farklı isteklere sahip olsa da bunu ölçmek mümkün değildir. Ölçülemeyecek bir birim ise hesaplamaya giremez. O halde istekler arasındaki bu ince ayırım, yasa yapımında rol oynayamayacaktır. Hesaplamalar matematiksel olarak tam olarak açıklanamaz olduğu halde Bentham, hesaplamayı matematiğe dayandırır.²²³

Bentham'ın, yasa yapımında önem verdiği bir başka nokta ise, mevcut durumdaki yasaların anlaşılmazlığından kaynaklanmaktadır. Bentham, bu anlaşmazlığın sebebini dilde yapılan hatalar olarak görmektedir. Dilin doğru kullanımı yasaların faydasını ve işlerliğini arttıracaktır. Tekrarlamak gerekirse Bentham dili, hem görmek, duymak ve dokunmak gibi iletişimlerde hem de düşüncedeki enstrümanlar olarak tanımlamıştır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, kelimeler olmadan düşünceler hayallerdir ve sadece bulutlar gibi zihnin etrafında hareket ederler. Dil, düşüncelerin ifade bulmasını sağlayan mecradır. Dil aynı zamanda hatanın da ifadesidir. Çünkü kelimeler yanlış kullanılabilir. Bentham, Fransız deklarasyonunun hatasını da dile bağlamıştır. Dilin kullanımı ve barındırdığı handikaplar bir yasamacıya dilin doğru kullanılması görevinin verilmesine sebep olur. Çünkü ona göre dilin yoruma fazla açık olması, onun kullanıldığı yasaların da bambaşka anlamlar taşımasına neden olacaktır. Bentham, buna örnek olarak, **can** ve **can not** kavramlarını verir. O, "**can** ve **can not**" ın, hem "olabilir/olamaz" hem de "yapabilir/yapamaz" anlamında kullanıldığını belirtir. Örneğin; "I can not speak English", "İngilizce konuşamıyorum" demektir. Aynı kavram, "He can not be rich" şeklinde kullanıldığında ise "O, zengin biri olamaz" anlamına gelmektedir. Dilin bu çift anlamlı yapısı yasa yapımı konusunda pek çok hataların, farklı anlamlandırmaların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Buna en önemli örnek olarak Bentham; "**right**" kelimesini vermektedir. Zira "**right**"; hem "**doğru**"

²²³ A.g.e: 42

hem de “**hak**” anlamında kullanılmaktadır. O halde bu tarz kavramların karmaşaya sebep olmaması için kelimeler ve düşünceler arasındaki bağlantı çözülmelidir. Yasa yapımında düşüncelere iyi oturacak/denk gelecek kelimeler seçilmelidir. Bentham’a göre eğitim, yavaş işlemesine rağmen bu konuda en eski ve en emin kaynaktır.²²⁴

Bu noktaya kadar yaptığımız davranış analizi, hesaplama ve dilin analizi incelemesinden sonra, bir yasa koyucunun dikkat etmesi gereken noktalar şekillenmektedir. Buna göre yasa koyucular şunlara dikkat etmekle yükümlüdürler:

1- Yasalar insanlara bir şeyler sunmalı, toplum üyelerinin neleri yapmaya izinli olduklarını, neleri yapmaya yasaklı olduklarını ve ne gibi görevleri, yükümlülükleri olduğunu açığa çıkarmalıdır.

2- Fayda her durumda insanların karşısına çıkacaktır. Zira bir insana faydadan daha yakın hiçbir şey yoktur. O yüzden tüm ölçekler fayda prensibine dayanmalıdır.

3- Yasa koyucular bu görevleriyle aslında toplumla ilgili bütün gücü de ellerinde tutmuş olurlar. Bu güç onlara bazı sorumluluklar da vermektedir. Örneğin bireylerin ifade özgürlükleri göz ardı edilmemelidir.²²⁵ Ortak fayda uğruna bireylerin eleştirme hakları, değişim talepleri engellenmemelidir. Her yasaya her zaman karşı çıkılabilir. Çünkü o, yetersiz ya da özgürlüklere saldırı niteliği taşıyor olabilir.²²⁶

4- Yasamacıya yasa yapmanın üstün görevi bir hak olarak verilmiş olsa da, bu, aynı zamanda bir görevdir yani hizmettir. Bireyler hukukun isteklerine göre şekillenmek durumundadır. Ancak bu her zaman mümkün olmadığında, bütün insanlara, bütün bakış açılarından bakıldığında emirler verilmeli, yasaklar getirilmelidir. Bu, yasamacının görevidir. Onlar, şartlar ne olursa yasa yapmalıdırlar. Bu onların görevidir ve kesindir. Bilgi, yasa yapma üzerinde kullanılmalıdır. Üstün gücün görevi, üstün yasama gücünün görevidir.

²²⁴ A.g.e: 67-71

²²⁵ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 95-98

²²⁶ Bentham, *Principles of Legislation*, s:96

5- Yasa koyucular da bir takım yasalara tabidirler. Örneğin onlar görevlerini yerine getirmek istemediklerinde yasa yapmak istemediklerinde cezalandırılmalıdırlar.²²⁷ Yasamacı da yasalar tarafından yönlendirmelidir.²²⁸

Yasaların oluşturulmasında önemli bir basamak daha vardır. Mevzuatlar ve yönetmelikler yasayı mükemmelleştirmeye yetmese de onların yasa yapım sürecinde önleyebilecekleri kusurlar, etkileyebilecekleri durumlar vardır.²²⁹ O halde yasamacı yasanın kuruluşuna da dikkat etmelidir. Bunlar;

1- Maddelerin kısalığı ve netliği: Yasalarda maddeler uzun oldukça onların anlaşılması, parçaların birbirinden ayırt edilmesi zor olacaktır. Bir yasa bu talimata uymalıdır. Örneğin bir yasanın uzunluğu 100 kelimenin üstünyse numaralandırılmalıdır.

2- Yalınlık üzerine kurulmalıdır. Her madde basit ve net tekliflerle anlatılmalıdır. Bir madde iki bağımsız teklif içermemelidir. Zira bunların biri onaylanıp diğeri onaylanmayabilir. Tekliflerin tek bir madde içerisinde yer alması doğru ve yanlış iki yasanın da aynı anda kabul ya da reddini zorunlu kılar.

3- İsteğin ifadesi yalın olmalıdır. Yasanın gerekliliği ile ilgili sebepler, fikirler belirtilmelidir.

4- Bir yasa teklifi yasanın içermesi gereken tüm maddeleri içermelidir. Örneğin hırsızlık yapma davranışının yasak olduğunu söylemek yetersizdir. Hırsızlık yapıldığında suçlu kişi “X” kadar süre, “Y” cezasına çarptırılacaktır şeklinde açıklamalar olmalıdır. Aynı şekilde bir beyan olmadan bireylere vergilendirme yapılamaz.²³⁰

Doğru yasalara hangi yollarla ulaşabileceğimizi inceledikten sonra yasaların hangi özelliklere sahip olması gerektiğini görebiliriz.

1- Yasalar beklentilere hitap etmelidir. Eğer yeni yasalarla ilgili insanların bir beklentileri yoksa yeni yasa koymak daha zor olacaktır. O halde yasalar,

²²⁷ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 107-109

²²⁸ Bentham, *Principles of Legislation*, s:62

²²⁹ Bentham, *Political Tactics*, s:118

²³⁰ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 58

eksiklikleri de gün ışığına çıkartıp çözümünü ortaya koymalıdır. Bu sayede beklentiler, yasa koyucuya bir sistemi izlemeye zorlamış olacaktır.

2- Yasalar bireyler tarafından tanınmalı ve bilinmelidir. Bilinmeyen bir yasa toplum üyelerinin beklentilerine de karşılık veremez. Böyle bir yasa ise zihinde canlanamadığı için etkili olamaz. Bu, Bentham'ın yukarıda eleştirdiği soruna çözüm önerisidir. Zira bireyler yasayı ancak suçu işlediklerinde yani cezayla karşılaştıklarında öğrenmekteydiler. Oysa yasaların bireylere açıklanması onların yasalara itaatini de kolaylaştırır.

3- Yasalar tutarlı olmalıdır. Bu, bir suça her zaman ve her durumda aynı cezanın verilmesi anlamına gelmektedir.

4- Yasamada izlenen metotlar bireylerin anlayacağı şekilde olmalıdır. Örneğin az bilinen bir yasanın daha çok açıklanması gereklidir.

5- Yasalar geçmiş yasalarla bağlantılı olmalıdır. Bu durum bireylerin zihnine “evet bu daha önce de uygulandı” ibaresini vermelidir. Aksi halde yasalar toplum üyelerine tamamen yabancılaşacaktır.

6- Beklentiler ile yasalar arasında bir uyum, mutabakat olmalıdır. Bu uyum yasalara harfi harfine uyumu sağlayacaktır. Burada kasıt, yasalar oluşturulurken kullanılacak kelimelerin de doğru seçilmesidir. Zira bir kavram, normal bir insanla örneğin bir terziyle bir hukuk adamına farklı şeyler çağrıştırabilir.²³¹

Yukarıdaki tüm belirlemelerin ışığında Bentham için, yasamanın ne anlama geldiğini şöyle özetleyebiliriz. Bentham'ın sisteminde, gerek kişisel ahlak yasalarında, gerekse topluma uygulanan yasalarda otoritenin yerini sebeplendirme almıştır ve bu sebep faydadır, mutluluğun ölçөгüdür.²³² Yasayla uğraşan kişilerin yetersiz olması, eğitimlerinin az olmasına bağlıdır ve bu durum bir hukuk reformunu gerekli kılmaktadır. Yasaların fayda prensibi tarafından yönetilmesi ve yasamanın bir bilim olarak kullanılması, mevcut sorunların çözümünü sağlayacaktır.²³³

²³¹ Bentham, *Principles of Legislation*, s:153

²³² Schofield, *Utility&Democracy*, s: 162

²³³ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 149

Bu maddelerin yasa koyucu açısından ele alınması ise, kamusal alanda çeşitli yaptırımlar olarak görünür olacaktır. Acı ve hazzın yaptırım olarak algılanması gerekmektedir. Zira acı ve hazların yasalara iliştilirilmiş hali yaptırımlardır.²³⁴

Bentham, haz ve acının bir toplumun şekillenmesinde kullanılıyor olmasının dört ayırt edici onay şekline tekabül ettiğini söyler. Bu onay biçimleri şu şekildedir:

- Politik onay
- Moral onay
- Fiziksel onay
- Dini onay²³⁵

Politik onayın konusu içine giren olaylar, hükümdarın istekleri, politik yapının gücü ile ilgili olaylardır. Moral ya da popüler onayın konusuna giren olaylar, hayatın akışı, insanın spontan doğası ile ilgili olaylardır. Fiziksel onayın konu alanına giren olaylar, şimdiki zaman ve doğaya yönelik olduğu düşünülen olaylardır. Son olarak eğer bir olay, gelecek zaman ile ilgili ise o zaman dini onayın konu alanına girmektedir. Dini onay dışındaki üç onay türü, deneyimlenmiş olaylarla ilgilidir. Dini onayda ise deneyimlenen bir olay bulunmamaktadır.

Yukarıda saydığımız ilk üç onay tipi, yani şimdiki zamanla ilgili olanlar, insan doğasından etkilenmişlerdir ve birbirine benzer nitelikler taşırlar. Örneğin birinin başına gelen bir güçlük, afet olarak nitelendirilir ve bu afetin sonucunda toplumun aldığı tutumların şekli, bu afetin hangi onay türüne dâhil olduğunu gösterir.

Buna bir örnek vermek gerekirse, bir bireyin ortaya çıkardığı bir yangını ele alarak bu onay türlerini daha yakından inceleyebiliriz.

Politik onay: Eğer yangın çıkaran kişinin bu davranışı, hukuksal bir çerçevede ele alınıp değerlendiriliyor ve bu durumun yasalardaki karşılığı araştırılıyor ise, bu durumda söz konusu olay politik onay bağlamında değerlendiriliyor demektir ve bunun adı, bilindik adıyla “ceza” dır. Burada toplumun diğer bireylerinin yangınla beraber maruz kaldığı kötü durum, hukukçuların ve yasa koyucuların uygun gördüğü bir şekilde değerlendirilir. Başka

²³⁴ A.g.e: 9

²³⁵ Bentham, *Political Tactics*, s:57

bir deyişle yukarıdaki aynı yangın olayı bu sefer politik güç eliyle, yasa koyucu ve uygulayıcı aracılığıyla cezalandırılmaktadır.

Moral onay: Eğer yangın çıkaran kişi, toplumdaki bireylerin dostça yardımlarından mahrum bırakılıyorsa, bu kişiye kötü davranış gösteriliyorsa, bu durum, moral onay konusuna girmektedir. Burada moral onayın fiziksel onay ile çok benzer olduğu görülmektedir. Nitekim cezalandırmanın biçimi de toplumdan ihraca benzer; buradaki cezai müeyyide dostluk mahrumiyeti şeklindedir. Yangın ile bir çeşit kötülüğe maruz kalan toplum üyeleri yangını çıkaran kişinin davranışını moral olarak onaylamayacaklardır. Çünkü Bentham'ın sıklıkla belirttiği gibi bireyler birbirlerinin iyiliğini gözetmekle yükümlüdürler.

Fiziksel onay: Eğer yangın, bir kişinin tedbirsizliğinden kaynaklanıyorsa buna, fiziksel onayın konusu içindeki bir ceza verilir. Bu ceza, örneğin, bu kişinin içinde bulunduğu toplumdan dışlanması olabilir. Zira çıkan yangın, toplumdaki diğer bireyleri kötü yönde etkilemektedir ve diğer bireyler, yangını çıkaran kişiye bir müeyyide uygulayarak onun davranışını onaylamadıklarını göstermelidir.

Dini onay: Eğer yangın çıkaran kişi ilahi olarak cezalandırılıyorsa buna dini onayın konusuna giren cezalandırma denilir. Ancak bu cezalandırmanın ilahi karakter taşıdığı için deneyimlenmiş olması beklenemez.

Özetlemek gerekirse; yangın, kişinin kendi tedbirsizliği yüzünden çıkıyorsa, bu fiziksel onayın konusuna girer. Yangın politik bir yargıyla sonuçlanıyorsa, bu, politik onayın konusuna girer ve yasal cezalandırmayla sonuçlanır. Bir birey eğer bir komşusunu istemediği bir davranıştan vazgeçirmek için ona ceza uyguluyorsa, bu, moral onayın konusuna girer ve son olarak yangın, tanrının hoşnutsuzluğu ile ilgili bir cezalandırma ile sonuçlanıyorsa bu dini onayın konu alanına girer.

Yukarıda bahsi geçen onay türleri ile ilgili bir noktanın daha üzerinde durmak gerekmektedir. Bizler, dinle, yani gelecekle ilgili olan haz ve acıları bilemeyiz; çünkü bunlar bizim gözlemlerimize açık değildir. O halde bu türden dini onayın kapsamına giren haz ve acılarla ilgili olarak söylenebilecek olan yegâne şey, bunların eninde sonunda başımıza geleceğidir. Buna ek olarak, Bentham'a göre, bu dört onaydan fiziksel onay, politik ve moral onayın temelidir. Çünkü fiziksel onay bu ikisini içinde barındırır.

Sıraladığımız tariflerden de anlaşılacağı üzere, politik, fiziksel, moral ve dini onay türleri aynı zamanda bir cezalandırma mekanizmasına da işaret etmektedir. Bentham, dört tip cezadan söz etmektedir:

1- Politik cezalandırma: Bu cezalandırmada başkalarının haklarını çiğneyen herhangi bir haz düşkünü politik yapı eliyle ceza almalıdır.

2- Moral/Fiziksel (ahlaki ya da kamu tarafından) cezalandırma: Bu cezalandırmada kamuoyu kötülük yapanı suçlayabilir, kınayabilir ve dışlayabilir.

3- Dinsel cezalandırma: Tanrı aşırı ya da topluma aykırı hazları arayanları cezalandırabilir.²³⁶

Yukarıda betimlediğimiz cezalandırma türleri bir hareketin hangi onay türüne gireceği sorusunu da beraberinde getirir. Özellikle tüm toplum söz konusu olduğunda, yasa koyucuya, yani politik yapı eliyle işleyecek olan hukuk sisteminin yapıcılara bu ayrımların bilincinde olarak düşünerek uygun yasaları yapma görevi düşmektedir. Bu görev, fayda prensibinin her yönüyle çok iyi anlaşılmasını gerektirir.

Bu noktaya kadar incelediğimiz yasaların eksiklikleri, yönetmelikler, amaçları, öneriler bize hiçbir içerik vermemiştir. Oysa Bentham, bir taraftan formül olarak nasıl bir yasa tasarladığını ve bunun hayata geçirilmesi için neler yapılması gerektiğini söylerken, diğer taraftan bu yasaların içeriği ile de ilgilenmektedir. Fayda içeren yasaların zorunlu olduğunu belirlemiş bulunmaktayız. Ancak en fazla hangi yasaların topluma fayda getireceği de önemli bir husustur. Bentham, yasa koyucunun en önemli görevinin “adaleti sağlamak” olduğunu söyler. Onun hukuk anlayışının bit taraftan düzeltici adalet ilkeleri diğer taraftan da dağıtıcı adalet ilkeleri taşımaktadır. Ona göre adalet, her alana kendisini adapte eder. Yönetim şekli ne olursa olsun adalet her zaman gözetilmelidir.²³⁷ Adalet, bir taraftan yasa dışı davranışları kontrol altında tutan hukukla sağlanırken diğer tarafta toplumun ortak ihtiyaçlarını birbirleriyle eşdeğer oranda korumak ve yerine getirmekle tesis edilecektir.

Bentham, ilerlemeyi savunmaktadır ve buna yalnızca niceliksel veya sayısal bir artışla değil aynı zamanda niteliksel bir değişim ve düzelmeye de ulaşılması gerektiğini düşünür. Bilimlerin ilerlemesi, ekonomik alanda nicelik artışıyla beraber kalite artışını

²³⁶Shaikan, *Felsefe Tarihi*, s:196

²³⁷ Bentham, *Principles of Legislation*, s:120

da getirmektedir. Örneğin üretilen bir gıdanın fazla sayıda üretilmesi yeterli değildir. Onun aynı zamanda kaliteli de olması gerekmektedir. O, benzer bir durumun ahlak ve hukukta da olması gerektiğini düşünmektedir. Başka deyişle hukukun ve ahlakın niteliksel olarak kaliteli olması için yasaları düzeltmek yeterli değildir. Yasaların içerik olarak da kaliteli olması gerekmektedir.

Tüm toplumun aynı oranda ihtiyaç duyduğu diğer yasaların özellikleri ise aşağıda incelenecektir.

D. 2. TEMEL YASALARIN BELİRLENMESİ

Bentham'ın, hedeflediği türden bir toplumsal fayda/toplumsal mutluluk, ancak toplumu yönetenlerin becerileriyle mümkün olabilecektir. Zira yöneticiler, hem koydukları kurallar ve yasalarla bireylerin davranışlarının kontrolünü yapacaklar, hem de toplumun genel refahını sağlayacaklardır. Bentham, yasama gücünü, tek bir kişinin tekelinde kalması gereken bir şey olarak değil, bütün bireylere dağıtılacak ve insanların bu konudaki istek ve arzularını tatmin edecek bir şey olarak görmektedir. Başka bir deyişle toplam faydanın sağlanabilmesi için güç, sadece bireyler arasındaki dengeyi, onların da katılımcı olduğu bir tür ortak sözleşme ile sağlamak üzere kullanılmalıdır. Hukukun cezalandırma dışındaki yönü burada aslında bir tür dağıtıcı adalet ilkesini yaşama geçirmekle tanımlıdır.

Bentham'a göre, bireyde temellenen toplumsal mutluluk, yani toplumsal fayda; aşağıdaki maddelerin toplamının en üst düzeyde olması ile ele geçirilecek olan şeydir.²³⁸ Yasama bu maddelerin içeriğinin gereğini gerçekleştirdiğinde bireysellikler de zarar görmemiş olacaktır. Bu noktaya kadar Bentham'ın görüşlerini, yasaların sınırlayıcı, davranışları engelleyici yönünü işleyici olarak ele aldık. Oysa yasalar, sadece birtakım zarar verici davranışları engellemek amacını taşımamaktadır. Yasalar, aynı zamanda, bireylerin hayatına katkıda bulunacak düzenlemeler de yapmalıdır. Bu durumda

²³⁸ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 80

yasamacıların yasa yapımında gözetmesi gereken öncelikler, toplumun ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar ortaktır ve aşağıdaki şekilde sınıflandırılırlar:

- 1- Varlık/geçim/nafaka
- 2- Bolluk/ bereket
- 3- Eşitlik
- 4- Güvenlik

Yukarıdaki dört madde; yasa ve yasaların fonksiyonu ile birleşerek mutluluğu tesis edecektir. Geçimi sağlamak, bolluğu üretmek, eşitliği korumak ve güvenliğini sürdürmek toplumdaki bireyleri mutluluğa ulaştıracak olan formüldür. O halde toplumsal mutluluğa ulaşabilmek için gereken bu dört madde, bir yöneticinin yasaları oluştururken de referans olarak kullanması, temel alması gereken maddelerdir.

Bentham, bu dört maddenin her birinin önemini tek tek vurguluyor olsa da bunlar arasında en fazla önem verdiği madde güvenliktir.²³⁹ Zira bu maddeler içinde geleceği de kucaklayan tek madde güvenliktir. Varlık, bolluk ve eşitlik sadece şimdiki zamanla ilintili olsalar da güvenlik çok daha geniş bir zamana yayılabilmektedir. İşte bundan dolayı güvenlik, diğer maddelerden daha üstün olan madde olarak kabul edilmektedir. Yukarıda anlattıklarımızla bağlantılı olarak, mutluluğun sağlayıcısı olan bu dört madde içinde özgürlüğün olmaması dikkat çekicidir. Zira özgürlük, liberal teorilerin en başat kavramıdır. Bentham'da, özgürlüğün yasadaki öncelikli olarak gözetilmesinin gerekmemesi nedeni, özgürlüğün bu maddelerden daha değerli olmamasıdır. Özgürlüğün ancak bu maddelerin birinin, güvenlik maddesinin bir dalı olduğu/onunla ilişkili olduğu kabul edilebilir.

Yukarıda sıraladığımız hukukun/ yasamanın dört maddesi, aslında teorik olarak son derece açık olmakla birlikte, bunların pratikteki karşılıkları oldukça belirsizdir. Dört maddenin birkaç tanesi aynı yasa içinde yer alabilir. Bunun nedeni bu maddelerin genellikle birbirleriyle müttefik olmalarındandır. Örneğin güvenliğini sağlayan bir yasa,

²³⁹ Bentham, *Theory of Legislation*, s: 98

aynı zamanda varlık ve bolluğu da içerebilir. Fakat kimi durumlar vardır ki, bu maddeleri birleştirmenin imkânı yoktur. Örneğin bir yasa içinde yer alan eşitlik maddesi, çoğu durumda güvenlik maddesi ile çatışabilir. O halde sıraladığımız dört madde arasında bir önem sıralaması yapmak gerekmiştir ve Bentham, bu sıralamada güvenliği en üste/en önemli görev sınıfına yerleştirmiştir. Dört madde arasından geçim/nafaka/varlık ve güvenlik diğer maddelerden üst sıradadır. Bolluk ve eşitlik ise, açıkça diğerlerinden daha az öneme sahiptir. Gerçeklikte ise şöyle bir açıklama yapmak mümkündür: Güvenlik olmadan eşitlik; geçim/nafaka olmadan ise bolluk/ bereket olamaz. Bunlar birbirlerine bağlı olsalar da, güvenlik ve geçim hayatın kendisi, eşitlik ve bolluk ise hayatın süsü olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁰ O halde, bir toplumun yasalarının oluşturulma sürecinde güvenlik en önemli koşuldur. Örneğin yasaların sadece geçim için yapılıyor olması, bu arada güvenliğin gözetilmiyor olması söz konusu yasaları işlevsiz kılacaktır. Toplum olarak yasaların belirlediği şekilde birçok şey üretiyor ve ekip biçiyor olunması, Bentham'ın, yaşamın asli alanları olarak belirlediği konular için bir anlam ifade etmemektedir. Ancak, örneğin bir üreticiye ürettiği meyve sebzelerle ilgili bir güvence verildiğinde yeterli şey de yapılmış olur. Bu noktada Bentham'ın, güvenlik derken aslında kavramı alışıldık şeklinden çok daha geniş şekilde aldığını görmekteyiz.

Bu demektir ki, Bentham, güvenlik dediğinde, sadece politik yapının, toplumun ve onu oluşturan bireylerin güvenliğinden değil, bu bireylerin yaşam alanlarının her noktasındaki güvenlikten, yani üretim-tüketim gibi konulardaki güvenliğinden de söz etmektedir. O halde, güvenlik gerçekten de diğer maddelerden daha üstün konumdadır ve güvenliğin kapsadığı pek çok kollar vardır. Güvenliğin bu kollarının kendi aralarında önem derecelerine göre ayrışır ve önem derecesine göre hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur. Örneğin yukarıda da bahsettiğimiz gibi, özgürlük de güvenliğin bir dalıdır ve genel güvenliğin önemi adına böyle kavranmak durumundadır.

O halde iki tip güvenlik vardır. Bunlardan ilki, zimmetlidir ve geri alınamaz. Bu, bireylerin korunup güven içinde yaşamaları, başkalarından bir zarar görmemeleridir. Bentham'ın önem verdiği diğer güvenlik ise, toplumun refahını artıracak hizmetlerle

²⁴⁰ Bentham, *A Fragment on Government*, s: 78

ilgili güvenlidir. Bu güvenlik ise bazı durumlarda geri alınabilir. Yasamanın tüm maddeleri zimmetli olan güvenliğe boyun eğmelidir.²⁴¹ O halde aynı sonuca tekrar ulaşmaktayız. Kimi alt düzeyden iyiler, kurban edilmeden en yüksek düzeydeki iyiye ulaşmak mümkün olmayacaktır. Burada alt düzeyden iyi olan özgürlük, üst düzeyden iyi olan güvenlik için kurban edilecektir ve bu, Bentham'ın sisteminde meşrudur. Zira bu durum, aklın, hesaplamanın bir ürünüdür. Yasalar, insanların düşmanı ya da rakibi değildir. Onlar insanlar içindir.

Bentham'ın, güvenlik ile ilgili yaptığı bu ayrım liberal geleneğin gözden kaçırdığı bir ayrımdır. Zira gelenek, ya Locke'da olduğu gibi, bireysel alanlardaki edimlerle ve sorunlarla bireyi yalnız bırakmış, yani tam laissez faire uygulamış ya da Hobbes'da olduğu gibi zimmetli güvenliğe tam olarak teslim olmuştur. O halde Bentham'ın, bu iki önemli figür arasında durduğu söylenebilir. Bentham, zimmetli güvenliğin uğruna her şeyin boyun eğmesi gerektiğini düşünse de bireylerin tüm yaşam alanlarının bundan ibaret olmadığını da farkındadır.

Bentham, bu saiklerle yönetilecek olan bir toplumun mutlu olacağını düşünür. O, yasanın, yaşayan bir mekanik yaratık gibi görülmesine karşı çıkmaktadır. Bu yüzden iyi bir politik yapı ve hukuk sistemi ile yönetilen bir toplumun mottosu şu olmalıdır: "Kurallara uymak ve onu özgür bir şekilde eleştirmek." Zira ona göre eleştirilmeyen bir sistem hiçbir zaman gelişemez ve eğer yapılan hatalar kabul edilmezse bunların tamiri de mümkün olmaz.²⁴² O halde bireylerin eleştirileri yasa koyucunun doğru yasalar yapmaları için önemlidir. Yasa koyucular hem bireysel ilgilerin hem de eleştirilerin öğrenilmesi için bireyleri dinlemelidir.

²⁴¹ Bentham, *Principles of Legislation*, s:93

²⁴² Bentham, *A Fragment on Government*, s: 10-12

D. 3. YÖNTEM İLE OLGUNUN İLİŞKİYE GEÇİRİLMESİ: BİREYLERİN DİNLENMESİ

Bentham'ın felsefesinde, hakimlerin kimi zaman bir baba figürü gibi tasvir edildiği görülmektedir. Bunun nedeni; adalet talep eden bireylerin buna yönelik duygusal beklentilerini karşılamaktır. Bireyler, bu talepleriyle ilgilenildiğini gördüklerinde memnun olurlar. Bununla birlikte bu psikolojik beklentinin karşılanmış olması, hukukun bilim olduğu ve yasanın hesaplamaya dayalı bir rasyonalite olduğu gerçeğini asla değiştirmez. Bu demektir ki, karar aşamasındaki hâkim, davalı ve davacı ile olan ilişkisinde baba görüntüsünden sıyrılmak ve hukukun gereğini yerine getirmek durumundadır. Zira hem yasalar hem de yasa koyucular, kişisel bireyselliklere karşı arzulu ya da endişeli olamaz.²⁴³

Yasa koyucu, tek tek bireyselliklerle ilgileniyor olmasa da, yine de bireylerin neler istediğiyle ilgili bir fikrinin olması gerekir. Bu nedenle, yasa koyucu, insan doğasının yapısal özelliklerini bilmeli ve yasaları bunu temel alarak oluşturmalıdır. Yöneticiler yasaları, insanların neler istediğine bakmadan, bununla ilgilenmeden yapamazlar. Zira “hızını hangi durumların etkilediğini bilmeden bir geminin hareketleri hesaplanamaz.”²⁴⁴ Bu yüzden yasa koyucu ve yönetici, yasanın konusu üzerinde onu etkileyen durumları bilmeden çalışamaz. Bu demektir ki yasaların muhatapları hakkında bilgi edinilmeden, onların ilgileri tespit edilmeden onlar için en uygun yasanın yapılması mümkün değildir. Ancak bu bakış açısı, bireylerin özel/özel taleplerine yönelik değil, tüm bireyler için geçerli olana ve toplumun ortak çıkarına yönelik olmalıdır. O halde toplumun ortak çıkarını ve iyisini bilmenin yolu, bireylerin özel ilgilerinin temel alınmasını, özel ilgilerinin temel alınması ise onların dinlenilmesi, anlaşılması ve göz önünde bulundurulmasını gerektirir. İşte bu nedenle, fayda ilkesi, bireylerin dinlenmesini buyurur. Bu, hesaplamanın da bir basamağıdır. Bentham'a göre yasalar, birçok sayıda kişisel özel yasanın bir araya gelmesinin toplamından daha

²⁴³ Nancy Rosenbaum, *Bentham's Theory of the Modern State*, Harvard University Press, 1978: 51

²⁴⁴ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 33

fazla ya da daha az olmamalıdır. O halde hem bireylerin kişisel ilgilerinin belirlendiği ahlak yasaları önemlidir hem de insanların ne düşündükleri.

O halde yasa koyucu tek tek bireylerin ilgilerinin neler olduğunu bilmeli ve bu konuda onları dinlemelidir. Bu noktada yurttaşların dinlenmesi mutlak iyi bir yasanın yapılmasını garanti etmez; zira bireysel farklılıklar nedeniyle herkesi tatmin edecek bir yasa imkânsızdır. Ancak burada önemli olan, yöneticilerin bireyleri dinleyerek, onların istek ve arzularını dikkate alarak politik yapıyı oluşturmalarıdır. Her bir bireyi tek tek dinlemek, onların isteklerine tamamen uymak anlamına gelmemektedir. Yöneticiler bireyleri dinleyecekler ancak herkesi tatmin etmek gibi bir amaç edinmeyeceklerdir. Zira bu, yönetimin demokratik bir yapıya bürünmesine sebep olur. Oysa Bentham, üçlü bir koordinasyonla başarılı olunacağına inanmaktadır. Bentham, gençlik sonrası dönemlerinde demokrasiye ilgi duymuş olsa da demokratik yapıya bütünüyle teslim olmanın cehaleti de beraberinde getireceğini düşünmektedir. Bu açıdan bakıldığında o, bireylerin dinlenip ilgilerin tespitine önem verse de onların her söylediklerinin teoride uygulanmasının yanlış olduğunu farkındadır. Zira bu hem mümkün değildir hem de doğru değildir. Bireylerin isteklerinin gerçekleşmesi onlar için teoriyi meşrulaştırmaktadır.

Aslında Bentham'ın teorisinde, bireylerin de fikirlerinin alınıyor olması onların hukuka sadece uyma yönüyle katılmalarını değil, hukukla ilgili bir şeyler söylüyor olabilmelerinin de sağlamaktadır. Zira bu noktaya kadar bireyler, hukuk yani ortak fayda için yasaların çerçevesini çizdiği bir yaşam alanında sınırlandırılmış insanlar olarak tasvir edilmiştir. Ancak onların dinleniyor olması, sadece bir hesaplama verisi olmadıklarını da göstermektedir. Zira “bireylerin dinlenmesi” onun sisteminde daha geniş anlamlarda kavranmalıdır. Bireylerin dinlenmesi görevini yöneticiye veren Bentham bununla iki hedef gerçekleştirmek istemektedir. Bunların birincisi, tezimizin başından itibaren bahsettiğimiz ve az önce de değindiğimiz bireysel ilgilerle ilgili veriler elde edip bunların toplamından bir yasa elde etmektir. Bu tam anlamıyla hesaplama değildir. Ancak ikinci hedef, aynı zamanda bir istişare sürecini de beraberinde getiren bir şeydir. Buna göre yöneticiler, toplumdan gelen sese “kulak vermelidirler.” Bu, bireylerin hem eleştiri özgürlüğüne hem de ifade özgürlüğüne sahip olmalarıdır.

Bireylerin dinlenmesine, yöneticilerin istişaresi de eklenmektedir. Toplumda kabul görmeyen bir hususun olduğunu bireylerden dinleyen yönetici, bu hususun doğruluk ya da yanlışlığını istişareyle ispat edecektir. Bu, kemikleşmiş düşüncelerden, önyargılardan da kurtulmayı sağlayacaktır. O halde bireylerin dinlenmesi, bireylerle yöneticilerin ikna ile uzlaşacakları bir zemin hazırlamaktadır. Bu noktadan itibaren bireyler, isteklerini bildiren ancak sadece ortak isteklerin karşılanacağına ikna olmuş bir toplumun üyesidirler. Bu noktada Bentham'ın teorisinin meşruiyeti bireylerin güdülerinin esirleri olarak onu kabul etmelerinde değil, bu teorisinin doğruluğuna ikna olmalarında gizlidir. Nasıl ki bireyin topluma ihtiyacı vardır, toplumun da kendi faydası için bireylerin fedakârlıklarına ihtiyacı vardır. Bu durumda her toplum kendi üyelerinin hayrına işler yapacak, Bentham'ın tanımladığı “hayırhah yönetici” nin egemenliği asla tiranlık olmayacaktır. Hayırhah yöneticinin etkinliği ise, anayasa ve yasalarla sınırlanmıştır; bu yöneticinin Leviathan olmadığı, Locke'un bekçi devletine veya Nozick'in minimal devletine yakın durduğunu gösterir.

Dinlemenin sonucunda yasa koyucuların en çok duyacakları şey, yasaların değişmesi ve değişmemesi yönündeki isteklerdir.²⁴⁵ Toplum üyeleri bir taraftan mağdur oldukları yasaların değişmesini isteyecekler diğer yandan eski yasalara sınıksız sarılacaklardır. O halde Bentham'a göre tüm yasalarda yapılacak bir değişim her kesimin ve herkesin memnuniyetini sağlamayacaktır. Zira mükemmel olarak nitelense bile, bu denli büyük bir değişim de beklentileri sekteye uğratma potansiyeli taşıyabilecektir. Bu yüzden tüm yasaların değiştirilmesi pek de kullanışlı bir yöntem değildir.

Açıktır ki Bentham, devrimi pek kullanışlı bulmamaktadır. Zira bu pratik değildir. Yasaların bütünüyle değişmesi bir yandan yeni memnuniyetsizlikler doğuracaktır ve istenen hedefe bir türlü ulaşılmasına neden olacaktır. Bu demektir ki Bentham'ın devrime karşı olması hem Fransa örneğini değerlendirme ölçütlerine hem de bunun bireyler açısından uygun olmamasına bağlıdır. Bentham'ın yasa koyucusu, daha iyi bir düzene geçişin eskiyle daha uyumlu yasalar eşliğinde olması gerektiğini bireyleri dinleyerek anlayabilmektedir. Zira Bentham, liberal geleneğin belli bir ölçüde

²⁴⁵ Rosenbaum, *Bentham's Theory of the Modern State*, s:20

kurumsallaşmış olduğu bir ülkede yaşamaktadır ve bütünü değiştirmek yerine parça parça yapılacak hukuksal düzenlemelerin yeterli olacağını düşünmektedir. Bu düzenlemeler yapılırken yasa koyucu dikkatini yurttaşlardan gelen somut taleplere çevirmek durumundadır. Bu, yöneticilerin en önemli görevidir. Bu sayede bireyler dinlenilmiş, görüşlerine önem verilmiş kişiler olarak hukuka sadece uyan değil, onu oluşturan kişiler olarak katılmış olurlar.

Bentham bireylerin dinlenmesi ile teorisine gelebilecek tiranlık eleştirilerini de engellemiş olmaktadır. Belirttiğimiz üzere bireylerin sesine kulak vermek onun demokrasiye araladığı kapıdır. Düşüncelerine önem verildiğine ikna olan birey, içinde bulunduğu hukuki yapının bir tür tiranlığa dönüşmesinin mümkün olmayacağını düşünürler.

Ortak faydanın, demokrasiye açılan kapının, kimi özgürlüklere alan bırakılmasının bu konuda engel oluşturup oluşturmadığı hukuk kurumunun en önemli birimi olan cezalar incelendiğinde ortaya çıkacaktır.

E. CEZALANDIRMANIN İŞLEYİŞİ

E.1. NİTELİĞİ ve AMACI

Bentham'ın teorisi incelendiğinde onun, bireylerin yaşam alanlarını ilgilendiren özel alanı hukukla bağlayarak kamusal alana hukuk ile şekil vermeyi amaçlamış olduğu görülmektedir. Önceki bölümlerde onun yasa yapımı ile bireylere toplum hayrı için nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili yol gösterdiğini inceledik. O, politikanın ve bu alanda yapılan tartışmaların insan davranışları için hukuk kadar net ve kesin sonuçlar vermediğini düşünerek moral alandan hukuka geçiş yapmaktadır. Zira ona göre, toplumlarda mevcut sorunlu durumlar için önerilen yararlı değişim politik değişimlerle olamaz.²⁴⁶ Bu durum onun toplum mühendisliği yönünün en önemli göstergesidir. O, hukuki kurallar yoluyla topluma düzen, birlik, güven getirmeyi amaçlamaktadır. Onun moral anlayışının hukukla nasıl düzenlendiğini daha iyi kavrayabilmek için, hukuk

²⁴⁶ Schofield, *Utility&Democracy*, s: 81

anlayışının pratikteki görünümünden en önemlisi olan ceza sistemini ayrıntılı incelememiz gerekmektedir. Zira onun teorisinde cezalandırma, hukukun toplumu şekillendirme araçlarının başında yer alır. Hukuk söz konusu olduğunda yasalar ve yasaların önemli kısmını oluşturan cezalar akla gelir. Onun teorisindeki cezalandırma tekniği, ileride ayrıntılandıracağımız işleyişlerden dolayı tüm hayata yöneliktir.²⁴⁷ O halde hukuk ve dolayısıyla cezanın bu kadar kuşatıcı, yapılandırıcı olduğu bir sistemde artık politikaya gerek kalmamaktadır. Zira hukuk zaten tüm hayata yönelik edimlere yeterince sahiptir.

Hukuk kurallarına uymayı sağlayan en önemli etken cezadır. Yasaklanmış davranış suçtur²⁴⁸ ve yasaklara saygı duyulması için cezalar önemlidir.²⁴⁹

Peki, hukukun ceza aksı Bentham'ın sisteminde ne şekilde işlemektedir ? Cezalandırma nasıl ve ne şekilde politikanın yerini tutacak ve bireyleri biçimlendirmeye hizmet edecektir ? Bir topluma yukarıda belirttiğimiz gibi düzen, birlik, düzen getirebilmek, sadece suçluların muhatap olduğu bir cezalandırma sistemiyle mümkün olabilecek midir ? Tüm bu soruların cevabı Bentham'ın ceza ile ilgili görüşleri incelendiğinde anlaşılacaktır. Ancak ilk olarak söylenmesi gereken, onun sisteminde cezanın sadece suçluları değil, tüm toplumu ilgilendirdiği, kavradığıdır.

Bentham'ın teorisinde hukuk, dolayısıyla ceza, Aristoteles'ten itibaren karşımıza çıkan “düzeltici adalet” olarak görev yapmaktadır. Düzeltici adaletin ana fikri; yasanın, ortaya çıkan kazanç ve zarara bakmasıdır. Suç yoluyla elde edilmiş olan kazanç, cezalandırma yoluyla tazmin edilir. Bu sayede suçlu kişinin kazancı ortadan kalkar.²⁵⁰ O halde diyebiliriz ki cezalandırma yoluyla hem bireylerin davranışları biçimlenecek hem de suçlar tazmin edilmiş olacaktır.

Bentham'ın, ceza ile ilgili görüşleri iki ana aks üzerinden incelenebilir. Bunlardan biri, onun liberal bakış açısının en önemli unsuru olan özgürlük sorununun ceza ile ilişkisidir. Diğer ise, Bentham'ın ceza yoluyla bireyleri biçimlendirme yöntemi ve bunun uygulamasıdır.

²⁴⁷ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:365

²⁴⁸ Bentham, *Principles of Legislation*, s:47

²⁴⁹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 81

²⁵⁰ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007: 265

Bentham'ın, fayda bağlamında temellendirdiği toplum anlayışında en önemli sorun, bireylerin özgürlüklerine getirilen sınırlandırmalardır. O halde davranışları sınırlandırma konusu, hukuk sisteminin üzerinde dikkatle işlemesi gereken bir alandır. Bu durumda Bentham, ceza mekanizmasının iyi işleyen bir hukuk sisteminin en önemli parçası olduğunu düşünmektedir. Onun yaşadığı dönemde cezalandırma sistemi, pek çok mağdur yaratmıştır. Adaletsizce yapılan yargılanmalar, cezaların gereksiz ağırlığı ve işlevsizliği, Bentham'ı, cezalandırma üzerine düşünmeye yöneltmiştir. O, mevcut cezalandırmanın gaddarca olduğunu ve adaletsizliğin bireylerin zihninde hukuka karşı bir güvensizlik oluşturduğunu öne sürmektedir. Oysa güven duygusu bir toplumda tüm bireylerin birçok farklı konuda eşit olarak ihtiyaç duydukları bir duygudur. O halde bireylerin en önemli ihtiyacının giderilmesi, en fazla sayıda insanın en fazla miktarda faydasını artıracak bir durumdur. Özgürlük sorunu ise, cezalandırmanın en önemli niteliği olan “güven” konusu devreye girdiğinde toplum açısından aşılmış olacaktır. Bu durumda cezalandırmalarla ilgili bireylerin zihninde bir güven duygusu oluşursa, cezalandırmalara bir tür özgürlük ihlali olarak bakılmayacaktır. İşte bu güveni tesis edebilmek için Bentham, faydacılığın tanımını yaparken onun zeminine iki ilke yerleştirir:

1. Her birey, kendisine göre eyleyecek ve eylemleriyle ilgili bir değerlendirme yaparken kendisini temel alacaktır. Bireyler, kendi ilgilerine yönelik olarak davranacaklardır. Bu ilgi daha önce de belirttiğimiz gibi hazza yönelik bir ilgidir. Zira bireylerin davranışlarının temelinde yatan motif haz arayışıdır.

2. Bir kişinin yargılanmadan hüküm giymesi ve bu yüzden bir acıyla karşılaşması olmasında haz verici hiçbir yön yoktur. Burada kasıt, haz peşinden giden bireyin, adaletten yoksun bir şekilde hazla değil acıyla karşılaşmasıdır. Bu durum, ne birey ne de toplum için haz verici değildir.

Yukarıdaki ilkelerden çıkarmamız gereken iki sonuç, insanların daha ziyade özel alan merkezli olarak yaşadıkları ve fayda teorisinde adaletin ve adaleti tesis edecek olan cezalandırmanın ne denli önemli olduğudur. Nitekim Bentham'a göre, insan davranışlarının yani özel alanın kapladığı yer, yönetimle ve politikayla ilgili kamusal alanının kapladığı yerden daha büyüktür. O halde zaten daha ziyade özel

alanı merkeze alarak yaşayan bireylerin, toplumun mutluluğu uğruna adil olmayan cezalara maruz kalması, toplumsal mutluluğun, zarar gördüğü anlamına gelir. Bentham, bu nedenle, yaşadığı dönemde kınanmakta ve cezalandırılmakta olan kimi eylemlerin de bu nedenle serbest olması gerektiğini savunmaktadır.²⁵¹ Mevcut durumun toplumun zihninde adaletsizlik hissi uyandırmasıyla Bentham, cezaların tanımlanması ve uygulanışı konusunda bir takım öneriler getirir

Peki, Bentham, cezayı nasıl tanımlamaktadır ? Bentham, cezanın bir tür saldırı olduğunu düşünmektedir. Bu, yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk olarak bireylerin özgürlüklerine yapılan bir tür saldırıdır. Peki, bu tanımlamadan hareketle Bentham cezalandırmayı ne şekilde meşrulaştırabilecektir ? Bireyler tarafından fiziksel bütünlüklerine ve özgürlüklerine yapılan bu saldırıya karşı bir direnç gelişmeyecek midir ? Zira her ceza bir saldırı olarak değerlendirilecekse bu durum bireylerin zihninde hukuka karşı bir eğilim oluşturmayacak mıdır ? Bir saldırı metodu ile toplumun biçimlendirilmesi mümkün olacak mıdır ?

Bu noktada Bentham, cezalarla saldırılar arasında hukuki tanımlama açısından bir ayrım yapmak gerektiğini savunur. Bu ayrım aslında onların doğalarından kaynaklanmamaktadır, yani doğaları gereği her ikisinin de bir saldırı olduğu gerçektir. Ancak, Bentham'a göre cezalar; yasal ve yasayla düzenlenen maddelerken, saldırılar; hukuksal olarak yasaklanmış ve istenmeyen davranış çeşididirler. O halde diyebiliriz ki ceza, toplumun faydası için istenilen bir durum iken, saldırı; toplumun düzeni için kendisinden kaçınılması gereken bir durumdur. İşte bu ayrım, cezalarla saldırıların sonuçlarının da birbiriyle zıt olmasını sağlamaktadır. Zira saldırının etkileri herkeste farklı kötülükle ve sistemsiz bir şekilde sonuçlanırken cezanın etkileri iyilikle sonuçlanmaktadır.²⁵² Bu demektir ki ceza, kendinden kötü bir şey olsa da önemli olan, bu kötülüğün uygulanma yöntemi ve bu yöntemin sonucunda elde edilen iyi sonuçlarıdır. Bu sayede ceza, artık bir saldırı olarak algılanmaktan çıkacaktır. Bu ayrım cezanın tanımını bize vermektedir. Cezayı saldırı değil de ceza kılan unsurlar, doğrudan toplum için hayırlı nitelikte sonuçlarının alınması ve herkeste aynı kötülükle sonuçlanması olarak tanımlanabilir.

²⁵¹Steintrager, *Bentham*, s: 30

²⁵² Bentham, *Theory of Legislation*, s: 17

Ceza, bireyde oluşturulacak haz yitimi, acı hissi, duygu yitimi yollarıyla uygulanır.²⁵³ Bu bir kötülüktür. Bir saldırının adının ceza olabilmesi için onun, sistemli ve dolaysız olması gerekmektedir. Zira her kötülük ceza olmaz. Örneğin sadece antipatiye dayalı kötülüklerin bir sistemi yoktur dolayısıyla bunlar ceza değildir. Peki, hangi saldırı çeşitleri hukuk tarafından yasal elle saldırıyla sonuçlanacak, yani ceza alacaktır ? Bu noktada suçun tanımına ihtiyacımız vardır.

Bentham'a göre suç adı verilecek ve cezayla sonlandırılacak bir saldırı, bir insanın kişiliğine, ününe, varlığına ya da durumuna yönelik olarak gerçekleşen davranışlardır. Bentham'ın suçun tanımını bu şekilde yapmasının nedeni, suçun kaynaklarının bunlar olduğunu düşünmesindendir. Bunlar aynı zamanda mutluluğun da tanımının kaynaklarıdır. Bentham'a göre mutluluğun kaynağı kişiliğe, üne, varlığa, duruma dayandığı için suçun kaynağı da bu noktalara dayanmaktadır. O halde suç sayılacak saldırılar, bireylerin mutluluk kaynaklarına karşı yapılan davranışlardır.

Bentham suç çeşitlerini şu şekilde sınıflar:

1. Özel suçlar: Bu suçlarda bireyler sadece kendilerine zarar verirler.
2. Yansıyan suçlar: Burada suç başkasına yönelik olsa da ceza, yani zarar yansiyarak suçlunun kendisine döner.
3. Yarı toplumsal suçlar: Burada toplumun sadece bir kısmını etkileyen suçlar söz konusudur. Burada zararı dini bir grup, ekonomik bir zümre vb. görür.
4. Toplumsal suçlar: Bunlar toplumun hepsini aynı oranda etkileyen suçlardır. Bu suçlar, vatan hainliği, adalet, toplumsal güce karşı olan suçlardır.

Bentham yukarıda sıraladığımız suç sınıflarından ilk madde dışında tümünün cezalandırılması gerektiğini savlar. Zira kişinin kendine yönelik zararı bazı özel durumlar dışında sadece kendisini etkilemektedir ve bu konuda kişiler istediklerini yapmaya özgürdür.²⁵⁴ Örneğin bir kadının kendisine bir zarar vermesi sadece onu

²⁵³ A.g.e: 1

²⁵⁴ Bentham, *Principles of Legislation*, s: 240

ilgilendirir. Ancak bu kadın kendisine aynı zararı hamile iken verirse, bu zarar karnındaki başka bir bireyi de etkileyeceği için bu durum kişinin sadece kendisine karşı suç işlemesi olarak değerlendirilemez. Cezalar, ilk olarak bireylerin *güçlerini* etkileyen davranışlardır ve kişilerin kendilerine karşı olan güçlerine müdahale edilemez. Bireyin gücünün önüne set çekmek, onu bu gücün kullanımı konusunda sınırlamak ancak kamusal alan içindeki edimler için meşrudur. Zira güç kişi için bir haktır çünkü haz sebebidir. O halde gücün varlığı değil, kime karşı ve hangi durumlarda kullanıldığı önemlidir.

Peki, sadece başkalarına karşı işlenen suçlara verilecek cezalar ne şekilde uygulanacaktır ? Suçluların güçleri hangi yöntemlerle sınırlandırılacaktır ? Hangi suçlara hangi cezalar verilecektir ? Bentham, cezalarla ilgili ayrıntılı açıklamalar yapmış, defalarca onları sınıflandırmıştır. Tüm bu sınıflandırma ve özellik açıklamalarında temel ilke, cezaların suç ile orantılı olması gerektiği şeklindedir. Bu demektir ki değineceğimiz ceza çeşitleri hangi gruba hitap ederse etsin bu konuda en önemli husus, suç ve ceza arasında matematiksel bir orantının, doğru orantının olması gerektiğidir. Bentham'ın gerek bireysel fayda hesabında gerekse yasa yapım sürecinde uygulanmasını önerdiği matematiksel orantı, cezalandırmada da uygulanmalıdır. Cezalar, hukukun görünür olduğu alanları betimlemektedir ve cezanın belirlenişinde bilimsel yöntemin kullanılmaması, cezaların da nesnelliğini tehlikeye sokacaktır.

Toplum için tehdit edici bir durum oluştuğunda yasa koyucunun zihninde iki ana fikir belirir. İlk fikir, gelecekte de aynı türden durumların oluşmasını engellemek ve çoktan oluşmuş olan zararı tazmin etmek.²⁵⁵ Bu demektir ki aslında cezalandırmanın içeriği bir yandan suça karşı önleyici tedbirlerin alınmasını da içermektedir. Suça karşı oluşturulabilecek politik çareler şöyledir:

1- Önleyici Çareler: Yasalarda suçlara karşı önlem alınmasını sağlayacak maddeler oluşturulur.

2- Baskılayıcı Çareler: Başlayan bir suçun henüz sonlanmasını beklemeden sonlandırmaya çalışılır.

²⁵⁵ A.g.e: 19

3- Tatmin Edici Çareler: Suça maruz kalan kişilerin güvenliğinin sağlanması için tedbirler alınır, gördüğü zarar tazmin edilir.

4- Ceza: Kötülük/suç durdurulduktan sonra cezalandırma yapılır.²⁵⁶ Ancak, kimi suçlar da örneğin cinayet durdurulamaz ve çaresi yoktur.²⁵⁷

Saldırıları engellemek sadece yasalara harfiyen uymakla mümkündür. Bundan dolayı Bentham'a göre yasamada suç(lu) ve ceza²⁵⁸ beraber ele alınmalıdır.²⁵⁹

Bentham'ın cezalandırma ile ilgili ayrıntılı tasnifine geçmeden önce onun cezalarla ilgili en önemli belirlemesinin sunulması gereklidir. Ona göre bir saldırı ancak kişinin özgür iradesinden dolayı ortaya bir kötülük çıkarıyorsa cezayı hak eder.²⁶⁰ Bu, tıpkı yasamanın davranış analizine benzer. Suç davranışı, başkalarının zorlaması altında gerçekleşiyorsa bunun hangi oranda cezayı hak ediyor olduğu değerlendirilmelidir. Örneğin bir banka görevlisi, soyguncunun silah zoru altındayken parayı ona verdiği için cezalandırılmaz. Zira bu davranış, iradi bir davranış değildir. O halde, cezada şu durumlar göz önüne alınmalıdır.²⁶¹

- 1- Yapılan eylemin kendisi
- 2- Eylemin yapıldığındaki durumlar
- 3- Ona eşlik eden amaçlılık
- 4- Ona eşlik eden bilinçli- bilinçsizlik ya da yanlış bilinç hali

Bentham'a göre cezalar, temel olarak ikiye ayrılır. Bunlar,

A) Bedensel cezalar.

B) Bir şey kaybetmeye dayalı cezalar. Bu tür cezalar da kaybedilen en önemli şey, özgürlüktür. Zaten özgürlük kaybı tüm hazların da kaybı anlamına gelmektedir. Özgür olmayan bir kişinin hazlarının peşinden gitmesi mümkün değildir. Kayıp, haz kaybıdır.

²⁵⁶ A.g.e:18

²⁵⁷ Bentham, *Political Tactics*, s:275

²⁵⁸ criminal ve penal

²⁵⁹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 141

²⁶⁰ Bentham, *Theory of Legislation*, s: 17

²⁶¹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s: 36

Yukarıdaki ana ayrımın ardından Bentham cezalarla ilgili bir diğer sınıflandırma yapar. Buna göre cezalar;

- 1- Basit acı veren cezalar
- 2- Kompleks acı veren cezalar
- 3- Kısıtlayıcı cezalar
- 4- Zahmetli cezalar
- 5- Maddi cezalar

Bentham, yukarıda sıraladığımız cezalarda en fazla ilk üç madde üzerinde durmaktadır.²⁶² Peki bu cezalar ne gibi özelliklere sahiptir ? Bentham'a göre cezaların toplumun zihninde adalet duygusunu oluşturabilmeleri ve toplum için yararlı, işlevli olabilmeleri için şu özelliklere sahip olması gerekmektedir:

1. Ceza suçluyu bir davranıştan caydırmaya yönelik olmalıdır. Aksi bir amaç taşıyan davranış salt kötülük olacaktır. Zira bireyler, kendilerine yasal yollarla kötülük yapılmasını kabul edemezler. Bu durumda cezanın toplumun faydası açısından da toplumu şekillendirmek açısından da bir anlamı olmayacaktır.

2. Yanlış davranış ne kadar büyükse cezanın da o kadar büyük olması gerekmektedir. Burada net bir orantı olması zorunludur. Ancak önemli olan nokta, cezalandırmada aşırıya kaçılmamasıdır. Bentham'a göre döneminde yapılan en önemli hatalardan biri de aşırıya kaçan ceza uygulamalarıdır. Örneğin fahişelerin yakılması büyük bir cezadır. O halde bu suça, suçun ağırlığıyla eşdeğer bir ceza uygulanması gerekir. Fahişelik, kötü bir davranış çeşidi olsa da bu suç, başka bir kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmamaktadır. O halde suçu işleyenin cezasının hayatını kaybetmek olması adil değildir. Bu suç, topluma ne çeşit bir zarar veriyorsa, suçlu da o şekilde cezalandırılmalıdır. Bu demektir ki suçlar maddi zarara sebep oluyorsa maddi olarak cezayla, ahlaki bir zarar veriyorsa, ahlaki bir cezayla karşılık bulmalıdır. Bentham'ın fahişelerin yakılmasına karşı olması sadece bu cezanın söz konusu suça oranla ağır olması nedeniyle değildir. Bentham ölüm

²⁶² Bentham, *Theory of Legislation*, s: 18

cezasını onaylamamaktadır. Bunun nedeni yasaların, dine aykırı uygulamalar yapmaması gerektiğini düşünmesidir. Bentham, kendisi daha önce incelediğimiz gibi dini sadece düzeni desteklemesi boyutu ve şartıyla sistemine almış olsa da kimi uygulamalarda dinin kurallarına uyulması gerektiğini düşünür. Ancak bu uyma gerekliliği, dinin doğru söylediğini düşünmesinden kaynaklanmaz. O sadece toplumun inancının “canı tanrı verir tanrı alır” şeklinde olduğunu düşünür ve bu inanca taban tabana zıt bir yasanın ya da cezanın oluşturulmasını onaylamaz.

3. Aynı anda işlenen iki tane suç varsa bu durumda ceza, büyük olanı esas olarak verilmelidir. Örneğin bir hırsızlık olayı ölümle sonuçlanan bir cinayete dönüşebilir. Bu durumda hırsızlık değil cinayet suç sayılmalı cezanın miktarı buna göre arttırılmalıdır. Ancak bu durumda sadece cinayete ceza verilir de hırsızlık eylemi cezasız kalırsa hırsızlıkların devamı mümkün olur. O halde hem cinayeti, hem de hırsızlığı kapsayacak büyüklükte bir ceza uygun görülmelidir. Önemli olan büyük suçun cezasının göz ardı edilmemesi gerektiğidir.

4. Ceza, saldırıyı/suçu iyi bir davranışa döndürecek nitelikte olmalıdır.

5. Ceza, belirlenen kurallardan fazla olmamalıdır.

6. Cezanın miktarı suçlu için caydırıcılık ve iyiye yönelme açısından yeterli değilse arttırılmalıdır.

7. Suç olan bir davranışın alışkanlığa dönüştüğü durumlarda ceza, her seferinde arttırılmalıdır.

8. Kimi suçlulara kişilik özelliklerinden dolayı daha az miktarda ceza yetecek olsa bile bu konudaki standart bozulmamalıdır.

Yukarıda Bentham’ın cezalarla ilgili çok ayrıntılı tasnif yaptığını belirtmiştik. Bentham’a göre cezaların özellikleri, onların yoğunluklarıyla şekillenmektedir. Bu tanıma göre Bentham’a cezaların sahip olması gereken diğer özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

1. **Çeşitlilik:** Bir suç ilk defa gerçekleştiğinde hapis cezası veriliyorsa aynı suçun tekrarında hapsin yanında başka bir ceza daha uygulanmalıdır. Çünkü bu

durumda ceza yeteri kadar caydırıcılığı hizmet etmemiş demektir. O halde cezalar, aynı oranda artırılabilir şekilde çeşitli olmalıdır.

2. Eşitlik: Her suça aynı ceza verilmelidir. Bir suçlu sadece bedensel engeli olduğu için aynı suçu işlemiş başka birine göre daha farklı cezalandırılamaz. Burada düzeltici adaletin temel ilkesi olan mutlak eşitlik söz konusudur. Bu demektir ki iyi bir insanın katil olması ile kötü bir insanın katil olması arasında bir fark yoktur. Önemli olan katile, kişisel özellikleri ne olursa olsun diğer katillerle aynı eşitlikte cezanın verilmesidir.

3. Ölçekdeşlik: Bir suçtan dolayı zarar görmüş insanlarla bu suçu işleyenler aynı miktarda acı çekmelidir. Tıpkı aynı suçu işlemiş suçluların aynı miktarda ceza yani acı çekmesi gibi. Suçların tazminde suçlu, verdiği zarardan daha hafif bir zarar almamalıdır. Bu, suçun tekrarına imkan tanır.

4. Karakteristiklik: Bir ceza, insanların zihnine, suçlardan alıkoyucu bir şey olarak yerleşmelidir. O halde cezanın hatırlanır ve öğrenilir bir şey olması gerekmektedir. Gerçek caydırıcılık/önleyicilik ise sadece yaşanmışlık/deneyim ile sağlanabilir. Bentham'a göre; daha kolay öğrenilen bir ceza, daha zor öğrenilen bir cezadan iyidir. Daha kolay hatırlanan bir ceza, daha zor hatırlanan bir cezadan iyidir. Aynı şekilde, daha önemli bir ceza, daha önemsiz bir cezadan iyidir.²⁶³ Bu demektir ki cezalandırmada esas olan onun bireylerin zihninde yerleşmesi olmalıdır. Zihinlerde uyanık duran cezalar, suçun önlenmesinde her zaman daha fazla işleve sahiptir.

5. Örnek vericilik: Bir cezadan sadece suçlu olan kişi değil tüm toplum ders almalıdır. Toplumun üyeleri karşılaşacakları cezaları bildiği sürece suçlardan daha uzak dururlar.

6. Sadelik: Cezalar, sade ve herkes tarafından aynı şekilde anlaşılır olmalıdır. Bir ceza farklı kişilerin zihninde farklı şekillerde cisimleşmemelidir. Cezanın yalın olması sonucunun bilinip davranıştan cayılmasını sağlar

²⁶³ A.g.e: 31

7. Reformistlik: Bir ceza, bireyleri bir davranıştan sadece korku yoluyla değil, zihinsel olarak vazgeçirmelidir. Bu demektir ki ceza; bireylerin zihnine yönelik reformist olmalıdır. Bu, Bentham'ın bireyleri şekillendirme yollarından birdir. Zira o, fiziksel korkudansa zihinsel korkunun toplumun güvenliği için daha etkili olduğunu düşünür.

8. Tekrarı önleyicilik: Cezayı tekrar etme gücünü kişinin elinden alan cezalar uygulanmalıdır. Örneğin; suçluyu sakatlama, o suçun bir daha işlenmesini önler veya azaltır.

9. Hizmet edicilik: Cezalar mutlaka bir bedele hizmet etmelidir. Eğer ceza suçun bedelini ödemezse bu durumda ortaya çıkan şey bir cezalandırma değil, meşru olmayan bir kötülük olacaktır.

10. Popülerlik: Önceden uygulanmış, popüler, toplum tarafından sonucu bilinen cezalar, yeni uygulamaya geçirilecek cezalardan iyidir. Zira bunlar deneyim yoluyla toplum zihninde zaten yer etmiş türden cezalardır. Bu yüzden cezaların uygulanışında etkisi bilinmeyen türden cezalarla riske girmektense önceden bilinen ve onaylanmış olanlar seçilmelidir.

11. Tanımlamada Basitlik: Cezaların tanımı basit olmalıdır. Bu noktada onlara verilen adların bile önemi büyüktür. Esrarengiz adı olan cezalar zihinde bir şey canlandıramayacağı için anlamsızdır. Bireyler cezanın adını duyduğunda her bir bireyde aynı görsel canlanmalı, o ceza herkes için aynı şeyi ifade etmelidir. Oysa kötü ve anlaşılmaz tanımlanmış cezalar zihinlerde muğlaklık yaratır. Bu durum ise cezaların beklenen dönüştürücü etkisine ket vurur.

12. Affedilebilirlik: Nadir de olsa kimi durumlarda masumiyet kanıtlanabilir. Bu durumda ceza affedilebilir bir özellikte olmalıdır.

13. Suça layıklık: Cezalar suçla ilişkili ve gösterişsiz olmalıdır. Suçlar, sadece hak ettikleri cezalarla sonuçlanmalı, cezalandırma bir şölene dönüşmemelidir.

Bentham'a göre, ilk olarak cezaların uygulanışında insanların zihnine iki temel düşüncenin işlenmesi gerekir. Bunlar, cezanın yasal açıklamasının ve kınanır özelliğinin

bildirilmesi ve infazının uygun şekilde yapılmasının açıklanmasıdır.²⁶⁴ Diğerleri ise cezalarda ılımlılık, ahlak, din ve insanlık idelerinin bulunmasının zorunluluğudur. Örneğin Hristiyan inancına göre canı tanrı vermiştir ve tanrı almalıdır. O halde cezalarda toplumun bu türden hassas dengelerinin gözetilmesi gerekir.²⁶⁵

Peki, bu kadar ayrıntılı tasnif edilmiş cezaların uygulanış şekli nasıl olacaktır ? Şimdi yukarıda özelliklerini gördüğümüz cezanın ne şekilde işleyeceğine bakmamız gerekmektedir.

Bentham, her ne kadar ceza ile saldırı kavramlarını birbirlerinden ayırmış olsa da o, “basit ceza”larla ilgili olarak bu ayrımı kullanmaz. O, basit cezalar uygulanırken cezanın saldırı niteliği taşıması gerektiğini düşünür. Peki, bu ceza nasıl olacaktır ? Suçluya yönelik saldırıda hangi ölçütler esas alınacaktır ? Bentham’a göre, basit cezaların uygulanışında, suç işlenirken kullanılan araç, cezada da kullanılmalıdır. Yani suçun tazmin ediliş şekli yine suçun işlenişine göre değişecektir. Örneğin; suçta bıçak kullanılmış ise, cezada da bıçak kullanılmalıdır. Aynı şekilde eğer suç, bir yangın çıkarma olayı ise, buna sebep olan kişinin vücudunda bir bölüm yakılmalıdır. Basit acı veren cezalarda cezalandırmanın ince noktası, tazmin sırasında ölüme sebep vermemektir. Bir kişiye suyla verilen bir zarar, zararı vereni, yani suçluyu suda tutmakla ödetilebilir. Bentham, basit cezaların bu şekilde uygulanma prensibine “göze göz dişe diş” demektedir.²⁶⁶ Dolandırma gibi nitelikli bir suç düşündüğümüzde bu suçun cezası, dolandırma işi neyle yapıldıysa aynı organa yönelik olmalıdır. Örneğin sahte imza kullanılarak bir dolandırıcılık yapılması durumunda kişinin eli demir bir kazığa geçirilebilir. Birine iftira atmış bir kişinin dili de aynı şekilde kazığa geçirilebilir. Bentham’ın önerisiyle ilgili kullandığı “göze göz dişe diş” tanımı tam olarak uygulanmalıdır. Bu noktada belirtmemiz gereken, Bentham’ın, bu ilkede kullandığı referansın oldukça şaşırtıcı olduğudur. O, din konusunu felsefesinin sadece özel alanı ilgilendiren kısmına hapsetmiş olup, dinin toplumsal yaşamda zarar verici noktalarına işaret etmiş olsa da “göze göz dişe diş” şeklinde tanımladığı cezalarda İslam peygamberi Muhammed’in de bu tarz uygulamalar kullandığını söyleyerek felsefesini

²⁶⁴ A.g.e: 40-44

²⁶⁵ A.g.e: 170

²⁶⁶ A.g.e: 58

güçlendirmeye çalışmıştır.²⁶⁷ Ancak bu tarz bir cezalandırma, yani fiziksel olarak eşdeğer acılarla sonuçlanacak yöntemlerle uygulanan cezalandırmalar, sadece basit cezalarla ilgilidir. Kompleks cezalandırmalarda ise önemli olan suçluya fiziksel acı vermek değildir. Kompleks cezalarda gözetilmesi gereken husus, suçluların toplumun önünde kötü duruma düşmeleridir. Burada esas olan fiziksel acı değil, zihinsel olarak bir “rezil olma” durumunun uygulanmasıdır. Bu cezanın uygulanış şekli, suçlunun vücuduna dövme yapılması, saçlarının traş edilmesi, farklı kıyafetler giydirilmesi ya da bir organının işlevsiz hale getirilmesi olabilir. Yukarıda değindiğimiz gibi burada asıl amaç, suçlunun topluma kötü bir eylemde bulunmuş bir birey olarak afişe edilmesidir. Ancak burada sadece bir rezil olma, ibret verici olma durumu vardır. Zira bu ceza, ileride değineceğimiz moral yaptırım yoluyla cezalandırmadan farklıdır. Bireyler bu ceza ile kısa süreli olarak sadece “rezil” olurlar. Cezaları sona erdiğinde ise eski yaşantılarına aynen dönebilirler. Kısa süreli teşhir, onların toplumsal saygınlıklarından çok şey kaybettirmez.

Bentham’ın, tanımını yaptığı bir diğer cezalandırma olan sınırlayıcı cezalarda ise suçlunun bir hazdan, eğlenceden mahkum bırakılma durumu vardır. Bu mahrumiyetlerden en etkili olan ise hapistir. Zira hapiste tamamen bir yoksunluk durumu vardır.²⁶⁸ Bu yoksunluk her türlü hazdan ve haktan yoksun halde olmaktır. Hapis, bireyleri tamamen yetersiz kılmaktadır. Bu cezalandırma türü ibret vericilik anlamında en uzak ve sonuçları en geç alınan cezalandırma türüdür. Zira hapis cezasında suçlular ortalıkta afişe edilmiş şekilde dolaşmazlar ya da vücutlarına bir zarar verilmez. Bundan dolayı hapis, topluma kısa vadede değil, uzun vadede bireylerde caydırıcılık işlevi görebilir. Hapis cezasının hukuk kurumları tarafından istenilir, bireyler tarafından istenilmez bir şey olmasının en önemli nedeni ise, hapsin ücretli olmasıdır. O halde hapis, suçlular için maliyetli, kurumlar için ise maliyetsizdir.²⁶⁹ Bentham cezalandırma konusunda en fazla hapis cezası üzerinde durmuştur. Bu cezanın işleyişine ileride ayrıntılı olarak değineceğiz.

²⁶⁷ A.g.e: 68

²⁶⁸ A.g.e: 99

²⁶⁹ A.g.e: 108

Bentham, kısmi hapis, yani suçlunun bir süre yaşadığı yerden uzaklaştırılması ve sürgün; yani suçlunun yaşadığı yere bir daha dönememesi gibi cezaları da önermektedir.²⁷⁰

Bir diğer ceza türü olan maddi ceza ise, maddi suçlarda uygulanan para cezasıdır. Burada temel ilke, herkesin ödeyebileceği kadar maddi cezanın uygulanıyor olmasıdır. Kişiler kendi ekonomik durumları oranında maddi cezayla cezalandırılırlar.²⁷¹ Ancak yine de maddi cezalar suçun açısından az olamazlar. Örneğin para çalmak ile ilgili bir düzenlemede cezanın miktarı, çalınan paraya göre belirlenmelidir. 10 birimlik bir hırsızlığa 5 birimlik ceza vermekle cezalandırma uygulanmış olmaz.²⁷² Ancak Bentham bu tip cezaların üzerinde fazla durmamaktadır. Bunun nedeni Bentham'ın zihninde cezaları topluma şekil vericilik anlamında bir kalite sınıflamasına sokmuş olmasıdır. Yasaların yapılma yollarının anlatıldığı bölümde Bentham'ın, bu amacına yeterince değindik. Cezalar yasaların işlerliğini sağlayan en sağlam dayanaklar olduğuna göre cezaların içeriği onun için düzen koruma anlamına gelen bireyleri dönüştürme sisteminin en önemli uygulama alanıdır. O halde onun cezaları da bu sistemin işlerliği açısından sınıflaması ve kimi cezalara daha fazla önem vermesi anlaşılabilir. Zira moral, hukuk ile şekillenirken aslında ceza ile “iyi yurttaş” olmanın yolu da açılmaktadır. Bu akıl yürütmeyi hatırlarsak, Bentham, bireysel iyyinin toplumsal iyiyi tek başına sağlayamayacağını düşünmekte ve toplumun iyisini sağlamak için bazı yasalarla davranışların dönüştürülmesi ve sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir. İşte toplumun genel mutluluğunu artıran ilkeler bu noktadan hareketle inşa edilmektedir.²⁷³

Bentham'ın, morali hukuk yoluyla şekillendirme çabasına en fazla hizmet eden şey, onun moral- ahlaki yaptırımlar dediği ceza çeşitlerinde görünür olmaktadır. Zira bu cezalar, sadece suçluyu ıslah etme açısından değil, tüm toplumu ıslah etme, suça yönlenmeme açısından işlevlidir. Zira yukarıda sıraladığımız türden cezalar uzun vadede sadece suçluların zihninde yer edebilse de moral yaptırımlar tüm toplumun

²⁷⁰ A.g.e: 136

²⁷¹ A.g.e: 240

²⁷² Jeremy Bentham, *Principles of Penal Law*, in *The Works of Jeremy Bentham* Volume:1, Elibron Classics, 2005: 401

²⁷³ Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, s:19

zihninde bir korku nesnesi olarak canlılıklarını korurlar. Bu da toplumun hukuk yoluyla şekillenmesi anlamına gelmektedir. Peki, bu tür yaptırımların uygulanışı nasıl olmaktadır ve sonuçları ne şekilde alınacaktır ? Bireylerin suça eğilim göstermemesi şeklindeki biçimlenişi bu cezalarla nasıl sağlanacaktır ?

Moral ya da ahlaki yaptırım olan cezalarda suçlular, başkalarının gözünde saygınlıklarını kaybederler.²⁷⁴ Bu cezada uygulanan teşhir edilme biçimi onların tüm toplum önünde yıllarca edindikleri saygınlığın kaybıdır. Bu cezada “Kötü olarak teşhir edildim” duygusu artık bireylerin bilinçaltına yerleşir. Bu, toplum üyeleri açısından kimi durumlarda hapisten bile kötüdür. Zira hapsin tanımı açıktır. Oysa ahlaki-moral yaptırımlarda toplum karşısında bireylerin düşecekleri belirsizlik durumu insanlarda ağır bir baskı oluşturur.²⁷⁵ Bentham bu cezalandırmada, Hume’u takip etmektedir. Zira Hume, en iyi ahlak yargıcı olarak seyirciyi konumlandırmaktadır. Toplumda belli bir yer edinmiş, çevresi olan insanların devamlı görüştüğü insanların hayatından çıkması, alışkanlıklarının değişmesi, onlarda, “keşke hapse girseydim” duygusu oluşturur. Zira hapis halinde bireyler her an alışkanlıklarının değişmesiyle yüzleşmemektedirler. Oysa moral yaptırımlarda bireyler, her daim alışkanlık kayıplarıyla yüzleşmektedirler. Moral yaptırım uygulanan cezalarda umudun bitmemesi de ayrı bir ağır ceza olarak bireylere yüklenmektedir. Bireyler her an kendisine eskiden olduğu gibi davranılacağına dair umut taşırlar. Oysa hapiste eski alışkanlıklara dönmeye dair bir umut da yoktur. O halde moral yaptırımın suçtan uzak tutma gücü de hapis cezasına oranla daha fazladır. Kişilerin maddi durumları, eğitim durumları, yaşları ne olursa olsun bu cezalandırma yönteminde suçlular zamanla mantıklarını kaybetmektedirler. Bunun nedeni ise Bentham’a göre mantığın utanca dayalı olmasıdır. Utanç, bireylerin en önemli cezalarıdır. Bentham, bu cezanın kadınlarda daha etkili olduğunu savunur. Çünkü kadınlar çevre değişikliğinden daha fazla etkilenmektedirler. Kadınları etkilemesi haricinde moral yaptırımlarda çok fazla insan tanıyanlar, çevresi geniş olanlar daha fazla mağduriyet yaşarlar. Zira bu kişiler için ünlerini kaybetmek daha zordur. Toplumda iyi bir konuma gelmiş olan insanlara, yargıç ve infazcının tüm toplum olduğu gerçeği çok ağır gelir. Zira toplumda her karşılaştığı birey, onun infazcısıdır. İşte tüm

²⁷⁴ Bentham, *Theory of Legislation*, s: 205

²⁷⁵ A.g.e: 218

bu durumlara düşmemek, saygınlık kaybetmemek için toplum üyeleri suça yönlenmekten kaçınırlar. Bu, toplumu şekillendirmenin en açık yoludur. Ününü kaybetme korkusu bireyleri suçtan da alıkoyar. Hapis cezasında infazcıyla karşılaşma hakim ortadan kaybolduğu anda bitmektedir. Oysa moral yaptırımlarda herkes, her yüz bir infazcıdır. Bu, toplumun devlet olmasıdır. Moral yaptırım aslında, ileride değineceğimiz Bentham'ın hapisanede gözlemlenme kurgusunun açık versiyonu olarak anlaşılabilir. Sonuç olarak denilebilir ki, en aşağılayıcı cezalar insanların, diğerlerine yukardan bakarken birden saygınlıklarının gitmesiyle kendilerinin yukardan bakılan konumuna düşmesidir.²⁷⁶ Bu yöntemin oluşturduğu korku, toplum üyelerini iyi davranmaya, kötü davranıştan kaçınmaya yöneltir. Toplumda moral yaptırımların uygulanamayacağı ya da etkili olmayacağı kişiler ise, deliler sınıflamasına alınır ve onlar da Panopticon mimarisine sahip bir yapıda gözetimde tutulurlar. Moral yaptırım konusunun bizler için önemi bir yandan onun topluma biçimlendirmedeki işlerliyiğken diğer yandan Bentham'ın, antropolojisiyle ilgili bize verdiği bilgilerdir. Zira bu cezalandırmanın işler olabilmesi için ilk önce buna karşılık veren zihinlerin olması gerekmektedir. Bu demektir ki utanç duyma gibi bir duyguya sahip olmayan bireylerin bulunduğu bir öğretilde moral yaptırımın işlerliğı de olmayacaktır. O halde Bentham'ın felsefesi, sadece haklarının peşinden koşan ve bu hakların gerçekleşmemesi durumunda politik yapıya karşı anarşiye başvuran bireylerden değil, birbirlerine karşı duyarlı ve ilgili, toplumsal ilişkilerin saygınlığın da hakları kadar önem veren iyi ve ahlaklı olmaya eğilimli bireylerden oluşmaktadır.

Bentham, cezalandırmaların ayrıntılarını işledikten sonra tüm cezaları “aforoz” adı altında toplar. Aforoz, Bentham'ın morali hukukla sağlamasının en kesin yoludur. Aforozun süresi ise, hakimlere bağlıdır. Peki, aforoz başlığı altında Bentham neleri sıralamıştır ?

Ona göre aforoz;

1. Hapis
2. Kefaret
3. Dava açma hakkının elinden alınması

²⁷⁶ A.g.e: 240

4. Avukat ya da jüri olamama
5. Dini görev alamama
6. Vasi tayin edememe
7. Yönetici pozisyonuna gelememe
8. Tanık olamama
9. Kötü şöhretli olma
10. Hiçbir kiliseye alınmama
11. Dini servislerden, onaylardan mahrum kalma
12. Dini ve ticari cemaatlerden uzak tutulma
13. Vasiyette bulunamama²⁷⁷

Tüm bu tanımları esas alarak Bentham bireylerde gerçekleşmesini istediği “iyi davranışın” güvencesini iki ana cezaya/aforoza bağlar. Bunlar;

- 1- Şartlarının caydırıcılığından dolayı hapis cezasıdır.
- 2- Bireylerin saygınlıklarının kaybetmesiyle tüm hazlarının elinden yitimi anlamına gelen moral yaptırım cezasıdır.²⁷⁸

O halde diyebiliriz ki, ona göre, cezalandırmanın iyi bir toplumsal düzenin sağlanması için şu iki işlevi yerine getirmesi gerekmektedir.

- 1- Cezalar caydırıcı, ibret verici olmalıdır,
- 2- Cezalar, bireyleri ıslah edici olmalıdır.²⁷⁹

Bu iki işlevi yerine getiren bir cezalandırma, suçluların cezalandırılmasında vahşice bir kinin güdülmemesini ve daha ziyade diğer insanların bu cezalandırmadan ne oranda ders alacağı üzerinde durulmasını içermektedir. Bu noktada suçluların ıslah edilmesi yalnızca ikincil bir amaç olabilir. Cezalandırmada Bentham’ın odaklandığı şey, caydırma ve diğer insanlar için ibret verici olmadır. Zira böyle bir cezalandırma sistemi kurulduğunda, en gaddar cezalar bile yararlı olacak, toplum bundan ibret alarak eğitilmiş, suça az yönelmiş olacaktır.

²⁷⁷ A.g.e: 240

²⁷⁸ A.g.e: 422

²⁷⁹ Jeremy Bentham, *Rationale of Punishment*, Elibron Classics, 2005: 300

Bentham'ın, bu kurgusunun temelinde bilim olarak hukuk yatmaktadır. Sonuç olarak bu durum toplumun ortak faydasına hizmet etmiş olacaktır.²⁸⁰ Bentham'a göre, aşırı ve gereksiz olarak uygulanan bir ceza, adaletin doğru bir şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir. Zira onun döneminde kimi suçlar, fazla ve oransız bir cezayla karşılık bulmaktadır. Bu durumda ise, kişisel uygulamalar boy göstermektedir. Kimi suçlar, yasada haddinden fazla cezaya karşılık geldiği için, hâkimler tarafından tamamen affedilmektedir. Bu durum toplumda hukukun üstünlüğünü ve bireylerin hukuka karşı eşitliğini sarsmaktadır. Bentham'ın önerdiği, haz ve acı ölçeğine dayalı hesaplama yani kalkülasyon, cezalandırma sisteminde de uygulanmalıdır. Burada en önemli husus, cezanın asıl olarak caydırıcı niteliğe sahip olmasından dolayı, cezanın gelecekte sağlanacak bir faydaya yönelik olmasıdır. O halde suçluya uygun ölçüde bir acı, topluma uygun bir ölçüde hazzı denk düşmektedir. Cezalandırmanın hesabı bu saikle yapılmalıdır. Bu noktada şu tanımlı koyabiliriz: Bentham için cezanın öncelikli işlevi caydırma, cezalandırma kurumunun işlevi ise ıslahıdır.

Bentham, ceza sistemi ile ilgili yukarıdaki ilkeleri sıraladıktan sonra, cezanın ıslah edici olabilmesi için yasalardaki düzenlemelerin yeterli olmayacağını belirtir. Ona göre suçluların cezalarını çekecekleri bir kuruma da ihtiyaç vardır. Bu kurum, kendisinin Panopticon adını verdiği cezaevidir. Bu cezaevi aslında bir denetim evidir. Burada insan davranışları istenilen şekilde yönlendirilebilmekte, suçlular ıslah edilmektedir. Bu sistemde, Panopticonun merkezinde konumlandırılan deneticiler, mahkûmların hareketlerini gözleyebilmekte, hatalı hareketleri de anında cezalandırabilmektedir. Ancak burada mahkûmlar kendilerini denetleyenleri görememektedirler. Bu sayede başlarda denetlendiğinden habersiz olan mahkûm, serbestçe yaptığını sandığı bir hareketten hemen sonra ceza görebilmektedir. Bu durum, zamanla yerini mahkûmların kendi kendilerini denetlemelerine bırakır. Böylece başlarda dışsal olan denetleme, daha sonra mahkûmlarca içselleştirilmiş ve bu şekilde bir cezalandırma makinesini andıran Panopticon, fayda prensibine uygun olarak işleyen bir ıslah evine dönüşmüş olur. Bu aslında kontrolü ve otoriteyi bireylerin iç dünyalarına yerleştirmek demektir. Bu şekilde sağlanan bir otokontrol, kişinin bireysel istek ve

²⁸⁰Copleston, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, s:15

ilgilerinden sıyrılarak toplumu düşünmesini sağlamaktadır. Burada gerçekleştirilmek istenen, toplumsallığın ceza yöntemi ile tesis edilmesidir. Bentham, cezanın ve cezalandırma kurumlarının bu nitelikleri taşıması sayesinde bireyler adaletin ilkelerine uyacak ve onlara güven duyacaktır. Bu sayede cezalar gaddar görüntülerinden kurtulacaklar, toplum için faydalı birer mekanizmaya dönüşeceklerdir.²⁸¹

Peki Panopticonun işleyişi nasıl olacaktır ? Bentham, Panopticonun amaçlandığı kadar işlevsel olması için onun mimarisinden yönetim kademesine, mahkum kıyafetlerine kadar her ayrıntının dikkatle hesaplanması gerektiğini düşünür. Şimdi Panopticonun genel yapısına bakmamız gerekmektedir. Panopticonun mimarisi ve işleyiş düzeni de onun “bireyleri biçimlendirme” amacına hizmet etmektedir. O, mimarisi ve işleyişi ile bir bütündür, bu bütünlüğe uygun olacak şekilde oluşturulmuştur.

Diğer yandan Panopticonun incelenmesi bize, Bentham’ın, “devletin yaşayan mekanik bir canavar olması”na karşı çıkışına dair tutarlılık sınavında ne kadar başarı(lı)(sız) olduğunu da gösterecektir. Zira Panopticon, yaşayan bir mekanik varlık olmasa da canavar bir mekanizma olduğu yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak bu eleştirilerin Bentham’ın, bu tasarısındaki niyetiyle örtüşüp örtüşmediği de tartışmaya imkan vermektedir.

²⁸¹ Jeremy Bentham, *Panopticon*, in “The Works of J. Bentham”, Volume:VI, Elibron Classics, 2005:98

E.2. PANOPTİCON

a)Mimari Yapı: Panopticon'un mimarisi, her açıdan tam bir gözlemin yapılabilmesinde imkan verecek şekilde tasarlanmıştır. Buna göre Panopticon, etrafında çok fazla binanın olmadığı bir alana kurulmalı ve küre şeklinde olmalıdır. Bu kürenin merkezinde bir avlu ve kule vardır ve gözetmenler burada bulunmaktadır. Küre şeklinin sayesinde kürenin kenarlarına dizili olan hücelere orta kuledeki gözetmenlerin seslenmesi mümkün olabilir. Bu kürede her bir hücre birbirinden ayrıdır ve aralarında uzunluğu, kalınlığı belirlenmiş duvarlar örülüdür. Bu, tek başınalık esasıdır ve bunun sayesinde suçlular arasında iletişim imkanı tamamen yok edilmiştir. Kürenin tam ortasına konumlandırılmış kulede bulunan gözlemci tüm hücelere ve içindeki silüetlere tek bir bakışla hakim olabilmektedir.²⁸² Bentham'ın tasarladığı bu yapı, onun en çok eleştiri aldığı konulardan biridir.

Örneğin bu yapı, Foucault tarafından, Panopticonda ne kadar kafes/hücre varsa, o kadar küçük tiyatro olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu tiyatrolarda da her bir oyuncu tek başına, tamamen bireyselleştirilmiş ve sürekli görülebilir haldedir.²⁸³ Her hücrenin dışarıya bakan bir tane penceresi vardır. Bu pencereden sızan ışık ise ortadaki avluyu/kuleyi aydınlatmaktadır. Bu durumda Panopticonun Bentham'ın, önerdiğinden farklı boyutlarda olması pencerenin boyutunu, dolayısıyla avlunun aydınlığını, yani gözlemin kalitesini değiştirecektir. Bu nedenle Bentham, Panopticon tasvirinde neredeyse bir adımlık mesafe ve ayrıntıların dahi ölçüsünü vermektedir. Zira aksi halde avluya sızan ışığın açısı ve gözlemcinin görme boyutu değişecektir. Bu, bilim adamının inceleme yapacağı laboratuvar koşullarını belirlemesidir. Biz, daha çok hapishanenin işleyiş ve amacıyla ilgilendiğimiz için ölçülerle ilgili ayrıntılara değinmeyeceğiz. Hücreler arasında duvarların örülmüş olduğunu belirttik. Ancak bu duvarlar dışındaki alanlar tamamen demirdendir. Bu malzemenin kullanılma nedeni ise, demirin yansıma yapmaması ve sağlıklı bir gözleme olanak tanınması prensibine dayanmaktadır. Her hücrenin içinden bir baca geçtiği için mahkumlar için ısınma gibi bir sorun da yaşanmamaktadır. Her bir hücrenin kendisine ait bireysel bir avlusu vardır. Bu sayede

²⁸² Bentham, *Panopticon*, s:39

²⁸³ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:295

kapılar devamlı kapalı kalmak zorunda değildir. Hücreselerde bir sorun yaşanması durumunda başvurulacak alarm sistemi ise ipe bağlı bir zildir. Panopticonun mimarisinin bu şekilde tasarlanmış olmasındaki en önemli amaç, gözlemcinin tam ortada bulunmasıdır. Bu, görünmeden gözlemlene yapmayı mümkün kılmaktadır. Küre şeklinin nedeni ise, mükemmel görüşün sağlanması, tek bakış açısıyla farklı hücrelerin gözlemci tarafından görülmesidir. Foucault'nun bakış açısıyla bu gözetim, bedene bürünen büyük teleskop, ışık ve mercek teknolojisinin fizik biliminin ilerlemesiyle bireyler üzerinde kullanımıdır. Bu şekil, sadece doğada değil, insanlar üzerinde de yeni bilgilerin elde edilmesini sağlamıştır.²⁸⁴

Hapishanenin şekli küre olsa da yine de kimi hücrelerin daha fazla güneş göreceği yani daha uygun bir gözleme izin vereceği açıktır. Bentham bu hücrelere istenilen işi yapması gereken kişinin yerleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu sayede gözlemci en net olarak bu kişiyi görebilmektedir.²⁸⁵

Foucault'ya göre bu mimari yapıda aslında alışlagelmiş hücre ilkesi tersine dönmektedir. Hücreselerde bulunan "kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak" ilkelerinden sadece "kapatmak" prensibi korunmuştur. Zira tam ışık altında olma ve sürekli gözetlenme aslında bir tür koruyucu, saklayıcı olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük aslında bir tuzaktır. Mahkumlar görülmekte ama görememektedirler. Bu durumda mahkumlar, bir bilginin nesnesidir ama kesinlikle bir iletişim öznesi olamamaktadır. Burada mahkumlar arasında hiçbir ortak etki, karşılıklı alışveriş bulunamaz. Gözlemciler açısından ise bu mimari yapıyla, yapışık kalabalıkların yerine sayılabilir ve denetlenebilir bir çoğulluk getirilmiştir.²⁸⁶ Bentham'ın aleniyet ilkesinin topluma her alanına uygulanmasının gerekliliği burada da görülmektedir. Panopticondaki aleniyet, yasaların ve bilgilerin açıklığından çıkmış, suçların, kötü davranışların aleniyetine dönüşmüştür. Bu sayede Panopticondaki gözlem ve belgeleme daha kolay olacaktır. Karanlık yerini aleniyete bırakmıştır. Burada bulunan mahkumların durumuyla ilgili düzenli bir belgeleme sistemi vardır.

²⁸⁴ A.g.e:256

²⁸⁵ Bentham, *Panopticon*, s:42-43

²⁸⁶ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:296

Foucault, panopticondaki kayıt, yani belgeleme sisteminin ahlaki hesap olduğunu düşünür. Bu bilgiler yığını, yapılacaklarla ilgili bir bilgi sistemi haline gelir. Bu bilgiler mahkumu topluma yararlı hale getirmek için kullanılmaktadır.²⁸⁷ Zira, “bilgi iktidardır, doğa bilimcileri(.....)dünyayı yönlendirip değiştirir olmuşlardır”²⁸⁸ Belgeleme, çağın bilgiyle kurduğu ilişkiyle ilgilidir. Hiç kimse bilgiyi gücü dışında istememektedir.²⁸⁹ Belgeleme iktidarı sağlayacaktır.

Panopticonun içinde, suçu ne olursa olsun herkese açık ve herkese eşit imkanlar sunan bir de hastane vardır. Bentham’a göre bu hastane dışarıdaki hastanelerden daha iyi ve daha sağlıklıdır. Bunun nedeni binanın mimarının sağladığı izolasyon sayesinde herhangi bir enfeksiyonun bulaşması ihtimalinin kalmamasıdır. Zira mahkumlar tıpkı hücrelerinde olduğu gibi burada da kesinlikle birbirleriyle iletişime geçememektedirler. İletişimsizlik her tür sirayetin önüne geçmektedir. Bentham’ın bunu sadece bilindik anlamıyla hastalıklar için önermediği açıktır. Hapishanenin güvenliğini sağlayan bir başka ayrıntı ise, bu hastanede ortalıkta zehirlenme vs gibi durumlara karşı tıbbi hiçbir ilaç bulundurulmamasıdır. Bu durum, insanların zihninde kendilerini ya da başkalarını zehirlenme gibi tehlikelere de imkan tanımamaktadır.²⁹⁰ Bentham’a göre bir şeyin zihinlerce imkanının olduğunun kabulü, o şeyin gerçekleşmesini de mümkün kılar. O halde daha öncede belirttiğimiz gibi, Bentham’ın önlemleri fiziksel yapılarla değil, zihinsel dönüşümlerle gerçekleşecektir. Aynı durum hapishaneden kaçmak ile de ilgili olarak da geçerlidir. Kaçma imkanının olması, bunu umulur da kılar ve sonunda bu davranış gerçekleşir. O halde Bentham’ın hedefi, zihinlerdeki kötü ihtimallerin/imkanların bertaraf edilmesidir.

Panopticon binasında hapis altında bulunmanın dışında en önemli ceza, mahkumların cinsiyetlerine göre ayrılmış olmalarıdır. Bina, kadınlar ve erkekler bölümü olarak ayrılmış durumdadır ve kesinlikle bu iki cinsin karşılaşmaları mümkün değildir. Kadınlar ve erkekler birbirlerinin önlerinden dahi geçememektedirler. Boş hücreler erkek kadın hücrelerini ayırma görevi de görmektedir. Binada boş hücre bulunmama

²⁸⁷ A.g.e:364

²⁸⁸ Jürgen Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Çev:M,Tüzel,YKY, 2010: 78

²⁸⁹ Elie Halévy, *The Growth of Philosophic Radicalism*, The Beacon Press, 1966: 5

²⁹⁰ Bentham, *Panopticon*, s:62

durumunda ise hücreler yan yana olabilir, ancak bu durumda da hücre duvarlarına bile sadece belli bir miktar yaklaşılmaya izin verilmektedir.²⁹¹

Bentham mahkumların sağlıklarına çok önem verdiği için her mahkumun odasına bir egzersiz aracı yerleştirme gereği duymuştur. Bu araç, tekerlek şeklindedir ve egzersiz sırasında sesi duyulmaktadır. Bu durumda zorunlu olan bu egzersizin yapılıp yapılmadığı ortaya çıkmaktadır.²⁹²

Bentham panopticon mimarisinin sadece hapis amaçlı değil, pek çok işte de işlevsel olacağını düşünmektedir. Ona göre böyle bir yapıda okullar, workhouse'lar, deli evleri gibi işletmeler de kurulabilir.²⁹³ Bentham'ın Panopticon tasviri onun düşüncelerinin en net anlaşıldığı kısımdır. Panopticonun aynı zamanda bir okul olarak da çok verimli olduğunu düşünmek bunun açık bir örneğidir. Bentham, mevcut okullardaki mimarinin gözlem prensibine dayanmamasının açığını Panopticon mimarisi ile gidermeye çalışmaktadır. Oysa okullardaki öğrenciler bir suç işlemedikleri için gözetimin baş ilke olmasına gerek yoktur. Ancak Bentham, dışsal yollarla verilecek bilgilerin felsefesinde oluşturmaya çalıştığı birey ve toplum ilişki mükemmelliğinin sağlanmasında yeterli olmayacağını farkındadır. Bundan dolayı denetim yoluyla dışsal olanın içselleştirilmesi gerektiğini savunur. Bu yapı, denetimi en üst düzeyde tutacağından istenilen şekillendirmeyi de mümkün kılacaktır.

Bentham'ın her ayrıntısını incelediği bu mimari yapının işleyişinin de Bentham'ın yukarıda sıraladığı ıslah amacına hizmet etmesi gerekmektedir. Peki, bu nasıl olacaktır ? Böyle bir mimari yapının işletilmesi hangi ilkelere dayanacaktır ? Temel ilkesi gözlem olan bu binada sadece gözlem mi yapılmaktadır ? Bentham, gözlemlenmenin en önemli amaç olduğunu belirtse de asıl amaç aslında çok daha büyüktür.

Hedefteki amaç, suçluların gözlem aracılığıyla ıslah edilmeleri, bambaşka bireyler haline dönüşmeleridir. Hapishanedeki düzen, mahkumun yeniden doğuşuna katkıda bulunur. Zira suçlularda var olan eğitim kusurları, kötü örneklerin sirayet

²⁹¹ A.g.e:134

²⁹² A.g.e:158

²⁹³ A.g.e:39

etmesi, aylaklık suçları doğurmuştur.²⁹⁴ O halde hapishanenin işleyiş düzeni ıslah edilmiş, bir anlamda yeniden doğmuş, eski hatalarından sıyrılmış bireylerin ortaya çıkmasına hizmet edecektir. Peki bu yeniden doğuş amacına nasıl ulaşılabacaktır ?

b) Yönetim şekli : Panopticonun içinde tutuklular kendilerine verilen işleri yapmaktadırlar. Ancak onlar yapacakları bu işlerin seçiminde özgür olmalıdırlar. Burada gözlemci, mahkumlara vereceği işi sormakta ve kişiyi ne yapmaya ikna ederse o işi vermektedir. Bu noktada daha önce de açtığımız gibi Bentham'ın özgürlüğe verdiği özel anlam açığa çıkmaktadır. Özgürlük, onun düşüncesi içerisinde sadece hak olarak görülen edimlerin gerçekleştirilmesidir. Mahkumlar özgürlüğü de kendilerine sunulan seçenekler, yani sahip oldukları haklar ölçüsünde kullanabileceklerdir. Dahası, bu seçenekleri kullanmanın kendisi bizatihi özgürlüğü tanımlamaktadır. Bu nedenle mahkumlar için yapılacak en iyi şey, kendilerine en uygun seçeneği belirlemek, onları buna ikna etmek ve özgürlüklerini kullanmalarını sağlamaktır. Bentham'ın bu akıl yürütmesi onun özgürlük anlayışı ile uyuşmakta olsa da Foucault'nun bireylerin zihinlerini ele geçirme operasyonu olarak tanımladığı pratiklerden birini daha burada sergilemekte olduğu söylenebilir.

Bentham'a göre en uygun iş, onların yapacakları iştir. Ancak bu uygunluk, işi sevme ya da her istedikleri işi yapabilme anlamına gelmemektedir. Zira bu işlerin verilmiş amacı asıl olarak cezadır. Bu yüzden aslında mahkumların kabul ettikleri işler de onların sevdikleri işler olmayacaktır. Bentham'a göre cezalandırma ancak böyle işleyebilir. O halde mahkumlara, onların yeteneği olan ama sevmedikleri işler verilmektedir. Bu, aslında kendisi de bir ceza olan hapsin içinde bir başka cezaya daha maruz kalınmasıdır. İş çeşidine gelince, işin ceza olarak görüldüğü bir sistemde işlerin çok fazla çeşidi de yoktur. Mahkumların iş yapmakla sağladıkları tek kazanç ise yemeklerinin daha güzel olması ve bu sayede saygınlık kazanmalarındır. Mahkumlar çalışmadıkları dönemlerde sadece maliyeti az, tat ve kokudan fakir yiyeceklerle beslenmektedirler. Ancak çalışmaları durumunda yemeklerinin yanında bira ve et de kazanmaktadırlar. O halde iş yapmaları onlar için, ceza içinde bir ödül niteliği taşımaktadır. Zira iş yaparak çalışıyor olmaları onlara dış dünyaya çıktıklarında da yeni

²⁹⁴ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:339

imkanlar sunabilecektir. Bu sayede Panopticon sadece intikam alan, suçlunun izolasyon aracılığıyla hazlarından mahrum bırakıldığı bir kurum olmaktan kurtulur. Bu kurum, üyelerinin(suçluların) bundan sonraki yaşantısı ile de ilgilenen onu iyi bir birey olarak topluma yeniden kazandıran bir ebeveynidir. Görüldüğü gibi Bentham'ın iyi insan doğasından mürekkep antropolojisi, insanların oluşturduğu kurumlara da sirayet etmiştir.

Panopticonda Bentham'ın sağlamaya çalıştığı şey, tamamen izole bir yaşamdır. Zira ona göre izole yaşam, zaten zincirin verdiği tutsaklığı vermektedir. Mahkumlar, kendi durumlarına, iyi hallerine göre burada daha kaliteli bir yaşam sürdürme hakkına da kavuşmuş olurlar. Onlar, iyi davranışları sonucunda rahat yatak, pencerelerine perde gibi konforlara kavuşabilmektedir. Ancak izole yaşamın sebep olduğu zihinsel sorunlar, mahkumların kimi taleplerinin önünde engel de teşkil etmektedir. Zira bazı durumlarda mahkumlar izole yaşama o kadar alışmış olurlar ki örneğin pencere açma hakkı, tutukluya ödül değil ceza gibi gelebilmektedir. Bunun nedeni, mahkumların artık dış dünyadan izole yaşamaya alışmış olmaları ve pencere açma hakkının onları rahatsız etmesidir. Belli bir noktadan sonra izole yaşama o kadar alışılmış olunur ki, dış dünyayla karşılaşma, mahkumları rahatsız etmektedir.²⁹⁵ Bu, yukarıda bahsettiğimiz cezanın tüm hayata yönelik işleminin bir göstergesidir. İzolasyon bedenlerden daha fazlasını gasp etmektedir.

Bentham, tıpkı yemeklerde olduğu gibi mahkumların kıyafetlerinde de maliyet hesabı yapmıştır. Dolayısıyla Panopticon içinde moda gibi bir şey yoktur. Mahkumlar, iki haftada bir değiştirilen beyaz kıyafetlerle yaşarlar. Kıyafetlerde ana amaç konfor, sağlık, ekonomi, ve dayanıklılıktır. Mahkumların giyim kuşamında en önemli nokta ayaklarına giydikleri ucuz ahşap ayakkabılardır. Sadece tatil günleri terlik giyen mahkumların ahşap ayakkabı giymelerinin nedeni ahşabın sesinin sürekli duyuluyor olmasıdır. Bu denetimin ve gözlemin bir parçasıdır. Ayrıca ahşap bir ayakkabı ile koşmak ya da tırmanmak mümkün olmadığı için bu ayakkabılar güvenliği de sağlamaktadır. Ses çıkaran ayakkabının takibi kolaylaştığı için mahkumun özgürlüğü de azalmaktadır. Tüm bu nedenlerin dışında mahkumların bu ayakkabıları giymelerinin en

²⁹⁵ Bentham, *Panopticon*, s:49-62

önemli nedeni İngiltere’de ahşap ayakkabının cezanın simgesi olarak zihinlerde yer etmiş olmasıdır. Bu nedenle sağlık açısından konfor gözetilse de ayakkabı konusunda bu geçerli değildir.²⁹⁶ Tutuklular ayaklarına giydikleri ahşap ayakkabılarla hem hareket kabiliyetlerinin büyük bölümünü kaybetmekte hem de ahşabın taşıdığı toplumsal anlamın içeriğiyle, yani suçlarıyla yüzleşmektedirler. O halde diyebiliriz ki Panopticonun gerek mimari yapısı gerekse işleyişi, iktidar ve disipline etme tekniğini artık bedensel güçle, şiddetle değil, bir tür mekanikle gerçekleştirmektedir. Foucault’ya göre iktidar burada artık “fizik”tir, beden değildir.²⁹⁷ Zira Bentham, burada hükümdarın, çeşitli iktidar biçimlerinin törenlerine, damgalarına ihtiyaç olmadığını düşünür. Ayrıca Bentham’a göre bunlara ihtiyaç da yoktur çünkü bunlar yararlı değildir. O halde Panopticonda iktidarı kimin ürettiği değil, iktidarın var olduğu gerçeği daha önemlidir.²⁹⁸ Mimarının ve işleyişin sağladığı mekanik düzen, bedene dayalı güç uygulama gereklerini ortadan kaldırmaktadır. Ancak elbette ki burada denetimin gücü inkar edilemez derecede belirgindir. Güvenlik paradigmasının bu kadar merkezi yer tuttuğu bir sistemde ayakkabı örneğinde de gördüğümüz gibi bütün ayrıntılar kaçınılmaz olarak güvenlik kaygısına yönelik olarak düşünülmektedir.

Diğer yandan belirtmek gerekir ki Panopticonda sağlık önemli olduğu için mahkumların bakımına da özen gösterilmektedir. Örneğin onların iyi uyumaları mutlaka sağlanmaktadır. Ayrıca mahkumların sigara içmeleri yasaktır ve burun çekmelerine yerlere tükürmelerine de izin verilmemektedir.²⁹⁹ Mahkumlar yemeklerini seçemese de bunun miktarını belirleyebilmektedirler. Burada soğuktan ve sıcaktan korunma imkanı, tıbbi imkanlar sağlandığı için mahkumların zihnine bir çeşit “iyi şartlarım var” düşüncesi yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Burada asıl amaç suçu en aza indirmek olduğu için gözetmenlerin amacı da “iyi beslenen iyi çalışır, suç azalır, beyinler gelişir” mantığının işlemlerini sağlamaktır. Gözetmenler bu mantığın ilerleyebilmesi için çalışmalıdırlar. Bentham, gözetmenlerin hangi cinsiyette olacağı ile ilgili bir ayırım yapmamaktadır. Ona göre erkek hücrelerini de kadınlar gözetleyebilirler. Ancak yine de her cins, kendi cinsinin davranışlarını daha iyi tanıdığı ve bildiği için aynı cinslerin

²⁹⁶ A.g.e:156-157

²⁹⁷ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:265

²⁹⁸ A.g.e:298

²⁹⁹ Bentham, *Panopticon*, s:158

gözetmen olması daha doğrudur.³⁰⁰ Zira kadınlar, kadın davranışlarını oluşturan zihinsel süreçlere erkeklere oranla daha fazla hakim oldukları için kadınların kadınları denetlemeleri daha doğrudur. Aynı görüş, erkeklerin erkek mahkumları gözetlemesi gerektiği konusunda da geçerlidir.

Panopticonun yönetim işi üç kişiye verilmektedir ve bu kişiler mahkumlar için en önemli şey olan odalarında yemeklerini yemelerini ve dualarını etmelerini sağlamakla yükümlüdürler.³⁰¹ Bentham'a göre tüm şartlar sağlandığında bu türden ıslah- düzeltme evlerinde ıslah eden şey demirler değil, mahkumların zihinlerindeki düşünceler olacaktır. Zira onlar tek dialoglarını sadece gözlemciyle kurabilirler ve Bentham'a göre orada kazanacakları özbilinç, yasalardan daha bilgedir.³⁰²

Hapishane yöneticilerinin diğer bir görevi, hapishanede mahkumlar için onların zihnine yeni olan" mutluluğun azaltılıp artırılabileneği" yönünde eğitim vermektir.³⁰³ Mahkumlar mutluluğun kazanım yollarını bilmedikleri için ordadırlar ve bu eğitim onların zihninde bir yenilik oluşturacaktır. Yöneticiler mahkumlara iyi davranarak onların da iyi davranmayı öğrenmesini sağlamış olurlar. O halde Panopticonda nezaket ve ılımlılık en çok görülmesi gereken davranış çeşididir. Bu sayede yönetimin tüm hedefi olan özbilince ulaşılabilir. Bunların dışında mahkumların cezalarının bitiminde geçimini sağlayabilmesi, iyi davranışlarda bulunabilmesi, dini bilgiler edinmesi, kişisel gelişiminin sağlanması yönünde eğitimler de verilmelidir.³⁰⁴

Bentham, yukarıda sıraladığımız tüm bu hedeflerin gerçekleşmesi için en önemli etkenin mahkumların gözlemlenmesi olduğunu düşünmektedir. Burada hücredekilerin gözlemlendiklerini görmeseler de sürekli gözlem altında olduklarını bilmeleri gerekmektedir. O halde disiplini her zaman her yerde sağlayacak olan şey gözlemcinin her şeyi görmesi bilmesi ve duymasıdır. Burada mahkumları disipline etmek için çok

³⁰⁰ A.g.e:136

³⁰¹ A.g.e:123

³⁰² A.g.e:59

³⁰³ A.g.e:64

³⁰⁴ A.g.e:122

fazla bir performansa gerek duyulmamaktadır. Bu, yeterli minimum sözle sağlanmalıdır.³⁰⁵

Panopticonda iktidarın işleyişi otomatik olarak gerçekleşmektedir. Bunu sağlayan ise gözetleme- gözetlenme prensibidir. Burada gözetleme kesintili olsa bile, tutukluda bunun sürekli olduğuna dair bir zihinsel durum oluşturulur. Böylece artık bu mimari aygıt, iktidarı icra edeninkinden bağımsız olarak destekleyen bir makineye dönüştürmektedir. Panopticonda gözetim hem çok fazladır hem de çok azdır. Zira gözetmenler mahkumları sürekli gözetlemek zorunda değildir. Ancak mahkumlar sürekli gözetim kulesinin silüetini gördükleri için gözetimin devamlı olduğunu düşünecek, denetimi bu şekilde içselleştireceklerdir. Gözetleme görünürdür ama varlığı kanıtlanamaz. Zira mahkumlar gözlemlendiklerini hiç göremedikleri halde bunun her an olabileceğini düşünürler. Bu zihinsel kurguyu oluşturabilmek için gözlemcinin kulesi de buna uygun olarak tasarlanmıştır. Gözlemcinin kendisini ele vermemesi için kapılar değil labirentler vardır. Aksi halde bir kapı çarpması bile gözlemcinin orada olup olmadığını ele verecektir.

Foucault Panopticonu, görmek-görülme çiftini ayırmaya yarayan bir makine olarak görmektedir. İşte bu makine, mahkumların her an denetim altında tutulduğunu hissettirecek şekilde çalışmaktadır. Panopticonda artık abluka disiplinin yerini, mekanizma disiplin almıştır. Bu, aslında tarihsel bir dönüşümdür de. Zira artık iktidar, daha hızlı, daha hafif, ama daha etkin olarak gerçekleşecektir. Bu, hayali mekanik ilişkiden doğan iktidara kendiliğinden tabi olma durumu, her tür içeriye kapatılan insan çeşidini terbiye edecektir. Bentham'a göre buradaki kurumlar alışılmış hapishane işleyişlerinden daha hafiftir çünkü burada zincirlerin, kilitlerin ağırlığı yoktur. Bu ağırlıkların yerini artık mekanik bir işleyişe sahip otomatik denetim almıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz denetime aslında Panopticonun gözlemcileri de tabidir. Zira, kürenin ortasına gelen bir müfettiş aynı anda hem gardiyanları hem de mahkumları denetleyebilir. O halde buradaki gözetim, orada bulunan tüm insanların tutumları üzerinde etkindir. Foucault için Panopticon, içi insan kaynayan ve azap çektirilen mekanlara oranla daha bilgince ama daha gaddarca bir kafes izlenimi vermektedir. O,

³⁰⁵ Bentham, *Panopticon*, s:42

“ideal biçime getirilmiş olan bir iktidar mekanizmasının diagramıdır.”³⁰⁶ Bentham’ın Panopticonu sadece bir hapisane olarak tasarlamadığını belirtmiştik. Onun bu mimari yapısının sahibi olarak kardeşi gösterilmektedir. Kardeşi ise bu yapının ilhamını bir askeri okul ziyaretinde edinmiştir. Bentham’a göre bu yapı ve işleyiş, uygulanış biçimiyle birçok göreve sahiptir olabilir. Bunlar; mahpusları cezalandırma, hastaları tedavi etme, öğrencileri eğitme, aylakları çalıştırma, delileri muhafaza etme vb. olabilir. Bu demektir ki bir gereğin yapılmasının gerektiği her durumda, bir birey çoğulluğunun bulunduğu her durumda panopticon şeması uygulanabilir. Yukarıda sıraladığımız durumların her birinde iktidar bu yapıyla mükemmel şekilde icra edilebilir. Çünkü bu sistem bireylerin üzerine doğrudan etki etmekte ve “zihne zihnin üzerinde model”³⁰⁷ sağlamaktadır.”³⁰⁸ Ayrıca bu sistemin maliyeti çok düşüktür. Bu yapı, daha fazla iktidar ile daha fazla üretim sağlar. Buradaki üretim, gerek disiplin üretimi, gerek terbiye üretimi, gerek mal üretimi, gerekse eğitim üretimi olabilir. Bu basit mimari fikir sayesinde ahlakı yeniden biçimlendirme mümkün olabilir. Bentham ahlakı yeniden şekillendirmenin üzerinde durmaktadır. Foucault, Bentham’ın bu hayalinin böylesi bir yapıyla mümkün olduğunu düşünür. O halde Panopticon, toplumsal güçleri daha kuvvetli kılmak, üretimi artırmak, ekonomiyi geliştirmek eğitimi yaygınlaştırmak ve kamusal ahlak düzeylerini yükseltmek, arttırmak görevine sahiptir.³⁰⁹ Panopticonda eski el koyma-şiddet ilkesinin yerini yumuşaklık- üretim-kar ilkesi ikame edilmiştir.³¹⁰ O halde hapisane bir kapatma biriminin dışında bir yeniden terbiye etme, itaatkar kılma, bireyleri dönüştürme kurumudur. Burada hapis, sadece basit bir özgürlükten yoksun bırakma değildir. Hapsetme, amacına uygun işleyen bir mekanizmadır. O halde diyebiliriz ki Panopticon teması aynı anda hem gözetim hem de gözlem altında tutma; hem güvenlik hem de bilgi; hem bireyselleştirme hem de toplumsallaştırma; hem soyutlama hem de şeffaflık ilkelerinin zeminidir. Foucault, mekanla yasaların insancillaştırıldığını düşünür.³¹¹ Bu kurguda Bentham, her zaman her yerde uyanık olan

³⁰⁶ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:298-303

³⁰⁷ Foucault buradaki **model** kavramını **iktidar** olarak kullanmaktadır.

³⁰⁸ Bentham, *Panopticon*, s:39

³⁰⁹ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:306

³¹⁰ A.g.e:321

³¹¹ A.g.e:362

ve toplumu hiçbir boşluk bırakmadan kesintisiz olarak kateden bir düzenek şeması kurmaktadır. Bu, toplumun işleyişi için mükemmel bir düzendir.³¹²

Ancak buranın bir tiranlığa dönüşmesi de mümkün değildir. Çünkü demokratik olarak denetlenmeye imkan tanımaktadır. Bentham Panopticonun hayalinde buraya yeraltından tünellerle gelecek ziyaretçileri düşünmektedir. Bu ziyaretçiler söz konusu denetimi yapan kişiler olacaktır.

Bentham'a göre Panopticonu, mahkumların yeterli derecede adapte olması sağlandığında burası bir aile izlenimi vermektedir. Bu aile izlenimini veren tek şey ise yine gözlemdir. Bentham, nasıl bir ailede her üye birbirinin davranışından haberdar oluyorsa, burada da gözlemci her üyenin yani mahkumun davranışından haberdardır. Tek farkı burada gözlemcinin ücret alıyor olmasıdır.

Panopticonu bir aile ortamına dönüştüren diğer bir unsur ise gözlemcilerin tutuklulara saygı göstermek zorunda olmasıdır. Her görev aşamasında mutlaka saygı unsuru bu kürede olmak zorundadır. Bu sayede gözlemciler, suçlulara hakimler yoluyla yüklenmiş olan aşağılık duygusunu, saygı yoluyla geri almış olurlar. Bu da Panopticonun aile olma durumunu kuvvetlendirmektedir. Bentham, Panopticonun işletim sistemini aynı zamanda bir hastaneye benzetmektedir. Burada her bir hücre, aslında kendi gözetimi olan bir laboratuardır. Bu demektir ki her bir hücre bir nevi kişisel gözetimdir. Bentham bunu, tıpkı bir hastanede yapılan tahliller sonucu hastalığın bulunup tedavi edilmesine benzetir. Her hasta kendi laboratuvarında kendini gözlemleyecek ve bu kişisel yolculukta hastalığının teşhisini bulacaktır.³¹³

Foucaultcu bakışla Panopticon, aynı zamanda bir laboratuardır, deney yapmaya, tutukluları değiştirmeye terbiye etmeye yarayan bir makinedir.³¹⁴ Bu, hem bireylerin kendini terbiye etmesi hem de sistemin onların terbiye olmalarına yönelik bir laboratuardır.

Peki, aynı zamanda bir aile, bir hastane, bir eğitim kompleksi, bir özbilinç oluşturma merkezi olan bu yapıdan, yani Panopticondan kaçmak mümkün ya da

³¹² A.g.e:307

³¹³ Bentham, *Panopticon*, s:45-46

³¹⁴ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s:300

istenilen bir şey midir ? Bentham, Panopticondan kaçmayı engelleyen şeyin duvarlar olmadığını söylemektedir. Mahkumlarda Panopticonda yaşadıkları sürece oradan kaçmakla ilgili onlarda yetersizlik duygusu oluşacaktır ve bu duygu kaçmayı engelleyecektir. O halde duvarlar değil zihinler, duygulardır asıl olarak güvenliği sağlayan. Panopticonla artık bireyler, üzerinde bilim yapılabilecek birer olgu haline gelmiş olurlar. Panopticondan kaçma teşebbüsünü engelleyen bir diğer faktör ise mahkumların tek sahip oldukları şey olan “saygınlığın” yitirilme korkusudur. Herhangi bir kaçma teşebbüsü durumunda mahkum yakalanıldığında uygulanan en ağır ceza, aslında saygının ortadan kalkmasıdır. İşte bu, kaçmayı önlemek için en önemli sebeptir. Zira mahkumları saygı yoksunluğu cezasına maruz kalmak istememektedirler. Bu şekilde mahkumların kendi kendilerini eğitmeleri, ödül- ceza sistemi ile sağlanmaktadır. Ödül aldıklarında tutuklular kendi yanlışlarını düzelterek çözüme gitmeye çalışmaktadırlar ve saygı görmektedirler. Bu yöntemin amacı ise; herkese sahip olmaktır. Bentham bu sahip oluşun imkanını da yine gözetlemede bulur. Burada gözlemlene mükemmel olduğu oranda amaca da o kadar mükemmel şekilde ulaşılabilir. Sonuç ancak o zaman mükemmel şekilde alınabilecektir. Bu noktada gözlem altındaki insan da buna karşı durmak için bir sebep aramayacak, buna ikna olacak yahut kendisini buna ikna edecektir. Bentham’a göre bundan daha düzgün söylenebilecek daha eşit bir manifesto yoktur.

Bentham Panopticon eğitiminden/deneyiminden geçmiş mahkumların dışarıda da daha mutlu olacaklarını savunur. Zira onlar artık kendi tedavilerini yapmışlar ve mutluluğu artırma yönünde eğitim almışlardır. Ayrıca onlar dışarıda, içeriye oranla daha az çalışacaklar, üstelik bu sefer çalıştıkları için ücret alacaklardır. Bentham bu durumun toplum ekonomisine de katkıda bulunacağını savunur. Bunun nedeni, eski hükümlü çalıştıran insanların daha az ücret ödeyecek olmasıdır. Bu durumda hem çalışan eski mahkum az çalışıp para kazanacaktır hem de işveren çalışana mahkum olmayanlara oranla daha az ücret ödeyerek daha fazla kazanacaktır.³¹⁵

Görüldüğü gibi Bentham’ın düzen anlayışı, onun ıslah çabaları ile somutlaşmakta ve Panopticon’u yaratmaktadır. Bentham, çağının güvenlik sorununa

³¹⁵ Bentham, *Panopticon*, s:39-55

bulduğu hukuksal çözümlü, ceza sistemi içerisinde “daha güvenilir” ve işlevsel kılmalıdır. Foucault gibi düşünürlerin şiddetli eleştirilerine maruz kalan bu sistem, onun çağının çözümsüz gibi görünen sorunlarına makul, akılcı ve pratikte işe yarar bir model sağlama ihtiyacı içerisinde şekillenmekle beraber, sistem mühendisliğinin tipik bir örneğı olarak felsefe tarihindeki yerini almaktadır.

F. ULUSLARARASI HUKUK

Bentham'ı hesaplamaya dayalı bir moral ve hukuk inşa etmeye yönelten hareket ettirici ilkenin, yaşadığı dönem İngiltere'deki mevcut sorunlar olduğunu inceledik. Bentham özel olarak kendi toplumu ile ilgilenmiş olsa da o aynı zamanda tüm insanlık için, evrensel olan ilkeler önerdiğini söylemektedir. Zira onun eserlerinden, insanlığa karşı bir ilgi duyduğu anlaşılmaktadır.

Bentham, yüzyıllardır dünyanın birbiriyle etkileşim içinde olduğunu, toplumların birbirlerinden ayrı ve bağımsız olarak kavranamayacağını farkındadır. Bunun en önemli göstergesi, Fransız Devriminin yankılarının tüm Avrupa'yı sarmasıdır.

Bu yüzden Bentham, hukukun tüm uluslar ve uluslararası ilişkiler için en önemli ilke olduğunu vurgulamaktadır. Onun uluslararası düzenlemelerle ilgili neler düşündüğü bizim çalışmamızın konusu değildir. Ancak bu konuyla ilgili temel düşüncelerine kısa da olsa değinmekte fayda olduğunu düşünmekteyiz. Zira savaşlar tarihin inkar edilemez gerçekleridir ve etkilerinin kaçınılmaz olarak Bentham'ın tüm felsefesinin temelini oluşturan güvenlik üzerine olacağı açıktır. O halde Bentham'ın uluslararası ilişkileri düzenleyen ilkeler tesis etmesi doğaldır.

Bentham, uluslararası savaşların sebeplerini sınıflamıştır.³¹⁶ Buna göre savaşlar, ilk olarak iki tarafın da kendi hakkı olarak gördüğü şeylerin belirsiz olmasıdır. Bu durumda hakların belirsizliği, birbirlerinin sınırlarının anlaşılabilmesi ve doğal olarak sınırlara saygı duyulmaması ile sonuçlanmaktadır. Ülkelerin kendilerine komşu ya da civar ülkeler arasında savaşların çıkıyor olması da zaten bir takım rahatsızlıkları olan ancak savaşmayan diğer ülkeleri etkileyebilmektedir. Savaşlar, ulusların birbirlerine karşı zorunlu fegatlerden ortaya çıkan kıskançlıklardan kaynaklanabildiği gibi, sebepsiz de olabilir. Ancak Bentham'a göre en önemli neden, bir ulusun yaptığı yeni icatlara diğerlerinin saygı göstermemesi ve düşmanlıklardır. Merkezi problemi güvenlik olan Bentham, savaşların önlenmesi bazı öneriler sunmuştur. Bunlar:

- 1- Gelenekler tarafından oluşturulan yazılı olmayan kanunların uygulanması,

³¹⁶ Jeremy Bentham, *Principles of International Law*, in The Works of Jeremy Bentham Volume:2, Elibron Classics, 2005: 538-540

2- Eski anlaşmaları yetmediği durumlarda yeni uluslararası anlaşmaların yapılması, eskinin yetmediği durumlarda.

3- Ulusal ya da uluslararası bütün çeşit kanunların mükemmelleştirilmesidir.

Bentham, önerdiği düzenlemelerin yapılması ile tüm ulusların iyiliğinin sağlanabileceğini düşünmektedir. O halde Bentham için uluslararası hukukun ilkelerinin belirlenmesinin faydaları şunlardır:

- 1- Uluslararası hukuk sayesinde genel iyiliğe ulaşılır. Bu sayede kimsenin zarar görmemesi sağlanır.
- 2- Tüm toplumları belirleyecek bir düzenleme, bir ulusun diğer uluslara elinden gelenin en iyisini vermesini sağlayacaktır.
- 3- Sınırların belirlenmesi, güvenliği tesis edecektir.
- 4- Tüm ulusların alabileceği en iyi faydanın alınması sağlanır.
- 5- Savaş durumunda yapılacak anlaşmalarla mümkün olan en az kötülüğün ortaya çıkması sağlanır.
- 6- Bir ülke diğer bir ülkeden zarar görürse onunla her türlü ilişkisini kesme hakkı tanınmış olur.

Yaptığımız son inceleme, Bentham'ın bireyleri ve tüm toplumu hukukla biçimlendirme amacının sadece İngiltere özelinde geçerli olmadığını serimlemektedir. Bentham, insanların karşılıklı ilişkilerinin tesis edildiği her alanda yapılacak bir düzenlemenin tüm insanlar için başat sorun olan güvenliği çözüme kavuşturacağı, barış ve düzen ilkelerinin sağlanacağı bir dünya, insanlık idesine sahiptir.

SONUÇ

Çalışmamızın temel amacı, Bentham'ın moral ile hukuku birbirine bağlayarak oluşturduğu felsefesini tüm sacayaklarıyla ortaya koymak ve onun düşüncesini bütünsel bir biçimde kavrayabilmektir. Bentham'ın hareket noktası, İngiltere'deki mevcut toplumsal kargaşanın önüne geçebilecek, düzenli ve güvenli toplumun oluşmasını sağlayacak bir hukuk teorisi inşa etmektir. Biz çalışmamızda onun bu hedef için kullandığı araçları incelemeye çalıştık.

Endüstri Devrimi ile birlikte ortaya çıkan sınıf farklılaşmasının ve bunun getirdiği fakirliğin, düzensizliğin, karmaşa ortamının düzeltilmesi sorunu Bentham'ın felsefesinde en önemli sosyal sorun olarak görülmektedir. Buna ek olarak mevcut politik yapının ve hukuki işleyişlerin bu sosyal soruna bir çözüm getiremedikleri Bentham'a göre açıktır.

Bentham, mevcut soruna bir takım hukuki reformlar aracılığı ile çözümler getirmeyi önermektedir.

Bentham, kendisinden önce gelen filozofların politika teorilerinin ihtiyaç duyulan güvenlikte bir toplum oluşturma konusunda başarısız olduklarını düşünmektedir. Zira hedeflenen güvenliğin sağlanması için gereken şey, ayrışık bireyler değil, bir ortaklığa sahip olan bireylerdir. Bir ortak bağa sahip olması gereken bireyler mevcut sorunların çözümü açısından daha yapıcı olabileceklerdir. Güven ihtiyacı sadece sözleşme yaparak hakların devriyle değil, bireylerin birbirlerinin iyiliğini düşünmesi, bunun için eylemesi ile mümkündür. O halde bireylerin hem sorunlara karşı yapıcı olması hem de diğerinin iyiliğini istiyor olması gerekmektedir.

Liberal geleneğe mensup filozoflar ise bireylerin birer monad olarak ele alındığı, toplumsal bütünlüğün sadece bireylerin çıkarlarının ya da hazlarının gözetildiği bir politik yapı ile tesis edileceğini düşünmüşlerdir. Bunu sağlamak, bireylerin topluma ve politik yapıya rıza göstermelerini mümkün kılmaktaydı. Oysa Bentham, bireylere dokunmayan bir iyiliğin yetersiz kalacağını, tüm toplumun en iyisi olamayacağını düşünmektedir. Politik yapıya rıza göstermek tüm toplumun en iyisine sebep

olmayabilirdi. Zira bireylerin birer monad olarak hareket ediyor olması, diğlerinin iyisine dokunuyor olmanın önünde engel teşkil etmektedir.

Düzenli bir toplumsal yaşantının sağlanması için Bentham, iki temel hamle yapar. Bunlardan biri; politikanın yerine hukukun ikame edilmesidir. İkinci hamle ise, oluşturulacak toplumun iyisini gözetecek, davranışlarını hukukun kurallarına göre belirleyecek bireyler elde etmeye çabasıdır.

Bu noktada Bentham, Kartezyen Cogitoyu merkeze alan bir öğreti oluşturur. Bu öğretinin amacı, tıpkı Kant'ın yapmış olduğu gibi, otoritenin boyunduruğu altında ezilmeyecek, bireylerin otonomilerini koruyacak bir politik yapının tasvir edilmesidir. Bentham'ın amacı, hukuk yoluyla politik yapının da tam bir tanımını yapmaktır. Zira dönemin sorunlarına hukukun dışında politik yapı da neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle Bentham'a göre hukukun açmazlarına politik yapı göz yummaktadır. O halde onun felsefesi hem hukuka hem de politik yapıya bir eleştiri olarak kavranabilecektir.

Çalışmamız Bentham'ın, bu öğretiyi nasıl hayata geçireceğinin akıl yürütmesini takip etmiştir. Ancak onun felsefesinin bir taraftan liberal bireye yani cogitoya bağlı kalması, bir taraftan da toplumun ortak bağına eklemelenmesi gerilimlidir.

Görüyoruz ki Bentham, mevcut koşulların boyunduruğu altında hem hazları peşinden koşan cogitoyu korumak hem de ortak bağın eksikliğinden kaynaklanan güvensizliğin bertaraf edilmesini istemektedir. Bu noktada Bentham'ın atomizasyon ile düzensizlik arasında sıkışmış bir filozof olduğu söylenebilir. Zira Bentham, bir taraftan bireyin otonomisini sarsmak istememekte diğer taraftan ise atomize bireylerin nedeni olduğunu düşündüğü güvensizlik ve düzensizlik ortamından kurtulmak istemektedir.

Liberal filozofların resmetmiş oldukları birey anlayışı, sürekli diğeri için bir tehdit teşkil eden, sadece kendi çıkarını koruyan ve amaçlayan bireydir. Bentham, bireyin kendi çıkarını koruma isteğini onaylamakta, ancak buna bir takım sınırlamalar getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu sınırlamalar ise ilk olarak teoriden politikanın çıkarılmasını gerektirmektedir.

Kendisinden önce gelen filozofların başarısızlığını deneyimlemiş olan Bentham, farklı kavramlarla iş görmenin kendisini hedefine ulaştıracağını düşünmektedir.

Politikanın kavramları ucu açık ve belirsiz kavramlar olduğu için Bentham'ın ilk adımı, kendisine belirli, sınırlı bir düzlem bulmak yönündedir. Bu düzlem kuşkusuz çağın hakimi olan bilimsel yöntemdir. Buna göre, faydası peşinden koşan cogitolar bir hukuk sistemi aracılığıyla tüm toplumun faydası peşinde koşan bireyler olacaktır.

Politikanın bize sunduğu kavramlarla iş görmeye çalışmak Bentham için sadece vakit kaybı olarak anlaşılmaktadır. Oysa politikanın yerine önerilen hukuk, ivedilik içinde hem bireylerin atomizasyonuna sınır getirecek hem de sorunları, düzensizliği yasalarla çözmüş olacaktır.

Ancak Bentham'ın dizgesi izlendiğinde, hedeflerinden sadece bir tanesine ulaşmış olduğu açıktır. Ulaşabilmiş olduğu hedef, güven içinde yaşayan, herkesin, diğerinin faydasını da gözettiği bir toplumdur. Ancak bu toplumun üyeleri olan bireylerin birer özne, cogito olarak kalıp kalmadıkları tartışmalıdır.

Çalışmamızda, Bentham'ın, akıl yürütmesindeki kimi açmazlara değinmeye çalıştık. İlk olarak Bentham'ın hukukun temeline bilimi yerleştirmesi, kuşkusuz hukukun nesnel bir karakter taşımasının gerekliliğindendir. Zira Bentham, mevcut hukuk sisteminin serimlemesinde bu gerekliliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bentham, yaşadığı çağın hukuk sistemini tasvir ederken ilk olarak bu sistemin kişiler arasında bir eşitsizliğe yol açtığını düşünmektedir. Bu eşitsizlik, halihazırda var olan düzensizliği ve karmaşayı da olumsuz açıdan tetiklemektedir. Sınıflar arasındaki uçurum hukuk ile son bulamamaktadır. Bentham'a göre mevcut hukukun işleyişi bu ayrımı, uçurumu daha da körüklemektedir. Bentham, mevcut sosyal soruna, hukukun en temel sorunu olan sinister ilgisini de ekleyerek yeni bir hukuk reformu önerisi getirmektedir. Bu noktada gerekli olan tek şey, herkes için eşit oranda hukukun, hakların sağlanmasıdır. Bunu sağlayacak olan şey ise, bilimsel karaktere sahip bir hukuk sistemidir.

Bilimsel karaktere sahip bir hukuk sistemi ile ölçülebilir sonuçlar elde edilebilecektir. Bu sayede ise herkes için kesin, net, ölçülebilir hukuki haklar egemen olacaktır.

Ancak onun dizgesinin takibinde, hukukun aslında bireyleri de birer bilim malzemesi şekline dönüştürmeye çalıştığı açığa çıkmaktadır. Bentham, bireylerin birbirlerine duydukları iyi hisleri, hukuk kuralları ile kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Teorisinin başlangıcında bu edim, her ne kadar ortak hazzı doğru yönelmede sadece bir yol gösterici unsur olarak görülse de hukukun içeriği açığa çıktıkça böyle olmadığı netleşmektedir. Bentham hukuku, bireylerin toplam hazzına yönelten bir araç olarak kullanmıştır. Buna göre hukuk, ortak hazzın tespitiyle elde edilen verilerle oluşturulacaktır. Ancak teorisi zamanla bireysel hazların hukukun içeriğini belirlemesinden çıkıp, hukukun bireysel hazları belirlenmesine doğru yön değiştirmektedir. Bu noktadan itibaren Bentham'ın teorisinde bilimin işlevi, nesnel bilgiler ve kurallar oluşturmak değildir. Bilim, aynı zamanda nesnel, üzerinde ölçüm yapılabilen bireyler de üretmektedir. Bu üretimin amacı ise, kuşkusuz yine bireyin güvenliğini sağlayacak yasaların oluşturulmasıdır. Bilimsel bir nesne kılınmış birey artık Bentham için denetimin uygulanabileceği elverişli bir zemin haline dönüşmektedir. Denetim, gücünü bilimden alan, ancak güvene hizmet edecek bir şeydir. Bentham'ın, denetime ihtiyaç duyması ise, ortak bağın ancak bu şekilde kurulacağına inanmasıdır. Hukuk aracılığıyla oluşturduğu toplumun bir denetim toplumu olması Bentham'ın günümüz açısından en anlamlı mirası olarak kabul edilebilir. Hukukun ve denetimin temelinde ise mevcut düzensizliğe duyulan korku yer almaktadır.

Çalışmamızda bireylerin haz veren davranışlara yönelmeleri ile aynı zamanda ahlaklı birer birey olacaklarına değindik. Bentham kendi düşünce çizgisi açısından tutarlı gibi gözükse de sisteminde bazı açmazlar mevcuttur. Bu açmazların biri, hukukun bireylerin davranışlarını belirliyor olması ile aslında onun felsefesinde ahlaka yer bırakılmamış olmasıdır. Bu noktada liberal düşünürlerin savunmuş oldukları bireysel ahlak neredeyse bütünüyle ortadan kalkmış, toplumsal iyiliği gözetken bir hukuk sistemi bireysel ahlakın yerini almıştır. Bu noktada artık bir ahlak felsefesinden söz etmek neredeyse imkansız hale gelmiştir.

Bu noktada Bentham'ın ahlak felsefesi aslında onun hukuk teorisi olarak anlaşılabilir. Bentham, Kartezyen paradigmadan itibaren tüm evrenin sahibi olan bireyin öneminin farkındadır. Bu yüzden felsefesini, bireyi özne yapan temel

kavramlardan ödün vermemeye çalışarak oluşturmaya çalışmıştır. Ancak teorisinin başlangıç ve bitiş noktaları arasında gözle görülür farklar vardır. Bentham, birey için çıktığı yolda araçlar kullanmıştır ve bu araçlardan bir tanesi yine bireyin kendisi olmuştur.

Bentham'ın felsefesinde insanı bir özne yapan en önemli kavram olan saygınlık, güvenli ve mutlu bir toplum oluşturma sürecinde Bentham'ın kullandığı en önemli silahlardan biri olmuştur. Zira onun hukuk teorisinde cezalandırmanın temel prensibi, insanların saygınlıklarına ve güçlerine yöneliktir. Moral yaptırımlarda kullanılan teşhir yöntemi ile bireylerin saygınlıklarını kaybetmesi bu silahın kullanıldığı alanların biridir. Bireyler, hukuk kurallarına uymadıkları zaman saygınlıklarını kaybedeceklerinin bilgisiyle donatılmıştır. İşte bu, ahlakın hukuk egemenliğine girdiğinin en önemli kanıtıdır. Bireyler Bentham'ın teorisinde artık ahlaklı oldukları için değil, sonunda zarar görmemek, ceza almamak, teşhir edilmemek, saygınlıklarını kaybetmemek için iyi davranışlarda bulunacaklardır.

O halde ahlakın hukuk ile örtülü olmasının temel nedeni hem güvensizlikten kaynaklanan korkular ve düzen arayışıdır hem de bireylerin kurallara uymamalarıyla alacakları cezalara dair sahip oldukları korkulardır.

Aynı şekilde Panopticondaki mahkumların ellerinden, onları özne yapan her şeylerini alan, sonra da tekrar Panopticondaki dönüşümlerinin başarısı oranında saygınlıklarını geri veren bir kurallar zinciri oluşturulmuştur. Bu, bireylerin zihinlerine de sahip olmak anlamına gelmektedir. Önceden sadece kapalı tutma olan cezaevlerinin işlevi, bireylerin zihinlerini tutuklamaya dönüşmüştür. Böyle bir zihin hapsinde elinden her şeyi alınmış bir suçlu, onu özne kılan tek şey olan saygınlığını yani “ben”i kaybetmemek için kaçmaya teşebbüs etmeyecek ve iyi çalışan bir bireye dönüşecektir.

Saygınlığın böyle bir yöntemle hukuk için araçsallaştırılması, bireyler için çok büyük bir tehdittir. Zira değindiğimiz gibi bu, “ben”liklerin, kurucu olmanın sonu anlamına gelmektedir. Bu, aslında bireyler için en az toplumsal güvenliğin tehdidi kadar büyük bir tehdittir. Zira öznenin yok olmama şartı bir anlamda toplumun da yok olmamasına endekslenmiştir. Toplumun yok olma ihtimalinin korkusu bireylere, hukuk

kurallarına uymaktan başka seçenek bırakmamaktadır. Bu korku, etkisi günümüzde de varlık gösteren çok güçlü bir silahtır.

Bentham'ın bu bakış açısıyla hareket ediyor olması, aslında sisteminin “ben”lerden oluşmadığını, “bize” dönüştüğünü göstermektedir. Ancak bireyin yitmesi ya da büyük tehdit altında olması cogito ile uyuşmamaktadır.

Bentham'ın felsefesinde bu uyuşmazlığın giderilmesi için ikna, rıza ve yasaların meşruiyeti ustaca tasarlanmaktadır. Zira toplumun varlığına bağımlı kılınan “ben” artık ortak bağ ve güvenlik için kimi hazzardan fedakarlık edilmesi gerektiği düşüncesine rıza göstereceklerdir. Bentham'ın rızayı sağlaması, onun yasaları bireylere içselleştirmesi sayesinde mümkün olmaktadır. Bu demektir ki bireyler aslında yukarıda bahsettiğimiz saygınlıklarının kaybını dışsal bir yaptırım olarak düşünmemektedirler. Zira yasalara uyma yoluyla bireyselliklerine sahip olmaya devam eden bireyler, hukuk kuralları içinde yaşamayı içsel olarak isteyen bireyler haline dönüştürülmüştür. Bentham, her zaman gerçek iyileşmenin duygularla gerçekleşeceğini savunduğu için bireylerin iknasını, onayını önemsemektedir. Ancak onun iknayı sağlamak için de yeterli güçte araçları vardır. Bu araçlardan ilki, bireylerin sahip oldukları doğalarıdır. Bireylerin birbirlerine karşı hissettikleri iyi duygular, böyle bir sistemin oluşturulması için elverişli bir zemindir. Duygudaşlığın kullanılması ile bireylerin hukuka uymaları sağlanmakta, rızanın tesisi zor olmamaktadır. Duygudaşlık yoluyla bireyler sadece kendilerine gelecek zararlardan değil, toplumun tüm üyelerine gelecek zararlardan korkmaktadırlar. O halde insanların korkuları ve birbirlerine besledikleri iyi duygular, onların rıza edimlerini de etkilemektedir.

Bentham'ın kullandığı diğer araç ise, hukukun iki ana aksıdır. Bu akslardan bir tanesi, dağıtıcı adalet nosyonu ile diğer politika felsefecilerinin yapamadığını yapmakta, bireylere geçim ve güven sağlamaktadır. Diğer taraftan cezalar, bireylerin haksızlıklara karşı geliştirdikleri tazmin ihtiyacını sağlamaktadır. O halde bireylerde hem tam bir tatmin hem de tazmin ihtiyacının giderilmesi, onaylanması, içine kolaylıkla dahil olunmayı isteyecek bir sistemi oluşturmaktadır. Bu durumda devredilemeyecek bireyselliklere bile egemenin yani hukukun sahip olması bireyler açısından sorun teşkil etmemektedir.

Bentham'ın hukuku, bireysel ahlakı devre dışı bırakacak oranda topluma yayıyor olması onun bir disiplin ve verimlilik toplumu oluşturma isteğine dayanmaktadır. Bentham, değerlere önem veriyor, ahlağı teorisinin en güçlü yönü kılmaya çalışıyor olsa da bu ahlak, toplumun tümünün sahip olması gereken ve hukukun içselleşmesiyle hayat bulan bir ahlak anlayışıdır. Bireylerden toplum için gerekli ve yeterli verimliliği elde etmeye çalışan Bentham, hukukun dışında bir eylem alanını bireylere tanımamıştır. Her ne kadar kendisi özel alan-kamusal alan ayrımı yapmış olsa da yapmış olduğu hukukun içselleştirilmesi yönündeki hamleler, aslında bu ayrımın gerçeklik kazanamadığını bize göstermektedir. Bireysel değerler alanı olan özel moral alan, kamusal değerler alanı olan kamusal moral alanın hizmetine girmiş bir şekilde ele alınmaktadır. Kamusal moral alanda geçerli olan ilke ise hukuktur. Zira hukukun ilkeleri bireylerde içselleştirmiştir. Ahlak alanı, hukuk alanıyla örtülmüştür, kapsanmıştır.

Bentham'ın sisteminde bireylerin kamusal alanı birey alana tercih etme, yani daha çok kamusal alanı gözetir şekilde davranmalarında önemli bir husus da hukukun bireysel alanların tümüne hitap edebiliyor olmasıdır. Bentham, liberal düşünürlerle aynı bakış açısına sahip bir şekilde dini, politik yapıdan, toplumun kuruluş ilkesinden uzak tutmak gerektiğini savlamıştır. Ancak onun hukukla ilgili görüşlerinde bu konuda bazı çelişkiler netleşmektedir. Bentham, toplumun yapı taşı olarak dini işlevsiz hatta zararlı görmesine rağmen hukuk kurallarında kimi dini ilkeleri gözetmektedir. Bu durum, onun teorisinde çelişkilere yol açıyor olsa da hukukun yukarıda bahsettiğimiz şekilde, bireye dokunuyor olması gerekliliğini desteklemektedir. Bu, hukukun, bireylerin zihninde içselleşmesini kolaylaştırmaktadır. Aksi durumda, yani dini ilkeler ile hukuki ilkelerin birbiriyle çelişiyor olması söz konusu yasaların bireylere dokunmasını engelleyecektir.

Bentham'ın, hukukun içselleşmesinde kullandığı bir diğer araç eğitimidir. Eğitim liberal geleneğin kendisine başvurmadığı bir araçtır. Zira liberal birey, zaten yetişkin ve yetkindir. Oysa Bentham, yetiştirilmeye ve alışkanlığa bağlı ilgi istek ve inançların aynı yöntemle dönüştürülebileceğini keşfetmiş bir düşünürdür. Bu yüzden eğitim sayesinde bambaşka zihinler, ortak faydaya hizmet eden öznelere oluşturmak onun teorisinin politik ve hukuksal imkanını sağlamaktadır.

Bentham'ın eğitime önem veriyor olması onun liberal teorilerde gördüğü açmazları çözüme kavuşturma yöntemlerinden biridir. Yukarıda bahsettiğimiz şekilde bireysel özel ahlak alanının kamusal ahlak alana, yani hukukun alanına tabi olması ancak eğitim ile sağlanabilecektir. Ahlakın yerini hukuka bırakıyor olması, daha doğrusu tüm davranışların ahlaki ilkeler yerine hukuki kurallar yoluyla belirleniyor olması eğitim sayesinde elde edilen zihinler aracılığıyla mümkün olacaktır.

Eğitim sayesinde ıslah edilmiş, terbiye edilmiş bireyler, artık “atomize edilmiş bireyler” karakterinden kurtulmuş, tüm davranışlarını toplumun iyiliği adına yönlendiren bireyler olmuşlardır.

O halde Bentham'ın dizgesinde ahlak ile hukuk arasındaki ilişkinin liberal geleneğe mensup düşünürlerden farklı olduğu açığa çıkmaktadır. Liberal geleneğin tasvir ettiği bireylerin davranışları, bireylerce yönlendirilen ve çıkar peşinden koşmaya dayalı davranışlardır. Gelenek düşünürleri hukuku, ancak başka bireylerle ilişki içinde devreye sokmaktadırlar. Bu, başkalarının özgürlüğünün, çıkarlarının başladığı anda hukukun müdahale etmesini savlayan ilkedir. Bunun haricinde bireylerin kendi bencilliklerini istedikleri oranda sergileyebildikleri bir özel alanları vardır. Bentham aynı alanın kendi bireyine de sağlandığını ifade etmiş olsa da bunun bir gerçeklik taşımadığı açıktır. Zira Bentham'ın felsefesinde eğitim görmüş birey, kendi rızasıyla hatta belki farkında bile olmadan kendi özel alanını hukukun inşa etmesine teslim etmiş gözükmektedir. Bu noktada ahlak, hukukun kapsamı altında kalan bir alan olmuştur. Önemli olan bunun bireyin rızasıyla gerçekleşmiş olmasıdır.

Bentham'ın eğitim düşüncesi, en somut halini Panopticonda gördüğümüz bir ıslah düşüncesini içerir. Panopticondaki gözlem, denetimin de içselleşmesini sağlamakta, kendi kendini kontrol eden, ahlaklı ve toplum için de hayırlı bireyler oluşturmaktadır. Bu Bentham'ın, dönüştürme projesinin en önemli aracıdır. Zira bu mimari yapı, onun sisteminde okul, hastane, deli evleri gibi pek çok amaç için önerilmektedir. Bunun nedeni, gözlemle toplumun elde edeceği faydanın Bentham tarafından kavranmış olmasıdır. İşte buradaki büyük teleskop, mükemmel bir terbiye sağlamaktadır. Ancak terbiye edilenler kendilerini bir ailenin içinde hissedecek kadar teoriyi içselleştirdiklerinden sadece bunun hayırlı sonuçlarıyla ilgilenmektedirler. O

halde Bentham, tam itaatkar aynı zamanda tam ikna olmuş, güvenli bir toplum oluşturmuş olur.

Panopticondaki gözetim, Bentham'ın mirasının görünür tarafıdır. Zira Bentham, gözetim üzewrinden denetim mekanizmasını tesis etmektedir. Gözetim; itaati ve dolayısıyla denetimi sağlamaktadır.

Hukuk Bentham'da, daha ziyade bireyi koruyan bir güç olarak tanımlanır ama onun düşüncesine yakından bakıldığında, yaşamın bütün alanlarına kadar uzanan bir denetim ve gözetim olgusunun hukuk yoluyla tesis edildiğini görürüz. Bu durum, onun bireysel hakların temeline güvenlik sorununu yerleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada Bentham'ın, bireyi araçsallaştırdığı söylenebilir; ancak unutmamak gerekir ki bu araçsallaştırma bireyin faydasına olan unsurların tasarlanması eşliğinde gerçekleşmiştir.

Buna rağmen onun özel alana ayırdığı yerin çok dar olduğu söylenebilir. Her türlü ayrıntının planladığı bir sistem içerisinde, özel tercihlere kadar uzanan bir müdahale serbestisi içerisinde bireyin hakları nasıl korunabilir? Bu soru Bentham okuyucusunun onun düşüncesinin neredeyse her aşamasında karşılaşacağı temel sorulardan biridir. Bu soruya sağlıklı bir yanıt bulabilmek için izlenmesi gereken yol ise onun felsefesinin yönlendirici ilkesinin sadece haz değil, aynı zamanda fayda olduğunu kabul etmektir.

Çalışmamız içerisinde fayda unsurunun nasıl tanımlanacağını ve hayata nasıl geçirileceğini incelemiş olduk ve sonuç olarak Bentham'da fayda ilkesi ile moral arasındaki bağıntının bir nevi sebep-sonuç ilişkisine dayalı özsel bir bağıntı olduğunu gördük. Bentham, faydayı sağlamak için morali, morali gerçekleştirmek için de hukuku tesis etmiştir. Onun morali bilim yapma çabasından doğan hukuk anlayışı ise ayrıca değerlendirilmesi ve üzerinde durulması gereken bir konudur.

Çağımız, güvenlik sorununun hala son bulmadığı, çatışmaların ve ayrışmaların her alanda karşımıza çıktığı, birey hakları ile toplumsal ya da sınıfsal gerçeklikler arasındaki uçurumun derinleştiği bir çağdır. Giderek artan parçalanma olgusu, insanlığı halihazırda karşı karşıya bulunduğu güvenlik sorunu ile yüzleşmeye çağırmaktadır.

Güvenlik paradigmasını merkeze alarak politika ve bilim yapmanın yahut hukuku güvenlikten hareketle tesis etmenin açmazlarından en önemlisi, bireysel fayda ilkesi ile güvenlik kaygısının yarattığı sınırlılıklar arasındaki gerilimdir. Bentham, bu gerilimi çok net bir biçimde gözlemleyebildiğimiz bir düşünür olarak, incelenip değerlendirilmeyi hak eden bir düşündürdür. Onun düşüncesinin geçerliliği yahut ne kadar demokratik olduğu tartışmalı bir konu olsa da tartışma götürmez bir gerçek vardır ki o da yukarıda sözünü ettiğimiz problemleri anlamak açısından Bentham'ı da anlamak önem taşımaktadır.

Bentham'ın mirasını değerlendirdiğimizde, çağımızın, onun etkilerini taşıdığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Zira Bentham'ın hukuk ile tesis etmiş olduğu denetim mekanizması ile özel alanın yok olması arasındaki gerilim, yirminci ve yirmibirinci yüzyılın en önemli sorunudur.

Günümüzde denetim toplumu, sadece disiplin araçlarıyla değil, aynı zamanda bunların da içine dahil olduğu bir kontrol mekanizmasıyla sağlanmaktadır. Örneğin hapishanenin ve hapishanedeki gözlemin işleyişinin aynı şekli fabrikadaki çalışan işçiler de görülebilmekte ve mahkum ile çalışan arasında artık kesin bir ayrım yapılamaz hale gelmektedir. Bentham'ın tasvir ettiği gözetmen-gözetilen ilişkisinin yarattığı terbiye olma, itaat etme süreci bir fabrikada çalışan ile ustabaşı arasında da gerçekleşmektedir. Çağın gelişen teknolojisi ile fabrikadaki ustabaşı bu görevini kimi zaman kameralara da devrebilmektedir. Bu, bir çeşit denetim toplumuna dönüşüldüğünün belirtilerinden biridir.

Denetim toplumlarında, her toplum, kendi üyelerinden verimli olmalarını beklemektedir. Verimli olma görevinin yanında bireylere bir de bazı değerlere uyma yükümlülükleri getirilmiştir. Denetimin sağlanabilmesi için bireylere uygulanacak şey ise, eğitim yoluyla onlara bu değerlerin yüklenmesidir.

Denetimi mümkün kılan en önemli ilke ise kuşkusuz gözetimdir. Günümüz, güvenlik kaygısıyla asayiş sağlamaya amacı ile her an herkesi gözetlendiği, yani denetlendiği bir çağdır. Bunun en önemli örneği ise, bunun, internet aracılığıyla gerçekleşmesidir. İnternetin ilk dönemlerinde var olan gerçek dışı kimliklerin kullanılması, yerini, tamamen açık, her ayrıntıya vakıf olunan bir gerçeklik durumuna

bırakmıştır. Başlarda gerçek dünyadan kopuk takma adlarıyla sanal dünyada var olan bireyler, e-devler, e-posta, IP numaraları ile gitgide daha da azalan bir özel alana, mahremiyete sahip olur hale gelmişlerdir. O halde teknolojik gelişmelerle beraber, takma isimlerin yerini, gerçek kimliklerin edimlerinin her an kayıt altında tutulması almıştır. Bu, gözetim ve denetimin teknoloji aracılığıyla kullanılması demektir. Bu durumu meşrulaştıran en önemli nokta ise güvenliğin ancak bu yöntemle sağlanabiliyor olmasıdır. Güvenliği elde etme pahasına insanların mahremiyetlerinden vazgeçmesi ve kendi rızaları ile gözetime ve denetime izin veriyor olması, teknolojik bir panopticondur. Tek fark, bunun hapisane duvarları arasında değil de her an evlerimizde, kişisel bilgisayarlarımızda gerçekleşiyor olmasıdır. Çağımızda yaşanan korkular, özel yaşantı ve güvenlik arasında bir gerilim oluşturmaktadır. Bu gerilim ise güvenlik lehine çözüme kavuşmaktadır. Bentham'ın rıza yoluyla sağladığı hukukun üstün alanı, günümüzde aynı kaygıdan hareketle tesis edilmektedir. Günümüzde teşhir etme, dini referanslar yoluyla cezalandırma olmasa da gözetim ve denetimin bu denli ileri seviyede olması; bireylerin yakalanma, açığa çıkma riskini daha yüksek boyutlarıyla barındırmaktadır. Bunun nedeni Bentham'da her yüzün bir kontrol edici olma mekanizmasının yerini her sokak lambasının bir kontrolcü olmasına bırakmasıdır. Bireylerin davranışlarının her an sokaktaki kameralarla kayıt altına alınması asayişin sağlanması açısından gerekli olduğundan, toplumlar kayıt altına alınmayı, mahremiyetlerin açığa çıkmasını onaylar olmuşlardır.

Moderniteyle beraber kitleleri baskı altında tutan kilisenin ya da dini söylemlerin etkisini yitirmiş olması beraberinde sosyal kontrolün nasıl gerçekleşeceği sorusunu da getirmiştir. Zira toplumda bir düzen isteme ilkesinin bunu başarmak için bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyacağı çok açıktır. Bu noktada Bentham'ın, gözetime dayalı denetleme teorisi bu kontrolü sağlamak için elverişli bir zemin olarak gözükmektedir. Zira düzeni bozan her şeye karşı bir denetim mekanizması gerekmektedir. Bu denetim ise bir devlet içindeki herkese ve her şeye yasaların uygulanması, kitle iletişim araçları ile istenilen düzenin içselleştirilmesi ve eğitimle istenilen formasyonda bireyler elde edilmesi ile mümkün olacaktır. Bu, yukarıda bahsettiğimiz şekilde hem disiplin aygıtlarını barındıran hem de yeni aygıtlar üreten bir sistemdir. O halde artık dini referanslarından ve kurallarından mahrum kalmış bireyler politik yapının eliyle

denetlenecektir ve bu sayede bir sosyal kontrol mekanizması oluşturulacaktır. Günümüzde artık güvensizlik tehdidine karşı gerekli olduğu öne sürülen sosyal kontrol, topluma refah sağlama, konfor, eğitim gibi araçlarla gerçekleşecektir. O halde günümüzde Newton örneğinden hareket eden Bentham'ın politikasını görebiliriz. Kontrolü sağlamak yani denetim, bir çeşit insan davranışlarının manipüle edilmesi ile sağlanmaktadır. Söz konusu manipülasyon, kitle iletişim araçları yani özel olarak medya ile sağlanacaktır ve meşrulaşacaktır. Zira günümüzde medya, ideolojik perspektif çeşitlilikleri oluşturulmasına hizmet etmekten ziyade tek bir ideolojinin geçerlilik kazanmasına hizmet etmektedir. Bu durumda ise tıpkı Bentham'ın dünyasında olduğu gibi, farklı bireyler farklı isteklerde bulunmamakta, her bireyin isteği de yaşam alanı da ortaklaşmaktadır. O halde modern toplumun denetimi meşrulaştırma aracı olan medya sayesinde köylü kulübesindeki kişi ile saraydaki kişi aynı şeyleri düşünür olacaktır.

Bireysel ilişkilerin azaldığı, eskiden komşuluk yöntemiyle mümkün olan sosyal kontrol, bireylerin birbirlerini denetlemesi, günümüzde hem zihinlerin kimi araçlar aracılığıyla fethedilmesi hem de teknolojinin nimetleriyle sağlanmaktadır. Bu araçlardan diğerleri ise, sosyal kontrolü, düzeni bozduğu düşünen kişiler için tasarlanmış olan kurumlardır. Bentham'ın etkileri sadece denetimin yani büyük teleskopun tüm sokaklarda, caddelerde ya da her IP numarasında yer alması değildir. Nasıl ki Bentham Panopticonu hastaneler, okullar, deli evleri, işsizler için önerdiyse, aynı öneri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Günümüzde sosyal kontrolü zedeleme ihtimali olan kişiler, söz konusu ideolojiye uymayı seçmeyen kişiler ötekileştirilmektedir. Bu kişiler için önerilen şey ise, bir tür kapatma sistemidir. Bu kapatmaya akıl hastaneleri, yaşlı evleri örnek verilebilir.

Bentham'ın günümüze bir başka önemli mirasını ise, ülkelerin imza attığı kimi anlaşmalarda görebilmekteyiz. Bu, hukukun, anlaşmaların sadece imzadan ibaret olmadığı gerçeğinin anlaşılmasıdır. Örneğin “kadının korunması” ile ilgili yasaları ve uluslararası anlaşmaları kabul etmiş olmak bir ülke için yeterli değildir. Taraflar, aynı zamanda bu yasaların bireylere dokunmasını sağlamakla yükümlüdürler. O halde

yasaların uygulanabilir olması, yani hayata geçerek ölçülebilmesi, somut sonuçlarının alınıyor olmasının gerekliliği hukuk konusunda Bentham'ın ne denli önemli temeller sağladığının göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Kral Devletten Ulus Devlete*, İmge Kitabevi, 2005
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, 2006
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 3*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007
- Bentham, Jeremy, *A Fragment on Government*, Cambridge University Press, 1988
- Bentham, Jeremy, *Theory of Legislation*, Elibron Classics, 2005
- Bentham, Jeremy, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, in The Works of Jeremy Bentham Volume:1, Elibron Classics, 2005
- Bentham, Jeremy, *Political Tactics*, Oxford University Press, 2001
- Bentham, Jeremy, *Political Writings*, in the Collected Works of J,Bentham, Volume:1, Clarendon Press, 1999
- Bentham, Jeremy, *Prinsibles of the Civil Code*, in “The Works of J. Bentham, Volume:1, Elibron Classics, 2005
- Bentham, Jeremy, *The Handbook of Political Fallacies*, Torchbooks, 1962
- Bentham, Jeremy, *Rationale of Punishment*, Elibron Classics, 2005
- Bentham, Jeremy, *Panopticon*, in “The Works of J.Bentham”,Volume:VI, Elibron Classics, 2005
- Bentham, Jeremy, *Deontology*, Edinburgh Press, 1834
- Bentham, Jeremy, *Principles of International Law*, in the Works of J. Bentham, Volume:2, Elibron Classics, 2005
- Bentham, Jeremy, *Legislator of the World*, Clarendon Press, 1998
- Bentham, Jeremy, *Principles of Legislation*, in the Collected Works of J,Bentham, Volume:1, Clarendon Press, 1999

- Bentham, *A Table of the Springs of Action*, in the Works of J. Bentham, Volume:1, Elibron Classics, 2005
- J,Bentham, *Principles of Penal Law*, in The Works of Jeremy Bentham Volume:1, Elibron Classics, 2005
- Berktaş, Fatmagül, *Politikanın Çağrısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010
- Burry, John, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, çev: Durul Bartu, Erdini Yayınları, 1978
- Copleston, Frederick, *History of Philosophy Volume VIII Bentham to Russel*, Search Press, 1966
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi*, c:8, Çev: D, Canefe, İdea Yayınları, 2000
- Copleston, Frederick, *Hobbes-Locke*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1998
- Copleston, Frederick, *Yararcılık ve Pragmatizm*, Çev: D, Canefe, İdea Yayınları, 2000
- Copleston, Frederick, *Descartes*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1997
- Çetin, İsmail, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, Vadi Yayınları, 1995
- Davidson, L,W, *Political Thought in England*, Oxford Press, 1950
- Descartes, Rene, *Yöntem Üzerine Konuşma*, Çev: Afşar Timuçin, Bulut Yayınları, 2010
- Deniz, Şadiye, *Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları*,Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Muğla,Üni.SBE,2005
- Duhn, John, *Locke*, çev: F, Dilber, Akdeniz Yayınları, 2008
- Duverger, Maurice, *Siyasal Rejimler*, çev:T, Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, 1986
- Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev: M.A. Kılıçbay, İmge Yay. 2006
- Habermas, Jürgen, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, YKY, 2010

- Elie, Halévy, *The Growth of Philosophic Radicalism*, The Beacon Press, 1966
- Hall, John, Ikenberry, John, *Devlet*, çev: İsmail Çekem, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005
- Höffe, Otfried, *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev: Okşan Aytolu, ,İnkılap Yay, 2008
- Kaya Duva, Özlem, *Kant'ın Felsefî Antropolojisi ve Çağdaş Felsefeye Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, E.Ü. S.B.E. 2010
- Küçükalp, Derda, *Siyaset Felsefesi*, Say Yayınları, 2011
- Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev: E,Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- Long, Douglas, *Bentham on Liberty*, University of Toronto Press, 1977
- Lyons, David, *In the Interest of the Governed*, Clarendon Press, 1973
- MacCunn, John, *Six Radikal Thinkers*, London Press, 1907
- Mckown, Delos, *Behold the Antichrist*, Prometheus Books, 2003
- Mack, Peter, *A Bentham Reader*, Western Publishing Company, 1969
- Michael, James, “*Public Interest and Majority Rule in :Bentham's Democratic Theory*” in *Bentham: Moral Political and Legal Philosophy*, **Vol:1**, Ashgate Publishing Company, 2002
- Michael, James, “*Public Interest and Majority Rule in :Bentham's Democratic Theory*” in *Bentham: Moral Political and Legal Philosophy*, **Vol:2**, Ashgate Publishing Company, 2002
- Mouffe, Chantal, *Siyasetin Dönüşü*, Çev: F.Bakırcı, A, Çolak, Epos Yayınları, 2008
- Müftüoğlu,Aydın, *Özgürlük Eşitlik ve Kardeşlik Kavgası:Locke vs Rousseau*, Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi, Bildiri Metni, ed: İsmail Serin, Google Books,Asa Yay, 2010,

- Outhwaite, William, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, çev: M,Pekdemir, İletişim Yay, 2008,
- Örs, Birsen, *Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010
- Öymen, Örsan, *Hume*, Say Yayınları,2010
- Poggi, Gianfranco, *Devlet*, Çev: Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008
- Redhead, Brian, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, çev: H, Özdemir, Alfa Yayınları, 2001
- Reyhani, Nebil, “*Bilgi Teorisinin Klasiklerinde Özne Anlayışları*”, Uluğ Nutku’ya Armağan,ed:M,Elgin, İnkılap Kitapevi, 2006
- Rosenbaum, Nancy, *Bentham’s Theory of the Modern Sstate*, Harvard University Press, 1978
- Saraç, Yasemin, *J,J, Rousseau’dan Eğitim Üzerine*, D.E.Ü.Buca Eğitim Fakültesi Dergisi15, 2004
- Schofield, Philip, *Utility&Democracy*, Oxford Press,2007
- Shaikan, William, *Felsefe Tarihi*, çev: A, Yardımlı,İdea Yayınları, 1990
- Strauss, Leo, *Doğal Hak ve Tarih*, çev:M,Erşen,P,Onur, ,Say Yay,2011
- Steintrager, James, *Bentham*, Cornell University Press, 1977
- Smart, J.J.C. &B.Williams, *Utilitarianism for&Against*, Cambridge Universty Press, 1973
- Tebbit, Mark, *Philosophy of Law*, Routledge Press, 2000
- Tunçay, Mete, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yakın çağ*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008
- Tunçay, Mete, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008

- Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev: H. Tufan, YKY, 2010
- Vergara, Francisco, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, çev: B. Arıbaş, İletişim Yayınları, 2006
- Yayla, Ahmet, *Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı*, A.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi,1,c:38, 2005

ÖZGEÇMİŞ

ASLI ÇAVUŞOĞLU

Ocak, 26.01.1976

Öğrenim Durumu:

2004-2010 Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü (Doktora)

1999-2002 Pamukkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü(Yüksek Lisans)

1995-1999 Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü (Lisans)

Tezler:

Yüksek Lisans: John Stuart Mill'in Hürriyet ve Siyaset Anlayışı

Akademik Görevler:

2004-2010 Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi

2002-2004 Pamukkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi

TÜRKÇE ABSTRAKT (en fazla 250 sözcük):

ÖZET

Bu çalışmada, liberal geleneğin önemli figürlerinden olan Jeremy Bentham'ın moral(ahlak)-hukuk ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bentham, faydacı teoriyi, rasyonel faydacılığa dönüştürmüş ve sistemini akıl, hesaplama, en fazla sayıda insanın en yüksek mutluluğu (the greatest happiness of the greatest number) kavramları üzerinden oluşturmuştur. Bentham'ın felsefesi, bireyin haz peşinde koşan bir varlık olarak tanımlanmasıyla başlamaktadır. Buna göre bireyler, kendilerine haz sağlayan şeyin, faydalı olduğunu düşünürler ve bu faydayı tüm toplum için geçerli kılmaya çalışırlar. Buradan hareketle Bentham, tüm toplum için geçerli olan ve bir bilim özelliği taşıyan yeni bir hukuk sisteminin uygulanması gerektiğini öngörmüştür. Çalışmanın amacı, rasyonel faydacılığın kurucu olarak kabul edilen Bentham'ın felsefe tarihindeki öneminin ve liberal gelenekten farkının ortaya konmasıdır. Bu bağlamda onun teorisindeki birey-toplum ilişkisinin incelenmesi önem kazanmaktadır. Bu, Bentham'ın, liberal teorinin bireye verdiği önemin korunup korunmadığı ile ilgili olarak önemlidir. Bentham'ın toplumun faydası uğruna kimi bireysel faydalardan vazgeçebileceğini savunması, onu liberal bir figür olarak incelenmeye değer kılmaktadır. Onun gelenekle benzer şekilde negatif özgürlüğü savunması, teorisi açısından bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Bir taraftan sınırsız özgürlükleri destekleyip diğer taraftan toplum mutluluğunu ortak fayda kavramında uzlaştırmak Bentham'ın öğretisinin en ilgi çekici yönüdür. Bentham'ın bu sorunu özgürlüklere toplum için sınırlamalar getirerek çözmesi, negatif özgürlüğün kavranılışında bir kırılma yaratmaktadır. Ancak Bentham, toplum teorisinde hukukun bireylere kazandıracağı güven hissiyle bireycilik, özgürlük gibi konuların sorun yaratmayacağını düşünmektedir. Zira onun düşüncesinde bireysel haklar, bir bilim kesinliğine sahip olan yasalarla korunmaktadır. Ancak hukukun bilim kesinliğine sahip olması bireylerin moral alanlarının da hukukun alanı altında eriyip gitmesine sebep olmaktadır. güvenlik ile ilgili kaygıların Bentham'ın felsefesinin en merkezi problemidir. Bentham, güvenlik sorununun üstesinden gelebilmek için hem bireylere hem hukuka hem de politik

yapıya yeni bir karakter kazandırmaya çalışmaktadır.

İNGİLİZCE ABSTRAKT (en fazla 250 sözcük):

ABSTRACT

In this study, it is attempted to survey Jeremy Bentham's relationship between moral and law, who is one of the most important figures in the liberal tradition. Bentham, converted the utilitarian theory into rational utilitarianism and composed his system through intellect, calculation and the greatest happiness of the greatest number of people. Bentham's philosophy begins with describing an individual as a being hankering after pleasure. According to this; individuals think that the thing that elicits pleasure is beneficial and try to make his benefit valid for the whole society.

Conducting from here, Bentham envisaged a new system of law to be applied which is valid for the whole community and has a scientific character. The aim of this study is to display Bentham's, who has been accepted as the founder of rational utilitarianism, importance in history of philosophy and his difference from the liberal tradition. In this context, to analyze the relationship between individual and society in his theory became important. This is important concerned with whether the importance given to the individual by the liberal theory is preserved or not. Bentham's defence sacrificeability some individuals utilities in the cause of communities benefit, makes him worth analyzing as a liberal figure. His defence of negative freedom similar to tradition brings about some problems in terms of his theory.

The most interesting side of Bentham's teachings is accommodation of the community's happiness on common denominator while standing by limitless freedom. Bentham's solution of this problem by imposing limitations, for the society, causes a displeasure in digesting negative freedom. But, Bentham thinks that subjects such as freedom and individualism through the trust sensation brought to individuals by law in his community-theory. Since in his view individual rights are being preserved by laws that have scientific certainty.

Bentham's position might be summarized as follows. A partisan of the principle of utility was concerned with calculating the balance of pleasure and pain of the produced by an action. He would take into account each and every individual affected by the action in question.

Where more than one person was affected, then the extent would be equal to the total number of those affected.